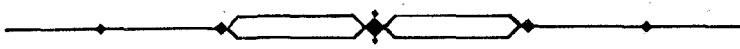

НИКОЛАЙ НОСОВ

**БИЛМАСВОЙ
ҚУЁШ ШАҲРИДА**

Биринчи боб

БИЛМАСВОЙНИНГ ОРЗУСИ

«Билмасвой билан дўстларининг бошидан кечирганлари» деган китобни, эҳтимол баъзи бир китобхонлар ўқишгандир. Бу китобда миттивойлар билан миттиойлар яшайдиган жой тўғрисида, бошқача қилиб айтганда, афсонавий миттилар мамлакати ҳақида ҳикоя қилинган эди. Шунақа митти-пакана болалардан бири Билмасвой эди. У Гулзор шаҳрининг Чучмома кўчасида Билагон, Шошқалоқ, Довдир, механиклар Мурватвой ва Тузатвой, муסיқачи Машшоқвой, рассом Бўёқвой, доктор Дорижонга ўхшаган бирталай дўстлари билан яшарди. Яна бу китобда Билмасвой билан шерикларининг ҳаво пуфагида учишгани, Яшил шаҳарда, Варракхона шаҳрида бўлишгани, у ерларда кўп нарса кўриб, талай нарсаларни ўрганишгани ёзилган. Уз шаҳарларига қайтиб келгандан кейин, Билагон билан унинг дўстлари Бодринг дарёсига Яшил шаҳардаги каби кўприк ясашга киришдилар, шаҳар ичига эса қамиш водопровод ва фавворалар қура бошлашди.

Бу ишларни қилишдан олдин улар шаҳар кўчаларига электр чироқлари ўрнатишди, бир-бирлари билан уй ичида туриб гаплашиш учун телефон ўтказишди. Мурватвой билан Тузатвой Билагон раҳбарлигида киноларни, театр томошаларини уйда ўтириб бемалол кўриш учун телевизор ҳам ясашди.

Саёҳатдан қайтгандан кейин Билмасвойнинг анча эси кириб қолганлиги ҳаммага маълум. У ёзадиган, ўқийдиган бўлди. Тил қоидаларини ҳам, ҳисобни ҳам ўқиб, ўрганиб олди, масалалар ечадиган бўлиб қолди. У қизиқчилик қилиб физика-музика деб атайдиган фанни ҳам ўқимоқчи бўлувди-ю, аммо иш шунга келганда, ўқишдан айниб қолди. Миттилар мамлакатида бунақа гаплар тез-тез бўлиб туради. Уларнинг баъзи бири бошимга тоғ ағдарилса ҳам шуни бажараман деб, бир қоп ваъда беради-да, уч-тўрт кун қаттиқ уриниб, кейин аста-секин ялқовлиги туга бошлайди.

Билмасвойни ҳеч ким тузалмайдиган ялқов бола демайди, албатта. Ростини айтганда, уни тўғри йўлдан тойган бола деса бўлади. Билмасвой ўқишга киришганда-чи, кунбўйи китобдан

бош кўтармасди. Аммо у энг зарур китобларни ўқимас, балки қизиқ эртақларни ўқигани-ўқиган эди. Эртақларни ўқий бошлагандан кейин ишни батамом йиғиштириб қўярди-да, хаёл дарёсига шўнғиб кетди. У эртақларни ҳаддан ташқари яхши кўрадиган Тугмачахон деган қизалоқ билан дўстлашиб қолди. Билмасвой билан Тугмачахон иккалови бирор овлоқ жойга борволиб, кўринмас қалпоқ, учар гилам, тез юрар этиклар, кумуш идишлар, ажойиб олмалар, сеҳрли таёқчалар, ялмоғиз ва жодугарлар, яхши ва ёмон сеҳргарлар ҳақидаги турли мўъжизаларни ўйлашарди. Бир-бирига ҳадеб эртақ айтишгани-айтишган эди. Аммо уларнинг энг яхши кўрган машғулоты — кўринмас қалпоқ яхшими, ўзи чалинадиган чолғу яхшими, учар гиламми ёки тез юрар этикми, деб баҳслашиш эди. Улар шундай қизғин баҳслашишардики, баъзан тортишувлари жанжал билан тугарди.

Бир марта улар сурункасига икки кун баҳслашишди. Билмасвой сеҳрли таёқчанинг яхши эканини, эгаси нима хоҳласа, шуни қила олишини Тугмачахонга исбот қилиб берди. У сеҳрли таёқчанинг эгаси: «Кўринмас қалпоқчам ёки тез юрар этикчам бўлишини истайман», деб сеҳрли таёқчасини силкитса борми, ҳаммаси тап-тайёр бўлади, қолади», — деди.

Билмасвой, энг муҳими, кимнинг сеҳрли таёқчаси бўлса, у ҳамма нарсани оппа-осон ўрганиб олиши мумкинлигини, ўқиб ўтиришнинг ҳам ҳожати йўқлигини, агар у таёқчасини шундоқ силкитиб: «Арифметика ёки француз тилини билмоқчиман», — деса бўлгани, у ўша заҳоти арифметикани билиб, француз тилида гаплаша беришини айтди.

Бу суҳбатдан кейин Билмасвойнинг ўзи худди сеҳрланиб қолгандай бўлиб юрди. Кўпинча кечалари уйғониб кетиб, ўрнига ўтирволарди-да, ўзича алланималарни гўлдирар ва қўлини силкитарди. Гўё у сеҳрли таёқчани силкитаётгандай бўларди. Доктор Дорижон Билмасвойнинг ноҳўя қилиқ чиқарганини пайқаб қолди-да, агар бунақа томошангни йиғиштирмасанг, каравотга арқон билан боғлаб қўяман ва тунда сурги дори ичираман, деди. Билмасвой сургидан қўрқиб тинчиб қолди.

Бир куни Билмасвой Тугмачахон билан дарё бўйида учрашиб қолди. Атрофда кўм-кўк бодринглар ўсиб ётарди. Улар катта бир бодринг устига ўтириб олишди. Офтоб анча баланд кўтарилиб атрофни бопаб қиздирмоқда эди. Аммо Билмасвой билан Тугмачахонга иссиқ унча сезилмасди. Нега деганингизда улар ўтирган бодринг муздаккина эди, яна уларнинг тепасига ёпилган бодринг япроқчалари каттакон яшил соявонга ўхшаб офтоб иссиғидан сақларди. Шамол эса ўтларни аста шитирлатар, дарё устига тушган қуёш нурларини жимирлатарди. Бодринг япроқчаларининг тагидан тушиб турган, сув сатҳида жимирлаётган қуёш нурлари баргларга аллақандай сеҳрли жило бериб ялтирарди. Бундан, Билмасвой билан Тугмачахон ўтирган япроқлар остидаги ҳаво ҳам тўлқинланар ва беҳисоб кўринмас -

қанотчаларини силкитганга ўхшар, атроф аллақандай ғайритабий ва сеҳрли бўлиб туюларди. Аммо Билмасвой билан Тугмачахонга бунақа манзаралар ўрганиш бўлиб қолганидан, улар ҳеч қандай гўзалликни сезишмасди, бунинг устига улар ўз халлари билан банд эдилар. Тугмачахон эртақлар ҳақида суҳбатлашишни истардику-я, лекин Билмасвой нимагадир башарасини буриштириб, қовоғини солиб, жим ўтирарди. Шунинг учун Тугмачахон гапиришга ботинмади. Ниҳоят, у чидаёлмай сўради:

— Нега бунча тумтайиб олдинг, сенга нима бўлди бугун, Билмасвой? Зерикканга ўхшайсан-а?

— Менга ҳеч нарса бўлгани йўқ,— деб жавоб берди Билмасвой,— зерикарли бўлгани учун зерикапман-да.

— Қойил қилдинг!— деб кулди Тугмачахон.— Зерикарли бўлганидан зерикармиш, сен очикроқ қилиб тушунтиргин-да, бундоқ.

— Биласанми,— деди Билмасвой қўлини пахса қилиб,— шаҳримиздаги нарсалар кўнгилдагидек эмас-да, ҳеч қандай мўъжиза, ҳеч қандай сеҳр йўқ... Эски замонлар роса қойил экан-да! Ҳар қадамда сеҳргарлар учрар, жодугарлар, ҳеч бўлмаса алвастилар дуч келар экан. Булар ҳақида эртақларда бекорга айтилмаган, ахир.

— Албатта, бекорга эмас,— деб унинг фикрига қўшилди Тугмачахон.— Аммо, сеҳргарлар фақат эски замондагина бўлган эмас. Улар ҳозир ҳам бор. Лекин у ҳар кимга ҳам учрай бермайди-да.

— Уни ким учрата олиши мумкин? Балки сен учрата оларсан?— деб масхара қилиб сўради Билмасвой.

— Нима деяпсан ўзинг, қўй-э!— деди Тугмачахон,— менинг қўрқоқлигимни ўзинг биласан-ку, агар шу топда сеҳргар учраб қолгундай бўлса борми, қўрққанамдан гинг деёлмасам керак. Сен бўлсанг, сеҳргар билан бемалол гаплаша олардинг, нега деганда, сен жуда ботирсан.

— Албатта, мен ботирман,— деб тасдиқлади Билмасвой.— Аммо нима учундир менга ҳалигача бирорта ҳам сеҳргар дуч келгани йўқ.

— Бунинг учун фақат ботирликнинг ўзи кифоя қилмайди-да,— деди Тугмачахон.— Мен битта эртақда ўқиганман, сеҳргарга учраш учун учта яхши ишни кетма-кет бажариш керак бўлар экан. Ана шундагина олдингга сеҳргар пайдо бўлиб, ҳамма истагингни бажарар экан.

— Сеҳрли таёқча ҳам берар эканми?

— Сеҳрли таёқча ҳам берар экан.

— Ростданми?!— деди ҳайратда қолган Билмасвой.— Сенингча, қандай ишларни яхши иш деб ҳисоблаш мумкин? Мана, мисол учун, агарда эрталаб туриб совуқ сувда совунлаб ювинсам, бу яхши иш бўлармикин?

— Албатта, яхши иш бўлади,— деди Тугмачахон,— агарда сен битта-яримтанинг оғир юкини кўтаришга ёрдам берсанг, ёки

агар бировни хафа қилишса-ю, сен хафа бўлганни ҳимоя қилсанг — булар ҳам яхши ишлардан ҳисобланади. Ҳатто, сенга битта-яримта ёрдам берса, унга раҳмат айтишинг ҳам яхши иш ҳисобланади. Чунки ҳар доим хушфезл ва мулойим бўлиш керак-да.

— Менимча, бу ишлар унча қийинга ўхшамайди, — деди Билмасвой.

— Йўқ, бу жуда ҳам қийин, — деб унинг фикрига қарши чиқди Тугмачахон, — нега деганингда, учта яхши ишни кетма-кет бажаришинг керак. Агарда орасига жиндак ёмон иш тушиб қолса борми, ундан ҳеч нима чиқмай, ишни яна бошидан бошлашга тўғри келади. Шуниси ҳам борки, у иш ҳақиқатан яхши иш бўлиши учун уни ўз шахсий манфаатинг учун эмас, балки самимий, беғараз бажаришинг керак.

— Бу турган гап, албатта, — деб қўшилди Билмасвой, — ўз манфаатингни ўйлаб қилган ишинг қандай қилиб яхши иш ҳисобланарди, дейсан! Агарда шу гапларинг рост бўлса-чи, мен бугун дам оламан-да, эртадан яхши ишлар қила бошлайман. Ундан кейин сеҳрли таёқча бизнинг қўлимизда бўлади! Яшасин!

Иккинчи боб

БИЛМАСВОЙНИНГ ЯХШИ ИШЛАР ҚИЛГАНИ

Эртаси куни Билмасвой вақтлироқ уйғонди-да, яхши ишлар қилишга киришди. Энг аввал турган заҳотиёқ совуқ сувда роса совунлаб ювинди, тишини яхшилаб ювди.

— Мана энди битта яхши иш тайёр! — деди у ўз-ўзига, артинаётиб.

Унинг ойна олдида айланишиб юрганини Шошқалоқ кўриб қолди:

— Жуда соз, жуда соз! Беҳад чиройли бўлиб кетибсан! — деди у.

— Ҳа, сендан чиройлиман! — деб жавоб берди Билмасвой.

— Албатта, сеникига ўхшаган чиройли башарани қидириб топиш қийин.

— Нима, нима? Башара дедингми? Менинг башарамними? — Билмасвойнинг газаби қайнаб кетиб, қўлидаги сочиқ билан Шошқалоқнинг елкасига солиб қолди.

Шошқалоқ бўлса қўлини силтаганича Билмасвойнинг олди-дан ура қочди.

— Сеними, ярамас Шошқалоқ! — деб бақириб қолди Билмасвой унинг кетидан. — Сени деб яхши ишим ҳам чиппакка чиқди!

Шошқалоқдан аччиқланиб, уни сочиқ билан ургани учун ҳақиқатан ҳам яхши иши чиппакка чиққан эди. Бу ўринда Бил-

масвой, турган гап, ёмон иш қилди, энди ишни бошқатдан бошлаши керак бўлади.

Билмасвой ўзини бир оз босиб олганидан кейин, тагин қандай яхши иш қилишни ўйлади. Аммо калласига дурустроқ фикр келмади. Нонушта пайтигача ҳеч нарса ўйлаб тополмади. Лекин, нонуштадан кейин калласи сал тузукроқ ишлай бошлади. Доктор Дорижоннинг ҳовончада ниманидир туйиб дори тайёрлаётганини кўрган Билмасвой унга:

— Дорижон, сен доим ишлайсан, бошқаларга ёрдамлашасан, сенга бўлса ҳеч ким ёрдам бермайди, кел, дорингни мен туйиб берақолай, — деди.

— Майли, — деб рози бўлди Дорижон. — Менга ёрдамлашмоқчи бўлганинг жуда яхши. Ҳаммамиз бир-биримизга ёрдам беришимиз керак.

У ҳовончани Билмасвойга берди, Билмасвой дори туя бошлади. Дорижон эса кукундан дори тайёрлади. Билмасвой ишга қизиқиб кетганидан дорини керагидан ортиқча туйиб юборибди.

У ўзича: «Ҳечқиси йўқ, бу зиён қилмайди. Энг муҳими, мен яхши иш қилдим», деб ўйлади.

Агарда Билмасвой шу орада Шарбатжон билан Бўғирсоқни кўриб қолмаганда эди, иш ростдан ҳам кўнгилдагидай тамом бўларди.

— Билмасвойни қара, — деди Бўғирсоқ, — у ҳам доктор бўлмоқчи шекилли. Одамларни даволай бошласа, роса ғалати бўларди-да!

— Йўқ, у эҳтимол, менга сурги дори бермасин деб, Дорижонни авраётгандир, — деди Шарбатжон.

Уларнинг масхара қилаётганини пайқаб қолган Билмасвой Шарбатжонга ҳовончани ўқталиб қолди:

— Эй, сен, Шарбатжон, оғзингни юм, бўлмаса ҳовонча билан тушираман! — деди у.

— Тўхта! Тўхта! — деб бақириб қолди Дорижон.

У Билмасвойнинг қўлидан ҳовончани тортиб олмоқчи бўлганди, Билмасвой бермади. Улар уришиб кетишди. Жанжал орасида Дорижоннинг оёғи столчага илиниб, стол ағдарилиб тушди. Туйилган дориларнинг ҳаммаси полга тўкилиб кетди. Дона-дона хапдорилар ҳар ёққа думалаб кетишди. Дорижон Билмасвойнинг қўлидан ҳовончани зўрға тортиб олди-да:

— Жўна бу ердан, ярамас. Иккинчи турқингни кўрмайин. Қанча дори бекорга кетди, — деди.

— Хаҳ, сеними, ярамас Шарбат, — деб сўкинди Билмасвой. — Қўлимга тушарсан ҳали, сенга кўрсатиб қўяман. Шундай яхши ишим бекорга кетди-я.

Чиндан ҳам унинг яхши иши бекорга кетди, ҳатто у бу сафар яхши ишини охирига ҳам етказа олмади.

Бутун кун шундай ўтди. Билмасвой қанча уринмасин, учта яхши иш қилиш у ёқда турсин, ақалли иккита ҳам яхши иш қи-

лолмади. У эндигина бирор яхши иш қилганда орқасидан ёмон иш қилиб қўяр, баъзан эса яхши ишни бошламасданоқ бирон чатоғи чиқиб қоларди.

Кечаси Билмасвой аллавақтгача ухламай, нега бунақа бўлаётганини ўйлади. У ўзининг шунчалик муваффақиятсизликка учрашига хулқ-атворининг қўполлиги сабаб бўлаётганини аста-секин тушунди.

Агарда Билмасвойга битта-яримта ҳазиллашгундай бўлса, енгил-елпи камчилигини кўрсатса, у хафа бўлиб бақирар, ҳатто жан-жаллашишдан ҳам қайтмасди.

«Майли, ҳечқиси йўқ, — деб ўзини-ўзи юпатди Билмасвой. — Энди эртадан бошлаб мулойим бўламан, ундан кейин ҳамма иш жойида бўлади».

Эртасига Билмасвой чиндан ҳам қайта туғилгандай бўлди. У жуда сертакаллуф, мулойим бўлиб қолди, битта-яримтага му-рожаат қилса, албатта «бемалол бўлса» сўзини қўшиб айтадиган бўлди, ундан ҳеч ким бундай сўзни эшитмаганди. Яна ҳаммага хизмат қилишга, кўнглини топишга уринарди.

Ҳар доим йўқолиб қоладиган қалпоғини тополмай юрган Довдирвойни кўриб барча хоналарни қидиришиб, охири каравот тагидан унга қалпоғини топиб берди. Кейин кечаги қилмиши учун Дорижондан кечирим сўради-да, дори янчишсам майлими, деб илтимос қилди. Доктор Дорижон дори туйишга рухсат бер-маса ҳам, боғдан марваридгул териб келишни топширди. Чунки у марваридгулдан суяқ дори тайёрлар эди. Билмасвой бу топ-шириқни жон-дили билан бажарди. Кейин у овчи Уқтойнинг овга киядиган янгигина этигини яхшилаб мойлаб берди. Сўнгра навбати келмаган бўлса ҳам полни тозалади. Умуман, бирталай яхши ишлар қилиб юборди. Билмасвой доим мана ҳозир сахо-ватли сеҳргар пайдо бўлади-да, менга сеҳрли таёқчани беради деб интизор бўлди. Аммо кеч тушиб қолса ҳам, бари бир сеҳр-гар пайдо бўлмади.

Билмасвойнинг жуда жаҳли чиқди.

— Нега мени сеҳргар келади деб алдадинг? — деди у эртаси куни Тугмачахон билан учрашиб қолиб. — Мен аҳмоқ бўлса овора бўлиб бирталай яхши ишлар қилиб юборибман, бари бир ҳеч қанақа сеҳргарни учратмадим.

— Сени алдаганим йўқ! — деб ўзини оқлай бошлади Тугма-чахон. — Бу гапни эртақда ўқиганман.

— Нега бўлмаса сеҳргар келмади? — деб дўқ қилди Билмасвой. Тугмачахон елкасини қисиб:

— Сеҳргар қачон келишини ўзи билади. Эҳтимол, сенинг бажарган яхши ишинг учта эмас, озроқдир-да.

— Учта бўлмаган эмиш! — деди энсаси қотиб Билмасвой. — Учтаям гапми, ўттиз учта бўлиб кетгандир!

— Бундан чиқди, сен яхши ишларни кетма-кет бажармай, ораларида ёмонларни ҳам аралаштиргандирсан-да, — деди Туг-мачахон.

— «Орасида ёмонларини»миш!— деб масхара қилди Билмасвой. У Тугмачахонга башарасини бир бужмайтирган эди, Тугмачахон чўчиб, орқага тисарилди.— Биласанми, мен кеча кунбўйи ювош бўлиб, ҳеч қанақа ёмон иш қилганим йўқ: уришмадим ҳам, сўкишмадим ҳам, мен нуқул «кечирасиз», «раҳмат», «марҳамат» деган сўзларни айтдим.

— Негадир бунақа сўзларни бугун сендан сира эшитмаётирман,— деди бошини қимирлатиб Тугмачахон.

— Мен бугунги эмас, ахир, кечаги иш ҳақида гапиряпман.

Билмасвой билан Тугмачахон нега бунақа бўлдийкин, деб ўйлай бошлашди. Уйлай-ўйлай, бирор сабаб топишолмади. Охири Тугмачахон:

— Эҳтимол, сен бу ишларни беғараз қилмагандирсан, ўз фойдангни ўйлаб қилгандирсан? — деди.

— Нега энди беғараз бўлмас экан? Нима деяпсан? Довдирвойнинг қалпоғини топишга ёрдамлашдим. Нима, у менинг қалпоғиммиди? Дорижонга марваридгул териб бердим. Бу марваридгуллардан менга нима фойда?

— Уларни нима учун тердинг?

— Ҳеч нимани билмагандай гапирасан-а? Уч марта яхши иш қилсанг сеҳрли таёқчага эга бўласан деб ўзинг айтувдинг-ку, ахир.

— Бундан чиқди, сен бу ишларнинг барчасини сеҳрли таёқчани олиш учун қилган экансан-да?

— Албатта.

— Ана кўрдингми, тагин беғараз қилганман, дейсан.

— Сеҳрли таёқчани олиш учун қилмасам, бу ишларни, қани сенингча, нима учун қилар эканман?

— Сен уларни шунчаки яхши ният билан қилаверишинг керак-да.

— Тагин қанақанги ният бўлиши мумкин!

— Эҳ, сени қара-я! — деди кулимсираб Тугмачахон.— Сеҳрли таёқча ёки бошқа бирор нарса мукофот беришлари учунгина яхшилик қилар экансан-да. Бизда ул-бул нарсага эга бўлиб қоламиз, деган умидда ёқимтойлик, ювошлик қиладиган болалар ҳам бор.

— Мен унақалардан эмасман-ку,— деди Билмасвой.— Агар керак бўлса-чи, мен текинга мулойим бўлишим мумкин. Ҳеч қанақа манфаатсиз ҳам яхши ишлар қилавераман.

Билмасвой Тугмачахон билан хайрлашиб уйига кетди. Энди у яхши ният билангина яхшилик қилишга аҳд қилди. Ҳатто, сеҳрли таёқчани ҳам хаёлига келтирмади. Аммо хаёлга келтирмаслик осонми, аслида бирор нарсани ўйламайман деб аҳд қилсанг, албатта, ўшани ўйлайверасан.

Билмасвой уйига қайтиб келгандан кейин эртақ китобларни ўқий бошлади. Деразанинг олдида милтиғини тозалаб ўтирган овчи Уқтой:

— Қанақа қизиқ нарса ўқияпсан? Овозингни чиқариб ўқисанг бўларди,— деди.

Билмасвой эндигина: «Ўқинг келса ўзинг олиб ўқийқол», демоқчи эди, лекин шу заҳоти таёқчани эслаб қолиб, агар Уқтойнинг илтимосини бажарсам яхшилик қилган бўламан, деб ўйлаб қолди.

— Ҳа, майли, қулоқ сол,— деди-да, китобни овоз чиқариб ўқий бошлади.

Овчи Уқтой маза қилиб эшитганидан, милтиқ тозалаб зерикмади. Билмасвойнинг овоз чиқариб ўқиётганини эшитган бошқа миттилар ҳам тинглагани келишди.

— Яшавор, Билмасвой!— дейишди китобни ўқиб бўлгандан кейин улар.— Овоз чиқариб ўқишни зўр топибсан.

Мақтов Билмасвойга ёқиб тушди. Унинг бу орада сеҳрли таёқчани сира ўйламагани яна ҳам яхши бўлди.

«Агар сеҳрли таёқчани ўйламасдан китоб ўқиб беришга рози бўлганимда эди, буларни яхши ният билан қилган бўлардим, ҳозир-чи, буларни бир манфаат учун қилган бўлиб чиқаман-да», деб ўйлади Билмасвой.

Ҳар сафар шунақа бўларди, Билмасвой яхши ишлар қилганда нуқул сеҳрли таёқчани ўйлаб қолар, сеҳрли таёқчани эсидан чиқариб қўйганда эса нуқул ёмон ишлар қилиб қўярди. Гапнинг тўғриси айтганда, баъзан у сеҳрли таёқча учун қилаётганини хаёлига келтирмасдан унча-мунча кичкина яхшиликлар ҳам қилиб қўярди. Булар жуда кам бўлганидан, уни гапириб ўтирмаса ҳам бўлади.

Кун, ҳафта ва ойлари ўтиб, Билмасвой аста-секин сеҳрли таёқчадан совий бошлади ва уни борган сари жуда кам эслайдиган бўлиб қолди. Охири у: «Сеҳрли таёқчага эришиш амалга ошмайдиган орзу, чунки ҳеч қачон учта бегараз яхшиликни кетма-кет бажаролмайман», деган қарорга келди:

— Биласанми?— деди у бир кун Тугмачахонга.— Менимча, дунёда сеҳрли таёқча бўлмаса керак, қанча қилсанг яхши иш, нуқул чекасан ташвиш.

Билмасвой бу гапнинг қофияланиб келганидан, ҳатто ўзи ҳам маза қилиб кулиб юборди. Тугмачахон ҳам кулди, кейин:

— Нега бўлмаса эртақда уч марта яхши иш қилиш керак дейилибди?— деди.

— Бу эртақ-чи, баъзи бир тентак митти болалар яхши иш қилишга ўрганишсин, деган мақсадда жўрттага тўқилган бўлса керак,— деди Билмасвой.

— Бу анча маъқул гап,— деди Тугмачахон.

— Албатта маъқул гап,— деб қўшиб қўйди Билмасвой.— Майли, пушаймон эмасман. Ҳар ҳолда, бу иш менга жуда фойдали бўлди. Яхши иш қилмоқчи бўлиб юриб, ҳар куни эрталаб совуқ сувда совунлаб ювинишга ўрганиб қолдим. Ҳатто, энди бу ишдан ўзим ҳам маза қиладиган бўлдим.

БИЛМАСВОЙНИНГ ОРЗУСИ АМАЛГА ОШГАНИ

Бир куни Билмасвой уйида деразадан қараб ўтирарди. Уша куни ҳаво жуда ёмон эди. Қуёш эрталабдан бери сираям мўра-ламас, осмон кунбўйи қовоғини солиб олиб, тинмай ёмғир қу-ярди. Кўчага чиқиб ўйнаб бўлмасди, шунинг учун бугун Бил-масвой жуда хафа эди.

Об-ҳаво Гулзор шаҳридагиларга ҳар хил таъсир қилди. Ми-сол учун Билағон, менинг уйда ўтириб қиладиган ишимга энг ёмон об-ҳаво ҳам, қор ва ёмғир ҳам халақит беролмайди, дерди. Доктор Дорижон бўлса, очиқ ҳаводан кўра ёмон ҳаво унга кўп-роқ ёқишини айтарди, нега деганда, бунақа ҳаво болаларнинг аъзойи баданини чиниқтириб, улар касалликка кам йўлиқармиш. Шоир Гулшаний бўлса, шаррос ёмғир қўйиб турганда болохо-надаги қуриган барглар устига ётволиб ёмғирнинг тунука том-даги тиринг-тирингини эшитиб ётиш роса ҳам маза бўлади, дерди. «Ташқарида ёмғир ёғмоқда, — дерди Гулшаний. — Кўчага бир қадам қўйиш ҳам маҳол, болохона илиқ, унда ўтириш маза. Қуруқ барглар ажойиб ҳид таратади, ёмғир тунука томни ноғо-ра қилиб чалади. Бундан кўнглинг яйраб, маза қиласан-да, шеър ёзгинг келади!»

Аммо кўпчилик миттивойлар ёмғирни ёқтиришмасди. Ҳатто, битта Томчиой деган қизалоқ ёмғир ёғди дегунча, йиғлагани-йиғлаган эди. Унга: «Нега ҳадеб йиғлайверасан?» — дейишса, у:

— «Билмадим, ёмғир ёққанда доим йиғлайман», — дерди.

Албатта, Билмасвой Томчиойга ўхшаган кўнгли бўш йиғлоқ эмасдику-я, аммо ёмон ҳаво унинг ҳам таъбини хира қиларди. Бу сафар ҳам шунақа бўлди. У хафа бўлиб ёмғир томчиларига, ҳовлидаги гунафша ва бошқа гулларга, унинг олдида доим зан-жирда ётган Кўктой деган кучукка қараб ўтирарди. Кучук бўлса ҳозир уйчасига кирволиб, тумшугинигина чиқариб мўралаб ётарди.

«Бечора Кўктой! — деб ўйлади Билмасвой. — Кунбўйи зан-жирда ётибди, ҳатто, бемалол югуриб юролмайди, энди бўлса ёмғирдан қочиб торгина инида ётгани-ётган. Ёмғир тиниши би-лан бўшатиб юбориш керак, ўйнаб келсин».

Лекин ёмғир ҳадеганда тинавермади. Билмасвой ўзича, энди ёмғир сира тинмасдан доим ёғаверади, қуёш ҳам булут орқасига бекиниб, энди сира кўринмаса керак, деган хаёлга борди.

«Ҳолимиз нима кечаркин? — деб ўйлади Билмасвой. — Сув ҳаммаёқни лой қилиб юборди-ку, ахир. Бунақанги лойгарчи-

ликда на ўйнаб бўлади, на юриб. Ҳамма кўчалар лой бўлиб қолди. Уйлар, гул ва дарахтлар лойга кўмилиб кетяпти, кейин митти болалар ҳам лойга ботиб кетишади. Жуда ваҳима-ку!»

Билмасвой энди бунақа лойгарчиликда яшаш қийинлашса керак, деб ўйлаб турганида, ёмғир секин-аста тинди, шамол булутларни ҳайдади, охири офтоб ҳам мўралади. Ҳаво очилди. Бирдан атроф ёришди. Ўт ва гул япроқларида ҳали учиб кетмаган кумушранг ёмғир томчилари титраб туришарди. Гўё ҳаммаёқ шодланган ва кулганга ўхшарди.

Охири Билмасвой ширин хаёлларини тарк этди.

— Офтоб! — деб қичқирди у қуёшнинг чарақлаб турганини кўриб. — Офтоб! Офтоб!

Кейин ҳовлига югуриб чиқди.

Унинг кетидан бошқа миттивойлар ҳам югуришди. Барча кўшиқ айтиб ўйинга туша бошлади. Ҳатто, ҳавонинг қандайлиги менга бари бир деган Билағон ҳам севинганидан ҳовлининг ўртасида сакрарди.

Билмасвой бўлса ўша заҳотиёқ ёмғиру лойгарчиликни унутиб юборди. Гўё унга энди ҳеч қачон ҳаво булут бўлмайдигандай, офтоб ҳеч тўхтамай нур сочаверадигандай туюларди. Ҳатто, олдинига Кўктой кучукни ҳам эсидан чиқарди, кейин эсига тушиб қолиб, занжирини ечиб юборди. Кўктой ҳам ҳовлида югура бошлади. У севинганидан вовиллар ва ҳамманинг оёғидан тишлаб кўрарди, аммо унча қаттиқ тишламасди, нега деганингизда, танишларни тишламай, нуқул бегоналарни тишларди-да. Унинг шунақа одати бор эди.

Бир оз хурсандчилик қилишгандан кейин миттилар ишга тушиб кетишди. Баъзилари кўзиқорин териб келгани ўрмонга жўнашди, ёмғирдан кейин кўзиқорин кўпаяди-да.

Билмасвой бўлса, ўрмонга бормай, айвончанинг олдида китоб ўқиб ўтирди. Бу орада энди бойлоқдан қутулган Кўктой тахта деворнинг тешигидан кўчага чиқиб кетибди. У таёқ ушлаб кетаётган ўткинчини кўриб, уни қопмоқчи бўлибди. Кучуклар бировнинг таёқ кўтариб кетаётганини жуда ёмон кўришади. Китоб ўқишга берилиб кетган Билмасвой кўчада ит акиллаганини эшитмай қолди. Тез орада кучукнинг қаттиқ вовиллагани эшитилди. Билмасвой китобдан бошини кўтариши билан, Кўктойни қайта боғлаб қўйишни унутганлиги эсига тушиб қолди. У югуриб дарвозадан чиқди. Бир ўткинчининг кетидан вовиллаб, унинг оёғини тишламоқчи бўлиб турган Кўктойни кўриб қолди. Ўткинчи бўлса турган жойида гир айланиб қўлидаги таёқчаси билан Кўктойни ҳайдарди.

— Қайт орқанга, Кўктой, қайт! — деди чўчиб кетган Билмасвой.

Қараса, Кўктой қулоқ солмайдиганга ўхшайди. У югуриб бориб итнинг бўйнидаги тасмасидан ушлаб нарига судраб кетди.

— Эҳ, ярамас! Нега гапга қулоқ солмайсан-а!

Билмасвой Кўктойнинг калласига муштуми билан туширмоқчи бўлиб, қўлини кўтарган эди, аммо бечора ит кўзлари жавдираб турганини кўриб, аяди-да, уриш ўрнига уни ҳовлига олиб кириб кетди. Кўктойни занжирга солиб, бу ҳалиги ўткинчини қопган бўлмасин яна, деб кўчага чиқди.

Ўткинчининг Кўктой билан олишиб жуда чарчаганлиги билиниб турарди. Шунинг учун у, эшик олдидаги супачада нафас ростлаб ўтирарди. Билмасвой эндигина уни дурустроқ кўриб олди. Унинг эғнида тўқ ҳаворанг чиройли матодан тикилган чопон бўлиб, унга олтин юлдузлар ва қумушранг ярим ой нусхалари тикилган эди. Бошида шунақа безакли қора қалпоғи, оёғида эса, тумшуги қайрилган қизил кавуш бор эди. У Гулзор шахрининг аҳолисига ўхшамасди. Нега деганингизда, унинг узун оқ мўйлови ва тиззасигача тушадиган оқ соқоли қорбобоникига ўхшаб бутун юзини қоплаб олган эди. Гулзор шахрида ҳеч кимнинг бунақа соқоли йўқ, бу шахарда яшовчиларнинг ҳаммаси соқолсиз эди.

— Сизни ит қоғиб олмадими?— деб меҳрибонлик билан сўради Билмасвой ва бу ажойиб чолга қизиқиб тикилди.

— Ҳа, итми?— деди мўйсафид.— Бу ит анча абжир итга ўхшайди. Ҳм!

Таёқчани оёқлари ўртасига қўйиб, икки қўли билан унга тиралиб олган чол, супачанинг бир четида ўтирган Билмасвойга кўз қирини ташлади.

— У Уқтойнинг кучуги, унинг оти Кўктой,— деди Билмасвой.— Уқтой уни овга олиб боради. Битта-яримтани қоғиб олмасин деб занжирга боғлаб қўямиз. У сизни қоғиб олмадими?

— Йўқ, қўзичоғим. Қоғишига сал қолди-ю, ҳар ҳолда, қопмади.

— Ёмон бўлибди,— деди Билмасвой.— Қопмагани эмас, сизни чўчитиб юборгани ёмон бўлибди, демоқчиман. Бунга мен айбдорман. Уни занжирдан бўшатиб юборувдим, кейин яна боғлаб қўйишни унутибман-да. Мени кечиринг!

— Ҳечқиси йўқ, майли, кечирдим,— деди мўйсафид.— Яхши бола экансан.

— Йўқ, мен энди яхши бола бўлмоқчиман. Тўғрироғи, олдинроқ шунақа бўлмоқчи эдим. Ҳатто, яхши ишлар ҳам қилиб юрдим, энди-чи, йиғиштириб қўйдим.

Билмасвой қўлини силкитиб суҳбатдошининг оёғидаги чиройли қизил кавушга қаради. У чолнинг кавуши ярим ой ва юлдузнусха боғич билан бир-бирига боғлаб қўйилганини пайқаб қолди.

— Нега энди йиғиштириб қўйдинг?— деб сўради миттигина чол.

— Нега деганингизда, бари бўлмағур экан.

— Нима бўлмағур экан — яхши ишлар қилишми?

— Йўқ, сеҳргарлар... Кавушингизнинг боғичига олтин суви юритилганми ёки асли олтинданми?

— Олтиндан... Нега сен сеҳргарларни бўлмагур дейсан?

Билмасвой сеҳрли таёқчани қандай орзу қилганини, Тугма-чахоннинг уни топиш учун уч марта яхши иш қилиш керак деб айтганини, у бўлса яхши ишларни яхши одат юзасидан эмас, нуқул сеҳрли таёқчани топиш ниятида бажаришга ўрганиб қолганини айтиб берди.

— Мана, сен Кўктойни ўйнаб келсин деб ечиб юборганигни айтдинг, бу ишни ҳам сеҳрли таёқчани қўлга киритиш ниятида қилганинг йўқку-а? — деб сўради чол.

— Нима деяпсиз! — деб қўлини силтади Билмасвой, — у пайтда сеҳрли таёқчани унутиб юборувдим. Кўктойнинг доим занжирда ётганига раҳмим келувди-да.

— Бундан чиқди, бу ишни яхши ният билан қилган экан-санда?

— Албатта.

— Мана, бу битта яхши ишинг!

— Яшасин! — деб қичқириб юборди Билмасвой, севингандан хохолаб. — Яхши иш қилганимни ўзим ҳам билмай қолибман-да!

— Ундан кейин сен яна битта яхши иш қилдинг, — деди чол.

— Қачон?

— Мени итдан қутқардинг. Бу ёмон ишми, ахир? Ё бўлмаса, сен уни сеҳрли таёқчани олиш умидида қилувдингми?

— Йўғ-э! Сеҳрли таёқчани хаёлимга ҳам келтирганим йўқ.

— Ана, кўрдингми! — деб хурсанд бўлиб кетди чол. — Кейин сен учинчи марта яхши иш қилдинг. Ит қопмадим деб, олдимга келдинг, кечирим сўрадинг. Бу жуда яхши одат, нега деганда, одамлар бир-бирига доим ғамхўр бўлиши керак.

— Бу жуда ғалати-ку! — деб кулиб юборди Билмасвой. — Учта яхши ишни кетма-кет бажардинг, дейсизми? Умримда бунақа ажойиб иш қилган эмасман. Агар мен бугун сеҳргар билан учрашиб қолгундай бўлсам, сира ҳам ҳайратда қолмасдим.

— Ҳайрон бўлмагин. Сен у билан учрашиб турибсан...

Билмасвой чолга шубҳаланиб қаради:

— Сиз балки мен сеҳргарман деб ҳам айтарсиз ҳали?

— Ҳа, мен сеҳргарнинг ўзиман.

Билмасвой чол тагин мендан кулаётган бўлмасин деб, унинг юзига қаттиқ тикилди, аммо чолнинг юзи қалин соқол билан қопланганидан унинг жилмайишини сезиб бўлмасди.

— Эҳтимол, сиз мендан кулаётгандирсиз? — деб ишонқирамай сўради Билмасвой.

— Сираям кулаётганим йўқ. Мана, уч марта яхшилик қилдинг, мендан истаганингни сўрашинг мумкин... Қани, сенга ҳаммасидан нима ёқади, кўринмас қалпоқми ё тез юрар этикми? Ёки сенга учаргилам ёқадими?

— Сизда учаргилам борми?

— Нега бўлмас экан. Учаргилам ҳам бор, ҳамма нарса бор.

Чол чопонининг кенг енгидан най шаклида ўралган гиламни олди-да, уни очиб, Билмасвойнинг олдига, ерга ёзиб юборди.

— Мана бу тез юрар этик, мана буниси эса, кўринмас қалпоқ.

Чол бу сўзни айтди-ю, бошқа бир енгининг ичидан қалпоқ билан этикни чиқариб, гиламнинг устига қўйди. Кейин ўзи чалинар чолғу, очилдастурхон ва бошқа ҳар хил сирли нарсалар пайдо бўлди.

Билмасвой олдида ростакам сеҳргар ўтирганлигига аста-секин ишона бошлади.

— Сезда сеҳрли таёқча ҳам борми? — деб сўради у.

— Нега йўқ бўлар экан? Сеҳрли таёқча ҳам бор. Марҳамат, мана.

Сеҳргар шу заҳотиёқ чўнтагидан кичкинагина жигарранг таёқчани олди-да, Билмасвойга узатди.

Билмасвой таёқчани олди.

— Ростакамми бу ўзи? — деб орзуси амалга ошганига ишон-қирамай сўради у.

— Ростакам сеҳрли таёқча, ишонавер, — деди сеҳргар. — Агарда ёмон иш қилмасдан, қўлингдаги таёқчани шундоқ сил-китсанг бўлди, барча истагинг амалга оша беради. Аммо учта ёмон иш қилишинг билан сеҳрли таёқча сеҳр кучини йўқотиб қўйди.

Билмасвой севиниб кетганидан нақ энтикиб қолиб, юраги қаттиқ дукиллаб ура бошлади.

— Мен энди чопқиллаб бориб Тугмачахонга сеҳрли таёқча-миз бор, деб айтман. Ахир буни қандай қилиб топишни у ўр-гатганди-да, — деди Билмасвой.

— Чопақол, чопақол, — деди сеҳргар. — Тугмачахон ҳам се-вина қолсин. Унинг қачондан бери сеҳрли таёқчани орзу қилиб юрганини биламан.

Сеҳргар чол қўли билан Билмасвойнинг бошини силаб қўй-ди, Билмасвой шунда чолнинг меҳрибон юзидаги мулойим та-бассумни кўриб қолди.

— Хайр, энди бўлмаса! — деди Билмасвой.

— Омон бўл! — деди кулимсираб сеҳргар.

Билмасвой сеҳрли таёқчани кўксига маҳкам қисиб, ғизиллаб кетди ва Тугмачахоннинг уйига яқин йўлдан бориш учун тор кўчага бурилди. Шу ерга келганда сеҳргарнинг ажойиб совғаси учун миннатдорчилик билдирмагани эсига тушиб қолди. У ғизза орқасига қараб югурди. Тор кўчадан чиқиб қараса, кўчада ҳеч зот йўқ. Сеҳргар супачада ҳам, супача ёнида ҳам кўринмади. У учаргилами ва бошқа сеҳрли буюмлари билан ё ерга кириб кетган, ё осмонга учиб кетган бўлса керак.

Тўртинчи боб

БИЛМАСВОЙ ВА ТУГМАЧАХОННИНГ КИР-ЧИР ОЛАБОЛА БИЛАН УЧРАШИШГАНИ

Билмасвой энди минг урингани билан шу ачинарли хатонинг тузалишига кўзи етмаганидан кейин, Тугмачахон томонга қайтиб кетди. Энди у шошмасдан борар, гоҳо, кўча ўртасида тўхтаб, алам билан бошини тебратар, ўзича нималардир деб пичирлар, томоғини қириб қўярди-да, кейин яна юриб кетар эди.

Тугмачахон кўчада — уйи олдида ўйнаб юрган экан, Билмасвойни кўриб, унга қараб югурди.

— Салом, Билмасвой! — деб хурсанд бўлиб қичқирди.

Билмасвой унинг саломига жавоб бермади.

— Энди мен Билмасвой эмасман, узунқулоқ эшакман, — деди хафа бўлиб.

— Ҳа, нима бўлди? — деб безовта бўлди Тугмачахон.

— Нима бўларди, сеҳргар менга таёқча берувди, мен бўлсам унга раҳмат ҳам демапман!

— Қанақанги таёқча ўзи? — деб ҳайрон бўлди Тугмачахон.

— «Қанақанги, қанақанги» эмиш! Гўё билмагандай гапирасан! Сеҳрли таёқча-да!

— Билмасвой, сен жинни бўлиб қолганга ўхшайсан, Аллақандай сеҳрли таёқча деган нарсани тўқибсан.

— Ҳеч тўқиганим йўқ. Мана таёқча, кўрдингми?

Билмасвой қўлида маҳкам ушлаб турган таёқчасини Тугмачахонга кўрсатди.

— У нима? Оддий таёқча-да, — деди Тугмачахон.

— Оддий таёқча! — деди масхара қилиб Билмасвой. — Билмасанг гапирма! Буни менга сеҳргар берди.

— Қандай сеҳргар?

— Яна «қандай сеҳргар» дейди-я! Сеҳргар қанақа бўлишини билмагандай гапиради-я!

— Албатта, билмайман-да, — деб елкасини қисди Тугмачахон. — Ахир рostaкам сеҳргарни ҳеч кўрмаганман.

— У шунақа серсоқол, кийимида бўлса юлдуз ва ярим ойнинг нусхаси бор... Биласанми, Кўктой вовулловди, мен-чи, учта яхши иш қилиб қўйсам бўладими!

— Ҳеч нимани тушунмаяпман. Яхшилаб тушунтириб бергин.

Билмасвой бўлган ҳамма ишни тушунтириб, айтиб берди. Тугмачахон эшитиб бўлиб, бундай деди:

— Тагин битта-яримта жўртгага сеҳргар кийимини кийиб олиб, сендан кулган бўлмасин?

— Агар у сеҳргар бўлмаса, мен сеҳрли таёқчани қаёқдан олибман?

— Таёқчанинг сеҳрли эканига тушунасанми ўзинг? Синаб кўрдингми?

— Синаб кўрганим йўғу, лекин синаб кўрса бўлади.

— Нега ўйлаб ўтирибсан бўлмаса? Бирорта орзуни айтиб таёқчани силкитиш керак-да, ахир. Агар айтганинг бўлса, унда бу ростакам сеҳрли таёқча бўлади.

— Агар айтганим бажарилмаса-чи? — деб сўради Билмасвой.

— Агарда бажарилмаса, унда у, шунчаки оддий ёғоч калтакча бўлади, тамом-вассалом? Наҳотки, буни ўзинг билмасанг! — деди жаҳли чиқиб Тугмачахон.

У бу таёқча сеҳрлими йўқми эканини билишга шошилар, Билмасвойнинг ҳалигача буни текшириб кўрмаганидан жаҳли чиқарди.

— Ҳа, майли, — деди Билмасвой. — Ҳозир синаб кўрамиз. Нима сўрасак экан-а?

— Нимани сўрайсан, ахир? — деди Тугмачахон.

— Узим ҳам билмайман... Ҳозир менга ҳеч нима керакмасга ўхшайди.

— Нега керак эмас экан? — деб хуноб бўлди Тугмачахон. — Ҳай, кўргин. Музқаймоқ егинг келмаяптими?

— Музқаймоқми, егим келяпти, — деб рози бўлди Билмасвой. — Ҳозир музқаймоқ сўраймиз.

У сеҳрли таёқчани кўтариб силкитди-да:

— Икки кишилик музқаймоқ бўлишини хоҳлайман! — деди.

— Бандли бўлсин, — деб қўшиб қўйди Тугмачахон.

Билмасвой ботинмай қўлини олдинга чўзиб, кўзини қисди.

«Ҳеч қанақа музқаймоқ пайдо бўлмаса керак! — деб ўйлаб турганди, шу заҳоти қўлига совуққина қаттиқ бир нарса текканини сезиб қолди.

Билмасвой кўзини очиб, қўлидаги музқаймоқни кўрди. Бунинг қаердан тушиб қолганини билмоқчи бўлгандай, оғзини очиб, осмонга қаради. Осмонда ҳеч қанақа шубҳаланадиган нарса кўринмагач, қўлидаги музқаймоқ гўё ҳозир йўқ бўлиб қоладигандай хавотирланиб, Тугмачахонга қайрилиб қаради. Тугмачахон ҳам қўлида музқаймоқ ушлаб жилмайиб турарди.

— Му, му, му, му... — деб гўлдиради Билмасвой бармоғи билан музқаймоқни кўрсатиб.

У нимадир демоқчи бўлувди-ю, аммо ҳаяжоннинг зўридан биттаям сўз айтолмади.

— «Му, му, му» деганинг нимаси? — деб сўради Тугмачахон.

Билмасвой бўлса қўлини силтади ва музқаймоқни ейишга киришди. Тугмачахон ҳам ея бошлади. Музқаймоқни еб бўлгач, Тугмачахон:

— Жуда ширин экан, тўғрими? — деди...

— Қойил! — деб мақтади Билмасвой ҳам. — Тагин биттадан сўраймиз-а?

— Бўпти, — деб рози бўлди Тугмачахон.

Билмасвой қўлидаги таёқчани силкитди:

— Тагин биттадан музқаймоқ бўлишини хоҳлайман!

Шу пайт осмонда бир нарсанинг астагина шипиллагани

эшитилди-ю, Билмасвой билан Тугмачахоннинг қўлида тагин биттадан музқаймоқ пайдо бўлди. Билмасвой бир дақиқа яна соқовга ўхшаб қолди. Аммо бу сафар тезда эс-ҳушини йиғиб олди. Музқаймоқни еб бўлгач:

— Тагин биттадан сўраб кўраимизи? — деди.

— Тагин биттадан есак бўлади, — деди Тугмачахон.

— Менга қара, бир доналаб сўраб ўтираимизи? — деди Билмасвой ва таёқчани силкитиб: — Бир қути музқаймоқ бўлишини хоҳлайман! — деб қўшиб қўлди.

Шунда музқаймоқчилар музқаймоқ солиб юрадиган қутига ўхшаган катта, ҳаворанг қути шарақ этиб ерга тушса бўладими. Билмасвой қопқоғини очиши билан қути ичидан гуп этиб буғ кўтарилди, у қутидан икки дона музқаймоқни олди. Қопқоғини ёпиб, супачага ўтиргандай қути устига ўтириб олди. Билмасвой олдингиларидан кўра совуқроқ ва қаттиқроқ бўлган музқаймоқни ея бошлади.

— Музқаймоқ мана бунақа бўлади! — деб мақтади у. — Тишингни синдиради-я!

— Роса қизиқ-а, бу таёқча музқаймоқдан бошқа бирор нарса ҳам келтира олармикан-а? — деб сўради Тугмачахон.

— Тентаксан! — деди Билмасвой. — Бу ростакан сеҳрли таёқчаку, ахир, ҳамма нарса қила олади. Хоҳласанг, кўринмас қалпоқчани ҳам топиб беради, хоҳласанг, сенга учаргиламни ҳам беради.

— Кел, бўлмаса, учаргилам сўраймиз-да, саёҳатга чиқамиз, — деди Тугмачахон.

Билмасвойнинг саёҳатга жўнагиси келиб турган эдику-я, аммо Билағон ясаган ҳаво пуфагида учганда роса қўрққани эсига тушиб қолди.

— Учаргиламда саёҳат қилиш унча ўнғай эмас, чунки юқорида учганингда пастда ҳеч нимани кўролмайсан, — деди у.

— Ундоқ бўлса, бошқа бирор нарса ўйлаш керак, — деди Тугмачахон. — Бир китобда аллақандай поездлар бўлади, деб ўқиган эдим... Ҳеч нима қилмай ўтирар экансан, паровоз бўлса сени темир йўлдан олиб кетаверар экан.

— Мен уни биламан. Бизга темир йўл тўғрисида Билағон гапириб берган. У Қуёш шаҳридан китоб олиб келгани борганида кўрган экан. Аммо темир йўл ҳам хавфли, нега деганингда поездлар тўқнашиб кетиши мумкин.

Шунда янги машиналарини кўчанинг ўртасидан ҳайдаб кетаётган Мурватвой билан Тузатвой кўриниб қолди. Бу автомобиль Билмасвой ҳайдайман деб синдириб қўйган олдинги машинага ўхшаб атрофи очиқ, тўрт кишилик эди. Аммо бунисининг фарқи шундаки, биринчидан, мотори кучли ва иккинчидан, оддий газли сув билан эмас, қиздирилган газли сув билан юрарди.

Билмасвой билан Тугмачахонни кўрган Мурватвой ва Тузатвой уларга қўл силкишди. Билмасвой сеҳрли таёқчам бор деб

бақира бошлади, аммо автомобилнинг вағиллаганидан Мурватвой билан Тузатвой ҳеч нимани эшитмади. Машина чанг бурқситиб, кўчанинг охирида кўринмай кетди.

— Мана, биз нимада саёҳатга чиқамиз! — деди Билмасвой.

— Автомобилдами? — деб сўради Тугмачахон.

— Албатта!

— Тепаликда автомобилдан йиқилганингни эсингдан чиқарибсан-да. Машинани синдириб, ўзинг ҳалок бўлишингга сал қолганди-ку!

— Эй, тентакча! Ахир у пайтда ҳайдашни билмасдим-да.

— Ҳозир ўрганиб олганмисан?

— Энди ўрганишимнинг кераги йўқ. Сеҳрли таёқчага ҳайдашни ўрганаёй десам бўлди, ўрганаман-қўйман.

— Унақа бўлса, бўпти, — деди Тугмачахон. — Автомобилда борақоламиз. Бу ростдан ҳам қизиқ бўлади.

Билмасвой таёқчани силкитиб:

— Мурватвой билан Тузатвойникига ўхшаган автомобилмиз бўлишини истайман ва уни мен ҳайдай олаин! — деди.

Уша заҳотиёқ кўча бошида автомобиль пайдо бўлиб, тезликда Билмасвой билан Тугмачахоннинг олдига келди. Билмасвойга бўлса, Мурватвой билан Тузатвой яна қайтиб келаётгандай туюлди. Автомобиль келиб тўхташи билан Билмасвой қараса, машина ичида ҳеч ким йўқ экан.

— Роса қойил-ку! — деди севишиб кетиб у ва автомобилнинг ҳаммаёғини кўриб чиқди.

Тағин ҳайдовчиси бизни аҳмоқ қилиб алдаётган бўлмасин деб, ҳатто, машинанинг тагини ҳам текшириб чиқди.

Ҳеч ким кўринмагач, Билмасвой:

— Ҳа, майли, сира ҳайрон қоладиган ери йўқ. Сеҳр шунақа бўлади-да! — деди.

Кейин у кутидаги музқаймоқни орқада ўтирадиган жойга қўйди-да, ўзи рулга ўтирди. Унинг ёнига Тугмачахон жойлашди. Билмасвой энди моторни юргизай деб турган эди, Тугмачахон узоқдан булар томон келаётган болани кўриб қолди.

— Тўхтаб тургин-чи, — деди у Билмасвойга. — Уни босиб кетмайлик тағин.

Билмасвой машинани тўхтатди. Бола яқин келганда кўришса, бегона эмас, ҳаммага машҳур кир-чир Олабола экан.

Бу кир-чир Олабола одатда кулранг иштон, кулранг камзул, бошига эса ўзи қалпоқча деб атайдиган, гулдор кулранг дўппи кийиб юрарди. У кулранг матони дунёда энг яхши мато деб ҳисобларди, нега деганда, у унчалик кир тортмасмиш. Бу, албатта, бўлмағур гап. Кулранг мато ҳам кир бўлади-ю, фақат нима учундир унда кир-чир унчалик кўзга ташланмайди.

Олабола жуда ғалати митти эди. Унинг ўзича: ҳеч қачон ювинмаслик ва ҳеч нарсага ажабланмаслик керак, деган иккита қоидаси бўларди. Иккинчи қоидадан кўра биринчи қоидани бажариш анча қийин бўларди, нега деганда, бир уйда яшайдиган

митти болалар овқатланиш олдидан уни ювинишга мажбур қилишарди. Агар у қаршилиқ кўрсатгундай бўлса борми, уни дастурхонга йўлатишмасди. Шундай қилиб, ҳар ҳолда, ювинишга мажбур бўларди, аммо тезда кир-чир бўладиган хусусияти бўлганидан, ювинишининг унчалиқ аҳамияти ҳам йўқ эди. Баъзан у ювиниб бўлмасданоқ башарасида аллақандай майда доғ-дуғлар пайдо бўлиб, юзи ўзининг табиий рангини тезда йўқотиб, аллақандай кир-чир тусга кирарди. Шунинг учун уни Кир-чир деб аташарди. Агар бир қизиқ воқеа рўй бермаганда, яъни Гулзор шаҳрига машҳур сайёҳ Айланжон келмаганда борми, унинг номи бир умрга шу ном билан қолиб кетган бўларди.

Айланжон деган сайёҳ анча эътиборга сазовор шахслардан эдики, у ҳақда гапириб ўтмоқ жоиздир. У новча ва озгин бўлиб, оёқ-қўли ҳам, боши ва бурни ҳам узун, ҳатто, катак-катак шими ҳам узун эди. Айланжон Ҳайдашзор деган шаҳарда яшарди. У шаҳарда яшовчиларнинг барчаси яёв юрмай, нукул велосипед ҳайдашарди. Айланжон ҳам доимо велосипед ҳайдарди. У паркор — яъни, циркулга ўхшаб доим айланиб юргани учун уни Айланжон дейишарди. Айланжон ашаддий велосипедчи бўлганидан, унга ўз шахрини айланиб чиқиш ҳеч гап бўлмай қолди. У дунёдаги миттилар яшайдиган ҳамма шаҳарларни айланиб чиқишга қарор қилганди.

Гулзор шаҳрига келиб, велосипеди билан бормаган жойи қолмади, ҳамма ёққа бурнини суқди, ҳамма билан танишиб олди. Барчани у беш қўлдай билиб олди-ю, фақат Кир-чир билан таниша олмади, чунки шаҳар аҳолиси бизни уятга қолдиради деб, уни жўрттага бекитиб қўйишганди. Айланжон унинг кир-чир юзини кўриб қолгундай бўлса, Гулзор шаҳридаги миттиларнинг ҳаммаси ҳам шунақа исқирт экан деб ўйлаши мумкин, дейишарди. Шунинг учун ҳамма Кир-чирни Айланжоннинг кўзига кўрсатмасликка ҳаракат қилишарди.

Умуман, Айланжон жўнаб кетай деб турган пайтгача ҳамма иш жойида бўлди. Ўша куни Кир-чирнинг устидан назоратни нима учундир бўшаштириб қўйишди. Шаҳар аҳолиси Айланжон билан хайрлашаётган пайтда Кир-чир кўчага чиқиб қолса бўладими. Миттилар тўдаси ичида нотаниш башарани кўриб қолган Айланжон аввал уни танимаганлигига бир оз ҳайрон қолиб: «Анави ораларингиздаги кир-чир бола ким ўзи?» — деб сўрамоқчи бўлди. Аммо у яхши тарбияланган бола бўлганидан «кир-чир» деган қўпол сўзни айтолмади. У жуда одобли қилиб:

— Анови Олабола ким ўзи? — деб сўради.

Ҳамма қайрилиб Кир-чирга қаради. У бугун эрталабдан бери ювинмагани учун, башараси чиндан ҳам кир-чир ва ола-була бўлиб кетганди. Бу «Олабола» деган сўз ҳаммага ёқиб тушганидан, ўшандан бери Кир-чирни Олабола дейишадиган бўлишди. Бу ном билан аташлари Кир-чирнинг ўзига ҳам маъқул бўлди, чунки бу ном оддий «Кир-чир» дегандан кўра, аллақандай жарангли, бежирим ва чиройли эди.

Бешинчи боб

БИЛМАСВОЙ, ТУГМАЧАХОН ВА ОЛАБОЛАНИНГ САЁҲАТГА ЖЎНАГАНИ

— Эй, Олабола, салом!— деб бақирди Билмасвой Олабола яқинроқ келиб қолганда.— Қарагин, бизнинг автомобилемиз бор.

— Қўй-э, Мурватвой билан Тузатвойларнинг автомобили сизларникидан яхши-ку,— деди Олабола.

У тўхтади-да, кулранг шимининг чўнтагига қўлини тиқиб, автомобилнинг олдинги филдирагига қарай бошлади.

— Бу гапинг нотўғри,— деди Тугмачахон,— Мурватвой билан Тузатвойнинг автомобили қанақа бўлса, бу ҳам худди шунақа. Бундан ташқари Билмасвойда сеҳрли таёқча ҳам бор.

— Ановини қара-я, кўрмабман-да!— деди Олабола.— Агар керак бўлса, юзта сеҳрли таёқча топаман.

— Нега бўлмаса таёқчанг йўқ?— деб сўради Тугмачахон.

— Чунки, керак эмас-да.

Унга гап уқтириб бўлмаслигини кўрган Билмасвой:

— Биз саёҳатга жўнаяпмиз, борасанми?— деб қўя қолди.

— Майли,— деди рози бўлиб Олабола.— Ҳеч қўймадиларинг.

У автомобилнинг эшикчасини очди-да, орқадаги жойга гердайиб ўтириб олди.

— Ҳайдайверайми?— деб сўради Билмасвой.

— Ҳайда, ҳайда!— деди Тугмачахон.

— Ҳа, ҳайдагин-у, фақат ўлдирадиган қилиб ҳайдамагин,— деб қўшиб қўйди Олабола.

Билмасвой автомобилнинг мурватлари турадиган жойдаги калитни буради-да, оёғи билан стартер тепкисини босди. Стартер темир ишқаланганга ўхшаб чийиллади ва мотор турган жойида ҳаракатга келди. Билмасвой моторни қизитиб, тирковични босди, қутига ўтказгични улади, тирковични бўшатиб юбориб, газ берди. Кейин у филдиракка уланган рулни аста бурай бошлади. Баъзан биринчи тезликка, баъзида иккинчи тезликка оларди, у гоҳо газни оз, гоҳо кўп бериб, машинани бир секин юришга, бир тез юришга мажбур қиларди. Аммо Билмасвой у ёки бу ричагни бир-бирига нима учун ўтказишини, гоҳ у тепкини, гоҳ бу тепкини нима учун босаётганини ўзи ҳам билмасди. Аммо у ҳар сафар сира янглишмасдан ишни ўринли бажарарди. Бунинг сабаби у автомобилни сеҳрли таёқча туфайли ўрганиб олиб, уста шофёрлардай бошқарарди. Ҳатто у қаерда буриш ва қачон ричагни босиш зарурлигини ўйламас, машина ўзидан-ўзи бошқарилаверарди.

Кўчадан ўтаётганда Билмасвой одамларнинг эътиборини ўзига тортиш учун жўрттага қаттиқ сигнал бериб ўтарди. Чунки

рулда ҳеч нарсадан қўрқмасдан ўтирганини ҳамма кўриб қўйишини истарди. Аммо Гулзор шахрининг одамлари бу машина ҳайдаб кетаётганини Мурватвой билан Тузатвой деб ўйлашиб, ҳеч ким Билмасвойга эътибор бермади.

Автомобиль шаҳар бўйлаб айланар экан, Тугмачахон Олабола билан гаплашиб кетди.

— Олабола, бугун тагин ювинмаганга ўхшайсан-а?

— Нима деяпсан, роса ювинганман!

— Нега бунақа кирсан, бўлмаса?

— Демак, тагин кир бўлибман-да.

— Тагин ювиниб олишингга тўғри келади, кир-чир ҳолингга сени саёҳатга олиб боролмаймиз.

— Олиб боролмаймиз, деганинг нимаси? Узларинг боришга кўндириб, кейин бирдан олиб боролмаймизмиш-а! — деб аччиқланди Олабола.

Билмасвой бу орада машинани шаҳардан олиб чиқиб, Бодринг дарёсига етди-да, кўприк томонга бурилди. Кўприк охирига келганда Тугмачахон:

— Қани, машинани тўхтат-чи. Ҳозир Олабола дарёда ювиниб олади, — деди.

Билмасвой машинани қирғоққа келтириб тўхтатди.

— Мен норозиман! — деди тутақиб Олабола. — Бир кунда икки марта ювинсин деган қоида йўқ!

— Ҳа, майли, унда сен шу ерда қолаверасан. Биз сенсиз жўнайверамиз, — деди қатъий қилиб Билмасвой.

— Мени ташлаб-а? Нима, мен энди пиёда қайтиб кетар эканманми? Бўлмаса, мени олиб келган жойингизга элтиб қўйинглар. Йўқса, мен рози бўлмайман.

— Ҳа, майли, бўлар иш бўлди, кир-чир кетаверсин, — деди Билмасвой. — Уни деб орқага қайтиб юрамизми!

— Агар биз саёҳат вақтида бирорта бегона шаҳарга бориб қолгундай бўлсак, улар шунақа қасмоқ болани олиб келишибди деб уят қилишмасмикан? Уни деб қизаришга тўғри келади, — деди Тугмачахон.

— Тўғри, — деб унинг фикрига қўшилди Билмасвой. — Ҳарҳолда, ювинишинг керак, Олабола. Келинлар, дўстлар, учаламиз ювинамиз, бўптими?

Ҳаммалари ювинмоқчи бўлишганини эшитган Олабола, анча тинчланди.

— Бу ерда қанақа қилиб ювиниб бўлади? На совун бор, на сочиқ, — деди у.

— Безовта бўлмай қўя қол, ҳаммаси топилади, — деди Билмасвой.

У сеҳрли таёқчани силкитган эди, ўша заҳотиёқ учта совун билан учта сочиқ пайдо бўлди. Олабола ҳайрон бўлаёзган эди, бирдан ҳеч нарсага ҳайрон қолмаслик одати эсига тушиб қолиб, жимгина дарё томонга кетаверди.

Бир неча дақиқадан кейин учаласи ювиниб бўлишди-да, автомобилни ўрмон ичидан ҳайдаб кетишди. Тугмачахон ҳалигидай машинанинг олдида — Билмасвойнинг ёнида, Олабола эса машинанинг кетида, ҳаворанг қутининг ёнида ўтирарди. Йўл текис эмас, ғадир-будир эди. Баъзи бир жойларда ердан йўғон илдизлар чиқиб ётар, баъзан бўлса ўнқир-чўнқирлик ва паст-баландликлар дуч келарди. Билмасвой шунақа жойларга келганда қаттиқ силкитмасин деб, машинанинг юришини секинлатарди. Тугмачахон бўлса, орқага қайрилиб Олаболага жилмайиб қўярди. Олаболанинг юзи топ-тоза бўлиб қолгани Тугмачахонга ёқарди.

— Ана, кўрдингми, қандай яхши, — деди Тугмачахон, — ювиниб юрсанг, ўзингга ҳам маза-ку, ахир.

Олабола жаҳл билан бошқа томонга ўгирилиб олди.

— Бўлди, тумшугингни осилтирмай қўя қол, бу ҳурматсизлик бўлади, — деди Тугмачахон. — Ёнингдаги ҳаворанг қутида музқаймоқ бор.

— Эй, бу музқаймоқ экан-да! — деб севиниб кетди Олабола. — Қанақа қути экан девдим-а?

У қутидан учта музқаймоқ олди. Ҳаммалари музқаймоқ ейишга тушдилар. Билмасвой шу кетишда иккита ишни бажарар, яъни ҳам машина ҳайдар, ҳам музқаймоқ ерди. У бир қўли билан машинанинг рулини ушлаб, иккинчи қўли билан музқаймоқни зўр бериб яларди. Билмасвой музқаймоққа алаҳсиб паст жойни кўролмай, машинани вақтида секинлата олмай қолди. Машина қаттиқ тарақлаб кетганидан Олабола осмонга бир ириб тушди-да, битта музқаймоқни беихтиёр бутунлай ютиб юборди. Қўлида фақат музқаймоқнинг таёқчаси қолди.

— Оғайни, сал секинроқ-да! — деди у Билмасвойга, — сен туфайли бутун музқаймоқни ютиб юбордим.

— Зарари йўқ, — деб жавоб берди Билмасвой. — Бошқасини олавер.

— Унақа бўлса майли, — дея Олабола қутидан бошқасини олди.

— Сен-чи, Билмасвой, яхшиси музқаймоқ емагин, — деди Тугмачахон. — Сен музқаймоққа алаҳсиб, ҳалокатга учраб қолмайлик.

— Унақа бўлса сен ҳам емагин, сени кўриб бари бир алаҳсийман, — деди Билмасвой.

— Майли, мен ҳам емайман, — деб рози бўлди Тугмачахон.

— Мен еявераман, орқада ўтирганим учун ҳеч кимни алаҳситмайман, — деди Олабола.

Тез орада ўрмондан чиқишди, машина даладан ғизиллаб кетди. Йўл тоққа қараб борарди, бизнинг йўловчилар гўё ернинг энг четига чиқиб қолгандай бўлишди, чунки тоғнинг нарёғида осмондан бўлак ҳеч нима кўринмасди.

— Бошқа томонга юришимиз керак экан, нега деганда, ернинг бу томони тамом бўлиб қолди, — деди Билмасвой.

— Рост,— деб тасдиқлади Олабола.— Ҳисобга олмабмиз-да. Сен ҳар аҳтимолга қарши машинанинг тезлигини пасайтиргин, унақада тормоз беролмай қоласан-да, умбалоқ ошиб кетамиз. Яхшиси, тезроқ машинани орқага бура қол.

— Йўқ,— деди Билмасвой.— Кўпдан бери ер тугагандан кейин нима бошланишини кўрмоқчи бўлиб юрувдим.

Шунда тепалик тугаб, саёҳатчиларнинг кўзи олдида кенг манзара очилди. Пастлик кенг водий бўлиб, ўнг томондаги тепаликда ям-яшил ўтлоқ ва қалин бутазор бор эди. Узоқдан ўрмон қорайиб кўринди. Бутун водий олтинранг қоқигул ва ҳаворанг бутагуллар билан товланиб ётарди. Айниқса, митти болалар «қайин калтак» деб аташадиган оқ гуллар тўлиб кетган. Бу «калтак»ларнинг кўплигидан, ерга оппоқ қор ёққанга ўхшарди. Йўловчиларимиз бу чаманзорни кўриб, қувончлари ичларига сиғмай кетди.

— Ер ҳали бу ерда тамом бўлмас экан-да,— деди Билмасвой.

— Тўғри,— деб унинг гапига қўшилди Олабола.— Аслида ер биз ўйлагандан кўра катта экан. Шундай қилиб, муҳим илмий янгилик очдик. Келинлар, энди хурсандчиликка яна биттадан музқаймоқ ейлик.

У қутини очиб, битта музқаймоқ олди-да, ея бошлади.

Машина тоғдан пастликка қараб ғизиллаб борарди. Тезда яна тепалик бошланди. Саёҳатчиларга гўё яна ернинг четига келиб қолишгандай туюлди. Аммо тепалик тугаши билан янги кенглик қулоч ёзиб ётарди. Бир неча марта шунақа ҳолат такрорланди.

— Ернинг охири йўқ, қайси томонга борсанг, бари бир етолмайсан, дейишарди,— деди Тугмачахон.

— Буни нотўғри деб ўйлайман,— деди Билмасвой,— биз миттилар, жуда кичкинамиз, кичкинагина кўзимиз билан катта нарсаларни қамрай олмаймиз, шунинг учун бизга ернинг охири йўқ бўлиб кўринади.

— Менимча ҳам шундоқ бўлса керак,— деб гап қўшди Олабола.— Ҳамма нарсанинг охири бор. Мана, битта мисол, бу қутида талай музқаймоқ бор, аммо музқаймоқ тезда тамом бўлса керак, деб ўйлайман.

Йўловчилар шу йўсинда суҳбатлашиб, борган сари олислаб, айрилиш йўлга келиб қолишганини ҳам пайқамай қолишди. Билмасвой шу ерда ўнгга юриш керакми, ё чапгами — аниқлаш учун машинасини тўхтатди. Айрилиш жойида устун бўлиб, ундаги йўл кўрсатадиган ёзувда: «Тош шаҳри» деб ёзилганди. Ўнг томондаги йўл кўрсатгичга: «Тупроқ шаҳри», чап томондаги йўл кўрсатгичга: «Қуёш шаҳри» деб ёзилган эди.

— Бари аниқ бўлди,— деди Билмасвой.— Демак, Тош шаҳри бу тошдан ясалган шаҳар дегани. Тупроқ шаҳри — ҳамма уйлар лойдан ясалган шаҳар дегани.

— Бундан чиқди, Қуёш шаҳри дегани — сенингча, қуёшдан

ясалган дегани экан-да, шундайми? — деб масхара қилиб сўради Олабола.

— Эҳтимол, — деб жавоб берди Билмасвой.

— Бундай бўлиши сира мумкин эмас, қуёш жуда иссиқ, ундан уй қуриб бўлармиди, — деди Тугмачахон.

— Майли, ўша ерга борганда кўрамиз, — деди Билмасвой.

— Яхшиси, аввал Тош шаҳрига бора қолайлик, — деб қолди Тугмачахон. — Тошдан ясалган уйларни кўриш жуда қизиқ-да.

— Мен лойдан ясалган уйларни кўришга қизиқаман. Митилар бу уйларда қандай яшаётган экан, — деди Олабола.

— Ҳеч қанақа қизиқ жойи йўқ. Қуёш шаҳрига борамиз, гап тамом, — деди Билмасвой.

— Қанақасига тамом? Нега сен буйруқ берасан? — деб аччиқланди Олабола. — Бирга юрганимиздан кейин бирга ҳал қиламиз-да, ахир.

Улар масалани бирга ҳал қилмоқчи бўлишди-ю, аммо бари бир ҳеч келиша олишмади. Охирида Тугмачахон:

— Яхшиси, баҳслашмай кутиб турайлик. Қайси томонга боришимизга бирор ҳодиса сабаб бўлиб қолар, — деди.

Билмасвой билан Олабола баҳсни тўхтатишди. Шу заҳоти чапдаги йўлда автомобиль кўриниб қолди. Сайёҳлар уни тузуккина кўришолмай ҳам қолишди. У «Қуёш шаҳри» деб ёзилган томонга бурилиб кўздан ғойиб бўлди.

— Ана, кўрдиларингми? — деди Билмасвой. — Қуёш шаҳрига юришимизга йўл кўрсатилди. Аммо хафа бўлманглар. Биз аввал Қуёш шаҳрига борамиз, ундан кейин эса Тош ва Тупроқ шаҳарларига ҳам боришимиз мумкин.

Билмасвой моторни юргизди-да, рулни ўнгга бурди ва машина олға юриб кетди.

Олтинчи боб

САРГУЗАШТ БОШЛАНМОҚДА

Бурилишдан кейин йўл анча текис ва кенг бўлиб қолди. Бу йўлдан автомобилларнинг тез-тез қатнаб туриши билиниб турарди. Бизнинг сайёҳларга тез орада бир автомобиль дуч келиб қолди. У шунақанги елиб келардики, ҳеч ким уни яхшироқ кўра олмади. Кейин бошқа бир автомобиль ундан ўзиб кетди. Билмасвой кўрса, у машина аллақандай бошқача қурилган экан, ўзи пастаккина ва узунчоқ бўлиб, ялтироқ яшил рангга бўялган, олдида ажойиб чироғи бор. Унинг ҳайдовчиси машинадан бошини чиқариб, Билмасвойнинг автомобилига қизиқиб қаради-да, кейин тез ҳайдаб кўздан ғойиб бўлди.

Йўл тепаликлар ўртасидан гоҳ ўрмон, гоҳ дала бўйлаб ўтарди. Сайёҳлар кутилмаганда дарё олдидан чиқиб қолишди. Сув ойнадай ярқираб кўринарди. Дарёнинг устига кўприк солинган эди. Дарёнинг ўртасида эса, тўлқинларни тумшуғи билан ёриб, йўғон мўрисидан паға-паға тутун бурқситиб кема сузарди.

— Қаранглар, ана кема! — деб севинганидан чапак чалиб юборди Тугмачахон.

У Гулзор шаҳридан бошқа ерда сира бўлмагани учун бир марта ҳам чинакам кемани кўрмаганди. Бодринг дарёсида эса кемалар юрмас эди, лекин Тугмачахон кеманинг суратини китобларда кўп кўргани учун дарров таниб олди.

— Келинлар, тўхтаб бирпас томоша қиламиз, — деб таклиф қилди Билмасвой.

У машинани кўприкнинг ўртасида тўхтатди. Ҳамма машинадан тушиб, кўприк панжарасидан энгашиб пастга қарай бошлади. Кемада бирталай митти йўловчилар бор эди. Уларнинг баъзи бирлари кеманинг четигаги супача бўйлаб қирғоқни томоша қилишар, бошқалари эса суҳбатлашар ва ҳатто, алланималар ҳақида баҳслашиб кетишарди, учинчилари бўлса, уёқдан-буёққа юришарди. Яна бошқалари суянчиғи орқасига суриладиган юмшоқ курсиларда ўтириб олиб, жимгина мудрашарди. Бунақанги курсиларда оёқни юқори кўтариб ўтириш жуда қулай бўлади.

Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола кема кўприкнинг остидан сузиб ўтганда, ундаги йўловчиларни яхшилаб кўриб олишди.

Кема мўрисидан чиққан паға-паға тутун бутун кўприкни қоплаб олди. Билмасвойнинг нафаси қисиб йўталди, аммо бунга эътибор бермай, кеманинг кетишини кўриш учун кўприкнинг нариги томонига югурди. Тугмачахон билан Олабола ҳам унинг кетидан югуришди. Тутун тарқалиб, кема олисга кетиб қолган эди.

Бир дақиқадан кейин, сайёҳларимиз машинага ўтириб, яна олға кетишди. Билмасвой кемани ўйлаб ҳамон ҳайрон бўларди.

— Қандай кема-я! Агар ўз кўзим билан кўрмасам, шундоқ катта нарса сувда сузишига сира ишонмаган бўлардим, — дерди.

Тугмачахон ҳам ҳайрон қолганди, Олабола-чи, у ҳам олдинга ҳайрон қолаёзган эди, лекин ўзининг ҳеч бир нарсага ҳайрон қолмаслик одати эсига тушиб қолди-да:

— Шунчаки кема-да! Катта қайиқнинг ўзи, — деди.

— Сенга қўйиб берса, ҳали, оддий катта тоғора ҳам дерсан! — деди Билмасвой.

— Нега тоғора экан? Тоғора бўлганда, албатта, тоғора деган бўлардим, қайиқ деяпман-ку, ахир.

— Менга қара, Олабола, яхшиси, жиғимга тегмагин! Ҳайдовчи рудда ўтирганда, унинг асабини қўзғаб бўлмайди — ҳалокат бўлиши мумкин.

— Бундан чиқди, сен рудда ўтирсанг, мен ёлғон гапиришим керак экан-да?

— Қанақа ёлгон? Сенга ёлгон гапиргин деб ўргатяпманми? — деб пинғиллади Билмасвой. — Менга қара, Тугмачахон, унга гапириб қўй, бўлмаса уни бир нима қилиб қўйишим мумкин!

— Жим бўл, Олабола, — деди Тугмачахон. — Бекорчи нарсага жанжаллашиб нима қиласан?

— Нега бекорчи нарса бўлар экан, кемани тоғора дейди-ю, — деб қизишди Билмасвой.

— Мен уни қайиқ дедим, тоғора деганим йўқ, — деб жавоб берди Олабола.

— Кел, сендан ўтинаман, Олабола, бир гапдан қола қол. Яхшиси, музқаймоқдан егин, — деб уни кўндирди Тугмачахон.

Олабола яна музқаймоқ ейиш билан овора бўлиб, бирпасгина жимиди.

Машина яна дала ва ўтлоқлар бўйлаб кетди. Бир қанча вақт юргандан кейин қатор симёғочлар ва темир йўл кўриниб қолди. Олисда эса қатор вагонларни тиркаб олган паровоз вишиллаб келарди.

— Қаранглар, ана поезд! Поезд! — деб севинганидан қичқириб юборди Тугмачахон.

У поездни биринчи марта кўриши эди, аммо кемага ўхшаб илгари унинг ҳам суратини кўрган эди.

— Вой, ростакам поезд! — деб ҳайратда қолди Билмасвой.

Олабола бу гал ҳам ўзини таажжубланмаётгандек қилиб кўрсатиб:

— Шунчаки поезд-да! Филдираклар устига уйларни кўндиришибди, ўзлари эса унинг ичига кирволишиб, севиниб кетишяпти, паровоз бўлса уларни судраб кетяпти, — деди.

— Менга қара, Тугмачахон, бу қандай гап ўзи? Яна асабимга тегяпти-ку! — деди Билмасвой.

Олабола ижирғаниб пўнғиллади:

— Вой нозик-эй, асаб эмиш.

— Сенга кўрсатиб қўяман, — деб тажанг бўлди Билмасвой.

— Жим, жим! «Кўрсатаман» деганинг нимаси? — аччиғланди Тугмачахон.

— Нега ўзи мени нозик дейди бўлмаса?

— Олабола, нега уни нозик дейсан? — деди Тугмачахон. — Бу яхшимас.

— Нега яхши эмас экан? — деди Олабола.

— Бир уриб, нега яхши эмаслигини кўрсатиб қўяман, ўшанда билиб оласан! — деб бақирди Билмасвой. — Кейин ўзингдан кўрасан!

Автомобиль кетаётган йўл темир йўлни кесиб ўтарди. Билмасвой бўлса Олабола билан баҳслашиб, паровознинг тагига кириб кетишига сал қолди. У поезд етиб келмасдан, тез юриб темир йўлдан ўтиб олмоқчи бўлди. Аммо у темир йўл изига

яқинлашган сари, паровоз билан қават келиб қолишни сезарди. Билмасвой паровознинг жуда яқинлашиб қолганини, улар нақ гилдираклар тагига кириб боришаётганини кўриб, жонҳолатда рулга маҳкам ёпишиб:

— Ана, ахир, айтувдим-ку, ҳалокат бўлади деб! — деди.

Паровознинг уларга тик келаётганини кўрган Тугмачахон қўрқиб кетганидан гужанак бўлиб, кўзини қўли билан шартта бекитиб олди. Олабола бўлса ирғиб ўрнидан турди-да, нима қилишини билмай, Билмасвойнинг қоқ калласига бир мушт тушириб қолди ва:

— Тўхта, овсар! Нима қиляпсан ўзинг? — деб бақирди.

Тормоз беришга кечикканини пайқаган Билмасвой паровоздан ўтиб кетолмаслигига кўзи етиб, рулга ёпишди.

Ана ҳозир фалокат юз беради деганда, у машинани ўнгга — темир йўл изига буриб юборди-да, паровознинг олдига тушиб олди. Автомобиль темир йўл шпалларидан сакраб-сакраб борарди. Унинг ортидан эса, баҳайбат йиртқичга ўхшаб, қаттиқ вишиллаб паровоз келарди. Орқада ўтирган Олаболанинг юзига паровознинг иссиғи гуп этиб урилди. Унинг ёнидаги музқаймоқли қути сакраб-сакраб тушарди. Олабола музқаймоқ машинадан отилиб кетмасин деб, бир қўли билан қутини, иккинчи қўли билан ўриндиқнинг четини ушлаб олди.

— Жон Билмасвой, машинангни тезлатгин! — деб қалтироқ овоз билан илтимос қилди Олабола. — Рост айтаман, энди сен билан сираям баҳслашмайман!

Билмасвой ҳамма тепкиларни босиб кўрса-да, тезликни сира оширолмади. Ён атрофга ҳам буриб юборолмади, чунки темир йўл уйилган тупроқ устига қурилган, пастликка ҳам юриб бўлмасди.

Тўқнашув юз бермаганини сезган Тугмачахон кўзини очди, орқасига қараб, уларнинг изидан қувиб келаётган паровозни кўрди. Паровоздагилар худди шу пайт олдинда автомобиль кетаётганини пайқашганди. Тугмачахон паровоз деразасидан қараган митти машинистни кўрди, машинист машинани кўриб қўрққанидан, ҳатто оғзи очилиб қолган эди. У шошилиб ричагни тортди-да, огоҳлантириш учун сигнал берди. Кейин клапани очганди, гилдирак тагидан ҳар тарафга буғ отилиб чиқди. Олабола буғда куйиб қолишдан қўрқиб, ўриндиқнинг остига бекинди. Машинист буғни чиқариб бўлиб, тормоз берди ва поезд юришини секинлатди. Автомобиль бўлса, олдинги тезликда юриб анча олисга кетиб қолганди. Паровоз билан уларнинг оралиғи узайиб кетди. Аммо Билмасвой буни пайқамаянди. Темир йўл изи энди анча текис жойга келиб қолганини кўргач, у машинани четга бурди-да, пастликка ҳайдаб кетди. Учиб кетаётган машина дўнгликка урилиб, тўсатдан тўхтаб қолди. Тугмачахон билан Билмасвойнинг пешонаси ёрилишига сал

қолди. Уриндиқ тагида ўтирган Олабола бўлса ҳаворанг қути билан бирга четга отилиб кетди. У ерга чалпақдай бўлиб тушди-да, қимир этмай ётиб қолди. Бу пайтда поезд ҳам тўхтаган эди. Йўловчилар вагондан ирғиб тушишиб, нима бўлганини бир-бирларидан сўрай бошлашди. Лекин ҳеч ким ҳеч нимани билмасди. Баъзилари Билмасвойнинг шериклари ёнига югуриб келишди. Қимирламай ётган Олаболани кўриб, уни ўраб олишди. Кимдир юзига совуқ сув сепса ўзига келади деб қолди. Совуқ сув дарагини эшитган Олабола ўша заҳоти ирғиб ўрнидан турди-ю, атрофга олазарак бўлиб қаради ва дудуқланиб:

— Мў-му, музқаймоқ қани? — деди.

— Му-му, музқаймоқ шу ерда, — деди қўрқиб кетган Тугма-чахон ҳам дудуқланиб.

— У-у-ундоқ бўлса яхши.

У энди анча ўзига келиб қолган эди, қутини олиб қайта машинага солиб қўйди. Бу орада машинист ёрдамчиси югуриб келиб қолди.

— Ҳамма омонми? — деди узоқдан бақириб, — ҳеч ким жароҳатлангани йўқми?

— Ҳеч ким, — деб жавоб берди Билмасвой, — ҳаммаси жойида.

— Ундоқ бўлса, дуруст, сизларнинг олдинда сакраб кетаётганларингни кўриб, нақ машинистнинг эхонаси чиқаёзди. Ҳалигача ўзига келолгани йўқ, — деди машинист ёрдамчиси.

— Сизлар қаёққа кетаётирсизлар? — деб қизиқиб сўради Билмасвой.

— Поезд Қуёш шаҳрига боради, — деб жавоб берди ёрдамчи.

— Биз ҳам Қуёш шаҳрига кетяпмиз, — деди севиниб Билмасвой.

— Ундоқ бўлса, тош йўлдан юринглар, — деди ёрдамчи. — Ахир автомобилда темир йўлдан юриб бўладими?

— Биз тош йўлдан кетаётган эдик, Олабола бўлса... Олдин биз кемани кўрдик-да... Биласизми, шунақанги каттакон кемаки...

Билмасвой кемани ва Олабола билан баҳслашганини бир бошдан гапириб бермоқчи эди, бирдан паровознинг чинқириви эшитилиб қолди.

— Мени кечиринглар, — деб машинист ёрдамчиси Билмасвойнинг гапини бўлди. — Ҳозир жўнаймиз, чунки поезд кечикмаслиги керак. Бошқа бир сафар хотиржам гаплашармиз.

У шундай деб буғ чиқараётган паровоз томон югурди. Йўловчилар ҳам ўз вагонлари томон чопишди. Билмасвой бўлса:

— Бошқа бир сафар деганингиз қанақаси? Эҳтимол биз бошқа учрашмасмиз! — деб қичқирди.

Аммо ҳеч ким унинг гапига қулоқ солмади. Поезд қўзғалди, баъзи бир миттилар вагонга юраётганида чиқиб олишди.

— Ана холос! — деб қолди хафа бўлган Билмасвой. — Жиндак сабр қилишмади. Энг қизиқ гапни айтолмай қолдим!

САЁХАТ ДАВОМ ЭТАДИ

Тош йўлга қайтиб келгандан кейин, Билмасвой, Тугмачахон ва Олаболалар узилиб қолган саёхатни давом эттирдилар. Аввалгидай орқада ўтирган Олабола зўр бериб музқаймоқ ер эди. У машинадан учиб тушганда жуда қўрқиб кетганини, музқаймоқ шифоли доридек тинчлантирганини айтарди. Тугмачахон паровоздан кўрқиб кетганини эслади. Билмасвой бўлса тўқнашишдан қутулиш учун машинани буриб юбориш қандай қилиб эсига келиб қолганини гапирди.

— Қарасам, — деди у, — худди паровознинг тагига кетяпмиз! Тезлатишнинг иложи йўқ, тормоз бериш вақти ўтган. Ҳозир ҳаммамиз тамом бўламиз деб ўйладим. Бирдан калламга лоп этиб, буриш керак, деган фикр келди...

— Калланга лоп этиб мен тушириб қолгандим, — деди орқада ўтирган Олабола. — Чўчиб кетдим-да...

— Менга қара, тагин жаҳлимни чиқаряпсан-ку! — деб аччиғланди Билмасвой.

— Бўпти, индамайман, индамайман! Машина ҳайдовчи рулда ўтирганда, унинг жаҳлини чиқариш керакмаслигини энди тушундим.

Бу орада бизнинг сайёҳларимизга яна бир тўқ сариқ автомобиль этиб олди. Унда иккита митти бола ўтирганди. Машина ҳайдаётган бола Билмасвойнинг машинасини кўриш учун жўрттага юришини секинлатди. Унинг ёнида ўтирган митти бола эса диққат билан Олаболага тикилди ва:

— Ювиниб олсанг ёмон бўлмасди, оғайни, — деди кулиб.

Уларнинг иккови ҳам хохолаб кулишди, кейин машинани тез ҳайдаб, кетиб қолишди.

Билмасвой билан Тугмачахон орқага қайрилиб, Олаболага қарашди. Унинг юзи, пешонаси, бурни ва ҳатто, қулоқларигача кир-чир бўлиб кетганди.

— Сенга нима қилди? — деди ҳайрон бўлиб Билмасвой. — Ахир, яқинда ювиниб олувдинг-ку.

— Нега яқинда экан, анча бўлди, — деди Олабола.

— Ҳаммамиз бирга ювинган эдик-ку, ахир, — деди Тугмачахон. — Нега биз топ-тозамиз?

— Гапини қара-я! — деб илжайди Олабола. — Сизлар олдинда, мен бўлсам орқада ўтирибман, ҳамма чанг менга келяпти-да. — Биз олдинда бўлсак, чангнинг кўпи аввал бизга тегиши керак эди, — деди Билмасвой.

— Э, сизлар нима ишим нима? — деб қўл силтади Олабола.

Аслида чанг айбдор эди, албатта. Агар юзда чанг ёпишадиган нарса бўлмаса, чанг ҳам бекордан-бекорга ёпишавермайди-да. Аммо ҳадеб музқаймоқ еяверганидан Олаболанинг юзи ёпиш-

қоқ шира бўлиб кетганди. Қўлидаги еяётган музқаймоғи эриб, шираси юзи, бурни ҳатто, қулоқларигача суркалиб, ҳамма ери йўл-йўл доғ бўлган, шираларга бўлса, йўлнинг чанги роса ёпишиб қолганди.

— Олабола, йўлда битта-яримта қўлмак ё дарё учраб қолса ювиниб олгин,— деди Тугмачахон.— Учраган ҳар йўловчи биздан кулаверса, яхши эмас.

— Ким қўйибди уларга биздан кулишни?— деди жаҳли чиқиб Олабола.— Агар уларга етиб олсак, кўрсатиб қўярдим кулишни! Биз бўлсак тошбақага ўхшаб судралиб кетяпмиз!

— Ким тошбақа? Биз тошбақамизми?— деб хафа бўлди Билмасвой.

— Албатта, — деди Олабола.— Бўлмаса сариқ машинага етиб олгин-чи! Қара, ҳув олисга кетиб қолди.

Ҳақиқатан ҳам сариқ машина олисдан худди нуқтадай бўлиб зўрға кўринарди.

— Ҳеч гапмас!— деди Билмасвой,— ҳозир етиб оламиз!

У ричағни суриб қўйиб, тепкиларни босди. Машина тез юриб кетди-ю, лекин физиллаб кетаётган сариқ автомобилни бари бир қувиб етолмади.

— Унга етиб бўлмиз!— деб Олабола Билмасвойни гиж-гижлади.— Бизники бошқача!

— Ҳеч гапмас,— деди Билмасвой,— мана, қараб тургин! Ҳозир моторни қизитиб, тезлаштираман.

— Яхшиси қўя қол, Билмасвой, тагин фалокатга йўлиқиб қолмайлик,— деди Тугмачахон.

— Қўрқма, бизга ҳеч нима қилмайди.

Билмасвой моторни яна кўпроқ қизитди. Бу ҳам фойда бермади.

Тез орада йўл пастликка қараб кета бошлади. Сариқ машинанинг ҳайдовчиси тезлик ошиб кетмасин деб, машинасига сал тормоз берди. Билмасвой бўлса, тормозни бўшатиб юборувди, машина борган сари тез физиллаб кетди. Тоғ бағрида яна дарё кўриниб қолди. Дарёга иккита машина сиғадиган торгина ёғоч кўприк солинган эди. Кўприк ўртасида, аксига олиб, қандайдир бир юк машинаси тўхтаб қолибди. Лекин Билмасвой бунга парво қилмай, Олаболага:

— Ҳозир етиб оламан!— деб мақтанди.

— Етиб ол, етиб ол! Мен уларга кимнинг ювиниши кераклигини кўрсатиб қўяман!— деди Олабола.

Сариқ машинанинг ҳайдовчиси тормоз бериб пастликка тушди-да, юк машинасининг нега тўхтаб қолганини, ёрдам бериш керак-керакмаслигини билиш учун унинг ёнига келиб тўхтади.

Тепалиқдан бор кучи билан учиб келаётган машина кўприкка келиши билан, Билмасвой иккита машина йўлни тўсиб олганини кўриб шошиб қолди, бошқа тарафга буриб ҳам бўлмасди, кўприкнинг панжараси халақит берарди. Қўрққанидан Билмасвой-

нинг бадани музлаб кетди. Калласига бир зумда минг хил хаёл келди. Агарда эсига сеҳрли таёқча тушиб қолмаганда, эҳтимол, фалокат юз берган бўлармиди. Улар юк машинасига яқинлашиб қолишганда, Тугмачахон қўрқиб, қўли билан кўзини бекитиб олди. Билмасвой бўлса сеҳрли таёқчасини олиб силкитди-да, шошиб:

— Шу машиналар устидан ошиб ўтиб кетишимизни истайман! — деди.

Машина бир сапчиб баландга сакраб кетувди, Билмасвойнинг нафаси чиқмай қолди.

«Шунақа баландликдан тушиб кетсак борми, парча-парча бўлиб кетсак керак!» деб ўйлади у пастга қараб.

Яна таёқчасини силкитиб:

— Самолётда учгандай учишни хоҳлайман! — деди.

Уша заҳотиёқ автомобилнинг икки ёнида кичкина қанот пайдо бўлиб, у ердан осмонга учиб, борган сари юқорилаб кетди. Бирдан шу пайт қичқирган овоз эшитилди. Билмасвой орқасига қайрилиб қаради-ю, машинанинг четини ушлаб олганча осилиб келаётган Олаболани кўрди. Билмасвой сеҳрли таёқчасини тишлаб олди. Олдинда ўтирадиган курсидан ошиб тушиб, Олаболани машинага чиқариб олмоқчи бўлди-да, унинг куртқасидан тортиди. Лекин бир қўли билан машина четини ушлаб тургани учун бир қўллаб уни тортиб ололмади. Олаболанинг ҳолдан кетаётганини кўрган Билмасвой, Тугмачахонга: «Оғзимдаги таёқчани олиб, машина пастга тушсин дегин», демоқчи бўлганди, аммо таёқчани тишлаб олгани учун гапи бундай бўлиб чиқди:

— Ожгимдош ёшогни ожиб маш-ши-ши...

Турган гап, Тугмачахон бу гапдан ҳеч нима тушунолмади.

— Нима деяпсан? — деб сўради у.

— Отожож, аж, жи ежож, — деб Билмасвой Тугмачахонга жаҳл билан кўзини олайтирган эди, Тугмачахон буни: «Ёрдам берсанг-чи, эй, маймунча!» — дегани деб тушунди. У тезда орқага ўтиб, Олаболани машинага тортиб олишга кўмаклашди. Олабола ўз жойига ўтириб олди, қўрқиб кетганидан анчагача тили айланмай қолди. Билмасвой рулга ўтириб, пастга қараган эди, жудаям баландга чиқиб кетишганини сизди. Улар ҳозиргина юриб ўтган йўл эса, узун ингичка лентага ўхшаб кўринди. Билмасвой юзига физиллаб урилаётган шамолдан нафас олиши қийинлашаётганини сизди-да, қўлидаги таёқчани силкитиб:

— Машинанинг қайта ерга тушишини истайман... — деди.

— Эй, эй, секинроқ! — деб бақирди у, машинанинг худди чуқурга тушиб кетаётгандек физиллаб пастлаётганини кўриб.

Машина секин пастлаша бошлади. Анча вақтгача йўл устида учиб, аста-секин ерга туша бошлади. Охири ғилдираклар ерга секингина текканидан, ҳатто, ерга тушишганини ҳам сезишмади. Шу заҳоти машинанинг қанотлари ғойиб бўлди. Олабола хиёл ўзига келиб яна музқаймоққа ёпишди. Тез орада сайёҳларимиз-

ни бошқа бир автомобиль қувиб етди. Шофёр машинасини Билмасвойнинг машинаси ёнига келтирди.

— Бу қандай автомобиль, қурилмаси қанақа?— деб гап бошлади у.

— Бу Мурватвой билан Тузатвой лойиҳаси,— деб жавоб берди Билмасвой.

— У нима билан юради, қорамой қуйиладими, ё мазут қуйиладими?

— Ширин газли сув билан юради. Сувдан газ ажралиб чиқиб цилиндрга тушади-да, поршенни итаради, кейин ўтказгич орқали ўтиб, ғилдиракни айлантиради. Шарбат эса мойлаш учун ишлатилади,— деб тушунтирди Билмасвой.

— Ҳа, орқада келаётганимда шарбат исини сезгандай бўлган эдим,— деди шофёр.

— Сенинг машинанг ҳам газли сув билан юрадими?— деб сўради Билмасвой.

— Йўқ, спирт билан юради. Биласанми, цилиндр спирт бугини шимади-да, электр учқуни ҳосил бўлади, буғ эса ёниб кенгайди ва поршенни итаради, поршень бўлса ғилдиракни юргизади. Машинанинг кучли бўлиши учун унга бир қанча цилиндр ўрнатилади. Мисол учун меникида тўртта цилиндр бор, лекин саккиз цилиндрлиги ҳам бўлади. Машинани бензин билан ишлатса бўлади-ю, аммо бензиннинг ҳиди сассиқ. Спиртдан эса ҳеч қанақа ҳид келмайди. Мазут билан юрадиган машиналар ҳам бор-у, лекин улар бундан ҳам бешбаттар.

Шофёр бурнини жийриб, бошини чайқаб қўйди.

— Қуёш шаҳри ҳали узоқми?— деб сўради Тугмачохон.

— Қуёш шаҳрими? Йўқ, унча узоқмас, яқин қолди.

— Нега уни Қуёш шаҳри дейишади-а? Нима, у ердаги уйлар қуёшдан қилинганми?— деб сўради Билмасвой.

— Йўғ-э,— деб кулди шофёр.— Қуёш шаҳри дейишларининг сабаби шуки, у ерда ҳаво доим очиқ бўлиб, офтоб чарақлаб туради.

— Наҳотки сира булут бўлмаса?— деб ҳайрон қолди Билмасвой.

— Нега бўлмас экан? Бўлади,— деди шофёр.— Лекин бизнинг олимлар шунақанги бир кукун ўйлаб чиқаришган, булут пайдо бўлиши билан ўша кукунни сепиб юборишса, булут бир зумда йўқ бўлиб кетади. Бунинг ҳаммаси, оғайни, кимё илмидан!

— Қандай қилиб булутга кукун сепиб бўлади?

— Самолёт билан булут устига чиқиб сепишади.

— Булут бўлмаса, ёмғир ҳам бўлмас экан-да,— деди Тугмачохон.

— Ёмғир учун бошқа хил кукун бор,— деб жавоб берди шофёр.— Шу кукундан озгина сепса, ўша заҳотиёқ ёмғир ёғади. Фақат ёмғирни зарур бўлган жойларга — боғ ва полизларга ёғдирамыз. Шаҳар ичига ҳам ёмғир ёғдирамыз-у, лекин ҳеч кимга

халақит бермаслиги учун кундузи эмас, тунда ёғдирамиз. Агар кўчадаги гулларни суғориш зарур бўлиб қолса, резинка қувурлар билан суғорамиз-қўямиз.

— Куёш шаҳрида ақлли миттилар яшар экан-да, — деди Билмасвой.

— О, Куёш шаҳрининг аҳолиси шунақанги доноки, нақ ҳайрон қоласиз.

— Сиз ҳам Куёш шаҳриданмисиз? — деб сўради Тугмачахон. — Ҳа, ўша ерданман, — деди шофёр.

Шундай деди-ю, гапирган гапларини ўйлаб қолди. Уйлаб кўрса, Куёш шаҳрининг аҳолисини мақтайман деб, ўзини ҳам мақтабди. У мақтанчоқлигидан хижолат бўлиб, лавлагидай қизариб кетди. Уялганини яшириш учун:

— Кеч қоляпман, хайр сизларга! — деди-да, тепкини босиб, физиллаб кетиб қолди.

— Эҳтимол, у дурустгина митти боладир, ёки шунчаки мақтанчоқдир, — деди Билмасвой. — Куқун сепамиз деганига унча ишониб бўлмайди.

— У кейин қизариб кетди-ку, бундан чиқди, у виждонли болага ўхшайди. Виждони борми, унинг тузалиши турган гап, — деди Тугмачахон.

Саккизинчи боб

ПАРКОРИЙ ВА САЙЁРИЙ

Йўл тагин тепаликка чиқиб кетди, тепаликнинг энг баланд жойига етишганда саёхатчиларнинг кўз олдида ажойиб бир манзара пайдо бўлди. Улар бундай манзарани ҳеч кўришмаганди. Аллақандай баҳайбат одам тўқимачилик фабрикасидан минг-минг ўрам ранг-баранг матони олиб, шу ерларга ёзиб ташлаганга ўхшайди. Олисдаги тепаликлар гўё қора, оқ, сариқ ва яшил хол-хол майда гулли читни ёпиб қўйгандай эди. Яқинроқдаги ерлар каттакон ранг-баранг доиралар билан қопланган эди. Айниқса, яшил дала ўртасидаги сариқ ва қизил доиралар ярақлаб кўринарди.

— Биров атайлаб ерга паркор билан айлана чизиб, бўяб қўйганга ўхшайди-я, — деди Тугмачахон.

— Ерни паркор билан чизиш кимга зарур экан? — деди Билмасвой. — Яқинроқ борайлик-чи, биламиз.

Автомобиль пастликка тушиб борган сари доиралар хира бўлиб кўринарди. Улар бора-бора бутунлай кўздан йўқолди. Машина кетаётган йўл эса, ўрмондаги тор йўлдай текис, икки четида кўкнори ўсиб ётарди. Уларга худди ўрмон ичида кетишаётгандай туюларди, аммо бу ерда дарахт таналари ўрнида узун яшил поячалар бўлиб, уларнинг учида кўкнорининг қизил гул-

лари қуёш нурида ялтиларди. Машина сабзипоя, қулупнайзор ва сап-сариқ қоқигуллар оралаб кетди. Кейин тагин кўкноризор бошланди.

— Бу ерда кўкнорилар яшайди, шекилли, — деди Олабола.

— Кўкнорилар деганинг нимаси? — деди Билмасвой.

— Ҳа, кўкнорини яхши кўрадиганлар-да, ҳаммаёққа кўкнори билан сабзи экиб ташлаган ўшалар бўлса керак.

— Шунча нарсани сенга ким экиб ўстирарди? Буларни юз йилдаям еб тугатолмайсан.

Автомобиль тезда кўкноризордан чиқди, сайёҳларимиз йўлга яқин жойда турган алақандай ғалати машинани кўриб қолишди. У қор курайдиган машинани эслатарди, хиёл тракторга ҳам ўхшаб кетарди. Машина аста айланиб юриб, пичан ўрарди. Билмасвой унинг ишлашини кўрмоқчи бўлиб автомобилни тўхтатди.

Йўловчилар унга яқинроқ бориб, машинанинг олд қисмида соч оладиган машинкага ўхшаш механизм борлигини кўришди. У машинканинг пичоқлари ўтларни қирқиб, тўхтовсиз қиймалаб борарди. Қирқилган ўтлар айланма лентага ўтар, ундан юқорига кўтарилиб, айланма икки тишли тоғора ўртасига тушиб, худди тиш билан чайналгандек майдаланиб кетарди. Шу усулда майдаланган ўтлар механизм ичига тушарди.

Машина ўтган жой ҳайдалиб қоларди, шунинг учун механизм ичида тиш бор деб тахмин қилиш мумкин эди. Аммо ташқаридан ҳеч нимани аниқлаб бўлмасди. Орқа томонига эса механик хаскаш ўрнатилган бўлиб, ҳайдалган ерни мола босгандай юмшатиб кетарди. Машинанинг ёнига: «Паркорий» деб ёзилган эди.

Ҳаммасидан аломати — машинани ҳеч ким бошқармасди. Ҳайдовчи ўтирадиган жой бўм-бўш эди. Билмасвой ва унинг дўстлари машинанинг ҳаммаёғини роса синчиклаб кўришди, ҳеч қандай тирик жон топа олишмади.

— Уни қара-я! — деди Олабола.

У ҳайрон бўлмоқчи эди-ю, аммо ўша заҳоти хатосини пайқади-да, жим бўлиб қолди.

Машинага унчалик қизиқмаган Тугмачахон жўнаш вақти бўлганини айтди. Аммо Билмасвой бу машинанинг қанақалигига сира тушуниб етолмасди. У синчиклаб қараб, дала ўртасида металл арқон ўралган устун турганини кўриб қолди. Арқончанинг бир учи машинага уланган бўлиб, машина унинг атрофида айланиб юрар эди. Арқон секин-аста бўшаб узаярди, машина бўлса, яна кенгроқ жойни айланарди.

— Эҳ, бу ерда иш ғалатига ўхшайди, — деб севиниб кетди Билмасвой, — қани, қараб турайлик-чи, арқоннинг ҳаммаси бўшагандан кейин нима бўларкин?

Кўп ҳам кутилмади. Машина катта айлана ясаб, ўзидан-ўзи тўхтаб қолди-да:

«Ту-у! Ту-у! Ту-у!» — деб овоз бера бошлади.

Бу овозга жавоб бергандай, узоқдан ҳуштак овози келди. Овоз тўхтади. Бир дақиқадан кейин чийиллаган товуш эшитилди. Сайёҳларимиз аллақандай ғалати, ўрмаловчи мотоцикл миниб келган митти болани кўришди. У мотоцикдан ирғиб тушиб, сайёҳлар билан илиқ кўришди.

— Сизлар, аҳтимол Паркорийнинг ишига қизиқиб қолгандирсизлар? — деди у.

— Бу пичан ўрадиган машина эмасми-а? — деб сўради Билмасвой.

— Йўқ, ўзи юрар универсал комбайн, — деди митти бола. — Бу комбайн ўт ўради, кейин ер ҳайдайди, уруғликни экади-да, кетидан ерни молалаб беради. Унинг яна бошқа ҳунарлари ҳам бор. Урилган ўтларнинг комбайн ичига тушаётганини кўргандирсиз? Ўт унинг ичида майдаланиб кукун қилинади-да, кимёвий ўғит билан аралаштирилиб, шу жойнинг ўзидаёқ ерга солинади. Аралаш ўғит ҳосил бўлади, бу ўсимликка жуда фойдали. Ер ҳайдаш пайтида ўғит билан бирга фаоллаштирадиган қўшимча озуқа солинади, бу ўсимликнинг тез ривожланишига таъсир этади, ёзда тўрт мартагача ҳосил оламиз. Машинанинг олд қисмида чанг ютгич асбоб борлигини айтмабман. Чанг ютгич ерда ётган ёввойи ўт уруғларини чанг билан бирга тортиб олади. Ёввойи ўт уруғлари майдаланиб ўғитга қўшилиб кетади. Майдалангандан кейин улар ўса олмайди, шунинг учун экинга зарар етказмайди. Шундай қилиб, комбайн экади, мола босади, ерни ўғитлаб, қўшимча озуқа аралаштиради ва ёввойи ўтларни йўқотади. Шунинг учун универсал деб аталади.

— Машина нима учун устунга боғлаб қўйилган? — деб сўради Билмасвой.

— Машинистсиз ишлари учун шундай қилинган, — деди митти бола. — Устунга боғланган арқонча бошқариш рулига тортилган. Машинанинг яқин ва узоққа бориши рулга уланган арқоннинг тортилишига ёки бўшалишига боғлиқ. Арқон айланиб бўлди дегунча, машина ўзидан-ўзи тўхтади-да, овоз чиқара бошлайди. Овозни эшитган машинист комбайннинг ёнига келиб, уни бошқа жойга кўчиради.

Митти машинист шундай деди-да, арқонни ечиб олди. Рулга ўтириб комбайнни бошқа устун олдига ҳайдаб борди. Комбайнга арқонни улади-да, ерга тушиб икки марта ҳуштак чалди. Комбайн париллаб устун атрофида айланиб, ер ҳайдай бошлади.

— Жуда ажойиб! — деди ҳайратда қолган Билмасвой. — Наҳотки машина ҳуштакни тушунса? Сиз ҳуштак чалиб, юргин, деганингизни қаёқдан тушунади у?

— Машина ҳеч нимани тушунмайдику-я, лекин сиз физика ўқиган бўлсангиз, товуш тебраниши орқали етиб боришини биласиз. Комбайн механизмида шундай асбоблар борки, у ҳаводаги товуш тебранишларни электр энергиясига айлантиради, электр энергияси ёрдамида комбайндаги бирор механизмни ишлатиш мумкин бўлади. Мисол учун битта ҳуштак чалинса

тормоз ишлайди, иккита чалинса мотор ишлайди. Учта ҳуштак чалинса, чапга бурадиган механизми ишга тушади, тўртта чалинса, ўннга буриладиган механизми ишлайди...

Шу пайт олисдан: «Ту-у! Ту-у! Ту-у!»— деган товуш келиб қолди.

— Мана, — деди машинист, — бу Сайёрий иши тугаганидан дарак бераётир. Тез бориш керак. Сайёрийни кўрасизларми? Яқин, бир дақиқада етиб оламиз.

Бормоқчи бўлиб, машинага ўтирмоқчи эдилар, митти бола, яхшиси ҳаммамиз мотоциклимда бора қолайлик, деди. Сайёҳлар мотоциклга қандай сифамиз деб, ҳайрон бўлишди. Лекин мотоциклнинг ўтирадиган жойи узун экан, тўртталови ҳам сиғишди. Олдинга машинист, унинг орқасига Билмасвой, ундан кейин Тугмачахон ва энг кетида Олабола ўтирди.

Митти бола моторни юргизган эди, мотоцикл шундай тез ўрмалаб кетдики, нақ ҳамманинг нафаси оғзига тиқилаёзди. Доира шаклидаги даланинг ишини тугатиб тўхтаб қолган бошқа комбайннинг ёнига бир дақиқада етиб келишди. Машинист ҳуштак чалиб уни бошқа устун олдига олиб борди-да, ишга тушириб юборди. Машинанинг ёнига чиройли қилиб: «Сайёрий» деб ёзилганди.

— Бу машина бошқача лойиҳадами? — деб сўради Билмасвой.

— Йўқ, лойиҳаси худди ўшанақа, — деб жавоб берди машинист.

— Нега бўлмаса, у Паркорий, бу эса Сайёрий деб аталади?

— Бизда ҳар бир машинанинг ўз номи бор, ҳар бир машинага ҳар хил рақам ёзиб ўтиргандан кўра бу чиройлироқ-да.

— Бирданига икки машинада ишлайсизми? Шундай қилиб, Паркорий билан Сайёрий ўртасида ўз мотоциклингизда қатнайсизми? — деб сўради Тугмачахон.

— Йўқ, менинг ихтиёримда Эксцентрида, Концентрина, Рондоза, Паркорий, Чиганоқ, Тегирмон, Пирпирак, Орбита, Йўлдошой ва Сайёрий деган ўнта машина бор.

— Уновини қараб чиқишга улгурасизми? — деб ҳайрон бўлди Тугмачахон.

— Бу жуда осон. Ҳатто, бу орада китоб ўқишимга, офтобда ётиб товланишимга ҳам вақт қолади. Лекин, тўғриси айтсамчи, бу машиналар анча эскириб қолди, бир қанча камчиликлари ҳам бор.

— Қанақа камчиликлар? — деб қизиқиб сўради Билмасвой.

— Биринчидан, унинг ҳаракат доираси кичкина, шунингдек, арқон ёрдами билан бошқарилади. Арқонни истаганча узайтиришнинг иложи йўқ. Шунинг учун машинани бир жойдан иккинчи жойга кўчириб туришга тўғри келади, натижада озгина жой ишланади-да, ишнинг нузми кам бўлади.

— Арқонсиз ишлатишнинг иложи йўқми? — деб сўради Билмасвой.

— Иложи бор. Ҳозирги янги машиналарда арқон ўрнига радиоманит алоқаси ишлатилади. Даланинг қоқ ўртасига кенг доирага таъсир этадиган кучли радиоманит ўрнатилади. Шунга ўхшаш, лекин кичикроқ радиоманит комбайннинг руль бошқариш жойига ўрнатилади. Иккала манит бир-бирига қанчалик яқин бўлса, шунчалик алоқа кучли бўлиб, руль ҳам шунчалик кўп айланади. Манит қанча узоқ бўлса, алоқа шунчалик кам бўлиб, рулнинг айланиши камаяди. Шундай қилиб, комбайн аввал марказий радиоманит атрофида тор доирада айланади, кейин ҳар айланганида доира кенгая бориб, истаганча кенгликка бориши мумкин. Агар истасаларинг, ўшанақа радиокомбайннинг ишини кўрсатишим мумкин.

— Олисда эмасми у? — деб сўради Тугмачахон.

— Йўқ, жуда яқинда. Хув, анови тепаликка чиқсак бўлгани, у ердан ҳаммаси кўринади.

Ҳаммалари севиниб рози бўлишди, ўрмаловчи мотоциклга миниб жўнашди.

Тўққизинчи боб

РАДИОЛЯРИЯ

Ўрмаловчи мотоциклнинг бошқа мотоциклдан фарқи шундаки, бу мотоцикл ғилдирақлар ёрдамида ҳаракат қилмай, ўрмаловчи тракторга ўхшаб, судралиб юради. Тракторда тасма занжир иккита, мотоциклда эса атиги битта. Шу сабабдан юрган вақтда оғиб кетмаслик учун икки ғилдирақли велосипед мингандай мувозанатни сақлаб юриш зарур. Тракторнинг ўрмаловчи тишлари металдан тайёрланади, мотоциклга эса резина ишлатилади. Шунинг учун мотоцикл текис юради ва энг ёмон йўлдан ҳам кетаверади, ҳатто у ҳеч қандай йўл бўлмаса ҳам юра олади.

Бу гапларни бизнинг сайёҳларга янги танишлари сўзлаб берди. Уларнинг Қуёш шаҳрига кетишаётганини билиб у жуда севинди, ўзининг Қуёш шаҳрида туришини, исми эса Ҳайдарча эканлигини айтиб берди. У доим машина ҳайдагани, машина ҳайдашни яхши кўргани учун унинг исми Ҳайдарча экан.

Сайёҳлар Ҳайдарча билан гаплашиб, тезда дўнгликка чиқишди-да, тепа бўйлаб кетишди. Дўнглик тикка бўлганидан энг кейинда ўтирган Олабола сирғалиб тушиб қола бошлади. Охири у ўтирадиган жой қолмаганидан бақириб қолди:

— Эй, эй, тўхтанглар! Ҳозир йиқиламан.

У сўзини тугатмасданоқ, йиқилиб тушиб қолди. Дўнгликнинг устига чиқмасдан, Ҳайдарча машинани тўхтатиб, Олаболага ёрдамга югурди. Билмасвой билан Тугмачахон ҳам унинг кетидан

югуришди. Олаболага ҳеч нима қилмаганини кўриб, ҳаммалари севишишди.

— Урмаловчи мотоциклнинг яна бир яхши томони шундаки,— деди Ҳайдарча,— гилдирак бўлмаганидан ўтирадиган жойи унча баланд эмас, шунинг учун йиқилганингизда, оддий мотоциклдан йиқилгандай ерга қаттиқ тушмайсиз.

Сайёҳларимиз яна баландликка кўтарилишди, улар олдин кўрган доиралар кўз олдиларида тагин пайдо бўлди.

— Эҳ! — деб чапак чалиб юборди Тугмачахон. — Топдим! Ҳу кўринган доиралар машинангиз ҳайдаётган далалар экан.

— Жуда тўғри,— деб маъқуллади Ҳайдарча. — Ҳув, анов ўнги томонда сиз кўраётган қора доиралар — яқинда ҳайдалган дала. У ерда ҳали ҳеч нима ўсиб чиққанича йўқ. Яшил доиралар — кўкатлар, янги ўсиб чиқаётган жойлар. Қизил доиралар — кўк-норизор. Сарик доиралар эса — гуллаб ётган қоқизор.

— Оқ жойлар-чи? — деб сўради Тугмачахон.

— Оқлари ҳам қоқизор, лекин улар пишиб, момикдай бўлиб ётибди.

— Қоқиларни нега экасишлар? Нима, уларни ейишадими? — деб ҳайрон бўлди Билмасвой.

— Йўқ, уни ейишмайди, албатта, лекин унинг илдизидан резина олинади, поясидан эса пластмасса ва газмол тўқиш учун тола тайёрланади, уруғидан ёғ чиқарилади.

— Қани айтинг-чи,— деб сўради Олабола Ҳайдарчадан,— ҳув анови ранг-баранг бўлиб ётган доираларда кўкнори ёки қоқи ўсиб ётибди дейлик, лекин узоқдаги нўхатдай бўлиб кўринаётган жойлар нимади?

— Ҳув, узоқдан сизга нўхатдай бўлиб кўринаётган жойлар ҳам экинзорлар-ку, лекин улар биздан олисда бўлганидан кичкина бўлиб кўриняпти.

— Ҳа, бу аниқ-ку,— деди Олабола. — Ҳу, олисдаги аллақандай майда-майда, хол-хол нуқтачалар нимади?..

— Улар ҳам далалар, биздан жуда олисда бўлганидан зигиртдай бўлиб кўриняпти.

— Шунча далаларни ҳайдаш учун қанча машина керак бўлади? — деб сўради Тугмачахон.

— Унта машина,— деди Ҳайдарча.

— Унта? — деб ҳайрон бўлди Билмасвой. — Йўқ, йўқ!

— Ишонаверинг,— деди Ҳайдарча.— Сиз кўриб турган жойларни Рондоза, Йўлдошой, Сайёрий каби ўнта машина ҳайдаган, холос.

— Ахир бу ерда мингтача дала бор-ку!

— Йўқ, мингтача эмас, ундан ҳам кўпроқ. Мана, ҳисоблаб кўринг-а, битта машина далани бир соатда ҳайдаши мумкин. Агар у бир кунда ўн соат ишласа, ўнта далани ҳайдаб қўяди. Шундай қилиб, ўнта машина бир кунда юзта далани ҳайдайди. Ун кунда ўн баробар кўп — мингта далани ҳайдаб қўяди. Модомики, биз бир ёзда ўртача уч марта ҳосил олар эканмиз, ҳай-

даш даври юз кун давом этади. Шундай қилиб, юз кунда ўн марта ортиқ — яъни ўн минг дала ҳайдалган бўлади.

— Ун мингта дала! — деб юборди Билмасвой. — Бу осмондаги юлдузлардан ҳам кўп-ку, ахир! Ҳаммасини бир ўзингиз бажарасизми?

— Йўқ, мен ёлғиз эмасман, биз бештамиз. Биз тўрт навбатда ишлаймиз, бешинчи галига дам оламиз.

— Бари бир қийин, — деб қўл силтади Билмасвой.

— Сиз ҳозир бундан ажойиброқ машинанинг ишини кўрасиз, — деди Ҳайдарча.

Сайёҳлар тагин ўрмаловчи мотоциклга ўтиришди-да, бир зумда тепаликнинг юқорисига чиқишди, кўз олдларида бепоён водий намоён бўлди. Бутун водий ялангликдан иборат бўлиб, унинг бир чети тепаликнинг остидан бошланиб, охири ўрмон этагига тақалган эди. Бу доира худди алоҳида ҳалқалардан ташкил бўлгандай, китоблардаги Сатурн сайёрасининг суратига ўхшаб кетарди. Марказда эса, атрофини кенг қора ҳалқа ўраб турган думалоқ оқ бино турарди. Қора ҳалқа ўз навбатида сарғиш олтинранг ҳалқа билан, олтинранг ҳалқа яшил ҳалқа билан, яшил ҳалқа эса катта қора ҳалқа билан ўралган эди.

— Бу даланинг ҳаммасини буғдой экаётган битта радиокомбайн ҳайдаб чиққан, — деди Ҳайдарча. — Кўкламда у оқ бино атрофидаги ўрта ерни ҳайдарди. Секин-аста у кенгроқ доирани эгаллай бошлайди. Бир неча кундан кейин даланинг марказ қисмида буғдой униб чиқиб, кўм-кўк бўла бошлайди, кейин бошоқлар донга тўла боради. Ундан кейин буғдойлар етилиб пишай деб қолади, комбайн эса ер ҳайдагани-ҳайдаган. Ҳозир марказий қисмда ўрим комбайни аллақачон ишга тушган. У ҳам айланиб юриб, пешма-пеш пишаётган буғдойларни ўради. Оп-поқ бино атрофидаги қора ҳалқага ўхшаш ерни кўряпсизми? У ердаги буғдой ўриб олинган. Сарик ҳалқа эса пишган буғдойзор, яшил ҳалқа — ҳали пишиб етилмагани. Четроқдаги қора ҳалқа эса ҳайдалган ер бўлиб, у ердаги буғдой ҳали кўкариб чиқмаган.

— Марказдаги оқ бино нимади? — деб сўради Тугмачахон.

— У элеватор билан тегирмон. У ерга дон тўкилади, дон тортилади ва сақланади. Элеватор тепасига радиоманит ўрнатилган. Ҳув анави машъалага ўхшаш минорани кўряпсизми?

— Радиокомбайннинг ўзи қаёқда? — деб сўради Билмасвой.

— Радиокомбайн, ҳув ана, даланинг чап томонида. Бу ердан яхши кўринмайди, ҳозир яқинроқ бориб кўрамиз.

Ҳаммалари мотоциклга миниб, тепаликдан пастга тушишди. Ҳайдаб қўйилган ер ёқалаб юриб комбайн олдида тўхташди. Комбайн аллақандай тўртбурчакли, карнайи осмонга қараган, усти зирҳ билан қопланган автобусга ўхшаб кетарди. Бу автобуснинг на деразаси, на эшиги, на филдираги бўлиб, ярим белидан ерга ботиб турарди. Машинанинг олд қисмида кенг туйнук

бор, ёнида эса пичоғи бўлиб, у комбайн юрганида ерни қирқади. Қор курайдиган машинаникига ўхшаш иккита ҳаракатланувчи темир қўли майдаланган тупроқни ўт билан аралаштириб, тўплаб, туйнукка олиб боради. Туйнукнинг тепасига «Радиолярия» деб ёзиб қўйилганди.

— Хув анавига эътибор беринглар-а, — деди Ҳайдарча, — тупроқнинг комбайн ичига кириб кетаётганини кўриб турибсиз, лекин бошқа нарсани кўрмайсиз.

— Йўқ, ундан бўлак ҳеч нимани кўрмаймиз, — деб маъқулади Олабола.

— Ичида нима бўляпти? — деб сўради Ҳайдарча, кейин ўзи жавоб берди: — Ичида тупроқ майдаланади, ўғит, озуқа моддаси ва уруғлик барчаси аралаштирилади. Булардан бўлак, ёввойи ўт уруғи, зарарли ҳашаротлар тухуми ўша жойнинг ўзида йўқ қилинади.

— Қандай қилиб йўқотилади? — деб сўради Билмасвой.

— Ҳашаротлар тухуми ультратовуш ёрдамида парчаланади, ёввойи ўтлар уруғи бўлса, оддийгина усулда қиздирилади, кейин улар ўсиб чиқолмайди. Энди орқадаги машинани кўринглар-а. Бу ерда ҳам олдингига ўхшаш кенг туйнукни кўрасиз. Бу ердан, ҳали мен сизга айтган уруғлик, озуқа модда ва ўғитлар аралаштирилган майда тупроқ тўкилади, Ана шундай усулда, комбайн юрган жой ҳайдалган, экилган бўлиб қолади. Машина кечаси ҳам, кундузи ҳам, ёмғирда ҳам, иссиқда ҳам, совуқда ҳам ишлайверади, бу жуда фойдали машина.

— Бундан чиқди, машинанинг ишини ҳеч ким кузатиб турмас экан-да? — деди Билмасвой.

— Йўқ, радиоляриянинг ишини ҳам кузатиб туриш керак, лекин бу иш олисдан туриб бажарилаверади, — деди Ҳайдарча. — Машинанинг олд қисмига ўрнатилган пуфак шишага эътибор беринг-а. Бу телевизион кўрсаткичнинг пуфаксимон ойнаси. Бунда комбайн ва атрофда бўлаётган ишлар ҳаммаси акс этиб туради. Экранда акс этган ҳолат телеузаткич ёрдамида радиокомбайннинг марказий станциясига берилади. Марказий станцияда ўтирган машинист комбайн ва унинг атрофида бўлаётган ишларни телеқабулқилкичнинг пуфаксимон экранидан кўриб туради. У радиосигнал ёрдамида машинани тўхтатиши, юргизиши, агарда бирор ҳодиса рўй бериб қолгудай бўлса, уни истаган томонга буриши мумкин.

— Нега машинист марказий станцияда ўтиради? Нима, у бу ерда ўтиролмайдами? — деб сўради Тугмачахон.

— Агарда машинист битта машинани бошқарганида шу ерда ўтириши мумкин эди. Лекин у Қуёш шаҳрининг турли далаларида ишлаб юрган ўн олтита комбайнни бошқаради-да. Марказий станцияда шунақа пуфаксимон телеқабулқилкичлардан ўн олтитаси ўрнатилган, машинист ўн олтита комбайннинг ишини бир вақтнинг ўзида кузатиб ўтиради.

— Марказий станция қаерга жойлашган? — деб сўради Тугмачахон.

— Марказий станция Қуёш шаҳрининг Ғарбий кўча деб аталадиган ерига жойлашган.

— Жуда қизиқ экан! — деб кулди Тугмачахон. — Бундан чиқди, бунақа комбайнда шаҳардан чиқмай туриб ҳам ер ҳайдаш мумкин экан-да?

— Ҳа, — деб тасдиқлади Ҳайдарча. — Битта комбайн эмас, ўн олтита! Ун олтитаси бир-биридан узоқ ўн олти жойда туради.

— Қизиқ, машинист станцияда ўтириб, у ердаги пуфаксимон экрандан нималарни кўради? — деб сўради Билмасвой.

— Шиша пуфақда биз нимани кўриб турган бўлсак, у ҳам худди ўшани кўради. Қаранглар-а, унда машинанинг механизми ва олдинги қисми акс этмоқда, шунингдек, унинг атрофидаги ер, осмон, ҳатто, сиз билан биз ҳам кўриниб турибмиз. Машинист ҳам буларнинг ҳаммасини станцияда ўтириб кўради. Мана, қараб туринглар, ҳозир машинистга комбайнни тўхтатиш учун сигнал бераман.

Ҳайдарча комбайннинг олдида туриб, қўлини юқорига кўтарди. Комбайн шу заҳоти тўхтади, моторининг овози ҳам ўчди. Бочканинг ичидан чиқаётганга ўхшаш қаттиқ овоз эшитилди:

— Нима бўлди?

— Ҳеч нима бўлгани йўқ! — деб бақирди Ҳайдарча. — Узатгичи ишлаётганмикан деб текшириб кўрмоқчи эдим.

— Телеузатгич тузатилган, — деган жавоб келди.

— Ишни давом эттираверинг, — деб Ҳайдарча четроққа ўтди.

Яна мотор гувиллаб, машина юриб кетди.

— Жуда қизиқ! — деди Тугмачахон. — Демак, бу машина кўришдан бўлак эшитар ва гаплашар ҳам экан-да.

— Гаплашаётган, эшитаётган машина эмас, машинист-ку, — деди Ҳайдарча, — машинага қаттиқ гапирадиган карнай ва микрофон ўрнатилган. Микрофондан радио орқали станцияга сигнал берилди, станциядан буёққа ҳам сигнал берилди. Агарда машинист радио алоқани уласа, бизнинг гапларимизни эшитади. Унинг гапини биз қаттиқ гапирадиган карнай орқали эшит-япмиз.

— Ҳеч қандай ҳайрон бўладиган жойи йўқ, — деди Олабола. — Бу телефонга ўхшаган, холос.

— Бу комбайн нима билан юради? Спирт биланми, эҳтимол атом энергияси билан юрар? — деб сўради Билмасвой.

— Спирт билан ҳам эмас, атом энергияси билан ҳам эмас, радиомагнит энергияси билан юради, — деб жавоб берди Ҳайдарча.

— Бу қанақа энергия ўзи?

— Бу электр энергиясига ўхшаган, аммо электр энергияси сим орқали ўтади, радиомагнит энергияси-чи, тўппа-тўғри ҳаво орқали ўтаверади.

— Тагин битта нарса мени қизиқтиради,— деди Билмасвой.— Сиз машинист марказий станцияда ўтириб ойна шарда акс этаётган ҳамма нарсани кўради, деб айтдингиз, бундан чиқди, у мени ҳам кўраётган экан-да?

— Албатта,— деб тасдиқлади Ҳайдарча.

Билмасвой, агар тилимни чиқариб қолсам, машинист кўрармикин, ахир у жуда узоқда-ку, деб ўйлади. У шарнинг олдига яқин келиб, ҳеч кимга кўрсатмай тилини чиқариб, башарасини буриштирди.

— Вой, уятсиз, тилини чиқаради-я!— деган овоз эшитилди қаттиқ гапирадиган карнайдан.

Билмасвой уялиб кетди. У хижолат бўлганини яширмоқчи бўлди-да, пиқиллаб кулди:

— Мен машинист кўрармикан ё кўрмасмикан деб билмоқчи эдим, у бўлса, кўрар экан,— деб тўнғиллади.

— Кўради, кўради, ишонавер,— деди Олабола.— Менга-чи, менга, радиоманит энергияси ҳам, машинанинг узоқдан туриб бошқарилиши ҳам, машинистнинг ҳамма нарсани кўриши, эшитиши, ҳатто комбайн билан тупроқнинг майдаланиши ҳам, уруғликнинг аралаштирилиши — ҳаммаси тушунарли-ю, аммо комбайнга уруғлик билан ўғитнинг қаердан солинишини сираям ақлимга сиғдиролмаяпман-да!

— Бу, жуда ҳам оппа-осон-ку,— деб кулди Ҳайдарча.— Бир кеча-кундузда икки марта юк машинасида уруғлик, озуқа ва ўғитни келтириб, комбайннинг устидаги тешиқдан унинг ичига қуйишади.

— Ундай бўлса, ҳайрон қоладиган жойи йўқ экан,— деди Олабола.— Агар комбайнга уруғлик қуйишмаса-ю, лекин уруғлик бетўхтов тўкилаверса, ана унда қизиқ бўларди-да!

Комбайнни томоша қилиб бўлиб, сайёҳларимиз орқага қайтишди.

Ҳайдарча бу сафар мотоциклини Олабола қияликда йиқилиб тушмасин деб тепанинг четидан ҳайдаб кетди.

Унинчи боб

БИЛМАСВОЙ, ТУГМАЧАХОН ВА ОЛАБОЛА-ЛАРНИНГ ҚУЁШ ШАҲРИГА КЕЛИШГАНИ

Бир неча дақиқадан кейин Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола ўз автомобилларига ўтириб олишди-да, Ҳайдарча билан хайрлашиб, янги саргузаштлар оламига жўнаб кетишди. Доира шаклидаги экинзорлар тамом бўлиб, йўлнинг икки томонида уйлар кўрина бошлади. Уйлар кичкина-кичкина, икки қаватли эди. Лекин чиройли, ҳашамдор бўлиб, айвон ва балкони ярқиратиб бўялган, томлари эса минорага ўхшаш эди. Томларининг

учида ғалати қуббалари ҳам бор эди. Ҳовлиларга ўриндиқчалар қўйилган, хилма-хил гуллар очилиб турарди.

Сайёҳлар юрган сари уйлар кўпроқ учрай бошлади. Тош йўл секин-аста кенг шаҳар кўчасига айланиб, атрофдаги уйлар ҳам баландлаша борди. Йўлчаларда миттилар кўпроқ кўрина бошлади, кўчаларда автомобиллар ҳам кўпайиб қолди. Машиналар бир-бирларига халақит бериб чорраҳаларда тўхтаб қолишарди. Билмасвой билан шериклари баъзи машиналарни биринчи марта кўришлари эди. Айниқса, ўйинчоқ ёғоч отга ўхшаш автомобиллар кўп эди. Бу авто-отларнинг тўрт туёғида ғилдираклар бор эди. Отга минганлар оёқларини узангига тираб, қўллари билан отнинг қулоғидан ушлаб олишганди. Отнинг кўзи ўрнида автомобилларниқига ўхшаш чироқ ўрнатилган, оғзи ўрнида йўловчиларга сигнал берадиган карнай қўйилган эди. Бунақанги авто-отларга бир киши, баъзан икки киши олдинма-кетин мингашиб олишган эди. Баъзиларига тўрт киши мингашиб олишган, бунақанги авто-отлар иккита отни ёнма-ён қўйиб ишланган эди, йўловчилар жуфт-жуфт бўлиб ёнма-ён ўтиришганди.

Бу ерда авто-отлардан ташқари бурама юргичлар деб аталадиган машиналар ҳам ўтиб турарди.

Бунақанги машиналарда ғилдирак ўрнига гўштқиймалагичниқига ўхшаган мурват ёки бурама ўрнатилган бўлиб, мурват айланиши билан машина олдинга қараб юрарди. Бу машиналар анчагина қўпол, бураманинг айланиши натижасида ён томонга ҳам ҳадеб бурилиб кетаверарди. Айтгандай, бу камчиликлар қўш бурама юргичларда учрамасди, чунки ўрнатилган қўшалоқ бурама икки томонга айланиб турарди. Натижада машина четга бурилиб кетмасди. Яна бу машина қайрилишларда анча чаққон бурила оларди. Қаёққа буриш керак бўлса, ўша томондаги бурамага тормоз бериш керак. Бир бурамали машинанинг эса ёнидаги тормози йўқ, тормоз бериш зарур бўлганда оёқни тираб тўхтатилади, бундан эса, ботинканинг таги тез ейилади.

Бу ерда яна ғилдиракли реактив қувурюргич деб аталадиган машиналарни ҳам учратиш мумкин эди. Бу машиналар тўртта ғилдиракли узун қувурдан иборат. Қувур реактив ёқилғи билан тўлдирилади. Ёқилғи қувур ичида ёниб, тутун газ қувурнинг дум қисмидан чиқариб ташланади, натижада ғилдиракка ўрнатилган қувур олдинга юради. Буриладиган бўлса, орқа томонидаги руль ёрдамида бурилади. Дум қисмидан отилиб чиқаётган иссиқ газ рулга урилади-да, қувурюргич истаган томонга қайрилади. Бу қувурюргичлар ёз фаслида юришга жуда ноқулай, чунки қувурга миниб юрилади. Қувур бўлса, тез юрганда роса қизиб кетади. Қишда бўлса, бу машинада юриш жуда маза. Қувурюргичнинг остига ўрнатилган ғилдирак ўрнига чананинг оёғига ўхшаш нарса қўйилади. Кейин қувурюргич шундай тез юриб кетадики, ҳатто кичикроқ чуқурларнинг устидан учиб ҳам ўтаверади. Айниқса, қаттиқ совуқда унинг устида иссиқ печкада ўтиргандай маза қиласан.

Бу ерда ўрмаловчи велосипед ва мотоцикллар ҳам, ғилди-
ракли ўрмаловчи машиналар ҳам бор эди. Билмасвойни, айниқ-
са қизиқтирган, кўзларини ўйнатиб юборган нарса машина-
ларнинг ҳар хиллиги-ю, уларнинг механизми эди. У машина-
ларга анграйиб, қаршидан келаётган машинага урилишига сал
қолди.

— Яхшиси, пиёда юра қолайлик, бунақада ҳеч нима кўрол-
майдиганга ўхшаймиз, — деди у.

Билмасвой йўлкага бурилди-да, машинани тўхтатди. Дўстлар
машинадан тушиб, кўча бўйлаб, томоша қилиб кетишди. Атро-
фда томоша қиладиган нарсалар сероб. Кўчанинг икки томо-
нида ҳашаматли кўп қаватли уйлар қад кўтарган. Уйларнинг дев-
ворлари қизиқ-қизиқ нақшлар билан безатилган бўлиб, девор-
ларнинг томга яқин жойларига турли рангдаги катта-катта су-
ратлар ишланган. Кўпгина уйларнинг олдида тошдан йўниб
ясалган ҳар хил ҳайвонларнинг шакллари бўлиб, бунақа шакл-
лар уйларнинг олдидаги йўлкаларда ҳам бор эди. Йўлкаларда
митти болалар ва қизалоқлар тўда-тўда бўлиб ўйнаб юришарди.
Атрофда ҳазил ва кулги овози эшитилар, аллақаяқдан мусиқа
садолари келарди.

Сайёҳлар бир неча қадам юргач, шу чоққача ҳеч кўрилмаган
ажойиб уйни кўриб қолишди. Бу уйнинг қаватлари поғона-по-
ғона қилиб ўрнатилган пиллапоярларга ўхшарди. Иккинчи қа-
ватда яшовчилар биринчи қаватдагиларнинг томидан юра олар,
учинчи қаватдагилар эса, иккинчи қаватдагиларнинг томида бе-
малол ўйнаб юришлари мумкин, кейинги қаватдагилар ҳам ана
шундай юришарди. Бу уйда лифт ўрнига ўзиюрар зиналар қу-
рилган эди. Бу билан энг юқори қаватларга ҳам чиқиш мумкин
эди. Пастга тушиш учун эса, уйнинг нариги томонида тарновга
ўхшаган жой бўлиб, гиламчага ўтириб тарновдан пастга сирға-
ниб тушиш мумкин эди. Бунақанги гиламчалар пастда, юрар-
зинанинг ёнида тахланиб ётарди. Юрарзинадан юқорига чиққан
одам, пастга тушганда керак бўлади деб, гиламчадан олиб чи-
қарди.

Сайёҳларимиз уйига қайтиб келувчиларнинг юрарзинадан
юқорига қандай кўтарилишларини, уйдан ташқарига чиқиб
кетувчиларнинг гиламчада қандай пастга тушишларини узоқ
вақт томоша қилиб туришди.

— Қани, айт-чи, Олабола, ўзиюрар зинада юқорига чиққан
яхшими ё гиламга ўтириб пастга тушган яхшими? — деб сўради
Билмасвой.

— Чиқиб, тушиб кўриш керак, кейин қайси бири яхшилиги-
ни айтса бўлади, — деди Олабола.

— Гапинг тўғри! — деб севинди Билмасвой. — Чиқиб, тушиб
кўрайлик-чи.

— Қўрқинчли эмасми? — деб сўради Тугмачахон.

— Қўрқадиган жойи йўқ! Бошқалар юришибди-ку. Қани,
гиламчадан олинглар-чи.

Ҳамма биттадан гиламча олди. Билмасвой биринчи бўлиб юрарзинага ирғиб чиқди, ундан кейин Олабола билан Тугмачахон чиқди. Бир дақиқадан кейин улар бинонинг энг тепасига чиқишга бир қават қолганида юрарзинадан осонгина сакраб тушишди-да, силлиқ том бўйлаб пастга тушадиган томонга йўл олишди.

— Қани, четроқ тур-чи, мен биринчи тушиб кўрай,— деди Билмасвой Олаболага ва тарновга яқинлашди.

— Нега сен биринчи тушар экансан?— деб тумтайди Олабола.— Ким ўйлаб топганди тушиб кўришни? Мен топган эдим, энг аввал ўзим тушаман.

Олабола Билмасвойни итариб, тезлик билан гиламчани тарновга ёзди-да, унга ўтирмоқчи ҳам бўлган эдики, гиламча бирданига пастга сирғаниб тушиб кетди. Олабола уни ушлаб олмоқчи бўлувди, ўзини тик тутолмай калласи билан тарновга йиқилиб тушди ва гиламнинг орқасидан пастга сирғаниб кетди. Қўрққанидан эсхонаси чиқаёзди. Бир сониядан кейин у йўлқанинг ўртасига учиб тушди, чанг кўтарилди.

— Ана холос!— деб гўлдиради ўрнидан тураётиб.— Худди осмондан тушгандай бўлдим!

— Ҳа, қалай, яхши учдингми?— деб бақирди Билмасвой юқоридан туриб.

— Жуда яхши!— деб жавоб берди Олабола чангларини қоқиб.— Энди сен учиб кўр-чи!

Билмасвой гиламчасини тарновнинг ичига ёзди-да, шошапиша ўтириб олди. Тушиш тезлиги бир хилда эмас, қияликда тезлик баъзан ошар, баъзан эса секинларди. Қияликнинг ҳар бир қаватда ҳар хил бўлиши, йўл-йўлақай тушиб олишга қулайлик берарди. Қиялик кўпайиши билан Билмасвой жуда тез учиб кетар, қўрққанидан қўли билан тарновнинг четини ушлаб оларди. Шундай бўлаверганидан унинг тагидаги гиламча ундан олдин пастга тушиб кетди, Билмасвой шимида сирғаниб тушди.

Ҳаммадан ҳам Тугмачахон осонгина сирғаниб тушди. У гиламча устига яхшилаб ўтириб олди-да, пастга тушишда тарнов четини ушламади. У жуда яхши тушди, бундан ҳам яхшироқ сирғаниб тушиш мумкин эмасди.

Сайёҳлар бу ерга яна бир келиб, кўпроқ ўйнармиз деб олға қараб кетишди.

Қуёш шаҳрининг кўчалари миттиларнинг бошқа шаҳарларига қараганда анчагина кенг, айниқса, йўлқалари жуда энли эди. Ҳар бир уйда ошхона бўлиб, ошхонанинг столлари фақат ичкаригагина эмас, ҳатто ташқарига, йўлқаларга ҳам қўйилганди. Столлар теварагида миттилар ўтиришарди. Баъзи бирлари овқатланар, баъзилари чой, кофе, ситро ичар, газета ўқишар, журналдаги суратларни томоша қилишар, яна бошқалари лото, домино ва бошқа ҳар хил ўйинлар ўйнаб ўтиришарди. Айниқса, шахматчилар кўп бўлиб, шахмат тахтаси теварагида тўп-тўп бўлиб ўтиришганларни ҳамма ерда учратиш мумкин эди. Шу ер-

нинг ўзида, кўча ўртасида болалар қувлашмачоқ, чиллак, синф-синф, мушук-сичқон ва бекинмачоқ ўйнашарди.

Ҳар бир ошхона ёнида ўйинчоқхона бўлиб, унда стол атрофида ўйналадиган нарсалар сақланарди. Бундан ташқари, кўпгина уйларда буюмларни ижарага берадиган жой бўлиб, у ерда велосипед, самокат, теннис куракчалари, футбол ва волейбол коптоқларини ижарага олиш мумкин эди. Бунақа ўйин ўйновчиларни ҳаммаёқда — хиёбонларда, махсус майдончаларда, ҳовлиларда учратиш мумкин эди. Айтмоқчи, Куёш шаҳрида ҳовлилар йўқ эди, йўғ-э, бор эди-ю, аммо улар ўртасига ҳеч қандай чегара, девор қилинмаганди. Дарвозалар ҳеч қачон беркитилмасди, чунки дарвозанинг ўзи йўқ эди-да, мабодо ондасонда пастка тўсиқлар учраб қолгундай бўлса, у битта-яримтанинг йўлини тўсиш учун эмас, ўсимликларни сақлаш учун қилинганди.

Ана шундай тўсиқлар бўлмагани учун ҳовлиларга теннис ўйнайдиган жойлар, югуриш йўлкалари, ҳовузлар, футбол, волейбол, баскетбол, крикет, чиллак ўйнайдиган майдончаларни қуриш осон бўларди. Миттилар ўз ҳовлиларидан бошқа ҳовлиларга бемалол ўтиб, кўни-қўшнилари билан ҳар хил ўйинлар ўйнашарди. Бу ўйинлар эса уларнинг чиниқиб соғлом бўлишлариغا ёрдам берарди.

Сайёҳларимизга энг кўп ёққан нарса шуки, деярли ҳар бир уйда кино ёки театр бор эди. Айниқса, қўғирчоқ театри кўп эди. Нақ ҳар бир қадамда: «Катта қўғирчоқ театри», «Қўғирчоқ комедия», «Хушчақчақ қўғирчоқ» деб ёзилганди. Томошабинлар ёзда исиб кетмасликлари учун театрларга икки томонлама саҳна қурилган эди. Саҳнанинг бир томони залга қаратилган бўлиб, бошқа томони кўча томонга очиларди. Шундай қилиб, томошани қишда залда ўтириб кўриш, ёзда бўлса тўппа-тўғри кўчадан ё ҳовли томондан кўриш мумкин эди. Фақат саҳна жиҳозларини у ёққа айлантириб, залдаги стулларни ташқарига, очиқ ҳавога олиб чиқишарди, холос.

Билмасвой атрофдаги нарсаларга ағрайиб, йўловчиларга туртиниб кетарди-да, кейин жаҳли чиқарди. Билмасвойга туртиниб кетган йўловчилар «кечирасиз», дейишарди. Билмасвой бўлса, «ҳечқиси йўқ» дейиш ўрнига:

— Кўзингизга қарасангиз бўлмайдами! — деб уришиб берарди.

— Бу яхши эмас, — деди унга Тугмачахон, — агар биров сендан кечирим сўраса, сен «ҳечқиси йўқ» дейишинг керак.

— «Ҳечқиси йўқ» деб бўпман! — деди Билмасвой. — Агар ҳар бирига шундай деяверсанг, булар бошингга ҳам чиқиб олади.

Улар бу орада балконли баланд бир бино ёнига келишди. У балкондан бу балконга арқон нарвонлар тортилган эди. Бунақа арқон нарвонлар пастки қаватдаги балкондан юқори қаватдаги балконларга ҳам тортилган эди. Ҳаммаёғига арқон нар-

вонлар тортилган бу уй сафарга чиқишга ҳозирлик кўраётган кемага ўхшарди.

Бу уйда яшайдиган ўт ўчирувчилар ҳалиги тортилган арқон нарвонлардан чиқиб-тушиб машқ қилишарди.

Билмасвой бу ғалати уйга узоқ қараб турди. Ҳақиқатан ҳам уй жуда катта эди. Билмасвой бошини кўтариб қараган эди, бошидаги қалпоғи тушиб кетди. У ерга энгашиб, қалпоғини олмоқчи бўлганди, тўсатдан кутилмаган ҳодиса рўй бериб қолди. Худди шу пайтда Варақжон исмли митти бола кўчада «Яша номли ажойиб ғознинг саргузашти» деган китобни ўқиб кетаётганди. Варақжон уйда ҳам, кўчада ҳам, чой ичганида, овқат еганида ҳам, ёруғда, қоронғида ҳам, ўтирган ёки ётганида ҳам, типпа-тик турганида ҳам ва ҳатто, юрганида ҳам китоб ўқий оладиган китобхонлардан эди.

У китобга алаҳсиб, Билмасвойнинг қалпоғини олаётганини пайқамай, унга урилиб йиқилиб тушди. Билмасвойни ҳам ағдариб юборди. Шунда Билмасвойнинг бошига унинг оёғи тегиб кетди.

— Ана, кўрдингми, ҳалитдан бошимга чиқа бошлашди! — деб бақирди Билмасвой. — Эҳ, эшак!

— Ким эшак? Мен эшакманми? — деди ўрnidан тураётиб Варақжон.

— Бўлмаса ким? Балки, мен эшакдирман? — деб бақирди Билмасвой.

— Фикрингизга қўшила олмайман, — деди одоб билан Варақжон. — Эшак тўрт оёқли, узун қулоқли ҳайвон...

— Уша тўрт оёқли ҳайвон сиз-да!

— Йўқ, эҳтимол, сиздирсиз ўша тўрт оёқли ҳайвон!

— Мен ҳали тўрт оёқли ҳайвон эканманми? — деб тутақиб кетди Билмасвой. — Ким тўрт оёқли ҳайвон эканини сизга кўрсатиб қўяман.

— Қани, кўрсатинг-чи, кўрсатинг-чи!

— Кўрсатаман.

— Ёлғон гапиряпсиз! Кўрсата олмайсиз!

— Хаҳ, мен ёлғон гапирар эканманми-а? — деб бақирди Билмасвой алам қилганидан бўғилиб. У шу заҳоти сеҳрли таёқчасини силкитиб: — Шу пакана боланинг эшакка айланиб қолишини истайман! — деб бақирди.

— Яна нима... — деганича бошқа гапиролмай қолди Варақжон

У: «Яна нималарни истайсиз», — демоқчи эди-ю, аммо шу заҳоти эшакка айланиб, думини ликиллатганча йўлкадан шата-лоқ отиб кетди. Қўлидан тушириб юборган китобча йўлка ўртасида қолаверди. Яқин орада йўловчи бўлмаганидан бу тасодифий ҳодисани ҳеч ким пайқамай қолди. Тугмачахон билан Олабола Билмасвойнинг арқон нарвонли уй олдида алаҳсиб қолганини пайқамай олдинга кетиб қолишганди. Билмасвой уларга етиб олганида улар деворига йирик ҳарфлар билан

«Мальвазия меҳмонхонаси» деб ёзилган баланд бино олдида туришарди.

— Биз мана шу ерда тўхтаймиз, — деди Тугмачахон. — Сайёҳлар доимо меҳмонхонада туришади.

Учала дўст меҳмонхона эшиги сари йўналишди.

Ун биринчи боб

КЕЧ ТУШГАНДА

Меҳмонхона йўлагига пайдо бўлган бизнинг сайёҳларимиз ичкаридан биров итаргандай тўсатдан очилиб кетган эшикдан чўчиб ўзларини четга олишди. Уйдан ҳеч ким чиқмаганини кўриб, бино ичига киришди. Улар кириши билан эшик яна ёпилиб қолди. Сайёҳлар атрофга аланглашди. Унг томонда кенг зина-поя, чап томонда бўлса стол ва бир қанча курсилар турарди. Қаршидаги деворда қора эшик бор эди. Бу қора эшикда тўсатдан оқ телевизион экран ярақлаб пайдо бўлди. Унда қип-қизил кулча юзли, сариқ сочли битта қизалоқ кўринди. Қизалоқнинг сочини иккита қора попук безаб турарди. Унинг қулоғида радио наушиги бор, стол устида бўлса, микрофон турарди. Қизалоқ мулоийм жилмайди-да:

— Яқинроқ келишларингизни илтимос қиламан, — деди.

Билмасвой ва унинг дўстлари астагина экранга яқинлашишди.

— Меҳмонхонада турмоқчимисизлар? — деб сўради қизалоқ ва анграйиб, оғзи очилиб қолган сайёҳларнинг жавобини кутмасданоқ: — Бўш хоналар бешинчи қаватда, шу эшикка кириб, лифт билан юқорига чиқишларингизни илтимос қиламан, — деб қўшиб қўйди.

Қизалоқ яна бир жилмайиб, экрандан ғойиб бўлди. Экрани бор ҳалиги қора эшик очилди. Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола ичкари кириб, ўзларини лифт ичида кўришди. Эшик шу заҳоти ёпилди-да, лифт юқорига кўтарилди бошлади. Бешинчи қаватга келганда тўхтаганди, эшик тагин очилди. Йўловчилар йўлакка чиқишлари билан, қаршидаги деворда экран пайдо бўлди-ю, яна ҳалиги қизалоқнинг жилмайиб турган юзи кўринди.

— Хонангизнинг рақами тўқсон олтинчи, йўлакнинг охирида, ўнг томонда, — деди у. — Энг аввал олдингиздаги стол устида ётган дафтарчага ҳар бирингиз ўз исм-фамилиянгизни ёзиб қўйишингизни илтимос қиламан.

Билмасвой стол устида ётган дафтарчани очди-да, энг охириги бетидаги номлар ёзилган жойни ўқиб кўрди, кейин қўлига ручкани олиб, ўзини жиддий тутиб: «Автомобилчи сайёҳ Билмас Билмасович Билмасвой» деб ёзиб қўйди. Бу ёзувни кўриб қол-

ган Олабола пиқ этиб кулди, кейин бир оз хаёлга кетди, бурнининг учини қашиди ва стол устидаги ручкани олиб, ҳафсала билан дафтарга: «Чет эллик Кир-чир Ола-болаий» деб ёзиб қўйди. Фақат Тугмачахон ҳеч қандай найрангсиз ўзининг қисқагина отини ёзиб қўя қолди.

Кейин дўстларимиз қатор эшиклар тизилиб турган йўлақдан юриб кетишди. «96» деб ёзилган эшикни кўриб қолган Тугмачахон:

— Тўқсон олтинчи хона. Биз шу ёққа кирамиз, — деди.

Билмасвой эшикни очиб юборди, ҳаммалари кенг даҳлизга киришди. Қарши томондаги деворда яна экран ярақлаб очилиб, унда тагин ҳалиги жилмайиб турган қизалоқ пайдо бўлди.

— Мана, энди ўз уйлариңиздасиз, — деди қизалоқ. — Сафардан кейин дам олишни истайсизми? Чап томонингиздаги эшиқдан хоналарга кирилади. Кириб бемалол жойлашаверинглар. Қалпоқларингизни даҳлиздаги илгичларга ёки олдингиздаги шкафга илиб қўйсанглар ҳам бўлади. Бу такомиллашган шкаф-чангютар. У кийимларни тозалайди ва ундаги чангларни автоматик равишда сўриб олади. Унғ томондаги эшиқдан ваннага кирасиз. Эҳтимол битта-яримтангиз душ ё ваннага тушишни хоҳласиз, жуда бўлмаса, шунчаки ювиниб олмоқчидирсиз-а? — деб сўради-да, Олаболага кулиб қараб қўйди.

— Таклифингизни ўйлаб кўрамиз, — деб жавоб берди Олабола.

— Хўп, хўп, марҳамат, ўйлаб кўринглар! Мабодо менга саволларингиз йўқми?

— Менда савол бор, — деди Олабола. — Ўзингиз ким бўласиз, қаерда ўтирасиз, исмингиз нима?

— Мен меҳмонхонанинғ навбатчи директориман, директор хонасида ўтирибман, исмим эса Гулсафсар.

— Менинғ исмим-чи, Олабола, йўғ-э... тфу! Кир-чир Олаболаий, билиб қўйинг!

— Менинғ ҳам саволим бор, — деди Билмасвой, — бу шкаф-чангютар қандай ишлатилади?

— Уни ишлатишнинг ҳожати йўқ. Шкафни очиб буюмларингизни унинг ичига иласиз-да, эшикчасини ёпсангиз бўлгани, шунда чангютар механизми автоматик равишда ишлайверади. Тагин саволингиз борми?

— Ҳозирча бошқа йўқ, — деб жавоб берди Билмасвой.

Гулсафсар Билмасвой билан Тугмачахонга бошини қимирлатиб қўйди-да, кейин Олаболага назар ташлаб, анча жилмайиб туриб, экрандан ғойиб бўлди.

— Қизиқ, нега у ҳадеб илжаяди? — деб сўради Олабола. — Мени кўрди дегунча, кулаверади.

— Неғалиги аниқ, — деди Тугмачахон, — сенинғ «топ-тоза»-лигингни кўриб кулгиси қистаса керак.

Билмасвойни ҳаммасидан ҳам шкаф-чангютарнинг тузилиши қизиқтириб қолди. Шкафнинг эшикчасини очиб, ичига мўрала-

ганда, шкафнинг таги, ёни ва усти — ҳаммаёғида арининг инига ўхшаш майда-майда тешикчаларни кўрди. Билмасвой шкафга сеҳрли таёқчасини ташлади, қозикқа қалпоғини илиб қўйди, кейин эшикчасини ёпди-да, ичкарига қулоқ солиб турди. Шкаф ичидан ари инидан чиқадиган гувиллашга ўхшаш бўғиқ овоз эшитилди. Билмасвой эшикни очувди, гувиллаш тўхтади, ёпган эди, тагин гувиллаш эшитилди.

— Қани, Олабола, бундоқ тур-чи, ҳозир синаб кўрамиз, — деди Билмасвой. — Мен шкафга кираман, сен устимдан эшикни ёпиб қўясан. Унинг қанақа ишлашини кўроқчиман.

Билмасвой эшикни очиб, шкафнинг ичига кириб олди. У қоронгида гувиллаган товушни эшитди ва агрофдан шамол ураётганини сизди. Шамол борган сари кучли урарди. Билмасвой бир дақиқа ўтмасданоқ тик туролмай қолди. Шамол уни бир четга олиб бориб, деворга қисиб қўйди. Бирданига шамол ўз йўналишини ўзгартириб бошқа томонга эса бошлади-да, Билмасвойни деворнинг нариги томонига олиб бориб ташлади. Ундан кейин шкафнинг таг томонидан ура бошлади. Билмасвойнинг кўйлак ва шими шамол тўлдирилганга ўхшаб дўмбира бўлиб кетди. Сочлари тикка бўлди, у ўзини ҳаво пуфагида ўтириб олгану ҳозир учиб кетадигандай ҳис этди. Билмасвой мувозанатини сақлаб қолиш учун шартта полга ўтириб, ичкаридан эшикни очиб юборди.

— Қалай, синаб кўрдингми? — деб сўради Олабола Билмасвойнинг шкаф ичидан эмаклаб чиқишини кўриб.

— Яхши тажриба бўлди, — деб жавоб берди Билмасвой. — Тажриба жуда қизик чиқди! Хоҳласанг, сен ҳам қилиб кўр.

— Қалай, шкафнинг ичи кўрқинчлимасми? — хавфсираб сўради Олабола.

— Кўрқинчили жойи йўқ! Сал-пал чангингни тозалаб қўяди, холос.

— Қандай қилиб?

— Ҳаво пуфагида учгандай бўласан-да, шу. Жуда ғалати, шкафга кирсанг, биласан. Кўрқма, ҳеч нима қилмайди!

Билмасвой бундан кейин нима бўлишини айтмай Олаболани шкаф ичига итариб юборди-да, эшикни шартта ёпиб олди. У бир неча дақиқа жилмайиб, гувиллашга ва шкаф ичидан эшитилаётган тақир-туқирга қулоқ солиб турди. Охири эшик очилиб ундан Олабола отилиб чиқди.

— Жуда қизик экан-да! — деди ўрnidан тураётиб Олабола. — Қани, Тугмачахон, энди сенинг навбатинг.

— Тагин нималар дейсан! — деди Тугмачахон. — Бўлмағур нарсалар билан овора бўлишга зарур келибдими менга!

— Йўқ, унақа дема! Бу сен ўйлаган бўлмағур нарса эмас. Жуда жиддий нарса.

— Юринглар, яхшиси, хоналарни кўра қолайлик, — деди Тугмачахон.

Тугмачахон эшикни очиб юборди, сайёҳлар сарғиш паркет ишланган топ-тоза полли кенг хонага киришди. Хона ўртасига думалоқ стол қўйилган, девор ёнларида буфет, яшил мато қопланган диван, иккита юмшоқ курси ва бир қанча стуллар турарди. Дераза олдидаги кичикроқ стол устида шахмат-шашка бор эди. Хонанинг бир бурчагига радиоприёмник, иккинчи бурчагига телевизор қўйилган эди.

Шу хонага ёнма-ён, чап томондаги тагин битта хона бўлиб, унга иккита каравот қўйилган эди, чап томондаги учинчи хонада эса битта каравот бор эди.

— Бу хонада мен тураман, — деди Тугмачахон, — икки каравотли хонада сизлар тураман.

— Ўртадаги хона ҳаммамизники бўлади, — деди Олабола. — Биз бу ерда радио эшитамиз, телевизор кўрамиз ва ҳар хил масалаларни муҳокама қиламиз. Энг биринчи навбатда мен тушлик овқат масаласини муҳокама қилишни таклиф этаман.

— Тушлик ҳақида ташвишланмасанг ҳам бўлади, — деди Тугмачахон. — Сеҳрли таёқчаси бўлган одамнинг ҳаммавақт тушки овқати ҳам, кечки овқати ҳам тайёр бўлади. Лекин сен аввал ваннага тушинг керак.

— Ахир, мен чангларимни қоқтириб олганман-ку, нега тагин ваннага тушар эканман? — деб норози бўлди Олабола.

— Чангингни қоқтириб олганинг билан тоза бўлганинг йўқ-ку. Бунақа кир-чир ҳолда овқатланишга ўтирмайсан! Кириб ювиниб чиқ, бўлмаса овқатланмайсан!

Олабола бўйсунмишга мажбур бўлди. У ваннали хонага кирди, фақат юзинигина ювиб, Тугмачахонга бўлса бутунлай ювиндим демоқчи бўлди. Ювингичнинг олдида бориб, унинг тузилишини ўрганишга киришди. Қўл ювадиган жўмракнинг тепасида пластмассадан ишланган тахтача бўлиб, у бошқариш марказига ўхшарди. Унинг энг ўртасида думалоқ ойна бор эди. Ойнанинг таг қисмига суратли тугмачалар жойлаштирилган бўлиб, тугмачанинг остида шохга ўхшаган бир қанча даста бор эди. Тахтачанинг юқори қисмида — ойнанинг устида радиокарнайга ўхшаш кенггина карнай чиқиб турарди. Тахтага карнай турган жойнинг тагидан жун ўралган айлана асбоб ўрнатилганди. Ундан ҳам юқори, шипнинг сал пастроғида, гулга сув сепадиган идишнинг тумшугига ўхшаган яна битта банди эгилган карнай бор эди. Ойнанинг икки томонида бир қанча тортма қутичалар ўрнатилганди. Олабола совун сурати солинган қутичани тортиб кўрган эди, унда бир бўлак совун бор экан. Тиш чўтка сурати солинган қутичага қараган эди, ундан тиш чўтка топди. Тиш мойи сурати солинган қутидан тиш мойи олди.

— Ёзиб қўйилган нарсанинг жойида бўлишига ҳеч ажабланмаса бўлади, — деди Олабола мамнун бўлиб, кейин ойна тагидаги тугмачаларга аланглай бошлади.

Бир тугмачанинг остига радиокарнайга ўхшаган карнай сурати солинган эди. Олабола шу тугмачани босганди, карнай ўша

заҳоти юқорига сал кўтарилиб, кейин энгашди-да, ундан илиқ ҳаво урилиб чиқди.

— Ҳа, топдим! — деб ўзича фикр қилди Олабола. — Бу бош ювгандан кейин сочини қуритадиган карнай экан.

У типратикон суратига ўхшаган бир сурат солинган бошқа тугмани босганди, бирданига боши устида қилли айлана асбоб пайдо бўлди-да, айланиб сочини тарай бошлади.

Олабола олдинига қўрқиб кетганидан ўтириб қолди, кейин ўқнинг аста айланаётганини кўриб, дадилланди-да, унинг тагига калласини тутиб турди:

— Қўрқадиган жойи йўқ экан-ку! Шунчаки соч тарайдиган автомат чўтка экан-да, — деди.

Сочини таратиб бўлгач, атир шиша сурати солинган тугмани босганди, ойна ёнидаги туйнукчадан ўша заҳотиёқ атир сочилиб чиқиб, юзига атир пуркалди. Олабола ҳатто кўзини бекитишга ҳам улгура олмаганди, кўзи ачишиб кетди. Қўли билан кўзини артаман деб, кўз ёшини юзига суркаб юборди.

— Бунинг ҳам унчалик қизиқ жойи йўқ! — деди у. — Атир сурати солингандан кейин, ундан атир чиқиши турган гап. Агарда атир сурати ишланиб, ундан мисол учун сув ёки сиёх отилиб чиқиб кўзингга урса борми, ана унда қизиқ томоша бўларди.

Кейин у жўмрак тагидаги дасталарни кўра бошлади. Бу ерда асло тушуниб бўлмайдиган аллақандай суратлар бор эди. Бир дастанинг устига қизил бўёқ билан битта яланғоч митти боланинг сурати солинган эди. Бошқа даста устида худди шунақа суратнинг кўк бўёқ билан солингани бор эди. Учинчи дастанинг устида қизил рангда қўл сурати ишланганди. Тўртинчисиди ҳам қўл сурати бор эди, аммо у кўк рангда эди. Буларнинг маъносига тушуниб етмаган Олабола, тўғри келган битта дагани бураб юборганди, ўша заҳотиёқ шариллаб сув қуйилиб кетди. Олабола яна менга атир сепиляпти деб, кўзини юмиб олди. У кейинроқ қуйилаётган нарса атир эмаслигини сезди-да, кўзини очиб душдан сув тушаётганини кўриб қолди. У эндигина ҳайрон бўлаётган эди, аммо ўз вақтида хатосини пайқаб қолди.

— Шошма! Ҳайрон бўлишга ҳали эрта. Мен шунчаки душнинг тагига тўғри келиб қолибман, холос, — деди.

Совуқ сув остида қолиш ҳам майли-я, устига-уштак, кийим-бош билан шалаббо бўлиш жуда кўнгилсиз эди. Олабола сувни тўхтатмоқчи бўлувди-ю, аммо қайси дагани бураганини унутиб қўйиб, тўғри келганини бурай бошлади. Совуқ сувни тўхтатиш ўрнига, иссиқ сувни очиб юборди. Устига шариллаб ёғилаётган сув кўпайиб хиёл илиқлашиб қолди. Хуллас, сувни тўхтатганида бошидан-оёғигача шалаббо бўлган эди.

Тугмачахон Олаболанинг хонасига кириб келганини кўриб:

— Қалай, ваннага тушдингми? — деб сўради.

— Ҳа, тушдим, — деб қўя қолди Олабола. Тугмачахон унинг ҳаммаёғи шалаббо бўлиб кетганини пайқаб қолди.

— Нима бало, кийиминг билан ваннага тушдингми?

— Қанақа қилиб тушиш керак яна? Ундаги механика шунчалик қийин эканки, хоҳласанг, хоҳламасанг кийим-бошинг билан чўмилтирар экан.

— Қандай қийин механика?— деб қизиқиб қолди Билмасвой.

— Кириб кўрсанг, биласан,— деди Олабола.

Билмасвой ҳам кирди-да, бир дақиқадан кейин бошдан-оёқ шалаббо бўлиб қайтиб чиқди. У дастлаб иссиқ сувни бурабди, унинг уст-бошидан буғ чиқиб турарди.

— Вой, шўрим, сизларга нима бўлди?— деди Тугмачахон.

Кейин у ваннахонага кириб дасталарни бурашни ўргана бошлади. Билмасвой билан Олабола ҳам ваннахонага кириб Тугмачахоннинг ишига қараб туришди.

— Қани, топиб кўргин-чи,— деди Билмасвой,— нима учун бир дастанинг олдига бутун бошли митти бола сурати солингану, бошқасига фақат қирқилган қўл сурати солинган?

— Бу тушунарли-ку,— деди Тугмачахон.— Агар қўл сурати бор дастани бурасанг, қўл ювадиган жўмракдан сув келади, агарда митти бола сурати бор дастани бурасанг-чи, душдан шариллаб сув оқади.

— Тўппа-тўғри!— деб қўшиб қўйди Олабола.— Бари оппаксон. Лекин, нима учун битта митти қизилу, бошқаси кўм-қўк?

— Буни мен биламан,— деди Билмасвой.— Қизил суратли жўмракни очсанг, иссиқ сув тушиб, сени ўша заҳоти буғлаб, қизартириб юборади, кўк суратли жўмракни очсанг, ундан совуқ сув келиб, сени қотириб, кўкартириб қўяди.

— Ана энди, ҳаммаси тушунарли бўлди, ваннага тўлдириб сув қуйинглар-да, чўмилиглар,— деди Тугмачахон.

Билмасвой билан Олабола ювиниб бўлишгандан кейин, ваннахонага Тугмачахон кирди. Кейин учаласи стол атрофига овқатланишга ўтиришди. Билмасвой сеҳрли таёқчасини қўлига олиб, уни силкитди-да:

— Столда овқат ҳозир бўлсин!— деди.

Ўша заҳотиёқ стол устида очилдастурхон пайдо бўлди. У ўзидан-ўзи очилиб кетди-да... турли ноз-неъматлар муҳайё бўлди. Хоҳлаган нарсани истаганча еганинг билан дастурхондаги овқат сира озаймасди. Билмасвой билан Олабола кўрпага ўралиб ўтиришди, чунки уларнинг кийимларини Тугмачахон ювиб, қурисин деб ёйиб қўйганди. Олабола ҳадеб ўзини ширинликка уради, фақат қандларни чўнтагига бекитолмасди. Ҳар қалай, у бир ҳовуч қандни ўрнидаги ёстиқнинг тагига бекитиб олди.

Охири ҳаммалари тўйиб, дастурхондан туришди. Дастурхонни йиғиштиришнинг ҳам ҳожати қолмади, очилдастурхон ўзидан-ўзи ёпилиб, ичидаги овқатлари билан ғойиб бўлди. Тугмачахон деразадан ҳовлига қараб, кеч кириб қолганига ҳайрон қолди. Кейин, у энди ухлайлик деб, ўз хонасига кириб кетди.

Билмасвой билан Олабола ҳам ўз хоналарига кириб кетишди. Чироқни ўчириб, ўринларига кириб ётишди. Олабола бўлса, аллавақтгача қанд шимиб ётди, қоғозларини полга ташлади. Охирида оғзида чала ейилган қанд билан ухлаб қолди. Билмасвой бўлса, анча вақтгача ухламай, бугун бошидан кечирганларини ўйлаб чиқди. Гўё унга, Гулзор шаҳридан бугун эмас, кеча эмас, аллақачон, худди бир ой илгари чиқиб кетишгандай туюлди. Бунинг ҳайрон қоладиган жойи йўқ, чунки миттилларнинг ўзлари жуда кичкина-да, катталарга қараганда вақт кичкиналарга анчагина секин ўтаётгандай туюлади.

Ўн иккинчи боб

БИЛМАСВОЙНИНГ ЎЗ ВИЖДОНИ БИЛАН ГАПЛАШГАНИ

Билмасвойнинг кўзи аста-секин хонанинг қоронғилигига кўника бошлади. Атрофдаги нарсаларнинг мавҳумроқ шакллари пайдо бўла борди. Девордаги қора чорчўпли суратни кўриш мумкин бўлиб қолди. У сурат Билмасвой ётган каравотнинг худди нариги томонига осилган эди. Каравотнинг бош томонида кичкина шкафча турарди, Билмасвой уни олдинига оддий тумбочка деб ўйлаганди. Энди у бу тумбочканинг оддий эмаслигини пайқади. Эшикча ўрнида теп-текис қопқоқ бўлиб, бошидан охиригача кичкина оқ тугмачалар қадалган эди. Ҳар битта тугмача олдига бирорта эртакнинг номи ёзиб қўйилганди. Унда: «Қизил қалпоқча», «Кичкина бола», «Олтин хўрозча», «Мош мушук» деган ёзувлар бор эди. Тумбочканинг устига ойна қўйилганди.

«Бу қанақа нарса бўлди ўзи? — деб сўради ўз-ўзидан Билмасвой. — Эҳтимол, тугмани боссам, шкаф ичидан эртак китоби чиқар? Кечаси эртак ўқиб ётсам ёмон бўлмасди».

Билмасвой кўп ўйлаб ўтирмасдан дуч келган тугмачани босди. Лекин шкафчадан ҳеч қанақа китобча чиқмади, ёқимли муסיқа садоси эшитилди-да, эркаловчи мулоийм бир овоз оҳиста эртак айта бошлади:

«Бир бор экан, бир йўқ экан, Алёнушка деган қизалоқ бор экан, унинг Иванушка деган укаси ҳам бўлган экан. Улар бир кун саёҳат қилгани кетишибди...»

«Ҳа, топдим, — деб қолди Билмасвой, — демак, бу эртак айтадиган оддий машина экан, холос. Ўзинг ўқигандан кўра анча дуруст бу. Ётиб ухлаб қолгунингча маза қилиб эшитаверасан».

Бу орада тумбочка устига қўйилган ойна ёришиб, унинг ичида кўм-кўк ўтлоқ пайдо бўлди. Ўтлоқда узунгина йўл кўринди, йўлдан қўл ушлашиб, опаси Алёнушка билан укаси Иванушка келишарди.

Билмасвой яхшироқ кўриш учун ёнбошлаб олди ва бу орада эртақ айтаётган овоз давом этди:

«Шундай қилиб, укаси Иванушка билан опаси Алёнушка юриб-юриб қирғоғида сигирлар ўтлаб юрган бир дарёчага келиб қолишибди. «Сув ичгим келяпти», дебди Иванушка. Унга опаси: «Иванушка, укажоним, бу сувдан ичмагин, ичсанг бузоқча бўлиб қоласан»,— деб жавоб берибди...»

Билмасвой эртақ охирига етгунча эшитиб ётди. Эртақ унга жудаям ёқди, лекин бечора Иванушканинг бузоқ бўлиб қолганига жуда ачинди. Бу ҳолат эса унга бугун кўчада ўзи эшакка айлантирган митти болани эслатиб қўйди. Билмасвой ўша болани тамоман унутиб юборган экан, энди у ҳақда ўйлай бошлади. Билмасвой боланинг эшакка айлангандан кейин йўлқадан шаталоқ отиб чопганини, кетаётганда узун қулоқли калласини бурганини, Билмасвойга ғамгин кўзи билан маъюсгина қараб қўйганини эслади.

Эртақ алақачон тугаган бўлса ҳам Билмасвой қоронғида ётиб, у ёнидан, бу ёнига ағдарилар ва чуқур хўрсиниб қўярди. У кўнглида ўзи билан ўзи гаплашар, шунинг учун бу унга худди биров билан гаплашаётгандай туюларди.

«Ахир, унинг ўзи айбдор-ку, — деб ўзини оқларди Билмасвой. — У ўзи мени туртиб юборди-да! Нима, мен индамаслигим керакми?»

«Шундай кеккайгансанки! Сени туртиб ҳам бўлмасмиш! — деб жавоб берди овоз. — Туртиб юборган бўлса, нима, сен ҳам туртиб юбор, қўй!»

«Туртиб юбор, қўй, эмиш! — деб бақирди Билмасвой. — Бундан чиқди, уришишим керакми? Уришиш яхшимас!»

«Сени қара-я! Яхшимас дейсан-а, — деб масхара қилди овоз. — Қилган ишинг яхшими бўлмаса? Агарда сени ҳам битта-яримта эшакка айлантириб қўйса, нима бўларди?»

«Нега бўлмаса ўзи туртади?» — деди қайсарлик қилиб Билмасвой.

«Сен нега ҳадеб «туртади», «туртади» деб жаврайсан! Бехосдан туртилиб кетганини ўзинг ҳам биласан-ку, ахир».

«Ҳеч нимани билмайман!»

«Биласан, биласан! Мендан-чи, оғайни, сира яшира олмайсан!»

«Сендан ҳеч нимани яшириб бўлмайдими? Сен кимсан ўзинг?» — деб сергак бўлиб сўради Билмасвой.

«Ким эмиш, — деди овоз. — Ўзингни билмасликка оласан-а? Ахир мен сенинг виждонингман».

«Нима? — деб қичқириб юборди Билмасвой. — Бу сенминг? Ундай бўлса, ўз жойингда жим туравер! Ахир, ҳеч ким кўргани йўқ, ҳеч ким ҳеч нима деёлмайди».

«Қилган ярамас қилигинг учун битта-яримтанинг уришишидан қўрқасанда-а? Мендан сира қўрқмайсанми? Яхши эмас. Қараб тургин, сенга шундоқ азоб берайки, минг бор пушаймон

қилгин. Агар қилган ишингдан битта-яримта хабардор бўлиб қолиб, сени жазоласа, гуноҳинг енгиллашади. Ҳозир тургин-да, ҳаммасини Олаболага гапириб бергин!»

«Менга қара, — деди Билмасвой, — сен шу пайтгача қаерда эдинг? Нега илгари индамадинг? Бошқа миттиларнинг виждони ҳақиқий виждондай, менинг виждоним бўлса-чи, ичимга кириб олган илонга ўхшайди-я! Бир бурчакка биқиниб олиб, жим турaveraди... Бирорта ножўя иш қилгунимча қараб туради-да, кейин бўлса азоб бера бошлайди».

«Мен сен ўйлаганчалик гуноҳкор эмасман, — деб ўзини оқлай бошлади виждон. — Ҳамма бало шундаки, мен — сенинг виждонинг — ҳали жудаям кичкинаман, кучсизман, ҳатто овозим ҳам ҳали жуда заиф. Бунинг устига, атрофим доим шовқин бўлади. Айниқса, кундуз кунлари автомобиль ва автобусларнинг шов-шуви, ҳаммаёқдан ҳар хил гап-сўзлар ва мусиқа эшитилади. Шунинг учун мен сен билан тунда, ҳаммаёқ жимжит бўлиб, ҳеч нима овозимни босиб кетмайдиган вақтда гаплашишни яхши кўраман».

«Билдим, сен нимадан қўрқар экансан! — деб севинди Билмасвой. — Ҳозир овозингни эшиттирмай қўяман!»

У шкафчадаги тугмачанинг яна бирини босди-да, Балиқ ва балиқзода ҳақидаги эртақни эшита бошлади. Виждон бир дақиқага жим бўлди, аммо Билмасвой яна унинг овозини эшитиб қолди:

«Мана сен иссиққина юмшоқ ўринда устингга кўрна ёпиб роҳат қилиб ётибсан, сенга маза. Сен эшакка айлантирган митти бола нима қилаётганини биласанми? Эҳтимол, у отхонада ерда ётгандир. Эшаклар, ахир, каравотда ухлашмайди-ку. Ёки бўлмаса, у аллақандай совуқ яланглиқда санқиб юргандир... Унинг ҳолидан хабар олиб қараб турадиган эгаси ҳам йўқ-ку, ахир».

Билмасвой юраги ачиганидан томоғини қирди-да, ўрнида безовта бўлиб ағанади.

«Ё бўлмаса, у очдир, — деб давом этди овоз. — У гапиришни билмаганидан кейин менга овқат беринглар, деб сўролмайти-ку, ахир. Агарда сенга бирор нарса зарур бўлса-ю, сен бир сўз ҳам айтолмасанг қандоқ бўларкин!»

— Қанақа ярамас эртақ ўзи! — деб аччиғланди Билмасвой. — Ҳеч қандай овозни боса олмайди-я.

У бошқа тугмачаларни босиб, бошқа эртақларни эшита бошлади. Кейин шкафчанинг ён томонида мусиқа тугмачалари борлигини пайқаб қолди-да, турли марш, вальсларни эшитди. Бари бир овоз бир дақиқа жим бўлмай, гапини маъқуллаш берди. Охири бўлмагач, Билмасвой ҳалиги тугмача ёнидаги «Эрталабки бадантарбия» деган тугмачани босди. Қоп-қоронғи тунда:

— Эрталабки бадантарбияга тайёрланинг! Даричаларни очиб, уйнинг ҳавосини янгиланг. Машғулотни юришдан бошлаймиз. Чуқур нафас олинг. Бир, икки, уч, тўрт! — деган овоз таралди.

Билмасвой хона буйлаб оёқланг қадам ташлаб юрди-да, кейин оёқларини икки ёққа керди, кейин жуфтлаштирди, яна икки томонга керди, кейин яна бир жойга жуфтлаштириб, сакрашга тушди. Бундан кейин энгаша бошлади. Мусиқа чалиниб, овоз дона-дона эшитиларди. Билмасвой ҳамма машқларни яхшилаб бажарарди-ю, аммо виждони жим бўлмай, шундоққина кулогининг тагида фингиллайверди:

«Олаболани уйғот! Уйғот! Уйғот! Уйғот!»

Охири Билмасвой чидаб туролмай, Олаболанинг ўрнига яқин келиб, елкасидан қимирлата бошлади:

— Урнингдан тур, Олабола, сенга айтадиган гапим бор.

Қаёқда дейсиз! Олабола шундай қаттиқ ухлаб қолгандики, уни тўп отиб ҳам турғизиб бўлмасди. Кейин Билмасвой Олаболанинг дунёда энг қўрқадигани совуқ сув эканини эслаб қолди. У ювингич ёнига бориб, идишда сув олиб келди-да, Олаболанинг юзига сепди. Олабола ўша заҳотиёқ уйғониб, ирғиб ўрнидан турди.

— Бу нима?— деб кўзини ишқалаб фингшиди у.— Бугун ювингандим-ку, ахир!

— Менга қара, Олабола, сенга бир нарса айтаман, фақат Тугмачахонга айтмасликка сўз берасан.

— Унга нимани ҳам айтардим?

— Йўқ, сен аввал сўз бергин.

— Хўп, сўз бердим, тезроқ гапиргин, уйқим келяпти, ахир!

— Биласанми, Олабола, мен-чи, бугун битта миттини эшакка айлантириб қўйдим.

— Ҳа, нима қилибди?— деди Олабола.— Шунга мени тунда уйғотиб ўтирибсанми? Айлантирган бўлсанг, айлантирибсан-да, нима?

— Эҳтимол, у эшак бўлишни истамагандир!

— Истамаган бўлса, нима қилибди? Анавини қара-я!

— Йўқ, ҳар ҳолда, бу яхшимас, Олабола. Бунинг учун мени сўккин.

— Нима учун?

— Биласанми, мени виждоним қийнаяпти. Шундай қилсанг, эҳтимол хиёл енгил тортарман.

— Нима деб сўкай?

— Ул-бул ўйлаб топгин-да.

— Нима ўйлашимни ҳам билмайман... Биласанми, сўкишни сираям билмайман-да!

— Кел, мени бефаросат, тентак дея қол.

— Бефаросат, тентак!— деб такрорлади Олабола.

— Мияси йўқ ҳайвон, дегин.

— Мияси йўқ ҳайвон!

— Тентак башара.

— Тентак башара!

— Яна бир нима дея қолгин.

— Аҳмоқ, эшак!

- Тўппа-тўғри!
- Қалай, енгил тортдингми?
- Йўқ, биласанми, енгил тортганим йўқ, ростданам сўкишни билмас экансан. Яхшиси, биласанми, нима... менга яхшилаб мушт тушир.
- Қаеринга урай, елканггами ё бўйнинггами?
- Елкамга тушира қол... Буниси дуруст! Энди бўйнимга ҳам ура қоласанми-а... Шундоқ, яна бир марта. Шундоқ, қўрқма, яна бир сол! Вой! Бўлди, бўлди! Ҳадеб туширавераркансан-да! Мен ҳам тушириб қолмайин!
- Узинг айтдинг-ку, ахир.
- Айтган бўлсам, нима? Эви билан-да, ахир.
- Билмасвой яна ўрнига ётиб олди.
- Шошмай тургин, ҳали, сени ҳам бир бошлаб қўяман! — деб яниб қўйди у оғриган бўйнини силаб. — Ҳозир ҳафсалам келаяпти-да.
- Сен ярамас чўчқасан, билдингми? — деди Олабола.
- Сени қара-я! — деди Билмасвой. — Сўкишни билмайман деб туриб, чўчқа дейсан-а одамни.
- Шу билан айтишув тугаб, иккалови уйқуга кетишди.

Ун учинчи боб

ВАРАҚЖОН БИЛАН ҲАРФХОН

Ҳали таъриф қилиб ўтганимиз Варақжон деган бола жуда яхши митти бола эди. У Қуёш шаҳрининг Обаки кўчасида турарди. Шу кўчадаги бошқа бир уйда Ҳарфхон деган қизалоқ яшарди. Варақжон билан Ҳарфхон китоб ўқишни жуда яхши кўришлари билан машҳур эдилар. Улар ўқишга шунчалик берилиб кетишган эдики, баъзан ҳатто театр, кинога бормай, радио эшитмай, телевизор кўрмай, аллақандай қизиқ китобни топиб олиб, ўқишгани-ўқишган эди. Олдинига ўз уйларидаги бор китобни ўқиб чиқишди, кейин танишларидаги ва дўконлардаги китобларни ўқиб чиқиб, охири кутубхонага ёзилишди. Чунки кутубхонада бирорта қизиқроқ китобни доим топиш мумкин-да.

Илгари Варақжон билан Ҳарфхон бир-бирини танишмасди, кутубхонага ёзилгандан кейин учрашадиган бўлишди. Кутубхонадан қайтиб келишаётганларида ўқилган китоблари ҳақида қизгин суҳбатлашардилар. Тез орада улар дўстлашиб қолишди. Ҳарфхон анча ақлли қиз эди. У Варақжонга: кутубхонага икковимиз қатнаб, вақтни тежаб сарфламаётирмиз, китоб ўқишимизга оз вақт қолаётир деб, бунинг иложини топганини айтди:

— Кутубхонага иккаламиздан биттамыз бориб, ўзимизга ҳам, бошқамизга ҳам китоб олиб келсак, вақтни анча тежаб

қолган бўлардик. Биттамизга оғир тушмаслиги учун кутубхонага навбатма-навбат қатнаш мумкин.

Улар шу усулни қўллай бошлашди: бири китобга кетса, бири ўтириб китоб ўқирди.

Кунлар кетидан кунлар ўтарди. Варақжон билан Ҳарфхон тез-тез учрашадиган бўлишди, тез орада улар бир-бирисиз кун ўтказолмайдиган, бир-бири билан суҳбат қилмаса туролмайдиган бўлиб қолишди. Бир куни Ҳарфхон Варақжонга, мен жуда бахтиёрман, чунки китоблар ҳақида суҳбатлаша оладиган дўстим бор, деб айтди. Варақжон ҳам бахтли эканини айтди. Аммо уни ҳали кўпчилик миттиларнинг ўқишни яхши кўрмасликлари хафа қиларди. Ҳатто, кўп миттилар китобни ўқиб чиқиш ўрнига, унинг суратларини кўриб қўя қолишарди, Бундан ҳам ёмони, кўча бўйлаб тўп тепишгани-тепишган эди.

— Мен ўша миттиларга ачинаман, — деди Варақжон. — Қандай мазадан қолишаётганини билишмайди. Агар улар китоб ўқишса борми, унинг қанақанги қизиқ эканини билишарди.

Ҳарфхон бир оз ўйга толди-да, кейин шундай деди:

— Менга қара, Варақжон, иккаламиз китоб театри тузсак нима бўлади?

— Қанақа китоб театри? — деди тушунмай Варақжон.

— Бу шунақанги театрки, бунда китоб ўқилади. Биласанми, бунда на артист, на жиҳоз, на сахна бўлади. Томошабин фақат қизиқ китобни эшитиб ўтираверади.

— Бунақа театрни қаерда кўргансан?

— Ҳеч қаерда. Ўзим ўйлаб топдим-да. Биз иккаламиз энг қизиқарли қисса, эртақ ёки ҳикояларни топиб, овоз чиқариб навбат билан ўқиймиз.

Ҳарфхоннинг тақлифи Варақжонга жуда ёқиб тушди ва улар ишга киришиб кетишди. Энг олдин ўқиш учун бир қанча ҳикоя танлашди. Танлаганда, бир ҳикоянинг жуда таъсирли бўлишига, бошқа бирининг — мунглироқ, учинчи бирининг — қувноқ, тўртинчисининг — қўрқинчли, бешинчисининг — яна бошқача бўлишига эътибор беришди.

Улар ўз театрларига жуда қулай жой топишди. Варақжон яшайдиган уйнинг ёнида бир ҳовли, йўқ, ҳовли эмас — боғ, яна ҳам аниқроғи, кичикроқ хиёбон бор эди. Бу хиёбоннинг четига майда гуллар экилган, ўртасида эса ҳаваскорлар учун шахмат ва шашка столи қўйилганди, атрофида очик ҳавода дам олиб ўтириш учун бир қанча супачалар бор эди. Хиёбон икки уй ўртасида бўлиб, кўчадан кирган ҳар бир одамнинг стол, ўриндиқ ва гулларга кўзи тушарди.

— Мана бу ерга китоб театримизни қурамыз, — дейишди Варақжон билан Ҳарфхон.

Улар ўртадаги столни кўчага яқин жойга олиб келиб, унинг олдида ўриндиқ қўйишди. Уйларида ўзларига иккита стул ҳам олиб чиқишди. Кейин Варақжон ҳикоя китобини олиб келгани чопиб кетди. Ҳарфхон бўлса, кўнғироқча олиб чиқди.

Кеч кириб, Қуёш шаҳридаги ҳамма театрларга томошабинларни чорлаб қўнғироқ чалина бошлаганда, Ҳарфхон ҳам қўнғироқ чала бошлади, Варақжон эса бақириб:

— Буёққа келинлар! Бу ерда янги театр очилмоқда! Жуда қизиқ бўлади! Келиб, жой олинлар! — деб чақирарди.

Шу пайт кўчадан ўтишадиган миттилар унинг бақирганини эшитишди. Уларнинг баъзи бирлари стол олдидаги супачага ўтириб, нима бўлишини кутишди. Варақжон ҳамма ўтирадиган жойлар тўлганини кўриб:

— Ҳозир Ҳарфхонга сўз берамиз. У сизларга китоб ўқиб беради, — деди.

Ҳарфхон биринчи ҳикояни ўқий бошлади. У таъсирли қилиб яхшилаб ўқиди, ҳамма уни диққат-эътибор билан тинглади, аммо энг олдинги қаторда ўтирган митти бола жирканиб бурнини жийирди-да:

— Ва-а! Бу ерда фақат китоб ўқишаркан-да! Шу ҳам театр бўптими? — деди.

— Бўлмағур гап экан-ку! Ҳеч қанақа қизиғи йўқ, — деди бошқа бир митти бола.

Уларнинг иккови ҳам ўтирган жойидан туриб кетиб қолишди. Улардан кейин бошқа миттилар ҳам кета бошлашди. Тез орада қўшни уйга жойлашган театрдан чиққан қўнғироқ товуши эшитилди. Кўпгина миттилар ўрниларидан ирғиб туриб, ўша ёққа югуриб қолишди. Охири нима учундир ухлаб қолган битта боладан бошқа барча тингловчилар тарқаб кетишди. Варақжон билан Ҳарфхон ҳалиги болани уйғотиб, китобнинг давомини ўқиб беришди, аммо у эътибор билан эшитмас, доим стулни қимирлатар, оғзини каппа-каппа очиб эснар ва ҳадеб бурнини тортарди. Охири у ҳам ўрнидан туриб, жўнаб қолди.

Шундай қилиб, биринчи тажриба самарасиз тамомланди, эртаси куни ҳам худди шундай бўлди. Олдинига анча одам йиғилди-ю, Варақжон ўқиши билан ҳамма тарқалиб кетди. Ҳарфхоннинг хўрлиги келиб, ҳатто йиғламоқчи ҳам бўлди, аммо Варақжон уни юпатди:

— Томошабин бўлса-бўлмаса театр бари бир ишлаши керак. Агар ўқиганимизни эшитмайдиган бўлишса, бир-биримиз учун ҳам ўқийверамиз.

У Ҳарфхонни халқ ўтирадиган жойга ўтқизиб қўйди-да, ўзи китобнинг давомини ўқий бошлади. Баъзи бир ўткинчилар озроқ қулоқ солиб туриб, кейин ўз йўлларига жўнаб қолишарди. Варақжон қизиқ китоб ўқигунча шундай бўлди. Бу орада кўчадан митти болалар ва қизалоқлар ўтиб туришарди. Улар ҳикояни эшитиб кўриш учун бир дақиқача тўхташар, кейин хиёбонга кириб, ўриндиқча ўтиришарди. Варақжоннинг ўқигани уларга ёқиб, хохолаб кулишарди. Уларнинг кулгисини эшитган ўткинчилар ҳам қизиқиб қолишди.

— Э, бу ерда қизиқ нарса ўқишяпти! — деб хиёбонга кириб кела бошлашди.

Тезда ҳамма бўш жойлар тўлди. Миттилар ҳикоянинг бирорта сўзини ҳам қўймасдан эшитар, ичаклари узилгундай кулишарди. Бир ҳикоя тугагач, Варақжон яна бошқасини ўқирди. Тингловчилардан ҳеч ким кетиб қолмади, чунки ҳамма учун қизиқарли эди. Ўқиш тугагач, ҳамма ўрнидан туриб, маза қилиб эшитдик, деб Варақжон билан Ҳарфхонга миннатдорчилик билдиришди. Битта энг кичкина митти бола, эртага яна ўқиш бўлиш-бўлмаслигини сўради-да, ўқиш бўлишини билиб, эртага яна келаман, деди. Кейин тингловчилар тарқалишди, кичкина митти бола ҳам кетди. Лекин, бир дақиқадан кейин яна қайтиб келиб, Варақжондан эртага ҳам бугунги ўқилган ҳикоя ўқиладими ёки бошқа бирор янгиси ўқиладими, деб сўради. Варақжон янгисини ўқиймиз, деганди, ҳалиги бола севиниб, эртага келишини яна такрор айтиб, кейин жўнаб кетди.

Ушандан бери Варақжон билан Ҳарфхон ҳар куни хиёбонда китоб ўқиб эшиттирадиган бўлдилар. Аввалига улар кичик-кичик ҳикоя ва эртакларни ўқиб беришди. Ундан кейин бир кечада ўқиб тугатиш мумкин бўлган кичикроқ, лекин қизиқроқ қиссаларни ўқишди. Кейинчалик эса, бир неча кечага чўзиладиган узунроқ қиссалар, ҳатто романларни ўқийдиган бўлишди. Кундан-кунга уларнинг тингловчилари кўпая бориб, охирида хиёбонга яна илгирматача ўриндиқ қўйишга тўғри келди. Китоб ўқишлари учун эстрада театрларидагидай унча катта бўлмаган сахнача қуриб қўйишди. Қиш келганда эса, китоб театри учун хиёбоннинг орқа томонига алоҳида қишки иморат ясашди.

Қуёш шаҳрининг аҳолиси ўзларининг китоб театрларини жуда яхши кўришарди. Кўплар мустақил китоб ўқишадиган бўлиб қолишди, баъзиларнинг китоб билан биринчи танишиши шу китоб театрида бўлгани учун ҳам уни яхши кўришарди. Варақжон билан Ҳарфхон ўз ишларига жиддий қарашарди. Улар илгаригидай кутубхонага навбат билан қатнаб, у ердан янги қизиқ китобларни танлаб келтиришарди. Варақжон бўлса, олдинлари ҳозиргидай бахтиёр эмасдим, дерди.

— Мен қачон бирорта қизиқ китобни ўқиб қолсам борми, хурсандлигим ичимга сиғмай, ўз шодлигимни битта-яримтага сўзлаб бергим келарди, — деб эслади Варақжон. — Шу китобни бошқа миттилар ҳам ўқиб фойдаланишларини истардим. Аммо кўчада дуч келган ҳар бир болага китоб ўқиб беролмас эдим-да. Энди китоб театримиз бўлгани учун эшитишни хоҳлаганларнинг ҳаммасига ҳам ўқиб бера оламан. Мен бу ишдан ўзимга катта руҳий озиқ олмоқдаман.

Вақт ана шундай ўтарди, даҳшатли бир ҳодиса рўй бергунча ҳамма иш кўнгилдагидай кетди. Бир куни Варақжон кутубхонага кетаётганида, Ҳарфхонга: «Қайтишда олдинга кирман, кейин китоб театрига бирга борамиз», — деди. Ҳарфхон уни кутиб ўтирди, аммо негадир Варақжон келавермади. Аввал Ҳарфхон уни кутубхонада айланишиб қолгандир, деб ўйлаб,

унча безовталанмади. Аммо кейин ташвишлана бошлади, Варақжонни кўчага чиқиб кутмоқчи бўлди. У кутубхонага яқинлашиб қолди, аммо Варақжонни учратмади. Кутубхонанинг ичига кирган эди, кутубхоначи хотин Варақжоннинг ҳозир келганлигини, «Яшка номли ғознинг ажойиб саргузашти» деган китобни олиб кетганини айтиб берди. Ҳарфхон Варақжон меникига кириб ўтишни унутгандир деб ўйлаб, унинг уйига борди, аммо уйдан ҳам тополмади. Ҳарфхон, у кўчада бирорта танишини учратиб қолиб, ўшаникига кириб қолгандир, деган фикрга ҳам келди. Кейин уйига қайтиб келиб, Варақжонни кутиб ўтирди. Ҳадеб деразадан қарар, аммо Варақжондан дарак йўқ эди.

Шундай қилиб кун ўтиб, кеч тушди. Ҳарфхон ўқийдиган китобни олиб, китоб театрига жўнади. У кўнглида Варақжон ўша ерга бориб қолар деб умид қилган эди, аммо у хиёбонга бориб, Варақжоннинг бу ерга ҳам келмаганини кўрди. Ҳамма ўриндиқларда китоб ўқишни зориқиб кутаётган тингловчилар ўтиришарди. Ҳарфхон халқни куттириб бўлмайди деб, китобни очиб ўқимоқчи бўлувди, аммо безовта бўлганидан бир сўзни ҳам ўқий олмади. Варақжон ҳар куни кечқурун шу столда у билан бирга ўтирарди, энди-чи, у бирдан йўқ бўлиб қолди. Ҳарфхон бирор кўнгилсиз ҳодиса рўй берганига энди ишонди. Хафалигидан унинг юраги сиқилар, боши беихтиёр китобга энгашиб қолар, кўзидан дув-дув ёш оқарди.

Митти болалар унинг йиғлаётганини кўриб, ҳайрон бўлишди. Ҳамма уни ўраб олиб, нима бўлганини сўрашга тушди. Йиғидан нафаси қисилаётган Ҳарфхон Варақжон йўқолганини айтди. Барча, эҳтимол топилиб қолар, деб уни юпатди. Лекин Ҳарфхон ҳеч юпанмасди. У Варақжоннинг жуда хаёлпарастлигини, яна кўчада юриб китоб ўқиш одати борлигини айтиб берди. Кутубхонадан қайтиб келаётганда китобга алаҳсиб симёғочга бошини уриб олиши ҳам мумкин. Кўчанинг нариги бетида қизил чироқ ёниб турганда кўрсатилган жойдан ўтаман деб, хаёлпарастлиги орқасида, автомобиль ёки қувурюрғичлар тагида қолгандир, деб хавотир бўларди Ҳарфхон. Ҳарфхоннинг ташвишига шерик бўлган миттилар унга ёрдам бермоқчи бўлишди.

Баъзи бирлари милиция бўлимига жўнашди, бошқа бирлари касалхоналарга йўл олишди, чунки кўчада бирор ҳодиса рўй берган бўлса, зарар кўрган одам, албатта, касалхонага ёки милицияга тушиши керак. Улар тез орада ҳаммаёқни айланиб чиқишди, бутун касалхона ва милицияларга телефон қилиб кўришди, аммо Варақжон ҳеч қаердан топилмади.

Ҳар бир милиция бўлими Варақжонни қидириш учун бир нечтадан милиционерларни ажратди. Қидириш тун бўйи давом этган бўлса-да, ҳеч қандай натижа бермади. Кейин кимдир, газетага маълум қилиш керак, деди. Шундай қилиб, эртасига эрталаб Варақжон билан Ҳарфхон ҳақида мақола ёзилган газета пайдо бўлди. Газетадаги мақоланинг охирида, Варақжоннинг

қаердалигини кимда-ким билса, бу ҳақда газета редакциясига маълум қилсин, дейилганди.

Ҳн тўртинчи боб

БИЛМАСВОЙНИНГ ГАЗЕТАНИ ҲҚИБ, ВАРАҚЖОННИ ҚАЕРДАН ҚИДИРИШ КЕРАКЛИГИНИ БИЛГАНИ

Билмасвойни эрталаб аллақандай шубҳали шивир-шивир уйғотиб юборди. Гўё унинг тушида яқин атрофда ари ғинғиллаётганга ёки шкаф-чангютар ишлай бошлаганга ўхшарди. Билмасвой кўзини очиб, каравотнинг ёнида — полда кичкина ғалати машинани кўриб қолди. Машина хона бўйлаб деворнинг у четидан бу четига тўхтовсиз вижиллаб судраларди. Машина тошбақага ўхшарди, усти тошбақаникидек ярим думалоқ, пастки қисми сип-силлиқ эди. Билмасвой ирғиб ўрнидан турди-да, букчайиб олиб, машинани синчиклаб кўра бошлади. У тўқ яшил рангда эди. Унинг устида капгирнинг тешигига ўхшаган анча тешикчалар бўлиб, пастки қисмида эса никелланган ялтироқ камарда йирикроқ кўз-кўз тешикчалар бор эди. Ён томонига чиройли кумуш ҳарфлар билан: «Кибернетика» деб ёзиб қўйилган эди.

«Бу — «Кибернетика» дегани қанақа сўз бўлдийкин? — деб ўз-ўзидан сўради Билмасвой. — Машинанинг номи бўлса керак бу».

Шу орада машина Олабола каравотининг тагига, конфет қоғозлари сочилиб ётган жойга судралиб бориб қолди. Машина қоғозлар ётган жойда у ёқ-буёққа икки-уч судралиб юрганди, қоғозлар гўё олдин сира бўлмагандай ғойиб бўлди-қолди. Машина ундан кейин каравот остига кирди. Бир қанча вақт каравотнинг тагида машинанинг овози эшитилиб турди. Олабола шовқиндан уйғониб кетди. Оёғини каравотдан пастга осилтириб ўтирувди, каравот тагидан чиқиб келаётган машинани кўриб қолди-да, чўчиганидан яна ўрнига ётиб олди.

— Бу нимади? — деб қўрққанидан қалтираб сўради у.

— Кибернетика, — деб жавоб берди Билмасвой.

— Қанақа ки-кибернетика?

— Ки-кибернетика эмас, кибернетика, яъни пол супурадиган машина.

— Нега у менинг каравотимнинг тагида юрибди?

— Вой тентак! Каравотнинг остини ҳам тозалаш керак-ку, ахир.

Машина бу орада эшикка яқин судралиб келиб ҳуштак чалди. Шу заҳоти эшик очилиб, машина қўшни хонага чиқиб кетди. Машина у ерда ҳам полни яхшилаб тозалади, ҳатто, стол тагла-

рига ҳам кирди, охирида ҳеч қаерда биттаям хас-чўп қолдирмади...

Бу пайтда Тугмачахон уйғониб қолди-да, шовқинни эшитиб, ўз хонасидан мўралади:

— Нима бўляпти ўзи?

— Кибернетика,— деди унга Билмасвой. қўли билан машинани кўрсатиб.— Биласанми, полни ўзи тозалаяпти!

— Жуда ғалати экан-ку!— деди Тугмачахон.

— Сени қара-я, нимаси ғалати экан!— деб қўлини силтади Олабола.— У полни ифлос қилганида эди, ажойиб деса бўларди. Тозалагандан кейин, унинг ажабланадиган жойи йўқ-да.

Машина ҳаммаёқни тозалаб бўлиб, хонанинг ўртасига келди-да, атрофга аланлаганга ўхшаб, турган жойида чирпирак бўлиб айланди, кейин бурчакка бориб диван четидаги кичкина эшикчага кириб ғойиб бўлди.

Нонушта қилиб бўлиб (албатта, олдин кийинишди, ювинишди, тишларини тозалашди), бизнинг саёхатчилар шаҳарни айланиб ўйнаб келишга қарор қилишди. Ҳақиқатан ҳам ҳали ҳеч нима кўришолгани йўқ эди-да. Улар зинадан тушиб, меҳмонхонадан чиқишди. Кўчада йўловчиларнинг кўпайиб қолганини кўришди. Уларнинг деярли ҳар бирининг қўлида газета бор эди. Баъзи бирлари ўриндиқларга ўтириб бошқа бирлари эса шундоқ йўлканинг ўртасида тўхтаб газета ўқишарди. Учинчилари газетани тумшукларига яқин тутган ҳолда, йўлда кета туриб ўқишарди. Натижада бир-бирлари билан туртиниб кетишарди. Аммо ҳамма ўқиш билан овора бўлганидан бунга эътибор қилишмасди. Газетаси йўқлар эса кўчанинг бурчагидаги дўкончага югуриб кетишарди.

— Газетада қандайдир жуда қизиқ нарса ёзилганга ўхшайди,— деди Тугмачахон.

Тугмачахон тумбочка устига ўтириб олиб, зўр ҳафсала билан газета ўқиётган митти қизалоқни кўриб, ундан:

— Бемалол бўлса, айтинг-чи, ўзи нима гап? Нега ҳамма газета ўқияпти?— деб сўради.

— Варақжон йўқолибди,— деб жавоб берди қизалоқ.

— Қанақа Варақжон?

— Шундай бола бор эди.

— У нега йўқолибди?

— Мана шунисини мен ҳам билмайман. Ҳозир охиригача ўқиб бўлай, кейин айтиб бераман.

Тугмачахон газета дўкончасига югурмоқчи бўлиб турувди, шу пайт бир кучоқ газета кўтариб келаётган бақалоқ болани кўриб қолди. У кўчада тез-тез юриб, ўқимоқчи бўлганларга газета улашиб келарди. Тугмачахоннинг ёнига келиб, унинг ҳам қўлига газета тутқазиб кетди.

Билмасвой, Олабола ва Тугмачахон ўриндиққа ўтиришди. Тугмачахон газетадаги Варақжон билан Ҳарфхон ҳақидаги мақолани овоз чиқариб ўқишга киришди. У олдинги бобларда

ёзилганларнинг ҳаммасини ўқиб берди. Билмасвой, Варақжоннинг юриб кета туриб китоб ўқишни яхши кўришини эшитган заҳоти, кеча кўчада ўзи эшакка айлантириб қўйган бола бошқа ҳеч ким бўлмай, худди Варақжоннинг ўзи эканини тушуниб қолди. Виждони тагин уни қийнай бошлади. Аммо Билмасвой ўз тахминини Тугмачахонга айтмади.

Бўлиб ўтган воқеа кўнгли бўш Тугмачахонга оғир туюлди, ҳатто, унинг кўзларидан ёш оқа бошлади.

— Эсингдами, Билмасвой, биз ҳам Варақжон билан Ҳарф-хонга ўхшаб дўст бўлган эдик, биз ҳам бир-биримизга эртақлар ўқиб берардик-а? — деди у. — Агар сен ҳам йўқолиб қолсанг, нима бўларди-а?

— Анов тентакнинг йиғлашини қара-я! — деди Олабола. — Билмасвой ҳали йўқолгани йўқ-ку, ахир! Мана, у ўтирибди-ку!

Билмасвой бўлса, газетани солиб, бошқа мақолани ўқий бошлади. Битта мақола унинг диққатини ўзига тортиб қолди.

— Эшитинглар-а, бу ерга нима деб ёзилган, — деб мақолани овоз чиқариб ўқий бошлади.

— Кеча кечкурун Бисквит кўчасида эгаси номаълум бўлган бир эшак ушланди. Эшак йўлкадан юрар, йўловчиларнинг олдидан тўсатдан чиқиб қолиб, уларни чўчитиб юборарди. Базан кўчанинг ўртасига тушар, автомашиналарнинг ҳаракатидан ҳаёти хавф остида қоларди. Эгасини топишга қанча ҳаракат қилинса-да, натижа чиқмади. Қаровсиз қолган эшак милиция ходимлари томонидан ушланиб, ҳайвонот боғига юбориди.

— Эшакни ушлаб ҳайвонот боғига юборишибди, — деди Тугмачахон, — ҳўш, бунинг нимаси қизиқ экан?

— Ахир бу... — деб гап бошлади-ю, у ёгини айтмай тўхтаб қолди Билмасвой.

У, эҳтимол, кеча мен эшакка айлантирган митти бола ўшадир, демоқчи бўлди, аммо сир очилиб қолаётганини сезиб, нафаси ичига тушиб кетди.

— Ахир, бу деганинг нимаси? — деб сўради Тугмачахон.

— Ҳа, бу ахир, бу ахир... — деб дудуқланди Билмасвой. — Демак, Қуёш шаҳрида ҳам ҳайвонот боғи бўлса, ҳайвонларни кўришга борсак бўлар экан-да.

— Тўппа-тўғри! — деди севиниб Олабола. — Мен кўпдан бери ҳайвонот боғига бориб, ҳайвонларни кўришни орзу қилардим.

Шуни айтиш керакки, миттилар мамлакатида ҳам худди биздагига ўхшаб, шер, йўлбарс, бўри, айиқ, тимсоҳ, ҳатто фил каби ҳар хил ҳайвонлар бўларди. Фақат ҳайвонлар бизлардагига ўхшаган катта-катта бўлмай, жудаям кичкина, митти бўларди. У ердаги бўрининг катталиги сичқондай, айиқнинг катталиги каламушдай, энг катта ҳайвон ҳисобланган филнинг катталиги ҳам мушук боласидай бўлиб, шу ҳам жимжилоқдай миттиларга қўрқинчли туюларди. Миттилар бўйлари кичкиналигига қарамай, довжорак эдилар. Улар ҳайвонларни қўрқмасдан ушлаб,

ҳамманинг бемалол келиб кўриши учун уларни ҳайвонот боғига олиб борардилар.

Ҳайвонот боғининг дарагини эшитган Олабола ирғиб ўридан турди-да, ўша ёққа ғизилламоқчи бўлди, лекин шу заҳоти эсига келиб қолиб:

— Энди нима қилдик? Ахир биз ҳайвонот боғининг қаердалигини билмаймиз-ку... — деди.

— Ҳеч гап эмас, ҳозир биламиз, — деб жавоб берди Билмасвой.

У йўланинг четроғида газета ўқиётган митти боланинг ёнига келиб, ундан:

— Бемалол бўлса, айтинг-чи, ҳайвонот боғи қаерда? — деб сўради. — Биз эшакни кўрмоқчимиз, йўғ-эй, эшакни эмас, умуман, ҳайвонларни кўрмоқчимиз.

— Тўққизинчи автобус сизни тўппа-тўғри ҳайвонот боғига олиб боради, — деб жавоб берди митти бола. — Мана шу меҳмонхона олдида тўхтайтиди.

Билмасвой унга миннатдорчилик билдирди. Саёҳатчиларимиз автобус тўхтайдиган жойга йўл олишди. Узоқ кутиб туришмади. Бир ярим, икки дақиқа орасида автобус келиб қолди. Унинг эшикчаси очилиб, саёҳатчилар ичкарига киришди ва автобус юриб кетди. У шундай силлиқ юрардики, ҳатто қилт этган тебраниш сезилмасди. Чунки бу автобуснинг рессори, яъни, пўлат пружинаси ва бошқа мурватлари алоҳида усулда ишланганди.

Автобуснинг ички жиҳозланиши ҳам ўзига хос эди. Ҳар бир дераза ёнига унча катта бўлмаган столча қўйилган бўлиб, унинг икки томонида юмшоққина диванчаси бор эди, ҳар бир диванчага икки йўловчи сиғарди. Столлар устида газета-журнал, шунингдек, шахмат, шашка, лото, домино қўйилган эди. Дераза оралиғидаги деворларга чиройли суратлар ишланганди, шипнинг пастроғига илинган ранг-баранг байроқчалар автобусни безаб турарди. Автобуснинг олдинги қисмига телевизор ўрнатилган бўлиб, хоҳлаганлар экрандан кинокартина, футбол мусобақалари ва бошқа телевизион кўрсатувларни томоша қилиб кетишарди. Автобуснинг орқа қисмида отишни истаганлар учун тир бор эди. Яна шуни ҳам айтиш керакки, автобусда кондуктор йўқ эди. Унинг ўрнига деворга қаттиқ гапирадиган радиокарнай ўрнатилган бўлиб, у баланд овоз билан бекатларнинг номларини айтарди.

Билмасвой ва унинг шериклари автобусга чиқиб бир қанча йўловчиларнинг столга энгашиб газета ўқишаётганини, иккита қизалоқнинг лото ўйнаётганини, бошқа бир жуфт қизалоқ ва яна бир жуфт митти боланинг шахмат ўйнаётганларини кўришди. Учта митти қизалоқ олдинда ўтириб телевизорда концерт кўриб кетишарди. Иккита митти бола пневматик қуролда навбат билан мўлжалга отишарди. Лекин ҳеч ким бунга ажабланмасди.

Бир қанча митти бола бугунги газетада босилган Варақжоннинг йўқолгани ҳақидаги хабарни қизгин муҳокама қилишарди. Йўловчилардан бири ўзига таниш Анқовжон деган митти боланинг бир кун кечаси кўчада адашиб қолиб, уйига борадиган йўлни тополмагани ҳақида ҳикоя қила бошлади.

Бу ҳикояга Билмасвой қизиқиб қолди, лекин кейин Анқовжоннинг нима бўлганини билмай қолди. Чунки автобус ҳайвонот боғига келиб тўхтади ва у ҳикояни охиригача эшитолмади.

Ун бешинчи боб

ҲАЙВОНОТ БОҒИДА

Гулзор шаҳрида яшовчилар ҳали ўз шаҳарларида ҳайвонот боғи қура олишганлари йўқ, шунинг учун Билмасвой ва унинг шериклари ҳайвонот боғини сираям кўришмаганди. Улар ҳайвонлар турадиган қафасларни ўзларича катта, қоронғи, темир панжарали қутидан иборат деб тасаввур қилишарди. Аслида эса, улар ён атрофида гуллар очилиб ётган жуда кўркам уйлардан иборат эди. Томлари ранг-баранг ялтироқ бўёқлар билан бўялган бу уйларнинг олдига панжара ишланган бўлиб, ичида ётган ҳайвонни аниқ кўриш мумкин эди. Ҳайвонот боғида қафаслардан ташқари ҳовузлар қурилган бўлиб, уларда ҳар хил сув паррандалари, тюлень ва бегемотга ўхшаш ҳайвонлар яшарди. Учувчи қушларга эса сим тўрдан кенг инлар қилинган эди. Товус ва куркага ўхшаш учишни ҳам, сузишни ҳам билмайдиган қушлар эса хоҳлаган жойларига бориб эркин юришарди. Ҳайвонот боғининг ўртасига тоғ эчкиси ва қўйларнинг чиқиб-тушишлари учун сунъий тоғ қурилган эди.

Билмасвой ҳайвонот боғига киргач, кеча ўзи эшакка айлантириб қўйган Варақжонни таниб олиш учун ҳамма ҳайвонларга роса синчиклаб қарарди. У мумкин қадар тезроқ уни яна митти болага айлантиришни истарди. Чунки виждони тинчлик бермай жуда қийнарди. Тугмачахон ҳам ҳайвонларни жуда қизиқиб томоша қилар ва ҳайрон қоларди. У жуда кўнгилчан, меҳрибон бўлганидан, ҳар сафар хўрсиниб қўярди-да:

— Вой, бечоралар! Нега сизни қафасга солиб қўйишди-я? Эҳтимол ўйнаб юргингиз келаётгандир, ахир... — дерди.

Аммо Олабола ўз одати бўйича ҳеч нимага ҳайрон бўлмасди, фақат қафаслардан нарироқ юришга ҳаракат қиларди. У бўрини кўриб қолиб:

— Бўрини қаранглар! Шунчаки каттароқ ит экан-да, — деди. Йўлбарсни кўриб:

— Шунчаки катта мушук экан. Қўрқинчли жойи йўқ, — деди.

— Агарда қўрқинчли жойи бўлмаса, яқинроқ кел-чи, — деди Билмасвой.

— Яқиндан кўзим яхши кўрмайди, — деди Олабола.

Йўлбарс турадиган қафаснинг ёнида газли сув дўкони бор эди. Дўконда сотувчи бўлмай, кимнинг сув ичгиси келса, бориб тугмачани босса, газли сув ўзидан-ўзи стаканга қуйилиб қоларди. Буни пайқаб қолган Олабола, исиб кетдим, шарбатли газли сувдан ичгим келяпти, деди.

— Бўпти, ичиб кўрамиз, — деди Билмасвой.

Улар дўконча олдига келиб, пештахта устида турган қатор тугмали жўмракларни кўришди.

— Қайси тугмачани босиш керак? — деб билолмай сўради Олабола.

— Ҳув анови, олча суратли тугмани босиб кўр-чи, — деб маслаҳат берди Билмасвой.

Олабола ёнига қизил олча сурати солинган тугмани бармоғи билан босди. Жўмрак тагидаги думалоқ чуқурча ичидан ўша заҳоти топ-тоза стакан лип этиб чиқди-да, олча шарбатли пуштиранг газли сув вишиллаб қуйила бошлади. Олабола сувни маза қилиб ичди-да, кейин стаканни қайта жўмракнинг тагига қўйди. Ўша заҳоти тешик очилиб, стакан яна пастга тушиб кетди.

— Ана холос! — деди хафа бўлиб Олабола. — Тагин бир стакан ичмоқчи эдим.

— Тугмачани яна босиб кўр-чи, — деб маслаҳат берди Тугмачахон.

Олабола ёнига апельсин сурати солинган тугмачани босди. Чуқурчадан тагин тоза стакан чиқди-да, стаканга апельсин шарбатли новвотранг сув қуйилди. Олабола бу сувни ҳам ичиб олди.

— Қани, бундай тургин, лимон сурати ишланганини босиб кўрай-чи, — деди у.

— Мен манави клюквалигини босиб кўраман, — деди Билмасвой.

— Мен қулупнайлигини босиб кўрай-чи, — деди Тугмачахон.

Ҳаммалари тугмачаларни босиб, сув ичишди. Охири Олабола сувни кўп ичганидан қорнидаги сув шўлқиллай бошлади ва ундан газ ажралиб бурнига урилди. Кейин Олабола бошқа ичгиси келмаётганини айтди. Шундан кейин сайёҳларимиз олға жўнаб кетишди. Улар тезда маймунхона олдига келиб, тиниб-тинчимас маймунни кўришди. Қафас ичига улар учун нарвон ва турли арғимчоқлар қурилган эди. Маймунлар арғимчоқда учишар, тўртгала қўллари билан ёпишиб нарвондан чиқишарди. Битта маймун қаердандир ойнача топиб олиб, уни бир дақиқа ҳам қўлидан қўймай айланарди. У ойнага афтини шунақанги бужмайтириб қарадики, одам кулгидан ўзини сираям тўхтатиб туролмасди. Билмасвой маймунга қараб туриб роса хохолаб кулди-да, бу маймун Олаболага ўхшашлигини айтди.

— Сираям менга ўхшамайди! — деди хафа бўлиб Олабола. — Унинг думи бор, менда бўлса ҳеч қанақа дум йўқ.

Улар баҳслаша бошлашди. Олаболанинг жаҳли чиқди.

— Митти болани эшакка айлантирганингни Тугмачахонга айтаман, қараб тургин, — деди у.

— Айтиш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман сенга! Айт-масликка ваъда бергандинг-ку, ахир, сотқин! — деб пичирлади Билмасвой Олаболага муштумини ўқталиб.

— Жим, жим! Уят-ку, ахир! — деб ҳайрон бўлди Тугмачахон. — Жуда бўлмаса, маймунлардан уялинглар! Кетдик бу ердан, қани.

— Кетгим келмаяпти! — деб жаҳли чиқиб бақирди Олабола.

— Нима, сен кун бўйи маймунларни томоша қиласанми? Ҳали филни ҳам кўришимиз керак.

Дўстлар филни кўргани кетишди. Йўлда улар пастаккина тўсиқни кўришди. Унинг орқасида ёғочдан қилинган оғилхона бор эди. Оғилхона ёнида кулранг эшак турарди. Унинг қулоқлари узун-узун бўлиб, кўзлари ғамгин боқарди. У хаёл сургандай бошини маъюс эгиб турарди. Олабола эшакни кўриб пиқиллаб кулди-да, Билмасвойни тирсаги билан турта бошлади.

— Қара, сенинг эшагинг.

— Жим тур! — деб шивирлади Билмасвой. — Оғзингни юм. Тушундингми?

— Нега у ерда бир-бирларинг билан пичирлашиб қолдиларинг? — деб сўради Тугмачахон.

— Биз пичирлаётганимиз йўқ, — деди Олабола. — Кеча газетага ёзилган эшак, эҳтимол, шудир деб айтяпман, холос.

Саёҳатчилар эшакни кўриб бўлиб, нари кетишди ва бир неча дақиқадан кейин фил турган жойга келишди. Қафаснинг олдида бир тўда миттилар бўлганидан филни кўриш анча қийин бўлди. Тугмачахон ўша заҳотиёқ тўда орасидан олдинга ўта бошлади. Олабола эса унинг кетидан борди.

Билмасвой битта ўзи қолганини кўриб, орқасига қайрилди-да, эшакни кўрган жойга гизиллади.

Эшак илгаригидай тўсиқ ичида турарди. У фақат эшик олдига келиб қолганди. Билмасвой атрофга аланглаб қаради-да, яқинида ҳеч ким йўқлигини кўриб, чўнтагидан сеҳрли таёқчасини олди ва уни силкитиб туриб:

— Бу эшак яна митти бола ҳолатига қайтишини хоҳлайман, — деди.

Бу сўзларни айтиб улгурмасданок, қараса, ҳалиги эшак кейинги оёғида туриб, қаддини ростлай бошлади... У энди эшак эмас, чинакам митти бола тусига кирди. Унинг эғнида енги ва бўйи калта яшил камзул бўлиб, яшил сарғиш рангдаги кенггина шим кийиб олганди. Бошида эса новвотранг гулли ва учидаги попуги ҳам новвотранг — очик кўк тусли қалпоқчаси бор эди. Қалпоқча остидан чиқиб турган узун сочи пешонасини қошигача бекитганди.

Митти бола Билмасвойга қараб туриб, тишининг орасидан чирт этиб туфлади-да, бурнини қаттиқ тортиб мушти билан артиб қўйди. Унинг мушти катта, бурни эса сепкил тошиб кетган,

кичкинагина ва пучуқ эди. Бу ишлардан кейин митти бола эшикни бир тепиб ташқарига чиқди. Бу ерда бирпас аланглаб, Билмасвой томонга ўгирилди. Унинг кичкинагина кўзлари ғурдан йилтиллар, қалин юқори лаби бурнигача, оғзи бўлса нақ қулоғига етган эди. Олдин эшак бўлган митти шу тарзда Билмасвойга тиржайди-да, икки қўлини шимининг чўнтагига тиқиб, йўлкадан юриб кетди. Билмасвой унинг кетидан узоқ тикилиб турди. Гўё унинг елкасидан оғир юк тушгандай бўлди. Энди унинг виждони қийнамас, жимиб қолганди. Узи ҳам хурсанд бўлиб, дўстларининг ёнига югурди.

Билмасвой келгунча Тугмачахон фил қафаси ёнигача бориб, филни яхшилаб кўриб олди. У бу ажойиб ҳайвоннинг катталигига жуда ҳайрон қолди. Аммо уни ҳаммадан ҳам ҳайратга солган нарса, филнинг узун хартуми эди. Филнинг хартуми қўлга ўхшаб турли нарсаларни ушлай оларди.

Аммо Олабола шундай қатта ҳайвоннинг олдига яқин келгани чўчиди. У доим тўданинг ичида айланиб, олдинроқда турганларнинг ёнидан филни сал-пал кўрарди. У филнинг фақат боши билан осилиб турган қулоғинигина кўра олди. Шу кўрганним ҳам етар, деб одамлар орасидан четга чиқа бошлади. Шу пайтда Билмасвой ҳам келиб қолган эди.

— Қалай, филни кўрдингми? — деб Олаболадан сўради.

— Ҳи, ҳайрон қоладиган ери йўқ! — деб қўлини силкиди Олабола. «Фил, фил» деганлари қуруқ гап экан-ку! Унинг нимасини кўради? Турган-битгани бош билан қулоқдан иборат.

Тўданинг орасидан Тугмачахон чиқиб қолди.

— Билмасвой, сен қаёққа йўқолиб қолдинг? Нега филни кўрмадинг?

— Бе, мен бу ерда тагин қулоқни кўрармидим! Юринглар, яхшиси, тагин газли сув ичамиз.

— Тўппа-тўғри! — деб севиниб кетди Олабола. — Нима учундир менинг ҳам сув ичгим келиб турувди.

Аммо Тугмачахон рад этди.

— Боринглар, мен сизларни ўриндиқда кутиб ўтираман, — деди-да, йўл ёқасидаги ўриндиққа ўтирди.

Билмасвой билан Олабола яна газли сув дўкончасига йўл олишди.

— Билдингми, Олабола, мен анави эшакни митти болага айлантириб қўйдим, — деб мақтаниб қолди Билмасвой.

— А... — деди чўзиб Олабола. — Уша ёққа югуриб кетаётганингни билувдим.

Бир дақиқадан кейин улар яна тўсиқнинг олдига келишувди, Олабола оғилхонанинг бир бурчагида турган эшакни кўриб қолди.

— Боплаб миттига айлантирган экансан-да! — деб кулди Олабола. — У, ҳув анави ерда турибди-ку!

— Нима турибди? — деб ҳайрон бўлиб сўради Билмасвой.

— Сенинг эшагинг-да!

— Эҳ, курғур! — деди алам қилиб Билмасвой ва боягидек бемалол, кўзини сузиб унга қараб турган эшакни кўриб қолди. — Яна эшакка айланиб қолиши сираям мумкин эмас! Менга қара, эҳтимол, бу бошқа эшакдир?

— Рост, — деди тушуниб қолган Олабола. — Эҳтимол, бу бошқасидир, у саройдан чиққандир.

— Кўриб қолганимиз яхши бўлди, — деди Билмасвой. — Эҳтимол, менга керак бўлган эшак шу эшакдир, мен миттига айлантирган эшак бошқасидир.

— Тўғри! — деб қувватлади Олабола. — Эҳтимол, бу ўша эшак, униси эса бошқа эшак бўлса керак, ёки аксинча, буниси бошқа бўлиб, ҳалигиси ўша эшакдир.

— Шошма-чи, эшакларни адаштириб юбордим, — деб унинг гапини бўлди Билмасвой. — Яхшиси, буни ҳам болага айлантириб қўя қолай.

— Тўғри гап, — деб маъқуллади Олабола, у эшакнинг митти болага айланишини жуда кўргиси келарди.

Билмасвой таёқчасини силкитиб:

— Бу эшак ҳам митти болага айланишини истайман! — деди.

Билмасвой билан Олабола кўз очиб юмишга улгурмасданоқ, улар олдида эшак ўрнида митти бола пайдо бўлди. Унинг эғнида ҳам энги калта камзул бўлиб, бошидаги қалпоғи ҳам ўшанақа попукли эди ва камзулининг ранги фақат яшил бўлмай, тўқ сариқ тусда, қалпоғи ҳам кўк бўлмай, оқ-оқ холли ҳаворанг эди. Шими бўлса, яшил-сарғиш рангда эди. Бу митти боланинг башараси ҳам биринчи миттининг башарасига ўхшаш бўлиб, кўзлари кичкинагина, қора, узун сочи пешонасини тугиб ётарди. Юқори лаби ҳаддан ташқари қалин бўлиб, кичкина бурнининг устига сепкил тошиб кетганди. Бунинг биринчи миттидан фарқи шуки, биринчисининг сепкили фақат бурнида бўлса, бунинг сепкили бурни ва бурнининг атрофигача тошиб кетганди.

Атрофига ҳайрон бўлиб қараган митти бола сепкилли бурнини бужмайтирди-да, аксирганга ўхшаб бошини силкиди. Олаболага ҳам, Билмасвойга ҳам қарамасдан, тўсиқнинг олдида келди-да, ундан ошиб тушди ва ғойиб бўлди.

Бу ажойиб ўзгаришни кўрган Олабола ҳанг-манг бўлиб қолди ва митти бола ғовдан ошиб тушиб кетгандан кейингина:

— Ўшамми? — деб сўради.

— Ўшамми деганинг нимаси? — деб тушунмай сўради Билмасвой.

— Сен эшакка айлантирган митти бола шуми?

— Қаёқдан биламан! — деб қўлини силкиди Билмасвой. — У қайси бири эканини ҳам унутиб қўйдим. Кел, майли, иккала-сидан биттаси ўшадир... Шошма-чи, ҳув анови ерда яна нима бор? — деб бақириб юборди тўсатдан.

— Вой, тагин битта эшак! — деб бақирди Олабола, оғилхонанинг очиқ эшигидан чиқиб турган узун қулоқли бошни кўриб қолиб.

— Роса ташвиш бўлди-ку! — деди Билмасвой. — Яна бирини миттига айлантиришга тўғри келади...

— Шошма-чи, — деди Олабола. — Бу эшакмас, отга ўхшайди. — Нима деяпсан! От анчагина катта бўлади.

— Рост-а, — деб қўшилди Олабола. — Бир қарасанг, отга ўхшайди, бир қарасанг, эшакка. Шунчаки, каттароқ эшакдир, холос.

— Бе, булар билан овора бўлиб юришга вақтим бормиди, — деди Билмасвой. — Миттига айлантираман, гап тамом. Яна битта митти бола кўпаяди, вассалом.

Улар гаплашгунча, эшак оғилхонадан чиқди-да, тўппа-тўғри улар ёнига келди. Билмасвой тезда эшакнинг тумшуғи олдида таёқчасини силкитди ва:

— Бу эшак ҳам миттига айланишини хоҳлайман, — деди.

Билмасвой шундай деди-ю, кўзини юмиб олди, кўзини очиб қараса, эшак ғойиб бўлиб, унинг ўрнида митти бола турибди. Бу ҳам олдинги иккаласига ўхшарди-ю, фақат улардан новчароқ, лаби ҳам олдингилариникидай узун, сепкиллари бурни ва бурни атрофидагина бўлмай, бутун башарасини тутиб кетган эди, ҳатто муштумига ҳам сепкил тошганди. Ғовга яқин келиб, Билмасвойга ўқрайиб қаради-да, дўқ уриб:

— Шаталоқ билан Човкар қаерда? — деб сўради.

— Шаталоқ ва Човкаринг нимаси? — деб чўчиб кетди Билмасвой.

— Эшаклар-да. Кўрмадингми, бу ерда иккита эшак бор эди?

— Кўрмадим, — деб алдади ўзини йўқотаёзган Билмасвой.

— Нега алдайсан? Ёки пешонангга туширишимни хоҳлайсанми?

— Қанақасига туширар экансан, — деди Билмасвой.

— Мана бунақасига!

Митти бола тўсиқнинг устидан сепкилли қўлини чўзди-да, Билмасвойнинг пешонасига шундай боплаб чертдики, сал бўлмаса оёғи осмондан келаёзди.

— Ҳали шундоқми! — деб бақирди Билмасвой ғазабланганидан нафаси оғзига тиқилиб. — Ҳали уришмоқчимисан? Адабингни бериб қўяман сени!..

— Нима деяпсан! — деб бақирди митти бола. — Ҳозир сени боплаб қўяман!

У тўсиқдан ошиб тушди. Билмасвой орқа-ўнгига қарамай қочиб қолди. Олабола ҳам унинг кетидан югурди. Улар қафаслар олдидан ўқдек тез ўтишар, уларнинг ортидан пишиллаб, отга ўхшаб дукурлаб янги пайдо бўлган митти бола чопарди. Агарда боланинг оёғи илдизга илиниб йиқилиб тушмаганда бунинг оқибати нима бўлиши ноаниқ эди. У ўрнидан туриб қараса, Билмасвой билан Олабола ҳув узоққа кетиб қолибди, энди уларга етолмаслигини сезди.

— Сенга кўрсатиб қўяман! — деб бақирди у. — Биз тагин учрашамиз ҳали! Сени шундай ўйнатиб қўяйки!

У Билмасвойга кучли муштумини ўқталиб иккала қўлини яшил-сарғиш шимининг чўнтагига тиққанча кўздан йўқолди. Хавф ўтганини билган Билмасвой билан Олабола Тугмачахоннинг олдига қайтиб келишди.

— Қаёқда юрувдинглар? — деди жаҳли чиқиб Тугмачахон. — Энди сизларни қидирмоқчи бўлиб турувдим.

— Бизни бир тентак эшак қувлади, — деб жавоб берди Билмасвой.

— Қанақа тентак эшак?

— Кейин айтиб бераман сенга.

— Кейин демай, ҳозир айт-қўй-да!

Билмасвой айбига иқроп бўлишига, Варақжонни эшакка айлантирганини ва бўлган воқеаларнинг ҳаммасини айтиб беришига тўғри келди.

— Кўрдингми, Билмасвой, сен қандай жоҳилсан, — деди Тугмачахон унинг гапларини эшитиб бўлиб. — Ҳали сенга сеҳрли таёқча митти болаларни эшакка айлантириш учун берилганмиди?

— Мен жоҳил эмасман, Тугмачахон. Мен Варақжонни ва Ҳарфхонни деб роса азобландим. Виждоним мени росаям кемирди, чин сўзим! Жаҳлинг чиқмасин! Энди, ҳамма иш яхшилиқ билан тугади, ҳозир Варақжон Ҳарфхоннинг ёнига қайтиб боргандир ҳам.

— Яхшиям, газетадан Варақжонни қаердан қидириш кераклигини ўқиган эканмиз, — деди Тугмачахон.

Ун олтинчи боб

БИЛМАСВОЙ, ТУГМАЧАХОН, ОЛАБОЛАЛАРНИНГ ЧОВКАР БИЛАН УЧРАШГАНЛАРИ ВА KEYIN НИМА БЎЛГАНИ

Саёҳатчилар кечгача ҳайвонот боғида юришди. У ерда ҳар хил ҳайвонлар бўлиб, уларни шу пайтгача кўришмаганди. Улар фақат кеч тушгандагина меҳмонхонага қайтишди-да, кечки овқатни еб, ухлагани ётишди. Бу сафар Билмасвой виждони қийнамагани учун тезда ухлаб қолди.

Агарда битта-яримта унга, сен миттиларга айлантирган учта эшакнинг орасида Варақжон йўқ эди, дегундай бўлса борми, бунчалик тез ухлаб қолмаган бўларди. Газетада хато кетиб, топилган эшак циркка юборилди деб ёзиш ўрнига, ҳайвонот боғига жўнатилди, деб босилган эди. Варақжон циркда қолиб кетаверди ва ҳайвонот боғидаги учта эшак ўрнига учта митти бола пайдо бўлди.

Уларнинг биринчисини Човкар, иккинчисини Шаталоқ ва учинчисини Пастак деб аташарди.

Пастакни ҳайвонот боғида эшак деб ҳисоблашса ҳам, аслида у эшак бўлмай, хачир эди. Ҳаммага маълумки, хачир — бу от билан эшак ўртасидаги бир ҳайвон, у отдан хиёл кичикроқ, эшакдан сал баландроқ бўлади. Агарда Шаталоқ билан Човкардан росмана митти пайдо бўлган бўлса, Пастакдан эса анча новча митти пайдо бўлди. Унинг бўйи тўққиз ярим тирноқ келарди. Тирноқ бу — миттилар мамлакатидаги узунлик ўлчови. Бизнинг ўлчовга айлантирганда, биру чорак сантиметрга тўғри келади. Тўққиз яримни биру чорак сантиметрга кўпайтирсак, Пастакнинг бўйи қанчалигини ҳар ким ҳам билиб олиши мумкин.

Учалови — яъни Човкар, Шаталоқ ва Пастак ушбу ўзгаришлардан ҳайрон бўлишди. Уларга илгаригига ўхшаб тўрт оёқлаб эмас икки оёқлаб юришгани ва нима учундир бирданига гапирадиган бўлиб қолишгани ғалати туюлди. Аммо ҳаммадан ҳам кўлларисидаги туёқ ўрнига бармоқлар пайдо бўлиб қолгани уларни жуда ажаблантирган эди. Бармоқларини кўриб нимагадир уларнинг жудаям кулгиси қистарди. Бирортаси қўли ёки бармоғига қараб қолгудай бўлса борми, қотиб-қотиб куларди.

Аммо на Пастак, на Шаталоқ ва на Човкар бунинг нега кулгили эканини билишолмасди. Умуман, улардан шундай миттилар пайдо бўлдики, улар бирор нарсга ҳақида ўйлаб кўришни ёқтирмас, хаёлига келган нарсани суриштирмай қилаверишарди. Майли, китобхон кейинроқ улар билан учрашиб, қанақаликларини билиб олар.

Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола эртаси кун уйғонишдида, ўйнагани яна қаёққа борсак экан, ё тагин ҳайвонот боғига борамизми, деб ўйлаб қолишди. Тугмачахон, яхшиси, кўчада юриб, шаҳарни томоша қилайлик, ҳалигача шаҳарни дурустроқ кўрганимиз йўқ, деди.

Саёҳатчилар чой ичиб бўлгач, зинадан тушиб, кўчага чиқишди. Кенг йўлқадан тўда-тўда йўловчилар ўтишарди. Эрта-лабки енгил шабада йўлқанинг четида ўсган ранг-баранг гуллар ҳидини ҳар ёнга олиб кетарди. Эндигина томлар устидан кўтарилган қуёш йўловчиларнинг елкаларини, юз ва пешоналарини, бурун ва қулоқларини қиздира бошлаган эди. Шунинг учун кўчада барча мамнун ва хушчақчақ эди.

Билмасвой ва унинг шериклари йўлқанинг четроғида қора ялтироқ резина этик кийган ва эғнида оқ халатли болани кўриб қолишди. Уни Томчивой дейишарди. Унинг қўлида резина ичак бўлиб, гулларни сугорарди. Митти бола, ўткинчиларга бирор томчи бўлса ҳам сув тегиб кетмасин деб, эҳтиёт бўлиб, ичакдан куч билан отилиб чиқаётган сувни чаққонлик билан гуллар устига сепарди.

Нарироқда тўхтаб қолган саёҳатчиларимиз унинг ишига қизиқиб қолишди. Шу пайтда узоқроқда тагин бир митти бола пайдо бўлди. Унинг эғнида қисқа енгли, яшил калта камзул, яшил-сарғиш тусда шим ва бошида тўқ сариқ попукли кўк қал-

поқ бор эди. Билмасвой кўрган заҳоти унинг кеча ўзи миттига айлантирган эшак эканини билиб қолди. Чиндан ҳам бу Човкар эди. У эрталабдан бери шаҳарда санқиб, нима иш қилишини билмай аланглаб юрарди. Гул суғораётган болани кўриб, у ҳам тўхтади ва томоша қила бошлади. Нима учундир унинг ҳам сув сепгиси келиб қолди:

— Қани, менга бер-чи, мен ҳам ичакни жиндек ушлаб турай. Менинг ҳам гулга сув сепгим келяпти, — деди.

Томчивой ҳурмат билан жилмайди ва Човкарга ичакнинг учини тутқазди:

— Марҳамат!

Човкар севиниб кетиб, икки қўли билан резина ичакни ушлаб, сувни гулга тўғрилади.

— Ичакни хиёл юқорироқ тутинг, гулга сув баландроқдан сепилсин, — деб маслаҳат берди Томчивой. — Агар сувни пастроқ ушлаб сепсангиз, унда сувнинг босими кучли бўлиб, ўсимликни зарарлантириши мумкин.

Човкар унинг айтганидай қилиб сувни тепароқдан сепа бошлади.

— Ана энди тўғри бўлди! — деб маъқуллади Томчивой. — Гулга сув сепишга қобилиятингиз борга ўхшайди. Сиз сепа туринг, бирпасга уйимга кириб чиқай. Агар бемалол бўлса, хўпми? — деб қўшиб қўйди.

— Бораверинг, бораверинг, ҳечқиси йўқ! — деб жавоб берди Човкар.

Томчивой кетди. Човкар бўлса гулга сув сепишни давом эттирди. Сув босимидан унинг қўлига сув сачраб кетди. Сув Човкарнинг фикрича гўё тирикка ўхшарди ва шундай муҳим ишни бажараётганидан мағрурданарди. Бирдан олдида турган Билмасвой, Тугмачахон ва Олаболага унинг кўзи тушиб қолди. Унинг миясига ўша заҳоти:

«Қани, уларга сув сепиб қолсам, нима бўларкин?» — деган ёмон фикр келиб қолди.

У бу фикрни ўйлаб бўлмасиданоқ, қўли ўзидан-ўзи сувни Билмасвойга тўғрилаб юборди. Билмасвойнинг бошидан-оёғигача сув сочилди.

— Ҳой, — деб бақирди Билмасвой. — Нега сув сепяпсан?

Човкар гўё ўзини ҳеч нима эшитмаганга солиб, отилаётган сувни бошқа ёққа бурди. Кейин билмагандек тагин Билмасвойга тўғрилади. Билмасвой жаҳли чиққанидан турган жойида сакраб гушди ва югуриб бориб, митти боланинг додини бермоқчи эди, Тугмачахон унинг қўлидан ушлаб қолди.

— Юрингла, бу ердан кетайлик, — деди у. — Фақат сенинг жанжал чиқаришинг етмай турувди!

Учалови энди кетмоқчи бўлиб туришганди, Човкар сувни Тугмачахоннинг бўйнига тўғрилади.

— Вой! — деб чинқирди Тугмачахон елкаси ва бўйни аралаш муздай сув тушганини сезиб.

— Ҳали сен Тугмачахонга ҳам сув сепадиган бўлдингми! — деб газабланиб бақирди Билмасвой. — Ҳозир сенга кўрсатиб қўяман.

У югуриб бориб Човкарнинг қўлидан ичакни тортиб олмоқчи бўлганди, Човкар уни бошқа томонга буриб юборди, сув йўлка томонга сочилиб, ўткинчиларга тегиб кетди. Билмасвой ичакни яна олмоқчи бўлиб, бу сафар ён томондан борувди, лекин Човкор унга орқасини ўгириб, оёғи билан туртиб юбормоқчи бўлди.

— Ҳали сен тепмоқчимисан-а? — деб бақирди Билмасвой.

Ниҳоят у резина ичакка ёпишиб, Човкардан тортиб олмоқчи бўлди, аммо Човкар бермади. Сув эса вишиллаб, бир у ёққа, бир буёққа отилар эди. Йўловчилар совуқ сувдан кўрқиб, ура қочиб қолишди. Йўлнинг икки томонида одам тўпланиб кетди, улар нега сув сепишаётганларига тушуна олишмасди. Баъзилар Билмасвой билан Човкарга бу бемаънигарчиликни тўхтатинглар, дейишди. Тугмачахон бақирди, аммо Билмасвой билан Човкар ҳеч қандай бақириққа эътибор қилмай, бир-бирининг қўлидан ичакни олишга уринарди.

— Уларнинг қўлидан ичакни тортиб олиш керак, — деди кимдир.

— Тўғри! — деб бақирди оломон ичидан яна биров. — Ҳаммамиз бирданига ҳужум қилсак, ичакни олиш мумкин, ундан кейин улар сув сепма олмайди.

Бошловчи ҳам топилди. Бу Балиқжон деган митти бола эди. Унинг эғнида оч жигарранг спорт кийими бўлиб, бошида кенг соябонли қалпоғи бор эди. У:

— Қани, оғайнилар, менинг ортимдан олға! — деб бақирди-да, олдинга ташланди.

Буни кўрган Човкар сувни тўппа-тўғри унинг юзига сепма бошлади. Балиқжоннинг бошидан қалпоғи учиб кетди.

— Тўхта! Тўхта! — деб бақирди-да, Балиқжон қалпоғи кетидан югурди.

Бу вақтда Билмасвой шайланиб туриб, Човкарнинг қўлидаги резина ичакни ушлаб олди. Аммо Човкар ўзини йўқотиб қўймади. У ичакка қаттиқ ёпишиб, бир юлқиб унинг қўлидан тортиб олди. Билмасвой бўлса, шариллаб сув отилаётган ичак билан унинг бошига солмоқчи бўлувди, уларнинг атрофидан ёпирилиб келган миттилар Билмасвойнинг қўлидан ушлаб олишди. Ишнинг чаппасига кетганини кўрган Човкар кўп ўйлаб ўтирмай, ичакни ташлаб шаталоқ отиб қочиб қолди.

Уша заҳоти Билмасвойни оломон ўраб олди. Йўлка ва ҳатто кўчаларни ҳам митти болалар тутиб кетди. Одамларнинг кўпайиб кетганидан кўчада автомобиль ҳаракати тўхтаб қолди. Шунда бирдан милиционер югуриб келди-да:

— Тарқалишингизни сўрайман! Транспорт ҳаракатига ҳаляқит беряпсиз! — деб бақириб қолди.

— Мана бу сув сепаетир!— деди Балиқжон Билмасвойни кўрсатиб.

— Мен сепганим йўқ!— деди Билмасвой.— Менгаям сепишди!

— Ановини қарангла!— деди Балиқжон.— Унга сепишганмиш. Ҳа, ҳа!

Ҳодиса юз берган жойга ҳар томондан янги-янги миттилар югуриб келишар, оломон борган сари кўпайиб борарди. Автомобиллар бутун кўчани тўлдириб юборган эди. Бечора милиционер нима қилишини билмай бошини ушлаб қолди.

— Тарқалишингизни сўрайман!— деб бақирди у.

Лекин ҳеч кимнинг тарқалгиси келмади. Воқеанинг тепасида бўлганлар, бу ҳақда кўрмаганларга гапириб бериш учун кетишмаган бўлса, кўрмаганлар эса албатта Билмасвойни кўргилари келгани учун кетишмасди.

Милиционер агар Билмасвой бу кўчада тураверса, одамлар кетмаслигини пайқаб қолди-да, уни милицияга олиб бормоқчи бўлди.

Милиционер Билмасвойни қўлидан етаклаб, кўчанинг бурчагида турган автомобиль ёнига олиб борди. Тугмачахон билан Олабола милиционернинг Билмасвойни машинага ўтқизганини кўриб қолишди-да, унинг кетидан югуриб:

— Бизни ҳам бирга олиб кетинг, бизларни ҳам олиб кетинг!— деб бақирди.

Лекин машина кўзгалиб, жўнаб қолди, Тугмачахон билан Олабола ҳолдан тойгунларича унинг кетидан югуришди. Етиш қаёқда дейсиз! Машина кетиб қолди. Уларнинг бахтига, милиция бўлими олисда эмас экан. Машина бурчакка бурилди ва салдан кейин кичикроқ бир қаватли бино олдида тўхтади. Унинг томи гумбазсимон бўлиб, кумушрангга бўялган усти қуёш нурида товланиб турарди. Тугмачахон милиционер билан Билмасвойнинг машинадан тушиб, ўша уйга кириб кетишганини пайқаб қолди.

Милиционер бошлаб келган Билмасвой эшикдан кенг ёруғ хонага кирди. У бу ерда яна битта милиционерни кўрди. У милиционер турли включатель, переключатель, рубильник, микрофон, телефон ва радио аппаратларининг марказий бошқариш жойида, айланувчи думалоқ курсида ўтирарди. Марказий бошқариш дискасида тўрт қаторга эллик иккита телевизион экран ўрнатилган бўлиб, экранларда шаҳар кўчаларининг эллик икки чорраҳасидаги уйлар, юраётган машиналар, йўловчилар ва кўчада нима бўлса ҳаммаси пуфак ойнадан кўриниб турарди. Хонанинг ўртасида тагин битта — ҳаммасидан катта пуфаксимон экран бор эди.

Бу иккала милиционер — Билмасвойни бошлаб келгани ҳам, марказий бошқариш аппарати олдида ўтиргани ҳам бошқа миттилардай кийинган эди-ю, аммо милиционерлигимиз билиниб турсин, гапимизга миттилар қулоқ солишсин деб, ўт ўчирувчи-

ларникига ўхшаш ялтироқ мис қалпоқ кийиб олишган эди. Марказий бошқариш аппарати олдида ўтирган милиционернинг бўйи кичкина ва ўзи бақалоқ бўлиб, номи Қоровулжон эди. Билмасвойни бошлаб келгани эса, новча ва ориққина эди. Унинг номини Ҳуштакжон дейишарди.

Милиционер Қоровулжон милиционер Ҳуштакжоннинг Билмасвойни бошлаб келганини кўриб:

— Ҳа, сувсенар келибди-да! — деди. — Ҳей, оғайни, суриш-тирмай кўчага сув сепишни қаёқдан чиқардинглар?

— Мен сепганим йўқ, — деб чўчиб пичирлади Билмасвой.

— Нега сепмас экансиз? — деб ҳайрон бўлди милиционер Қоровулжон. — Кўрдик-ку, ахир. Биз нимаики бўлса, ҳаммасини кўриб турамиз. Яқинроқ келишингизни сўрайман.

Милиционер Ҳуштакжон, Билмасвой пуфак экранли марказий бошқариш аппаратига яқинроқ келсин учун уни елкасидан сал итарди.

— Милиция бўлимимизга кўчаларнинг эллик иккита чорраҳаси қарайди, — деди Қоровулжон. — Биз мана бу эллик икки пуфакка қараб ҳар бир кўчада бўлаётган воқеаларнинг ҳаммасини кўра оламиз. Агарда кичик пуфакда тўла-тўкис кўринмаса, унда каттароғини ҳам ишлатамиз.

Милиционер Қоровулжон сўзини тугатиб, включателни бураган эди, хонанинг ўртасида осилиб турган ойна пуфак ўша заҳоти сираи, ҳаворанг тусда ёниб, унда кўчанинг чорраҳаси ва унда тўхтаб қолган автомашиналар кўрина бошлади.

— Ава, кўрдингизми, Пряник ва Патир кўчаларида тиқилинч пайдо бўлган. Бутун ҳаракат тўхтаган! — деди Қоровулжон ва пуфакни кўрсатди.

У шу ондаёқ бошқа мурватни бураган эди, экранда бошқа чорраҳа пайдо бўлди.

— Шакар ва Қиймағўшт кўчаларининг муюлишларида ҳам тиқилинч ҳосил бўлган, — деди Қоровулжон. — Ҳаракатни яна тиклаш учун анча кутишга тўғри келади энди. Ҳар битта машина бирор томонга юриши керак-да, ахир. Бунинг натижасида шаҳарнинг одатдаги тартиби бузилади.

Бу орада милиционер Ҳуштакжон кичик пуфак экранларидан бирига қаради-да:

— Шарқий кўчада ҳали оломон тарқалмабди-ку, — деди.

— Ҳозир Шарқий кўчани кўрсатамиз, — деди милиционер Қоровулжон.

У яна битта мурватни бураган эди, каттакон пуфак ичида Шарқий кўча ва Билмасвой билан Човкар иккаласи резина ичак талашиб уришган жойнинг худди ўзи акс этди. Билмасвой экранга яқинроқ келиб кўчани қоплаб олган оломонни кўрди. Энг олдинда турган Балиқжон бу ерда бўлган воқеаларни гапириб берарди.

— Шаҳримиздаги одамлар ўзи қанақа, ҳали ҳам тарқалишмабди? — деди пешонасини тириштириб Қоровулжон, — Ҳуштакжон, сен яна ўша ерга боришинг керак бўлади. Гапиришадиган бўлса, бошқа ёққа бориб гапиришсин, бу ерда тўпланишнинг нима кераги бор? Ҳаракат қоидаси бузилмоқда.

— Ҳозир бораман, — деди Ҳуштакжон.

У Билмасвойни ўртасида стол ва бир қанча стуллар турган қўшни хонага олиб чиқди.

— Бирпас мени шу ерда кутиб туришингизни илтимос қиламан. Тезда қайтиб келаман, — деди у.

Милиционер Ҳуштакжон эшикни ёпиб чиқиб кетди, Милиционер Қоровулжон бўлса, чорраҳалар қўринадиган эллик икки пуфакни яна кузата бошлади. Катта экранга назар солиб, ҳодиса рўй берган жойга Ҳуштакжоннинг етиб борганини, одамларни тарқалишга кўндирганини, оломон оз-оздан тарқалаётганини кўриб турди.

Иши битган Ҳуштакжон машинага ўтириб орқасига қайтди.

— Ушланган болани нима қиламиз энди? — деб сўради у милицияга қайтиб келгач.

— Нима қилишни билмайман... — деб елкасини қисиб қўйди Қоровулжон.

— Мен ҳам билмайман, — деди Ҳуштакжон, — милицияда шунча йил ишлаб, йўловчиларга сув сепиш ҳодисасини кўрган эмасман. Унга насиҳат қилиб тезлик билан уйига жўнатиб юбора қолсак, дейман, тагин унинг биздан кўнгли ранжиб қолмасин...

— У хафа бўлиб қолиши мумкин деб, мен ҳам қаттиқ кўрқашман Ҳуштакжон, марҳамат қилиб, уни қўйиб юборгин. Унга сув сепиш яхшимаслигини мулоимлик билан тушунтиргин-да, ушлаб қолганимиз учун ҳурмат билан кечирим сўрагин. Оломонни тарқатиб юбориш ва транспорт ҳаракатини йўлга қўйиб юбориш учун шундай қилиш зарур бўлиб қолганини айтиб қўйгин.

— Дуруст, — деб рози бўлди Ҳуштакжон.

— Буёққа олиб чиққин-чи, айтгандай, у билан жиддийроқ гаплашганим учун мен ҳам кечирим сўраб қўяй.

Милиционерларнинг ўзаро шундай суҳбати битта-яримтага гайри табиий туюлиши мумкин. Ҳар бир милиционер бирорта тартиб бузувчини ушлаганда, албатта энг арзимас бўлса ҳам бир жазо ўйлаб топишини ва ўз иши учун ҳеч бир кечирим сўрамаслигини ҳамма яхши билади. Аммо шунини ҳисобга олиш зарурки, Қуёш шаҳрида ҳамма нарса ҳам бошқача бўларди. Қачонлардир Қуёш шаҳрида, шунингдек, бошқа шаҳарларда ҳам баъзи бир миттилар ахлоқсизлик қилиб, тартибни бузган вақтлар ҳам бўлган эди. Улар ўзаро уришар, тош ва лой отишар, сув сепишар, баъзилари бўлса, бировларнинг буюмларини олишар ва умуман бир-бирларини хафа қилишарди. Шунақа тартиббузарларга қарши курашиш учун милиция тузилган эди. Милиция

гуноҳкорларни жазолаш ҳуқуқига эга эди. Агарда кимда-ким тилини чиқариб бировни масхара қилгундай бўлса, кўча қоидасини бузса, автомобилда тақиқланган жойдан юрса, сув селса, туфласа ёки итга тегишса, ундай тақдирда милиционер гуноҳкорга таъсир этишга, унга беш дақиқадан эллик дақиқагача насиҳат қилишга мажбур эди. Кимнинг гуноҳи қанча кўп бўлса, шунчалик узоқ насиҳат қилинарди. Анча оғир бўлган гуноҳлар учун қаттиқ жазо белгиланган эди. Мисол учун, кўкракка, елка ёки биқин, бўйинга мушт билан ургани учун бир кеча-кундуз қамоқ, тош ёки калтак билан ургани учун уч кеча-кундуз қамоқ, башара ё бошқа ерга ургани учун икки кеча-кундуз қамоққа ҳукм қилинарди. Агарда зарба натижасида бадан кўқарса, тимдаланса беш кеча-кундуз, агарда бадан қонаса-чи, гуноҳкор ўн кеча-кундуз қамаларди. Кимда-ким бировнинг буюмини олса, энг катта ўғрилиқ ҳисобланиб, ўн беш кеча-кундуз қамоқда ётарди.

Баъзи одам, ўғирликдай оғир гуноҳ учун ўн беш кеча-кундуз унчалик узоқ муддат эмас, деб ўйлаши мумкин. Аммо бизга қараганда вақтлари жуда секин ўтадиган митти болалар учун бу муддат анча узоқ ҳисобланади. Ҳар ҳолда, тавба қилишлари учун бу муддат жуда етарлидир.

Шуни ҳам айтиш керакки, тартиб бузувчиларга қарши бундай усулда курашиш, митти болалар онгли бўлмагунларича етарли натижа бермади. Аммо, вақт ўтиши билан улар шунчалик онгли бўлишдики, ҳеч ким бир-бири билан асло жанжаллашмайдиган, бировни-бирова урмайдиган, хафа қилмайдиган, ҳеч ким бировнинг буюмини олмайдиган бўлди. Кимда-ким бошқаларнинг ўзига яхши муносабатда бўлишини истаса, ўзи ҳам бошқаларга шундай яхши муносабатда бўлиши лозимлигини ҳамма тушуниб қолди. Тартиб бузувчилар борган сари камайиб кетди, ҳатто милиционерлар қачонлардир қамаш каби турли жазо усуллари борлигини аста-секин унутиб юбора бошладилар. «Қамаш» сўзи бутунлай унутилганидан энди ҳеч ким унинг маъносини билмасди.

Утган замонлардаги жамики жазолардан атиги насиҳат қилиш ёки дашном беришгина қолган бўлиб, милиционерлар буларни кўча қоидасини бузувчиларга, асосан автомобилчиларгагина қўллашарди. Қисқасини айтганда милицияга фақат автотранспорт ҳаракатини бошқариб туриш, кўчадан ўзи ўтишга чўчидиган митти болалар ва қизалоқларни ўтказиб қўйиш, кимнинг қаёққа бориши керак бўлса, йўл кўрсатиш каби ишларгина қолганди. Бундай аҳволдан милиционерлар жуда мамнун эди, чунки миттиларни тарбиялаш оворагарчилиги сезиларли даражада камайиб кетганди. Ахир, автомобиль транспорти тараққий этгани сари кўча ҳаракатини бошқариш вазифаси кундан-кунга қийинлашиб бораётган эди-да.

Ун еттинчи боб

БИНОВОЙ БИЛАН УЧРАШУВ

Ҳуштакжон билан Қоровулжон гаплашиб бўлгунча Билмасвой бўм-бўш хонада ўтирди. У ерга кириб қолганда, дастлаб жуда чўчиб кетди, бир кўнгли қочмоқчи ҳам бўлди. У эшикни очиб кўраман деганди, эшик берк экан, деразани очмоқчи бўлганди, у ҳам очилмади. Кейин ойнани синдиarmoқчи бўлиб, уни муштуми билан урган эди, лекин ойна шунақанги қалин ва қаттиқ эканки, сира синдириб бўлмади.

Ҳолдан тойган Билмасвой дераза тоқчасига ўтириб олди. Ойнадан ҳовлининг бир чети ва қўшни уйнинг текис кулранг деворигина кўринади, холос. Билмасвой бу деворга қарайвериб зерикиб кетди. Уни умрида сираям қамашмаганди. У ҳар доим нимани истаса шуни қиларди, қаёққа боргиси келса борарди, атрофида ҳар қачон дўстлари бўлиб, улар билан гаплашар, кулишар, ҳазиллашарди.

Энди бўлса битта ўзи ўтирибди. Нима учундир унинг хўрлиги келиб, кўзидан дув-дув ёш оқди, аммо худди шу пайтда ҳовлида юрган Тугмачахон билан Олаболани кўриб қолди-ку. Улар атрофга хомуш аланглашарди, кейин деразага қараб Билмасвойни кўриб қолишди-да, унга бир нарса деб бақира бошлашди. Билмасвой шунча диққат билан қулоқ солса ҳам биронта сўзини эшитолмади, чунки ойна қалин бўлганидан товуш эшитилмасди. Тугмачахон қўлини қимирлатиб, бармоқлари билан аллақандай ишоралар қилар, Билмасвой эса ҳеч нарса тушунмасди. У тушунмаётганини билдириш учун бошини силкитди. Шунда Тугмачахон ерда ётган чўпни олиб, уни ҳавода силкита бошлади.

«У нимани силкитяпти? — деб тушунмасдан ўз-ўзидан сўрарди Билмасвой. — Анов тентакни қаранглар, ердан қандайдир чўпни олиб силкитади-я».

Шунда Билмасвой пешонасига бир уриб:

— Вой, мен тентак-эй! Сеҳрли таёқчам борлигини эсимдан чиқарибман-ку! — деб бақириб юборди.

У дарров қўйнига қўлини тикиб, энди сеҳрли таёқчасини олмоқчи бўлиб турувди, шу пайт эшик очилиб, милиционер Ҳуштакжон кириб келди. У Билмасвойга қўлини узатиб, нимадир демоқчи бўлди. Билмасвой бундан чўчиб тушди-ю, таёқчасини олиб:

— Милиция девори ёрилиб, безарар озодликка чиқиб кетишни хоҳлайман! — деб бақирди.

Атроф қасир-қусур, шарақ-шуруқ бўлиб кетди. Хонанинг девори тўсатдан қулаб тушди ва чаңг кўтарилди. Билмасвойнинг тепасидан нимадир сочилди. Милиционернинг мис қалпоғига гишт урилиб, қулоғи шанғиллаб кетди-да, йиқилиб тушди. Бил-

масвой узоқ ўйлаб ўтирмасдан, физиллаб кўчага чиқди. Тугмачахон билан Олабола Билмасвойнинг қўлидан етаклаб, дарвозадан чиқа, қочишди. Милиционер Хуштакжон синиб тушган нарсалар орасидан ўзини зўрға ўнглаб олди. Бошидан мис қалпоғи учиб кетган эди, лекин унга ҳам эътибор бермай, қочоқнинг кетидан югуриб қолди.

У чошиб кета туриб қаттиқ ҳарсилларди. Фишдан лат еган боши оғрир ва айланар эди. Шу сабабдан у, тўғри югурмасдан, илонизи қилиб чопарди. Милиционер Хуштакжон бошининг қаттиқ оғриётганини сезди-да, Билмасвойга қўлини силкиб қувишни тўхтатди.

Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола анча вақт орқаларига қарамай кўчадан югуришди. Уларни ҳеч ким қувламаётганини пайқаганларидан кейингина, шошмай секин кетишди. Шунда Тугмачахон Билмасвойни уялтира бошлади:

— Қанақа саёҳатчисан ўзинг! — деди у кесатиб. — Қани айтчи, биз бу ерга нима учун келган эдик? Уришиш ё йўловчиларга сув сепиш учунми? Шаҳарни томоша қилгани чиқибмиз-у, сен бўлсанг резина ичакни деб уришиб юрибсан.

— Хафа бўлма, Тугмачахон, — деди Билмасвой. — Иккинчи бунга қилмайман. Энди шаҳарни чинакам саёҳатчилардай томоша қиламиз.

Дўстлар кўча бўйлаб дўконларнинг кўрғазмаларини кўриб кетишди. Улар ҳайвонот боғида учратган газли сув дўкончасига ўхшаш дўконни кўриб қолишди. Пештахта устидаги жўмракни кўриб қолган Олабола:

— Шундай югуришдан кейин ширин газли сув ичсак ёмон бўлмасди, — деди.

Дўстлар дўкончага яқин келишди ва тугмачаларни босиб, ҳар хил ширин газли сувлардан ича бошлашди. Олабола олти ё етти стакан ичди. Ундан ортиқ ичолмаса ҳам дўкончадан нари кетгиси келмади. Дўконга яқин жойдаги ўриндиқни кўриб қолган Билмасвой:

— Келинлар, бирпас ўтириб дам оламиз. Кимда-ким ичишни хоҳласа, дўкончага бориб ичиб келаверади, — деди.

Уриндиққа ўтиришди. Улар ўтирган жойнинг қаршисида — кўчанинг нариги бетида беш қаватли уй бор эди. Бинонинг томга яқин жойида деворнинг эни бўйлаб сурат осилган бўлиб, унда Қизил қалпоқча билан кулранг бўрининг ўрмонда учрашиб қолгани тасвир этилганди. Тугмачахон шу заҳоти Қизил қалпоқча ҳақидаги эртакни айта бошлади. Ҳам эртак эшитиш, ҳам сурат кўриш жудаям қизиқ эди. Аммо Билмасвой билан Олабола унча яхши эътибор билан эшитмади. Ҳар дақиқа дўкончага югуриб, сув ичиб келишарди. Тугмачахоннинг жаҳли чиқди. Чунки эртак айтаётганинда, биров гапингни бўлиб турса, жуда ёмон бўлади-да.

Охири эртак тугади, бунга тўхтаб-тўхтаб айтилганини ҳисобга олганда ярим соатча вақт кетди. Билмасвой сакраб туриб,

дўкончага югурмоқчи бўлганди, лекин бирдан гандираклар Тугмачахон билан Олаболани ушлаб қолди.

— Сенга нима бўлди? — деди чўчиб кетган Тугмачахон.

— Бошим айланяпти! — деб ингради оёғида зўрға турган Билмасвой.

Тугмачахон билан Олабола унинг қўлидан ушлаб, қайта ўриндиққа ўтқазиб қўйишди.

— Эҳтимол, газли сувга бўкиб қолгандирсан, — деди Олабола.

— Бирор жойинг оғрияптими? — деб безовталанди Тугмачахон.

— Ҳозир бир оз дурустман, олдинига, ҳатто, уй айланаётганга ўхшаганди.

— Қайси уй?

— Мана бу қаршимиздаги-да!

Тугмачахон билан Олабола ҳам уйга қарашди-да, бир-бирини ушлаб қолишди. Олдинига уй гўё олди томони билан тургандай туюлган бўлса, энди ёнига бурилиб қолганга ўхшади. Сурат бурчакроқча сурилиб, энди ундаги Қизил қалпоқча ва кулранг бўрини тузукроқ кўриб бўлмасди. Бу кутилмаган воқеадан Олаболанинг боши айланиб, Билмасвойнинг ёнига — ўриндиққа йиқилиб тушди. Шунда буларнинг олдига Қуёш шаҳридан бўлган бир миттивой келди.

— Нима бўлди сизга? — деб сўради у.

— Бошимиз айланяпти. Нима учундир, уй айланаётганга ўхшайди, — деб жавоб берди Тугмачахон.

— Эҳтимол, янги келгандирсизлар? — деб сўради митти бола уларнинг ёнига — ўриндиққа ўтирар экан.

— Ҳа, янги келганмиз, — деб жавоб берди Тугмачахон. — Қандай қилиб билдингиз?

— Билиш қийин эмас, чунки уй айланишини биздагиларнинг ҳаммаси билишади.

— Қанақасига айланади? — дейишди бараварига Билмасвой билан Олабола.

— Энг оддий усул билан айланади. Ҳақиқатан, биринчи қараганда унчалик сезилмайди. Лекин синчиклаб қараб турсангиз, айланаётганини пайқашингиз мумкин.

Саёҳатчилар ўзларини сал ўнглаб олишди, уйга тагин қарашганди, тескари томонга айланаётганини пайқаб қолишди. Қизил қалпоқча бор сурат энди сира ҳам кўринмай кетганди.

— Мана бу қизиқ экан, — деб қичқириб юборди Олабола. — Яъни... Тфу! Нималар деяпман ўзим! Ҳеч қанақа қизиқлиги йўқ, албатта. Энг оддий айланчиқ уй-да.

— Айланчиқ эмас, айланувчи, — деб унинг сўзини тузатди митти бола.

— Бари бир, унинг қандай қилиб айланишига тушуна олмапман, — деди Билмасвой.

— Буни тушунтириш унчалик қийин эмас, ихтисосим меъмор бўлгани учун унинг қандай қурилганидан хабардорман, — деди митти бола.

— Бемалол бўлса айтиб беринг-чи, бу жуда қизиқ экан, — деб илтимос қилди Тугмачахон.

— Кўп қаватли катта уйларнинг ўрnidан кўчирилганини кўрганмисизлар? — деб ҳикоясини бошлади меъмор ва саёҳатчиларнинг ҳеч қачон кўрмаганликларини билгач, гапини давом эттирди: — Уйнинг пойдеворига из ўрнатилди, уйни худди гилдирак устида юргандек гилдиратиб янги жойга олиб борилади. Айланувчан уйни қуриш янада оsonроқ, чунки қуришдан олдин унинг тагига доира шаклидаги из ётқизилади. Уйни айлантириш учун унча катта бўлмаган электр мотор зарур бўлиб, уйларни бошқа ерга кўчириш учун керак бўладиган мотордан кучсизроғи ҳам ярайверади.

— Тушунарли, — деди Билмасвой, — лекин уйни айлантиришнинг нима кераги бор? Уйнинг ўз жойида тинчгина тургани яхши-ку?

— Албатта, бу яхши, — деди меъмор, — Аммо айланувчи уй бир қанча қулайликларга эга. Одатдаги уйларнинг деразаси тўрт томонга — шимолга, жанубга, шарқ ва ғарбга қаратилган бўлади. Жануб томонга қараган дераза кун бўйи офтоб бўлиб, шимолга қараган деразага сираям кун тушмайди. Бунақа хонада яшаш жуда зерикарли, ҳамманинг ҳам офтоб тушган хонада ўтиргиси келади. Мана бундай нуқсон айланувчи уйларда йўқ. Қаршимизда турган уй бир соат ичида тўлиқ айланиб чиқади, шунинг учун ундаги ҳар бир деразага, қайси томонда бўлишига қарамай, ҳар соатда офтоб тушиб туради. Айланувчи уйлардаги ҳамма хоналар ёруғ ва кўнгил очар бўлади.

— Мен аста-секин тушуняпман, шекилли, — деди Билмасвой. — Қизиқ-а, бу айланувчи уйни ўйлаб топган ким экан?

— Айланувчи уйнинг биринчи лойиҳасини меъмор Чирпирак чизганди. Бунга анча йил бўлди. Ушандан бери кўпгина меъморлар ундан ўрганиб, талай шунақа бинолар қуриб қўйишди. Шунақанги уйлар ҳам борки, улар, бир, икки, уч ҳатто тўрт соат ичида бир марта айланиб чиқишади. Агар истасангиз, шаҳарнинг меъморчилиги билан танишиш учун экскурсия қилишимиз мумкин.

— Жудаям ажойиб бўларди-да! — деб севинди Тугмачахон. — Аммо бу сизга малол келмайдими?

— Нега малол келар экан? — деди Олабола. — Утин ёришмиди бу!

— Сен-чи, Олабола, одоб билан гаплашишни билмаганиндан кейин, яхшиси, жим ўтиргин, — деди Тугмачахон.

— Олабола тўғри гапиряпти, — деди меҳрибонлик билан митти бола. — Бу ҳақиқатан ҳам ўтин ёриш эмас, яна шуни ҳам айтайки, қизиқувчан саёҳатчилар билан танишганимга жуда хурсандман. Менинг исмим Биновой. Меъмор Биновой.

— Менинг исмим Билмасвой, унинг исми Тугмачахон, — деди Билмасвой.

— Мана энди танишиб олдик! — деди Биновой янги танишларининг қўлини қисиб. — Жуда хурсандман, жуда хурсандман! Қани энди кетимдан юринглар-чи.

Биновой кўча бўйлаб юриб кетди. Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола унинг ортидан эргашишди. Аввал Биновой саёҳатчиларга поғона-поғона шаклда қурилган яна битта уйни кўрсатди. Бунақа уйларни зинапоя уйлар деб аташар экан. Бундай уйларда ўзиюрар зиналар бўлмай, транспортёрга ўхшаш айланиб ҳаракат қилувчи йўллар бўларкан, унга одамлар ўтириб олиб, юқорига чиқишлари ёки пастга тушишлари мумкин экан. Ундан кейин, минора усулида қурилган, доира шаклида айланадиган уйлари бор кўчани кўришди. Уйнинг тушадиган зинаси силлиқ бурама шаклида бўлиб, тушувчилар гиламча устига ўтириб сирганадилар. Биновой саёҳатчиларга ундан кейинги кўчадаги иккита катта уйни кўрсатди. Бу уйларнинг бири ғиштдан қурилган, ярим шарларга ўхшарди. Ҳар бир ярим шарда ярим доира дераза ва эшик бор эди. Бу уйнинг хоңалари ҳам ярим шар шаклида бўлса керак, деб ўйлаш мумкин эди. Иккинчи уй эса, бир қанча бочкаларни бир-бирига қалаштиргандай қилиб қурилганди. Ҳар бир бочканинг бўйи икки қаватга тенг келадиган бўлиб, биринчи ва иккинчи қаватларга дераза қурилган эди. Биновойнинг айтишига қараганда, иккала уй ҳам думалоқ хоңаларда яшашга қизиқувчилар учун қурилган экан.

Саёҳатчилар бурчакдан бурилиб, Муסיқа деган тор кўчага чиқиб қолишди. Бу ердаги уйлар ҳар бири бирорта муסיқа асбоби шаклида қурилган эди. Биттаси пианино, бошқаси — рояль, учинчиси чилтор, тўртинчиси аккордеон, бешинчиси ноғора шаклида эди. Фақат бурчакдаги битта уй нима сабабдандир сопол кўзага ўхшарди. Саёҳатчилар ундан кейинги кўчада жуда ғалати усулда қурилган уйни кўрдилар. Бу уй ерда турмай, каттакон ҳаво пуфагида осилиб турарди.

— Наҳотки, шунақа самовий уйда яшашни истовчилар ҳам бўлса? — деб ҳайрон бўлди Тугмачахон.

— Улар тўлиб-тошиб ётибди! — деди Биновой. — Хоҳловчилар шунчалик кўпки, биз тағин шундай уйлардан бир қанчасини қурмоқчимиз. Бунақа жойда яшовчилар қийинчилик ва хавфхатарни енгиб, сим зиналарга тирмашиб чиқиш, парашютда ташлаш, арқонга осилиб тушишга кўникиб қолишди.

— Мен ҳам шунақа уйда жон деб турардим, — деди Билмасвой.

— Энди бир дақиқа сабр қиласиз, сизларни қадимий меъморчилик билан таништираман, — деди Биновой. — Ҳозир сиз билан меъморчилик қўриқхонаси деган жойга борамиз.

Саёҳатчилар тор кўчадан ўтиб, устун шаклида қурилган уйлар ёнида пайдо бўлишди. Бу ердаги устунлар типпа-тик, қия, чийралган, айланма, бурама ва шунга ўхшаш ҳолатларда қурил-

ганди, уларга ном ҳам тополмайсан. Уйларнинг рахлари ҳам тўғри, қинғир-қийшиқ ва эгри-бугри шаклда эди. Баъзи бир уйларнинг устунлари одатдагидай томнинг тагида бўлмай, устида эди, бошқа бир уйларнинг устунлари пастда бўлиб, уйлар устунларнинг устида эди, учинчи хил уйларнинг устуни уйнинг рахида бўлиб, ўткинчиларнинг устига осилиб ётарди. Уйнинг рахи пастда, устунлари эса унинг устида бўлган уйлар ҳам бор эди. Устунлар ёнида осилиб ётарди. Яна бир хил уйларнинг устунлари тўппа-тўғри қурилган, уйнинг ўзи эса қийшиқ ўрнатилган бўлиб, гўё одамларнинг бошига ағдарилиб тушаётганга ўхшарди. Тагин бир хил уйларнинг устунлари бир томонга қийшайган, уйнинг ўзи бошқа томонга ёнбошлаган эди, худди уй ҳозир парча-парча бўлиб бузилиб кетадигандай бўлиб кўринарди.

— Бу қийшиқ уйларга қарамай қўя қолинг, — деди Биновой. — Илгари бизда беўхшов уйлар қуришга қизиқиш расм бўлганди. Мана шунақа бўлмағур ишлар қилишганди, ҳозир кўрсанг, уяласан киши! Мисол учун, мана бу уйни гайритабиий бир куч қийшайтириб қўйганга ўхшайди. Бунда ҳамма нарса — дераза, эшик, девор ва шипларигача қийшайтирилган. Шунақанги бинода бир ҳафтагина яшаб кўринг-чи, тезда феълингиз айнаб қолади. Баджаҳл, ғамгин ва тажанг бўлиб қоласиз. Сизга ҳаммавақт кўнгилсиз, ёмон ҳодиса бўлаётганга ўхшаб туюлади. Хонангизнинг девори қулаб кетаётгандай ҳис қиласиз-да, доим ўшани ўйлайверасиз. Яхшиямки, бунақа қинғир-қийшиқ уйларда ҳозир ҳеч ким яшамайди. Бир пайтлар уларни бузиб ташламоқчи ҳам бўлишди. Аммо кейин келгусида шунақа бемаъни уй қуриш ҳеч кимнинг хаёлига келмасин, ибрат бўлсин, деб, қолдиришди.

— Бунинг фойдаси бўлдими? — деб сўради Билмасвой.

— Фойдаси бўлди, — деди Биновой. — Аммо баъзи бир меъморлар эски одатларини қўйишмади. Улардан битта-яримтаси уй қуриб қолгудай бўлса, уйнинг олдига бориб, анграйиб қоласиз. Кейинчалик машҳур меъмор Тарвузий чиқиб, ҳеч қанақа найранг-найрангсиз уй қуришнинг ажойиб усулини топди. Яна қурилишга ярайдиган қатор янги ускуналар ихтиро қилди. Мисол учун, босим билан енгиллаштирилган кўпик резинадан қулай йиғма уй қуриш мумкин, сувга чидамли картонга на совуқ, на иссиқ, на ёмғир ва на шамол кор қилади. Ёпиштириш жиҳозларига ишлатиладиган сунъий пластилин ва қурилиш кўпик пластмассаси сувда ёнмайди ва ўтда чўкмайди, йўғ-эй, ўтда ёнмайди ва сувда чўкмайди. Шунингдек, турли нур сочувчи нўхат кўпик деган ускуна оддий нўхат кўзоғидан ясалган бўлиб, бу ҳам ҳар нарсага чидамли, қаттиқликда пўлатдан ҳам маҳкамдир. Мен ҳозир сизларга меъмор Тарвузийнинг ўзи топган ускуналардан қурган уйларини кўрсатаман. Унча узоқдамас. Ижодиёт кўчасида.

Биновой яна ҳаммадан олдинда юриб йўл бошлади. Қуёш шаҳридаги кўчаларнинг ҳар бурчагида тугмачали газли сув дўкони учраб турарди. Билмасвой билан Олабола бўлса, ҳар бир дўкони олдида тўхтаб, бир стакан сув ичишарди. Улар газ сув билан алаҳсиб меъморчилик билан танишишдан унча зерикишмади. Кутилмаганда Биновой тўхтади-да, соатига қараб, пешонасига бир уриб:

— Оғайнилар! Хаёдан бутунлай кўтарилибди-я! Мен ахир меъморчилик комитетига мажлисга боришим керак эди-ку, — деб қолди. — Айланувчи уйлар қуриш масаласи ҳал қилинади. Мен билан борасизларми? Кейин меъмор ҳақидаги ҳикоямни давом эттираман. бориб Тарвузийнинг уйини кўраман.

— Мен розиман, — деб жавоб берди Билмасвой. — Меъморчилик комитети мажлисида сираям қатнашган эмасман.

— Мен ҳам жон-жон деб бораман, — дея рози бўлди Тугмачахон.

— Ҳа, майли, мен ҳам жон-жон деб борақолай, — деди Олабола. — Фақат сизларга малол келмаса, — деб қўшиб қўйди у.

— Йўқ, сираям малол келмайди, — деб кулиб жавоб берди Биновой. — Бу ўтин ёриш эмас-ку, ахир!

Ун саккизинчи боб

МЕЪМОРЧИЛИК КОМИТЕТИДА

Билмасвой Қуёш шаҳрининг деярли ҳар бир бурчагида оқ ва қора йўл-йўл қилиб бўялган кичик симёғочлар борлигини алақачон пайқаган эди. Уларни оқ ва қора бўёққа бўяшгани учун узоқ жойдан ҳам кўриниб турарди.

Биновой шериклари билан шунақа симёғоч олдига келиб, унинг тепароғидаги тугмачани босди.

— Бу тугмача нимага керак? — деб сўради Билмасвой.

— Такси чақиринишга, — деб тушунтирди Биновой. — Такси зарур бўлса, келиб симёғочдаги тугмачани босасиз. Бир дақиқадан кейин машина етиб келади.

Ҳақиқатан ҳам бир дақиқа ўтмасданоқ кўчанинг бошида машина кўриниб қолди. У ҳам симёғочга ўхшаб, оқ ва қора рангга йўл-йўл қилиб бўялган эди. Автомобиль тезда етиб келди-да, йўланинг четида тўхтади ва эшикчалари очилиб кетди.

— Ҳайдовчиси қаерда? — деб сўради Билмасвой, рулда ҳайдовчи йўқлигини кўриб.

— Ҳайдовчининг кераги йўқ, — деб жавоб берди Биновой. — Бу автоматик тугмачали машина, бу ерда ҳайдовчининг ўрнига турли кўча ва тўхташ жойларининг номи ёзилган тугмача бор.

Керакли тугмачани боссангиз, машина сизни тайинлаган жойингизга олиб бориб қўяди.

Ҳаммалари машинага чиқишди. Биновой шундай деди:

— Мана мен ҳозир «Меъморилик кўчаси» деб ёзилган тугмани босаман ва...

У асбоблар турадиган жойдаги тугманинг бирини босган заҳоти машина жойидан қўзғалди.

— Тўхтаг, нима қиляпсиз! — деб Биновойнинг қўлини ушлаб бақирди Олабола. — Машина бехосдан бировни уриб юборса-я!

— Машина ҳеч кимни уриб юбормайди, чунки унда ультратовушли локатор аппарати бор, у аппарат ҳар қандай тўқнашувнинг олдини олади, — деди Биновой, — машинанинг олдига ўрнатилган иккита карнайга эътибор беринглар-а. Битта карнай доим олдиндан ультратовуш сигнаolini юбориб туради. Қаршида бирорта тўсиқлик пайдо бўлиши билан ультратовуш сигналлари қайтади, яъни тўсиқдан қайтиб иккинчи карнайга тушади. Бу ерда ультратовуш энергияси электр қувватига айланади. Электр энергияси тормозни ёки қайрилиш механизмини ишлатади. Агарда тўсиқ кичикроқ бўлса, бурилиш механизми ишлаб, машина унинг ёнидан ўтади. Тўсиқ каттароқ бўлса, тўхтаб қолади, чунки тормоз ишлаган бўлади. Бунақанги карнайлар машинанинг орқасида ва ён томонларида ҳам бор, чунки ультратовуш сигналлари ҳамма томонидан келиши мумкин-да.

— Ультратовуш сигналлари қанақа ўзи? — деб сўради Билмасвой.

— Хўш, қандай қилиб тушунтирсам экан сизга... Улар шунақаям ингичка товушларки, ҳатто, сиз билан биз эшита олмаймиз. Аммо у ҳам сиз билан биз эшитадиган товушдай оз-моз энергия қувватига эга.

Бу орада машина чорраҳага келди-да, светофор олдида тўхтади.

— Машина қизил чироқ ёнганда ҳам тўхтайди, чунки унда оптик тузилган аппарат бор, — деди Биновой.

Ҳақиқатан ҳам автомобиль яшил чироқ ёнмагунча светофор олдида тўхтаб тураверди.

— Нима қилибди, бунинг ҳеч қанақа қизиқ жойи йўқ, — деди Олабола. — Фақат машинанинг қаёққа бориш кераклигини билишигина қизиқ.

— Машина, албатта, ҳеч нарсани билолмайди, — деб жавоб берди Биновой. — Тугмачани босганингиздан кейин, ҳарҳолда, сизни керакли жойингизга олиб бориб қўяди, чунки механизмда эслаб қолувчи электрон аппарат бор. Эслаб қолувчи аппарат дейилишининг сабаби, машина қандай бўлмасин, юрадиган йўлини эслаб қолади. Шунақа аппарат ўрнатилган ҳар бир янги автомобиль дастлаб ўрганиш учун ҳайдовчи билан юради. Бунақа пайтларда ҳайдовчи одатда бирорта кўчанинг номи ёзилган тугмачани босади, ундан кейин машинани ўша кўчага олиб бо-

ради, сўнгра бошқа кўча номи ёзилган тугмачани босиб, машинани бошқа бир кўчага элтади. Автомобилнинг руль бошқариш аппарати эслаб қолувчи электрон аппарат билан боғлиқ бўлади, шунинг учун иккинчи марта тугмачани босганда электрон аппаратнинг ўзи автомобилни кўрсатилган йўлга буриб юборади, шундай қилиб, машина ҳайдовчисиз юраверади.

— Чиндан ҳам шундай бўлса, ҳайрон қоладиган жойи йўқ, ўзидан-ўзи бизни истаган жойимизга олиб бориб қўйса, мана бу ҳайрон қоладиган нарса бўларди.

— Қизиқ, бу электрон аппарат қандай тузилган-а? — деб сўради Билмасвой. — Унда электр чироқчалар борми ёки бошқа бирор нарсами?

— Унда чироқ эмас, ярим ўтказгич бор, — деди Биновой. — Лекин мен у ҳақда яхши билмаганим учун тўлиқ маълумот беролмайман.

— Агар машина истаган жойга олиб бориб қўядиган бўлса, унда рулнинг нима кераги бор? — деб сўради Олабола.

— Бу, агарда узоқроқ жойга борадиган бўлсангиз, керак бўлиб қолади. Тугмали машина шаҳардан четга олиб боролмайди, чунки шаҳардан ташқарига чиқиш учун мураккаб эслаб қоладиган аппарат зарур бўлади. Рулни буриб, машинани ўзингиз ҳайдаб кетаверасиз. Машинага ўтириб, қўлингизга рулни ушлашингиз билан эслаб қолувчи аппарат ўзидан-ўзи тўхтайтиди-да, оддий автомобилларга ўхшаб ишлай бошлайди.

Машина тез орада бурчакка бурилди ва тўрт қаватли чиройли бино олдида тўхтади. Бу уйдаги ҳамма нарса турли шаклларда ишланган эди: деворлар, балконлар, устунлар, эшик ва деразалар ҳам ҳар хил бўлиб, бири думалоқ, бири ярим доира, бири учбурчак, бири тўртбурчак, бири квадрат шаклида, бири ромбсимон ва бири тухумсимон қилиб қурилган эди. Уйни айланиб чиқилса, қанақарига дераза, эшик, балконлар, устунлар ва меъморчилик ускуналари борлигини ўрганиб чиқиш мумкин. Уйнинг томида найзали ва найзасиз миноралар ҳамда шийпончалар бор эди. Улар тўнкага ёпишган қўзиқоринга ўхшаб бири-бирига қапишиб ётардилар. Гўё уйга бутун бир миноралар шаҳарчаси жойлашганга ўхшарди. Агарда кимда-ким янги уй қуриб, тепасини миноралар билан безамоқчи бўлса, фақат бу ерга келиб ўзига ёққан минорани танлаб оларди.

Уй олдидаги асфальтланган кенг майдон ҳар хил системадаги автомобиль ва мотоцикллар билан тўлиб кетганди. Кираверишда талай велосипедлар турарди.

— Ҳамма йиғилиб бўлганга ўхшайди, фақат биз жиндек кечикибмиз. Майли, ҳечқиси йўқ, — деди Биновой.

Саёҳатчилар машинадан тушиб, Биновой бошчилигида уй томон йўл олишди. Кенг зинадан юқорига чиқиб, митти болалар театрдагидай стулларда ўтирган каттакон ёруғ залга киришди.

Олдинги стулда раис ўтирарди. Раиснинг ўнг томонида кафедра бўлиб, унинг олдида қора костюм кийган митти бола маъруза қиларди. Кафедра устида чизмалар, қувур шаклида ўралган аллақанча қоғозлар ётарди, у қоғозларни бир-бир очиб тингловчиларга кўрсатарди. У гапирадиган гапидан янглишиб қолиб, дам ўтмай дафтарига қараб оларди. Кўзи яхши кўрмагани учун кўзойнак тақиб олган эди ва ҳар сафар уни чўнтагига солиб кўярди-да, керак бўлганда чўнтагини узоқ вақт кавлаб тополмасди.

— Бу Чирпирак, — деб шивирлаб, уни шерикларига танитди Биновой. — Маърузани бошлабди, майли, диққат билан қулоқ солсак, барини тушуниб оламиз.

Биновой энг охирги қатордан учта бўш жой топиб, Билмасвой, Олабола ва Тугмачахонни ўтқазиб қўйди. Ўзи бошқа қатордаги бўш жойга ўтирди.

Билмасвой билан Тугмачахон роса ҳафсала билан қулоқ солишди, аммо ҳеч нарса тушунишмади, чунки Чирпирак фақат олимлар тушунадиган тилда гапирарди. Олабола ҳам роса бошини қотириб, бирор нарса тушуниб қолишга уринарди. Аммо бир дақиқадан кейин унинг боши ёнига шилқ этиб оғиб, секингина пинакка кетди. Тугмачахон уни туртган эди, уйғонди, лекин бир дақиқадан сўнг боши бошқа томонга оғиб, тагин ухлаб қолди. Билмасвой ҳам бор кучи билан кўзини очса-да, уйқу элитаётганини сезди.

Яхшиям, Чирпирак тезда маърузани тамомлади. Раис:

— Энди айланувчан уй қуриш мумкинми ё мумкин эмасми, деган масалани муҳокама қиламиз, — деди.

Стол ёнига оқ йўл-йўл костюм кийган ва шу тусда бўйинбоғ таққан митти бола келди.

— Чирпирак жуда яхши доклад қилди, — деб сўз бошлади у. — Тажриба кўрсатишича, айланувчан уй қуриш мумкин, бу ҳақда ҳеч ким баҳслашолмайди. Лекин уни қуриш зарурми, шу масалани ўйлашимиз лозим. Энг ёмони шундаки, айланувчан уйларда яшовчи миттиларда атроф муҳитни тўғри тасаввур қилиш бузилмоқда. Бундай дейишимизнинг сабаби, ўзим ҳам шунақа уйда тураман. Мана, қулоқ солинглари-а, офтоб уйимнинг деразасига бир кунда ўн-ўн икки марта тушиб, ўн икки марта йўқолади. Офтоб тушиши билан эрталаб бўлиб қолганга ўхшайди, аммо офтоб кетиши билан кеч киргандай бўлади ва ухлашга тўғри келиб қолади. Куннинг ярмига келиб, бугун бугунми ёки кечами, билолмай қоламан. Кечга бориб гўё бир кун эмас, ўн икки кун ўтгандай туюлади. Кеча-кундуз ҳар қачонгидай йигирма тўрт соат бўлмай, ҳаммаси бўлиб фақат бир соатгина деб ўйлай бошлайман, шунинг учун шошиламан-да, ҳеч иш қилолмайман. Тасаввуримда қуёш осмонда секин юрмай, пашшадай тез учганга ўхшайди.

Ҳамма кулиб юборди. Стол олдига оқ кўйлак кийган қизалоқ келди.

— Бу-ку, ҳали унчалик хавfli эмас, чунки сиз ўнгдан чапга айланадиган уйда яшайсиз. Шунинг учун сиз деразадан қараганингизда, осмондаги қуёш сизга чапдан ўнгга, яъни одатдагидай шарқдан ғарбга юргандай туюлади. Аммо менинг бир дугонам бор, гўё унга қуёш осмонда тескари юргандай бўлармиш, чунки уйи сизнинг уйингизга ўхшаб айланмай, тескарисига айланар экан. У, эрталаб олдин бўладими ёки кечқурун олдин бўладими, ажратолмай қолибди, шарқ билан ғарбнинг қайси томондалигини фарқ қилолмас экан, унинг калласи гингиб қолибди. Ҳатто, у кейинги пайтда ўнг қўли қайсию чап қўли қайсилигини ҳам фарқлолмай қопти.

Тагин ҳамма кулиб юборди. Бу орада стол ёнига яна бошқа бир меъмор келди. У ингичка, озгин, боши бўлса бодрингга ўхшарди. У бидирлаб тез-тез гапирарди. У гапирганида «ч» ўрнига «ш», «р» ўрнига «л» дерди.

— Булал ҳали хеш гапмас! — деди у. — Қуёш сизга пашша эмас, осмон бўйлаб ушолмайди. Фан қуёш бил жойда тулади, ел айланади деб аниқлаган. Биз ҳаммамиз ел билан балобал айланамиз. Шунинг учун гўё бизга қуёш кўкда юлганга ўхшайди. Бизга фақат айланганга ўхшагандан кейин, унинг секин юлгани, тез юлгани, шапдан юлгани, шапдан ўнггами, ўнгдан шапгами, ғалбдан шалққа ё шалқдан ғалбга юлгани балибил эмасми?

Шу пайтда бошқа бир нотиқ стол олдига отилиб чиқди.

— Қанақасига бари бир экан? — деб бақирди у. — Барчага қандай бўлса, шундай туюладиган бўлсин, бўлмаса кераги йўқ. Бизга фақат ўнг билан чапни ажратолмаслик етишмай турувди энди. Агарда ҳамма орқа томонига қараб юрадиган бўлса, нима бўлади?

— Йўғ-эй, ҳали бунчалик бўлишга анча бор! — деб қичқирди кимдир.

Баҳс қизиб кетди. Меъморларнинг қандай қарорга келиши Билмасвойни қизиқтирарди. Ҳатто унинг уйқуси ҳам қочиб кетди. Аммо Олабола қотиб ухлаб қолганидан, уйғотишга Тугмачахоннинг кучи етмади. Кейин уни безовта қилмасликка қарор қилди. Олабола олдинига жимгина ухлади-ю, аммо кейинчалик стулдан йиқилиб кета бошлади. Тугмачахон полга йиқилиб тушмасин яна деб, уни ёқасидан тутиб ўтирди. Борган сари иш чатоқлашиб, Олабола қаттиқ хуррак отишга тушди, уни Билмасвой шунча туртса ҳам тўхтамади. Охири Билмасвой билан Тугмачахон уни қўлтиғидан кўтариб эшикка олиб чиқишди. Олабола зўр-базўр оёғини босарди-ю, калласи бўлса, буғдой бошоғига ўхшаб гоҳ уёққа, гоҳ буёққа оғиб кетарди.

— Сулайиб қолганини кўринглар, — деди Билмасвой. — Ҳа майли, ҳечқиси йўқ, ҳозир кўчага олиб чиқамиз, эҳтимол, у тоза ҳавода ўзига келиб қолар.

Ўн тўққизинчи боб

ТЕАТРДА

Билмасвой билан Тугмачахон кўчага чиқишди-да, Олаболани бинонинг ёнидаги кичкина боғчага судраб боришди. Боғчанинг ўртасига фаввора қурилган бўлиб, атрофига эса стол ва стуллар қўйилган эди. Буларни эҳтимол, меъморлар мажлис орасидаги танаффусларда тоза ҳавога чиқиб дам олиб ўтиришлари учун қўйишгандир.

Олаболани фавворанинг ёнига олиб келишди-да, юзига сув сепа бошлашди. Олабола шу заҳоти уйқудан кўзини очиб:

— Бу нимаси? Нега ювинаман? Овқатланамизми? — деди.

— Ҳа, ювиниб олгин, овқатланамиз, — деди Билмасвой сеҳрли таёқчасини олатуриб.

Учалови фаввора сувига ювиндилар-да, ўша заҳоти стол устида сеҳрли таёқча келтирган ҳар хил ноз-неъматлар тўла очилдастурхон атрофига ўтирдилар.

Саёҳатчилар овқатланиб бўлиб, тагин меъморлар комитети мажлисига қайтиб киришмоқчи бўлишди-ю, аммо шу пайтда кўчадан мусиқа садоси эшитилиб қолди. Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола боғчадан югуриб чиқиб, кўчада аллақандай ғалати мусиқа асбобини чалиб кетишаётган иккита митти болани кўришди. Биттаси бочкага ўхшаган нарсани тасма билан елкасига осиб олганди, бочканинг икки томонига оқ тугмалар терилганди. Митти бола ўша тугмаларни босди, бочка ичидан худди гармон ёки аккордеоннинг овозига ўхшаган товуш чиқарди. Бошқа мусиқачининг қўлида эса, қопқоқли карнайча бор эди. У карнайнинг қопқоқларини босса, карнай ўзидан-ўзи чалинаверарди. Унинг овози най овозига ўхшаган тиниқ, ёқимли эди, тинмай эшитгинг келарди.

Билмасвой ҳам, Тугмачахон ҳам, Олабола ҳам — учаласи индамай машшоқларнинг изидан кетаверишди. Машшоқлар тўхтамай чалишарди. Бир куй тамом бўлса, ўша заҳотиёқ бошқасини бошлаб юборишарди. Уткинчилар уларга ҳурмат билан қарашар, йўл беришарди. Қуёш шаҳрида ҳамма мусиқа ишқибози бўлиб, маза қилиб эшитар экан.

Мусиқачилар бир оз юргандан кейин тўхташди. Елкасига бочка осган бола:

— Тўхта-чи, оғайни, дами пасайиб кетди, ҳаво тўлдириш керак бўлиб қолди, — деди шеригига.

У-чўнтагидан велосипед насосини олди-да, бочкага улаб, ҳаво бера бошлади. Бу қанақа асбоб эканини билмоқчи бўлган Билмасвой унинг олдига келиб:

— Бемалол бўлса, айтиб беринг-а, бу сиз чалаётган бочка қандай асбоб ўзи? — деди.

— Бу бочка эмас, пневматик гармон, — деди машшоқ.

— Нима учун унинг ичига ҳаво юборяпсиз?

— Ҳавосиз қандай чалади? — деди ҳайрон бўлиб чолғувчи, — у ҳавосиз чалинмайди-ку. — У бочканинг бир томонидаги қоп-қоғини очди-да, унинг ичидаги тешик металл пластинкаларни кўрсатди.

— Мана бунга қаранг-а, унинг ичидаги тешикдан ҳаво ўтганда металл пластинкалар тебранади-да, товуш чиқаради. Оддий гармонда эса ҳавони юргизиш учун босқонни доим чўзишга тўғри келади. Дам билан ишлайдиган гармонни чалганингизда босқонни чўзишга ҳожат қолмайди, чунки ҳавони махсус идишга тўлатиб олинади. Мана бу ўша махсус идиш, қаранглар.

— Мана бу сибизга ҳам сиқилган ҳаво билан чалинади, — деди бошқа машшоқ саёҳатчиларга ўз сибизғасини кўрсатиб. — Оддий сибизғани чалганда чолғувчи доим уни боши оғриб кетгунга қадар пуфлаб дам бериб туради, сиқилган ҳаво билан ишлайдиган сибизғани кунбўйи чалишим мумкин, сира бош оғримайди. Илгарилари биз оддий сибизғаларни чалардик, энди уларни ишлатмай қўйдик

Машшоқлар тагин чолғуларини чалиб, йўлга тушишди. Билмасвой ва унинг шериклари ҳам мусиқа эшитиб, кўчани томоша қилиб кетишди. Тушлик овқат пайти бўлганидан талай миттивойлар ва миттиойлар стулларда ўтириб, очиқ ҳавода овқатланишарди. Кўплари овқатланиб бўлиб ҳам ҳеч қаёққа кетмай, шу ерда ўтириб шахмат, шашка ўйнашар, бошқа бирлари эса столда ўйнайдиган ўйинлар билан машғул эди. Баъзилари газета ўқишар, журнал ё китобларнинг суратларини томоша қилишарди.

Қуёш шаҳри аҳолиси одамга эл бўладиган дилкаш кишилар эканини айтиб ўтиш зарур. Агар бир митти ўқиётган китобида қизиқ жойи чиқиб қолгундай бўлса, ўзи кулиб бўлиб, ҳамма кулсин учун дарров бошқа болаларнинг ёнига келиб, ўша қизиқ жойини овоз чиқариб ўқиб берарди. Агарда битта-яримта журналдан кулгили сурат топиб кула бошласа, бошқалар ҳам тортинмай унинг олдига келиб, суратни кўриб бирга кулишарди...

Вақт кечга яқинлашиб, офтобнинг тафти қайтиб қолганди. Кўчаларда миттивойлар, миттиойлар кўпайганди. Йўл-йўлакай машшоқлар учраб турарди. Митти болалар сиқилган ҳаволи гармон, сибизга ва карнайларни чалишар, қизалоқлар бўлса ноғорасимон асбобни чалишарди. Бу асбоб элакка ўхшаш думалоқ эди. Унинг бир томонига чилдирма ясалиб, бошқа томонига эса чилтор асбобига ўхшаш сим тортилганди. Яна икки ёнида ҳар хил жаранглайдиган қўнғироғи ҳам бор эди.

Энди мусиқа садоси ҳаммаёқдан эшитиларди, бир жойда туриб бемалол кўнгилга сиққунча эшитса бўларди.

Улар деворидаги катта ярим доира аркка чиройли парда тортилган бир уй олдида тўхташди ва бир қанча митти болаларнинг бино ичидан стуллар ташиб чиқиб, парда олдига — кўчага қўяётганларини кўриб қолишди.

— Бу стуллар нима учун керак? Бу ерда нима бўлади? — деб сўради Билмасвой.

— Бу эстрада театри, — деб жавоб берди митти болалардан бири. — Стулни олиб ўтир, кўрасан.

— Утирамизми? — деб сўради Билмасвой Тугмачахон билан Олаболадан. Улар:

— Утирамиз, — дейишди.

Ҳаммалари парда олдидаги биринчи қаторга ўтиришди. Стуллар аста-секин томошабинлар билан тўла бошлади. Кўчага тезда қоронғи тушди. Кўнғироқ чалинди. Аркнинг четларига равшан фонуслар ёқилди, бошлаб дазмолланган янги қора костюм кийган, қапаакнусха оқ бўйинбоғ таққан бир митти бола ёритилган сахна олдида пайдо бўлди. Артистлар шунақа бўйинбоғ тақишни жуда яхши кўришади, чунки бу уларни оддий миттилардан ажратиб туради-да. Унинг силлиқ таралган қора сочи фонус ёруғида ялтиллади.

— Салом, дўстлар! — деб қичқирди қорачадан келган митти бола. — Эстрада томошамизни бошлаймиз. Мен олиб борувчиман. Исмиб Ёқача. Сизларга қайси артист чиқишини эълон қиламан. Ҳозир Қуймоқжон деган машҳур товлангич артист чиқади.

Билмасвой билан Олабола бунақа қизиқ номни эшитиб пиқиллашди. Парда кўтарилиб, сахнага оқ костюм кийган, қўлида сибизга тутган бир артист чиқиб келди. У йўғон, бақалоқ, юзи қуймоқдай дўмалоқ ва қип-қизил эди.

— Қарагин, ростдан ҳам қуймоқдай! — деб Билмасвойнинг кулоғига шивирлади Олабола.

Уларнинг иккови ҳам тоза кулишди. Артист энг олдин одамларга таъзим қилди, кейин сибизгасини чала бошлади. Энди Билмасвой билан Олабола қулмай қўлоқ солишди. Артистнинг чалган куйи уларга жуда ёқди.

Қуймоқжон куйни чалиб бўлди, аммо у ҳали сахнадан тушиб улгурмаганди, сахнада тўқ кўк костюм кийган, қўлига мис карнай тутган артист пайдо бўлди.

— Нима учун Қуймоқжон кетиб қолди? — деб сўради Билмасвой.

— Қизиқсан-а! — деб кулди Тугмачахон. — Бу ахир Қуймоқжоннинг ўзи-ку.

— Нима деясан? — деб қўлини силтади Билмасвой. — Қуймоқжон оқ костюмда эди-ку.

— Энди кўк костюм кийиб олган-да, — деди Тугмачахон.

— Бўлмаган гап! Бунчалик тез қайта кийина олмайди! — деб баҳслаша бошлади Билмасвой.

Улар баҳслашиб бўлишгунча, артист карнайни чалиб бўлди-да, сахна орқасига ўтди. Аммо сал ўтмай яшил костюм кийиб, қўлига гармон ушлаб яна пайдо бўлди.

— Бу ким бўлди? — деб ҳайрон бўлди Билмасвой. — Балки, бунга ҳам Қуймоқжон дерсан?

— Албатта, Қуймоқжон-да, — деб жавоб берди Тугмача-хон. — Биласанми, бу жуда тез қайта кийиниб оладиган артист. Ёқачанинг: «Товлангич артист» деганини эшитганмидинг? Сенингча, товлангич дегани ким?

— Товлангичми? Билмайман. Фақат бунчалик тез қайта кийиниб бўлмаслигини биламан. Агар у камзулинигина алмаштирса, бошқа гап эди, ахир у шимини ҳам алмаштиряпти-ку!

— Шимига қарамагин-да, башарасига қарагин, ўша Қуймоқжоннинг ўзи эканини кўрасан.

Билмасвой синчиклаб қараган эди, яшил костюм кийган артистнинг юзи худди Қуймоқжонникига ўхшаган думалоқ ва қип-қизил эканини кўрди.

— Қуймоқжоннинг ўзгинаси! — деб қичқирди Билмасвой. — Олабола, қарагин-а, Қуймоқжон!

— Қанақасига Қуймоқжон? — деди ҳайрон бўлиб Олабола.

Билмасвой бу чиққан артистларнинг ҳаммаси бир киши эканини Олаболага тушунтира бошлади. Олдинига Олабола тушуна олмади, тушуниб етгандан кейин, хохолаб кула бошлади. Қуймоқжон бўлса, бу орада ҳар хил кийимда пайдо бўлиб, турли чолғу асбобларини чаларди. У энди фақат кийиминигина эмас, ҳатто башарасини ҳам ўзгартирарди. Олдин у мўйловсиз эди, кейин мўйлов ёпиштириб чиқди, сўнгра қора соқол тақиб, бошига сариқ жингалак соч кийиб чиқди. Кейин соқоли йўқолиб, боши ялтироқ тепакал бўлиб қолди. Қип-қизил узун бурни кулгили ҳолатда бир ёққа қийшайган эди. Билмасвой бунақанги ўзгаришни кўриб, хохолаб кулди, ҳатто у товлангич артистнинг ўйини тамом бўлганини ҳам пайқамай қолди. Кейин Ёқача, энди Юлдузча деган ашулачи чиқади, деб эълон қилди.

Шундай қилиб, саҳнага ашулачи Юлдузча чиқди. У эгнига оқ укпар ёқали, бадани кўриниб турган юпқа, узун енгли, этаги ерга тегадиган оқ кўйлак кийган эди.

Ашулачини кўрган Билмасвой қаттиқ хохолаб юборди.

— Роса енг эканми! Енгига қарагин! — деб шивирлади у Олаболага. — Ясанишним хўп қотирибди-да!

— Ким ясанибди? — деб сўради тушунмай Олабола.

— Қуймоқжон-да.

— Ҳали бу Қуймоқжонми?

— Бўлмаса ким? Албатта, Қуймоқжон-да.

— Мен ашулачи Юлдузча деб ўйлабман.

— Қандай Юлдузча бўлсин? Бу товлангич-ку!

— Ҳа... — деб чўзди Олабола ва қаттиқ хохолаб юборди. — Мен бўлсам, тўсагдан ашулачи қаёқдан келиб қолди деб ўтирувдим-а! Демак, бу Қуймоқжон экан-да. Мана буни қойил деса бўлади.

Бу орада оркестр чалиниб, ашулачи қўшиқ айта бошлади.

Билмасвой билан Олабола кулиш билан овора эди. Улар Қуймоқжоннинг шунчалик ингичка овози бор деб ҳеч ўйлашмаганди. Атрофдагиларнинг жаҳли чиқиб, жим ўтиришни ил-

тимос қилишди. Билмасвойнинг эса кулгидан ичаги узилиб, Олаболага шундай деди:

— Тентакларни қара! Улар буни ростакам ашулачи деб хаёл қилишяпти-да.

Қўшиқ тамом бўлиши билан ҳамма қаттиқ чапак чалди. Билмасвой бўлса, овозининг борича:

— Офарин, Қуймоқжон! — деб бақирди.

— Бемаъни гапингни қўйсанг-чи! — деди унга Тугмачахон. —

— Бунинг Қуймоқжон эмаслигини кўрмаяпсанми?

— Бўлмаса бу ким? — деди ҳайрон қолган Билмасвой.

— Бу ашулачи Юлдузча-ку. Ахир, Ёқача эълон қилганини эшитмадингми?

— Тфу! — деб юборди жаҳл аралаш Билмасвой. — мен ҳам қараб, унинг башараси Қуймоқжоннинг башарасига сира ўхшамаганини сезувдим-а. Менга қара, Олабола, бу Қуймоқжон эмас.

— Қанақасига Қуймоқжон эмас, — деди ҳайрон бўлиб Олабола.

— Шундай, Қуймоқжон эмас, вассалом.

— Бўлмаса ким бу?

— Ким фарқига боради дейсан? Қанақадир ашулачи Юлдузча эмиш.

— Ана холос! — деди жаҳл билан Олабола. — Бир қарасанг, Қуймоқжон, бир қарасанг Қуймоқжонмас! Одамларни роса янглиштирди-ку! Бу ерда жинни бўлиб қолишинг ҳеч гап эмас!

Ашулачи қиз бу орада янги қўшиқ ижро этди. Аммо Билмасвой қулоқ солмади. У кўз олдида ҳеч қандай найрангсиз чинакам ашулачи қиз турганини билиб олгач, унга қизиқмай қўйди. Зерикканидан стулда айлана бошлади ва оғзини каппа-каппа очиб эснади. Охири ўзига бошқа эрмак топди: кафти билан иккала қулогини бир бекитар, бир очарди. Бундай қилганидан унга қўшиқ ўрнига қандайдир қурбақанинг вақир-вуқири эшитиларди. Билмасвой олдинги қаторда, энг кўринадиган жойда ўтиргани учун ашулачи қизалоқ безовта бўлиб унга қараб қўярди. У амал-тақал қилиб қўшиғини тугатди-да, кетганча қайтиб чиқмади. Билмасвой хурсанд бўлди, аммо шунда Ёқача чиқиб эълон қилди:

— Энди сизнинг олдингизга Қўшиқжон деган машҳур ашулачи чиқади.

Саҳнага янги жигарранг костюм кийган ашулачи чиқди. Унинг ён чўнтагидан четига тўр тугилган дастрўмолининг учи чиқиб турар, бўйнига эса Ёқачаникига ўхшаган капалакнусха кичкина бўйинбоғ тақиб олганди.

Қўшиқжон одамларга одоб билан таъзим қилди-да, майин ва ёқимли овоз билан қўшиқ айтди. Қўшиқ тугаши билан ҳамма-ёқда гулдурос кўтарилди: кимдир чапак чалар, кимдир ер тепинар, кимдир «офарин», дерди. Тугмачахон ҳам бор кучи билан чапак чалиб, «офарин», деб бақирди. Ашулачи тагин чиқиб қўшиқ айтмагунча шовқин тугамади.

— Ана холос! — деб жаҳл аралаш пўнғиллади Билмасвой. — Анов Юлдузчиси роса чийиллаганди, энди бу Қўшиқжон ҳам безор қиладиганга ўхшайди!

— Сен, Билмасвой, жуда ғалатисан-да, — деди Тугмачахон, — қўшиқ ҳаммага ёқяпти-ку, фақат сенга нима учундир ёқмаяпти.

— Эй! — деб қўл силтади Билмасвой. — Ўзларини қўшиққа бошқалардан кўра кўпроқ тушунамиз деб кўрсатиш учун, қўшиқ ёқяпти, дейишади-да.

— Бу гапинг нотўғри! — деди Тугмачахон. — Мисол учун, мен ўзимни кўрсатиш учун айтаётганим йўқ. Аслида, Қўшиқжоннинг ашула айтиши менга ёқяпти.

— «Қўшиқжон, Қўшиқжон!» — деб башарасини бужмай-тирди масхара қилиб Билмасвой. — Мен Қўшиқжонни севиб қолдим деб айтиб қўяқол-да!

— Мен-а?! — деди уялиб кетган Тугмачахон.

— Сен! — деб қовоғини солиб тўнғиллади Билмасвой.

— Севиб қолибманми?

— Ҳа, севиб қолдинг.

— Вой, сени... вой, сен уятсизни...

Тугмачахон ғазабланганидан сўзлаёлмай қолди ва Билмасвойнинг қоқ калласига бир мушт туширмақчи бўлди-ю, аммо ўзини босиб ундан юзини ўгирди.

— Қани, менга севги ҳақида бир сўз айтиб кўр-чи, нима бўлишини кўрасан, — деди у. — Сен билан сираям гаплашмайман, билиб қўй!

Концерт ҳали ҳам давом этарди. Қўшиқжондан кейин фокусчилар, акробатлар, ўйинчилар, масхарабозлар чиқишди. Буларнинг барчаси кулгили эди-ю, аммо Тугмачахон пинагини ҳам бузмасди. У Билмасвойдан қаттиқ хафа бўлган эди. Ўзингиз айтинг, бировни севиб қолдинг деб айтишга қандай қилиб тили бордийкин Билмасвойнинг! Тугмачахоннинг таъби хира бўлди, артистларнинг ўйини сира унинг кўнглига сиғмади. Билмасвой билан Олабола бўлса, ўлгудай кулишди, концерт охирида иккови ҳам стулдан йиқилиб тушди. Ҳатто, Олаболанинг боши стулнинг оёғига урилиб, ғурра бўлди.

Шу билан томоша тамом бўлди ва бир неча дақиқадан кейин бизнинг саёҳатчилар тугмачали машинада меҳмонхона томон йўл олишди. Улар тунда шаҳарни ҳали сираям кўрмаганлари учун, кўз олдиларида намоён бўлган ажойиб манзараларга нигоҳ узмай қарардилар. Шаҳар тепасида тунги осмон қоп-қора бўлиб кўринарди-ю, аммо атроф кундузгидай ёруғ эди. Олдинига нур уларга тепадан тушаётгандай туюлди, кейин эса ёруғлик қаердандир пастдан таралаётгандай сезилди. Аслида эса нур ҳамма томондан тараларди, чунки уйлар ҳам, газета дўкончалари ҳам, газ сув дўконлари ҳам, ҳатто йўлчалардаги тумбочкалар ҳам, нима бўлса, ҳаммаси ҳам нурафшон бўёққа бўялган эди.

Қуёш шаҳридаги деворларни сарик, оч ҳаворанг, оч яшил ва оч пушти ранга бўйшарди. Том, пештоқ, балкон ва дераза

ромларини қизил-ёқут ва зумрад яшил рангга, оч кўк, гунафша ҳамда жигарранг бўёқларга бўяшарди. Уйларнинг устунларига, одатда, оқиш нур сочувчи моддага оч сариқни аралаштириб суркашарди. Кундузи бу бўёқларни оддий бўёқлардан ажратиб бўлмайди. Аммо улар кундузи қуёш нурини ютиш хусусиятига эга бўлиб, ўзларига ёруғлик энергиясини йиғади. Кеч кириши билан турли рангда нур тарқата бошлайди. У нурлар бир-бирларига аралашиб, натижада бўялган девор, устун, пештоқ ва шу кабилардан аста-секин майин, кўнгил очувчи нур тарқалади ва ҳеч қандай чироқнинг ҳожати ҳам бўлмайди.

Қуёш шаҳрида шунақа нур сочувчи бўёқлар билан иморатларгина эмас, ҳатто йўлларда қатнайдиغان талай автомобиллар, автобуслар ҳам бўялган эди. Буларнинг устига, уйларнинг деворига осилган суратларнинг ҳам шу бўёқларга бўялганини қўшганда, Қуёш шаҳрининг ажойиб тунги манзарасини тасаввур қилиш мумкин.

Йигирманчи боб

БИЛМАСВОЙ ВА ДЎСТЛАРИНИНГ ИНЖЕНЕР ТАХТАВОЙ БИЛАН УЧРАШГАНИ

Эртаси куни эрталаб ҳаммадан олдин Тугмачахон уйғонди. Билмасвой билан Олабола ухлаб ётишганди, Тугмачахон кўчага чиқиб, газета олиб келди-да, ўтириб ўқий бошлади. Олдинига у тинчгина шошмай ўқиди, кейин бирдан юзида қўрқув пайдо бўлди. Билмасвой билан Олабола ухлаб ётган хонага кириб:

— Тезроқ туринглар! Бизни газетада ёзишибди! — деб бақариб юборди.

— Нима деяпсан? — деб ҳайрон бўлди кўзини очган Билмасвой. — Ҳар ҳолда, биз ҳали дурустроқ ҳеч нима қилганимиз йўқ-ку, ахир.

— Бу ерда ҳам ҳеч қанақа дуруст нарсани ёзишмаган, мана, ўқиб кўр!

Билмасвой газетани олиб, унда босилган мақолани ўқий бошлади. Мақолада бундай деб ёзилган эди:

«Шарқий кўчада, Шарбат тор кўчасининг яқинида иккита номаълум ўткинчи гулга сув сепадиган ичакни олиб, гулларга сув сепиш ўрнига ўткинчиларга сепа бошланганлар. Ҳодиса рўй берган жойга югуриб етиб борган милиционер Ҳуштакжон тартиб бузувчиларнинг бирини ушлаб, милиция бўлимига олиб келган. Ушандан кейин милиция идорасидаги милиционер Ҳуштакжон ва қўлга тушган тартиб бузувчи турган хонанинг девор ва шиплари қулаган. Уларнинг иккови ҳам бинонинг бузилган жойидан топилмаган, қаёққа қўйиб бўлишгани ҳозиргача номаълум. Қидиришларга қарамай, на милиционер Ҳуштакжон

ва на номи ҳалигача номаълум бўлган тартиб бузувчи шу чоқ-қача ҳеч қаердан топилмаган. Ўз хизмат вазифасини бажариб турган милиционер Қоровулжон ҳам кулашнинг сабаби ҳақида ҳеч қандай маълумот беролмаган, чунки у шу воқеа рўй берганда бошқа бинода бўлган. Ғойиб бўлган тартиб бузувчини ва милиционер Ҳуштакжонни қидириш учун ҳамма чоралар кўрилди. Бинонинг кулаш сабаби аниқланмоқда».

— Мана энди бинони сеҳрли таёқча билан қулатганингни аниқлашади, бунинг учун сени мақташмаса керак, — деди Тугмачахон Билмасвойга.

— Бундан чиқди, сеҳрли таёқчам борлигини ҳеч кимга айтмасдан жим юришим керак экан-да, — деди Билмасвой.

— Милиционер-чи, у қўлингдаги таёқчани кўрганди-ку, ахир, — деди Тугмачахон.

Шу пайт эшик тақиллаб қолди. Билмасвой милиционер мени олиб кетгани келди, деган хаёлга борди-да, стол тагига бекиниб олмоқчи бўлди, лекин эшик очилиб хонага Биновой кириб келди.

— Салом, қадрли дўстлар! — деди у жилмайиб. — Сизларни топганимга росаям хурсандман! Кеча қаёққа йўқолиб қолдингларинг?

— Биз йўқолганимиз йўқ, — деди Билмасвой. — Шунчаки Олабола мажлисда ухлаб қолувди, бир оз шамолласин деб, кўчага олиб чиққандик.

— Ҳа, шундоқ дег! — деди Биновой. — Мен нима қилишимни билмай кўрқиб кетдим. Ахир, Тарвузийнинг уйини кўрсатаман, меъморчилик ҳақида гапириб бераман, деган ваъдамни бажара олганим йўқ эди-да.

— Ҳа, майли, ҳечқиси йўқ, — деб қўл силтади Билмасвой.

— Йўқ, йўқ, ҳечқиси йўқ деганингиз тўғрима! Бизда ўз ваъдасини бажариш одат бўлиб қолган. Безовталаниб, ҳатто кечаси ухломадим. Қандай қилиб бўлса ҳам эрталаб сизларни топишга қарор қилдим-да, шундан кейингина тинчиб ухладим.

— Бизни қандай қилиб топдингиз? — деб сўради Тугмачахон.

— Сизнинг бошқа шаҳардан келганингизни билардим-ку, шунинг учун бутун меҳмонхоналарга сим қоқиб, Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола деганлар сизнинг меҳмонхонангизда туришадими, деб сўраб чиқдим. Худди шу меҳмонхонадан менга, Тугмачахон туради, дейишди.

— Сиз жуда топагон экансиз, — деб Биновойни мақтади Тугмачахон.

— Уни қара-я! — деб пўнгиллади Олабола. — Буни ҳар қандай галварс ҳам топа олади.

— Сал одоб билан гаплашсак яхши бўларди, — деди Тугмачахон.

— Олабола тўғри айтади, — деб кулди Биновой. — Буни чиндан ҳар ким ҳам ўйлаб топиши мумкин. Менимча, энди меъ-

мор Гарвузийнинг уйини кўриш учун Ижодиёт кўчасига йўл олишимиз мумкиндир, деб ўйлайман.

Ҳаммалари хонадан чиқишди. Олабола йўлакда Билмасвойни тўхтатиб:

— Нега бунақа бўляпти? Биз бугун нонушта қилмаймизми, ахир? — деб шивирлади.

— Нонуштангни кўя тургин! — деди жаҳл билан Билмасвой, — Биновойнинг олдида нонушта ҳозирлашим яхши эмас-ку! Сеҳрли таёқчам борлигини ҳеч ким билмаслиги керак. Тушундингми?

Саёҳатчилар зинадан тушиб, меҳмонхонадан кўчага чиқишди. Билмасвой чўчиб атрофга аланглар, милиционер Хуштакжон учраб қолмасин деб, роса қўрқарди. У яқин орада битта ҳам милиционер йўқлигини кўриб, енгилгина хўрсиниб қўйди. Аммо шу пайт йўлка ёнига автомобиль келиб тўхтади-да, ундан оч кулранг костюм кийган, калта шимли митти бола сакраб тушди. Унинг бошида наушникли ялтироқ шапка бўлиб, шапкаси каскани ёки мотоциклчилар киядиган қалпоқни эслатарди. У Билмасвойга милиционерга ўхшаб кўриниб, қўрққанидан аъзойи бадани музлаб кетди. Аммо митти Билмасвойга эътибор ҳам қилмади. Биновойнинг олдида сакраб келди-да, баланд овоз билан:

— Салом, Биновой! Мана бу жуда кўнгилдагидек учрашув бўлди. Ҳа-ҳа-ҳа! Қаёққа кетяпсан? — деди.

— Ҳа, салом ошнажон! — деб севиниб жавоб берди Биновой. — Дўстларим билан ўйнаб юрибман. Ижодиёт кўчасига бормоқчимиз. Марҳамат қилиб танишиб қўй: мана бу Тугмачахон, бу Билмасвой, бу бўлса Олабола.

— Танишганимдан жуда хурсандман! — деди баланд овоз билан митти бола ва қаттиқ хохолаб кулди.

Унинг саёҳатчилар билан танишганидан хурсандлиги сезилиб турарди. У тезда Тугмачахоннинг олдида борди-да, унинг қўлини шунақанги куч билан қисдики, бечоранинг кўзидан ёш чиқиб кетишига сал қолди. Шундай тезлик билан Билмасвой ва Олаболанинг олдида бориб, улар билан ҳам саломлашди ва:

— Отим Тахтавой. Инженер Тахтавойман, — деди.

Олабола бу антиқа номни эшитиб пиқиллаб юборди.

— Бу Тахтавой дегани қанақа ном бўлди? — деди ҳайрон бўлиб у. — Сиз, эҳтимол Тахтавой — Махтавойман, демоқчидирсиз?

— Ваҳ-ҳа-ҳа! — деб баланд овоз билан кулди Тахтавой ва қўли билан Олаболанинг елкасига дўстона уриб қўйди.

— Сен-чи, Олабола, гапиришдан аввал бундоқ ўйлаб олсанг маъкул бўларди, — деди Тугмачахон. — Агар битта-яримта отинг Олабола эмас, Олабулаланган деса борми, сен ҳам хафа бўлардинг-да.

— Олабулаланган? Бунақа ном бўлмайди, — деди Олабола.

— Шунингдек, ҳеч қандай Махтавой деган ном ҳам бўлмайди, — деди қатъий қилиб Тугмачахон.

— Йўқ, сиз янглишяпсиз, — деди Тахтавой, у ҳамон жилмаряди, — менинг бир ошнам бор, ҳақиқатан ҳам унинг исми Махтавой. Аммо у менга сираям ўхшамайди, мутлақо бошқача бола. Ҳа, ҳар хил ном бўлиши мумкин, уларнинг баъзилари-чи, жудаям кулгили-да. Ваҳ-ҳа-ҳа! Гап менинг ҳақимда бўлса, — у Олаболага мурожаат қилди: — Ҳақиқатан ҳам номим Тахтавой, лекин сизга ёқса, майли мени Махтавой деяқолинг.

— Нега энди! — деб аччиғи чиқди Тугмачахоннинг. — У сизни ўз исмингиз билан Тахтавой деб атайдди. Уни талтайтирманг.

— Дўстларимнинг Қуёш шаҳрида биринчи бўлишлари, — деди Биновой. — Улар биз томонга Гулзор шаҳридан келишган.

— Э-э, шундоқ денг! — деб қичқирди Тахтавой. — Демак, меҳмонимиз экансиз-да? Хўш, бу ерда нима қилиб турибмиз? Сизлар Ижодиёт кўчасига боришларингиз керакми? Қани, мининглар. Мен ҳам сизлар билан бирга бораман, агар хоҳласаларинг, йўл-йўлакай кийим-кечак фабрикасига кириб, томоша қиламиз. У ердаги барча усталар менга таниш.

Тахтавой бир ирғиб машина рулига ўтирди. Унинг автомобибли ҳаво қаршилигига кам учрайдиган силлиқ шаклда бўлиб, кўринишидан усти хиёл пачоқланган тўрт филдирак устига қўйилган тухумга ўхшарди, унинг ясси тумшуги олдинга, узунчоқ томони орқага қараган эди. Устки қисмида иккита чуқурча бўлиб, унинг ичи ҳайдовчи ва йўловчилар ўтирадиган жой эди. Ўтирадиган жой тепасида соябонга ўхшаш думалоқ томи бор. Филдиракларнинг олдида этикка ўхшаш буферлар чиқиб турарди.

Тахтавой тугмачаларни босиши билан кузовдаги тўрттала эшик очилиб кетди-да, дўстларимизни машинага таклиф қилди. Олабола кўп такаллуф кутиб турмасдан ҳайдовчининг ёнидаги бўш жойга ўтириб олди, Тугмачахон, Биновой ва Билмасвойлар орқадаги жойга ўтиришди.

Ҳамма ўтириб бўлиши билан тўрттала эшикча ўша заҳотиёқ ёпилди. Тахтавой қандайдир тепкини босган эди, мотор тариллади-да, машина тўсатдан бор кучи билан олдинга ташланди. Олабола нақ машинадан отилиб тушаёзди. У жонҳолатда тахтачадаги дастани ушлаб олди. Машина олдинда кетаётган ҳамма автомобилларни орқада қолдириб, ўқдек учиб кетди. Сакрашга мослаштирилган аппарати ёрдамида у ҳатто баъзи машиналарнинг устидан сакраб ўтарди.

Сакровчи ускуналар жуда содда қурилган эди. Тўрттала филдиракнинг ўқига пружинали темир этиклар уланган бўлиб, улар сакраш аппарати ишламаган вақтда буферларга ўхшаб, пошналари билан олдинга чиқиб турар ва амортизация учун, яъни тўқнашув юз бергундай бўлса, машинанинг қаттиқ урилмаслиги учун хизмат қилар эдилар. Сакраш аппарати ишга тушиши билан машина зарб билан олдинга сакрарди ва йўлда уч-

раган ҳар қандай тўсиқдан учиб ўтарди. Чорраҳадаги светофорнинг қизил чироғи ҳам уни тўхтатолмасди, чунки кўчанинг нариги бетига бемалол сакрай оларди. Пиёдалар ва қатор автомобиллар устидан ҳам учиб ўтарди.

Машинанинг сакрашидан ажабланган Олабола ўзининг ҳайратда қолганлигини айтмоқчи бўлди-ю, лекин вақтида хатосини тушуниб, ўз одатини эслаб қолди. Ҳарҳолда, у сўрашга оғзини жуфтлаган эди:

— Бемалол бўлса, айтгин-а, Тахтавой, нега калта шим кийиб юрибсан? Узунроқ шиминг йўқми? — деди.

— Калтаси иссиқ бўлмайди, — деб жавоб берди у.

— Нима учун наушникли шапка кийиб олгансан? У иситиб юборади-ку, ахир.

— Автомобилда юриш қоидасини билмас экансан. Бу наушникли шапка эмас, шлём. Бу шлёмнинг устида пўлат сақлагичи бўлиб, ичида пахтаси ҳам бор. Агарда ҳалокат бўлиб, тош йўлда шлём билан урилсам ҳам бошимга ҳеч нима қилмайди. Шлёмсиз урилсам борми, унда-чи... Ҳи, ҳи, ҳи!

Тахтавой кулаверганидан гапини давом эттира олмади.

— Сенда тагин битта шлём йўқми? — деб мулоимгина сўради Олабола.

— Йўқ, менда бошқа шлём йўқ.

Олабола хавфсираб, афтини буриштирди, орқасига қараб қўйди. Олдинга ўтирганига энди ўкинди. Тўқнашиш рўй бериб қолгундай бўлса, орқада ўтирганимда хавфсизроқ бўларди, деб ўйлади.

Бу орада автомобиль дарё лабига келиб қолди. Аммо у қирғоқ ёқалаб кетиш ўрнига тўсиқдан бир сакраб ўтди-да, шалоп этиб сувга тушди. Қўрққанидан чинқириб юборган Олабола эшикчани оча машинадан сакрамоқчи бўлди. Тахтавой эса унинг ёқасидан ушлаб қолди.

— Қўйиб юборинг! Чўкяпмиз! — деб додлади Олабола, унинг қўлидан чиқишга уриниб.

— Сираям чўкаётганимиз йўқ, сузяпмиз, — уни тинчлантирди Тахтавой. — Бунақа қурилмадаги автомобиллар фақат қуруқликдагина юрмай, сувда ҳам сузаверади.

— Агар сузадиган бўлса, чўкиб кетиши ҳам мумкин, — деди анча ўзига келиб қолган Олабола.

— Бу албатта тўғри, — деб кулги аралаш жавоб берди Тахтавой. — Лекин сиз хавотир олманг. Ҳар бир ўриндиқнинг тагида сувда чўкмайдиган мешлар сақланади.

Олабола шу заҳотиёқ ўриндиқни очди-да, ундан сувда чўкмайдиган доира мешни олиб, бўйнига солиб олди.

— Биз ҳали чўкаётганимиз йўқ-ку, — деди Билмасвой.

— Ҳечқиси йўқ, — деб жавоб берди Олабола. — Чўка бошлаганимда кеч бўлади.

— Машинам фақат сувдагина сузмай, ҳавода ҳам учади, — деди Тахтавой.

У шундай деди-да, асбоблар турадиган жойдаги тугмачага бармоғини текизди. Шу он визиллаш эшитилди. Билмасвой билан Тугмачахон юқорига қарашди, улар соябон деб тахмин қилган думалоқ томча паррак экан, у жуда тез айланарди. Машина секин-аста юқорига кўтарилди, кейин бирдан бурилди-да, сув устидан учиб кетаверди.

— Па-парашютлар ҳам ўриндиқ тагида сақланадими?— деб сўради қўрққанидан дудуқланиб Олабола.

— Парашютлар ҳеч қаерда сақланмайди, чунки ҳеч қандай парашютнинг кераги йўқ.

— Нега бунақа?— деб хавотир олиб сўради Олабола.

— Мабодо парашютдан сакрагундай бўлиб қолсангиз-чи, у парракнинг қанотларига тегиб кетса, парашютни ҳам, сизни ҳам парча-парча қилиб юборади. Ҳалокат рўй берганда, энг яхшиси, парашютсиз сакраган маъқул.

— Парашютсиз тушганда ерга урилиш мумкин-ку, ахир,— деди Олабола.

— Нега ерга урилар экансиз? Ахир сув устида учяпмиз-ку, сувга урилганда бадан унча оғримайди.

— Ҳа, унақада ҳечқиси йўқ,— деди Олабола.— Сувга йиқилиш унчалик қўрқинчли эмас.

— Албатта,— деб маъқуллади Билмасвой.— Сувга йиқилганинда фақат ювиниб олишни эсингдан чиқармасанг, айти муд-дао бўлади.

Ҳамма кулиб юборди, чунки Олабола жуда кир-чир бўлиб қолганди-да.

Автомобиль жуда баландда учарди, шаҳар бўлса кафтда тургандай яққол кўринарди. Бу жуда ҳам чиройли манзара эди. Уйларнинг томлари қуёш нурида садафдай ярқираб, ранг-баранг товланарди. Улар тангачалардан ясалгандай эди.

— Нима, сизда томлар балиқ тангачаларидан қуриладими?— деб сўради Билмасвой.

— Йўқ,— деди Тахтавой.— Сиз тангача деб ўйлаётган нарса қуёш батареялари, яъни уйларнинг томига ўрнатилган фото-элементлардир. Фотоэлементларда қуёш энергияси электр энергиясига айланиб, улар махсус аккумуляторларга йиғилади-да, иморатларни ёритиш ва иситишда фойдаланилади. Лифтларни, ўзиюрар зиналарни, вентилятор моторларини айланттириш ва бошқа қатор нарсаларга ишлатилади. Ортиқча электр энергиялар фабрика-заводларга юборилади, шунингдек, марказий электростанцияга жўнатилиб, у ерда радиоманит энергиясига айланттирилади, кейин уни керак бўлган жойга симсиз юбориш мумкин бўлади.

— Нима учун қуёш батареяси томларга ўрнатилган?— деб сўради Билмасвой.

— Ундан яхши жой топиш қийин,— деди Тахтавой.— Биринчидан, том доим бўш бўлади, у ердан ҳеч ким юрмайди, бари

бир бекор ётади, иккинчидан, у ерга доим қуёш нури тушиб туради, жуда кўп қуёш нурлари бекорга кетади.

Тахтавой машинасини дарё устидан буриб, пастга туширмоқчи бўлди. Машина тикка қайрилиб сувга шап этиб тушди-да, сувни том бўйи сачратиб юборди. Тахтавой машинанинг машқ қилишини мақтанмоқчи бўлиб, сув юзида бир неча марта айлантирди, эгри-бугри юргизиб кўрсатди-да, кейин қирғоқ томонга бурди. Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола бундан севишни ҳам, хафа бўлишни ҳам билишмади. Чунки Тахтавойнинг машинасида энг хавфсизроғи қуруқда юришми, сувда сузишми ёки ҳавода учушми — улар буни англаёлмадилар.

Йигирма биринчи боб

БИЛМАСВОЙ ВА ШЕРИКЛАРИНИНГ КИЙИМ-КЕЧАК ФАБРИКАСИГА ЭКСКУРСИЯГА БОРИШГАНИ

Автомобиль қирғоқдан ерга сакраб чиқди-да, кўча бўйлаб кета бошлади. У новвотрангга бўялган ўн қаватли думалоқ бино олдига келиб тўхтади.

— Юринглар, менинг ортимдан! — деди Тахтавой. — Этиб келдик!

У машинадан яшин тезлигида отилиб чиқиб, бинонинг эшиги томон кетди. Биновой, Билмасвой ва Тугмачахон машинадан тушиб, Олаболанинг бўйнидаги қутқариш резинасини олишига ёрдам беришгунча, Тахтавой эшикдан бир неча бор отилиб кириб, яна қайтиб чиқди.

— У ерда нега айланишиб қолдинглар? — деб бақирди у, қўлини шамол тегирмони паррагидай айлантириб. — Ортимдан юринглар!

Охири саёҳатчиларимиз эшик томон йўл олишди.

— Дадилроқ! — деди Тахтавой. — Мен билан юрганингизда ҳавотир олмасангиз бўлади. Бу ердаги ҳамма усталар менга таниш.

Дўстлар эшикдан кириб, поли, девор ва шиплари ялтироқ оқ сопол парчалари билан безатилган катта, айлана залда пайдо бўлишди. Ҳамма тарафдан механизмларнинг қулоқни қар қилувчи гувиллаши ва тайёрланаётган читларнинг шилдираши эшитиларди. Саёҳатчиларнинг олдига яхшилаб дазмолланган, кўкраги ва қорнига катта-катта оқ тугмалар қадалган топ-тоза коржома кийган, очиқ ёқасидан оқ бўйинбоғи кўриниб турган бир митти бола келди. У тўла ва тикмачоқдай, аммо елкаси тор эди, шунинг учун танасининг ўрта қисми йўғон, пастки қисми бўлса, яна ингичкалашгандек кўринарди, у худди балиққа ўхшарди.

— Салом, Балиқжон, — деди Тахтавой балиқсимон қоматли митти болага. — Мен сенга экскурсияга одам олиб келдим. Оғайни, бизларга қандай қилиб кийим-кечак тикишларингни бир кўрсатасан-да.

Балиқжон жавоб бериш ўрнига шеър ўқиётган артистдек қўлларини ёзиб гапирга бошлади:

— Менинг ортимдан марҳамат қилинлар! Мен-чи, дўстлар, бу ернинг сирларини баён қилиб бераман.

Кейин қўлини олдинга чўзиб, башарасини қўрқинчли буриштирди-да:

— Қўрқмай, тортинмай, олға дўстлар! — деб бақирди.

Олабола унинг ғашга тегадиган бақиринини эшитиб титраган ҳолда, Биновойнинг орқасига бекинди.

— Бу нима, жинними? — деб кўрқиб сўради у.

Лекин Балиқжон жинни эмасди. У кийим-кечак фабрикасида уста бўлиб ишлашидан ташқари театрда артист ҳам эди. Ёлғиз ўзи қолгудай бўлса, дарҳол қандайдир бирор ролни ўйлаб кетарди. Ундан бирор нарсани сўраб қолишса, у ўзини театр саҳнасида деб ўйлаб, баъзан ўз суҳбатдошига артистга ўхшаб жавоб берарди.

Артистлик маҳорати Олаболада қандай таассурот қолдирганини кўрган Балиқжон мамнун жилмайиб, саёхатчиларни залнинг марказига бошлади. У ерда металлдан ишланган ва тепа томон ингичкалашиб борган баланд цилиндр турарди. У тобланган пўлатдан ясалгани учун кўкиш тусда ятилларди. Унинг пастидан тепасигача айланма зина бор эди. Цилиндрнинг ҳамма томонидан симлар тортилиб, металл найчаларга монометр, термометр, вольтметр ва бошқа ўлчаш асбоблари ўрнатилган эди.

Цилиндр олдида тўхтаган Балиқжон энди артистчасига эмас, ўзининг одатдаги овозига гапирди. У гапирганда ҳеч қандай маъно бермайдиган «шундай деганда», «агар шундай дейиш мумкин бўлса», «бундай гапим учун кечирасиз» каби ибораларни кўп ишлатарди.

— Сизнинг олдингизда, менинг дўстларим, агар шундай дейиш мумкин бўлса, инженер Утқазжон системаси бўйича ишланган катта тўқимачилик қозони турибди, — деб гап бошлади Балиқжон. — Қозоннинг ичи, қайсики, шундай деганда, хом ашё сифатида хизмат қиладиган қоқигулнинг майдаланган поячалари билан тўлдирилади. Бу ердаги хом ашё, агар шундай дейиш мумкин бўлса, юқори даражадаги иссиқликка дуч келиб, турли моддалар билан кимёвий реакцияга киришади, бу гапим учун кечирасиз, бунинг натижасида, ҳавога теккан заҳоти совиб қоладиган хусусиятга эга суюқроқ, елимсимон нарсага айланади. Бу нарса қозондан қувурларга тушади ва қувур охиридаги микроскопик тешик орқали, бу гапим учун кечирасиз, сиқувчи асбоб ёрдамида сиқиб чиқарилади, у нарса микроскопик тешикдан чиққач, шундай дейиш мумкин бўлса, совийди ва мингларча ингичка ипларга айланади-да, қозон теварагига жойлашган йиги-

рув дастгоҳларига тушади. Мана, ўзингиз кузатиб турганингиздай, иплар йигирув дастгоҳида матога айланади-да, дастгоҳдан тўхтовсиз чиқиб туради, агар шундай дейиш мумкин бўлса, ундан кейин қолиплаш дастгоҳига тушади. Бу ерда мато кўриб турганингиздай, бўлак-бўлак бичилиб ва бир-бирлари билан алоҳида таркиб топган модда орқали елимланади-да, таъбир жоиз бўлса, тайёр кўйлакка айланади. Сизлар атрофда кўриб турган бошқа қолипларда ички, бу гапим учун кечирасиз, кийимларнинг турли размерлари тайёрланади.

Барча ишлаб чиқариш жараёни, яъни ип тайёрлашдан тортиб то тайёр кийимларни қутичаларга жойлагунча бўлган ҳолатни кўриб бўлишгач, бизнинг саёҳатчилар иккинчи қаватга кўтарилидилар. Бу ерда ҳам худди ҳалигидай усул билан турли-туман куртка, костюм, пальто ва жакетлар тайёрланарди. Булар ўртасидаги тафовут шунда эдики, бу ерда ип йигирув дастгоҳига тушишдан илгари бўяларди, яъни иплар бўёвчи қоришмалар орасидан тўхтовсиз ўтиб турарди. Балиқжон ипларнинг барча тури битта хом ашёдан қилинган бўлса-да, лекин мато турлича бўлиб чиқишини тушунтириб берди. Бу ҳолат эса кимёвий ишлов бериш усулига, шунингдек, йигирув дастгоҳининг тузилишига боғлиқ бўлиб, фақат читгина эмас, газлама, чийратма, шунингдек, наматсимон босиб тўқиш усулида ҳар хил бошқа матолар ҳам тайёрланарди.

Саёҳатчилар тагин бир қават юқорига кўтарилишганда, у ерда турли бичим ва размердаги шимлар тайёрланаётганини кўришди. Тўртинчи, бешинчи ва олтинчи қаватларда эса ҳар хил кўйлак, юбка, кофтлар тикишарди. Йигирув дастгоҳларидан бу ерга тушган читларга босма валикларда гул босиларди-да, натижада уларда катаклар, хол-хол, йўл-йўл ва ҳар хил гуллар, умуман, турли-туман суратлар ҳосил бўларди.

Еттинчи қаватда пайпоқ, галстук, попук ва ленталар, ботинка иплари, камарлар, шунингдек, дастрўмоллар тайёрланса, саккизинчи қаватда ҳар хил бош кийимлари, тўққизинчи қаватда эса оёқ кийимлар ишланарди. Бу ерда кигизсимон, мовутсимон, қисилган ашёлардан Қуёш шаҳри миттилари яхши кўрадиган ботинкалар кўплаб ишланарди.

Бизнинг саёҳатчилар бутун тўққиз қаватда Балиқжондан бўлак бирорта ҳам митттини учратмадилар, буюмларни тайёрлашдан то жойлашгача ҳамма ишни машина бажарарди. Унинг қаватда иш тамом аксинча бўлиб, яъни сира ҳам машина бўлмай, талайгина митти болалар ва қизалоқлар ишлар эди. Баъзи болалар расм соладиган кўчма курси олдида туриб сурат ишлашар, бошқалари стол ёнида ўтириб нималарнидир чизар, учинчи бирлари эса ҳар хил матодан ниманидир тикишарди. Атрофда эса тайёр кўйлакларни кийдириб ўлчаб кўриш учун ростакам митти болалар бўйидай келадиган катта қўғирчоқлар бор эди.

— Бизнинг бу еримиз, бундай деганим учун кечирасиз, бадий бўлим,— деди ўз шериклари билан бирга ўнинчи қаватда пайдо бўлган Балиқжон.

Чиройли кулранг халат кийган бир митти қизалоқ унинг олдига югуриб келиб, жаҳл билан:

— «Бу гапим учун кечирасиз» деганинг нимаси? Сен нима учун кечирим сўрайсан? Бадий бўлим бўлгандан кейин бадий бўлим-да, ахир, сира кечирим сўрайдиган жойи йўқ.— деди.

— Бадий деган сўз ахир, агар бундай деб бўлса, «бад» яъни ёмон сўздан ташкил топган-да,— деди Балиқжон.

— Сираям «бад» сўздан эмас, бадий, яъни нафис, гўзал сўздан келиб чиққан.

— Кечир мени, Игнахон, билмабман. Мана, сенга экскурсиячиларни бошлаб келдим.

— Бошлаб келибсан, жуда яхши! — деди Игнахон.— Энди ўзинг халақит бермай четроқ тургин, ўзим тушунтираман ҳаммасини... Мана шундай қилиб,— у экскурсиячиларга мурожаат қилди: — Бизнинг ташвишимиз нимадан иборат?.. Бизнинг ташвишимиз модадан бўлак нарса эмас. Эҳтимол, ўзингиз пайқангандирсиз, ҳеч ким ҳар ҳар доим битта кўйлақда юргиси келмайди, ҳар сафар қандайдир янги ва антиқа бирор кийим кийишга интилади. Кўйлақларни баъзан узун, баъзан калта, гоҳо тор, гоҳо кенг, бирда бурмалик, бирда катак, баъзида йўл-йўл, баъзида ундоқ, баъзида бундоқ, гулли ва гулсиз кийишни хоҳлашади... Қисқаси, нималарни ўйлашмайди-я! Ҳатто кийимларнинг ранги ҳам мода бўлади. Баъзан ҳамма яшил кийиб юради-да, баъзан бирданига нима учундир жигарранг кийиб олишади. Бир костюм кийиб улгурмасингдан, сизга бу модадан чиқди деб қолишади, бошингизни қотириб янгисининг кетидан югуришади...

Бу гап инженер Тахтавойнинг кулгисини қистатди, у қаттиқ пишқириб юборди.

— Тушунтираётганимда, сиздан пишқирмаслигингизни илтимос қилардим,— деди жиддий Игнахон.— Сиз биринчидан, от эмассиз ва шунингдек отхонада ҳам эмассиз. Отхонага борганингизда ўшанда пишқирсангиз бўлади.

Отхона ҳақидаги гап Олаболанинг ҳам кулгисини қистатди, у ўзини кулгидан зўрга тийиб турарди. Игнахон унга ҳам қаттиқ тикилиб, гапира бошлади.

— Шундай... яқинроқ келишларингни сўрайман. Олдингизда газмола янги сурат ишловчи, кийимнинг янги фасонларини яратувчи рассомлар туришибди. Рассом қиз Ипакой билан ҳаммаларингизнинг танишишингизни илтимос қиламан. Ипакой, ҳамма кўрсин, марҳамат қилиб, ўрнингдан тургин.

Ипакой стулда турди. Бу оқ халат кийган, оқиш юзли, сарғиш сочли кичкинагина митти қизалоқ эди. Унинг одоб билан кўзини ерга тикиб туришидан киприклари яна ҳам узун кўришиб кетди. У уялганидан нима қилишини билмай, сурат ишлайдиган мўйқаламини битта-битта тортқиларди.

— Ипакой — бизнинг энг яхши рассомларимиздан, — деб давом этди Игнахон. — У ҳозир «Қарағайзор тонги» деган янги газмол учун расм яратиш устида иш олиб бормоқда. Мана, қаранглар-а: бу ер ўрмон, бу ерда она айиқ айиқчалари билан турибди. Жуда ҳам қизиқарли-а, тўғрими? Ипакой яқинда «Тугмача қўнғиз» деган янги газмол намунасини яратди. Яшил мато юзига сочилган қора хол-хол тўқ сариқ қўнғизларни кўз олдингизга келтиринг-а! Бу жуда ажойиб! Бундан тикилган кўйлақларни талаб кетишди. Ҳеч ким бошқасини кийишни истамай қўйди. Бир неча кун ўтгач, бир доно чиқиб: «Кўчадаги ҳамма ўткинчиларнинг эғнида тугмача қўнғиз ўрмалаб кетаётганга ўхшайди. Шунинг учун кўчага чиққани қўрқиб кетяпман», — дебди. Шу гапдан кейин ҳеч ким бу кўйлақни кийишни хоҳламай қўйди. Ҳамма «эғнимизда қўнғизлар ўрмалаб юришини хоҳламаймиз», дейишди. Ипакой «Йилнинг тўрт фасли» деган яна қизиқроқ мато ўйлаб топди. Бу оддийгина мато бўлмай, қандайдир эртакнамо яхлит сурат бўлиб чиқди. Буни саккиз хил бўёқда босишди, бунинг учун саккизта янги босма ўқ тайёрлашди. Бутун шаҳар шу сурат солинган кўйлақ билан ясанди. Тўсатдан модани яхши кўрадиган бир қизалоқ чиқиб: «Бу кўйлақ менга ёқмаяпти, чунки одамлар менга эмас, кўйлагимдаги суратга қарашяпти», депти. Кейин нима бўлди денг? Эртаси кун иёқ бу кўйлақ модадан қолди-қўйди. Шошилишча суратда бошқача мато ўйлаб топишимизга тўғри келди.

Тахтавой тагин кулди, аммо қилган хатосини пайқаб қолиб, қўли билан оғзини ёпаман деганди, бундан кулги ўрнига қандайдир «хур-хур» деган овоз чиқиб кетди.

— Сизнинг ҳам хурхурламаслигингизни илтимос қилардим, — деди аччиғланиб Игнахон. — Бизда хур-хур қилиш одат эмас, агарда ҳуриллагингиз келса, уйингизга боринг, кейин қайтиб келишингиз мумкин. Ҳм! Биз нимага келиб тўхтаганимиз. Ҳа, айтгандай модадан гапираётган эдик. Мана шундай қилиб, сиз кўриб турганингиздай, умуман, биз модага итоат этмаймиз. Аксинча, мода бизга итоат этади, чунки биз ўзимиз кийимларнинг янги модаларидан намуналар яратамиз. Янги модалар яратганимиздан кейин янги модалар бизнинг ишимизга халақит беролмайди, ишимиз муваффақият билан бормоқда. Фақат айтишганидек, гоҳо саросимага тушиб қоламиз.

Кулгидан ўзини тўхтатолмаган Тахтавой яна қўли билан оғзини бекитиб ҳуриллади. Унга қараб Олабола ҳам ҳуриллаб юборди.

— Ана холос! — деди қўлини ёзиб Игнахон. — Ёмон қилиқ бу, айтишларича юқимлимиш. Олдин биттаси ҳуриллаганди, энди иккинчиси ҳуриллади! Менимча, ҳозир ҳаммамиз барава-рига ҳуриллаймиз-да, кейин уй-уйимизга кетамиз. Рост-да! Мана шундай қилиб... Тагин гапимни бўлишди-я! Биз нимага келган эдик!

— Биз ҳаммамиз ҳуриллаймиз-да, уй-уйимизга кетамиз, деган эдингиз,— деди Билмасвой.

— Йўқ, бизни саросимага тушириб қўйишади, дегандингиз,— деб эсига солди Ипакой.

— Ҳа, тўппа-тўғри! Бизни саросимага тушириб қўйишади. Бошқа шаҳардан саёхатчилар келишганда шунақа ҳол рўй беради. Биздаги аҳоли уларнинг эғнидаги янги хил костюм ёки сира учрамаган қалпоқни кўриб қолишади-да, янги хил мода чиқибди, деган ҳаёлга боришади. Шунақа костюм ё қалпоқни олиш учун магазинга югуришади, магазинда шунақаси топилмагач, биз шошилиш суратда янги маҳсулот тайёрлашимизга тўғри келади. Аммо бу ўзидан-ўзи осонликча бўлмади, биринчидан, матонинг янги намунасини тайёрлаш билан бирга, янги андоза, янги қолип ва янги босма ўқларини ишлаб чиқаришимиз зарур бўлади. Аҳоли кутиб ўтиришни ёқтирмайди, шунинг учун жуда ҳам шошилишимизга тўғри келади. Мана шу сабабдан саросимага тушиб қоламиз деймиз. Бунга қарши қандай курашиш керак? Бу жуда осон. Биз магазин билан алоқа боғлаб турамыз. Магазинда бизга миттиларнинг ҳар бир янги талабини айтиб туришади. Мисол учун, кеча магазинга бир неча миттининг сариқ шим сўраб келганини ҳабар қилишди. Бундан биз шаҳримизга сариқ шим кийган алақимнинг келганини билиб оламиз...

— Сиз айтинг-чи, бу ерга келганингизга қанча бўлди? — деб сўради Игнахон Билмасвойдан.

— Утган куни келгандик,— деб жавоб берди Билмасвой.

— Кўрдингизми! — деб хурсанд бўлди Игнахон. — Сиз фақат ўтган куни келибсиз-ку, шаҳримизга сариқ шим кийган алақим келгани бизга кечаёқ маълум бўлган эди. Аммо билибгина қолмадик. Узимиз ҳам сариқ шимлар ишлаб чиқаришга тайёрланмоқдамиз. Яқинроқ келиб рассом қиз Тугмаой билан танишишларингизни сўрайман. Бизда бу даврга қадар сариқ шим тикилмагани учун Тугмаой сариқ шим лойиҳасини ишламоқда.

Билмасвой ва унинг шериклари Тугмаойга яқинроқ келиб, унинг яхлит қоғозга шим катталигида сариқ шим сурати ишлаганини кўришди. Шу орада Игнахон Билмасвойнинг атрофини айланиб, унинг шимини синчиклаб кўриб чиқди. Ҳатто шимининг матосини ушлаб ҳам кўрди.

— Сизнинг келганингиз жуда яхши бўлди,— деди у Билмасвойга. — Бўлмаса биз бунақа эмас, талаб қилишганидан татмом бошқача ясаб қўйган бўлардик. Бизда бунақа ҳодисалар бўлиб туради... Сен, Тугмаой, синчиклаб ўргангин-да, ўз лойиҳангга тузатиш киритгин. Шим одатда тор ҳам, узун ҳам, калта ҳам бўлмаслиги керак. Тиззадан сал-пал пастроқ, тўпиқдан хиёл юқорироқда бўлиши лозим. Бу энг яхши фасон бўлиб, юриштириш учун қулайдир. Матоси эса, шойисимон — силлиқ ва ялтироқ бўлсин. Бундай бўлиши фойдали ҳам, чунки силлиқ ва ялтироқ мато кам кир бўлади. Ранги сен ишлагандай лимон тусида эмас, оч сариқ бўлса дуруст. Бунақа ранг чиройли бўлади.

Ундан кейин пастига ҳеч қандай тугманинг ҳожати йўқ. Миттилар шимининг пастида тугмача бўлишини ёқтирмайди. Чунки ҳаммавақт бир нарсага илинаверади-да, охирида, бари бир узилиб тушади.

Билмасвой билан учрашгани Игнахон учун жуда кўнгилдагидек иш бўлди. Ҳатто у кулавериб жиғига тегаётган Тахтавойга ҳам мулойим боқа бошлади. Меҳмонларни диванчага ўтқазиб, улар билан жуда меҳрибонларча гаплашди. Игнахон бизнинг саёҳатчиларимиз Гулзор шаҳридан келишганини билгач, у Тугмачахондан Гулзор шаҳридаги миттивойлар билан миттиойларнинг қандай кийинишларини ва қандай модалар борлигини сўраб билиб олди. Бошқа рассомлар ҳам суҳбатда иштирок этишди. Тўғноғичой деган битта рассом миттиой Олаболадан унга Қуёш шаҳрида ҳаммадан кўпроқ нима ёққанини сўради.

— Ширин газли сув, — деб жавоб берди Олабола. — Энг асосийси, газли сувни истаган дўкончада, истаганча ичиш мумкинлиги жуда ёқди.

— Ҳайрон қоладиганини топибди-ку! — деб гапга Тахтавой аралашди. — Бизда ҳамма нарса шунақа. Истаган ошхонага кириб, истаган нарсангизни ейишингиз мумкин. Ҳар бир магазинда истаган нарсангизни олаверасиз, сиздан унинг учун пул олишмайди.

— Агар битта-яримта автомобиль олишни хоҳлаб қолсачи? — деб сўради Билмасвой, — балки, автомобилни текинга беришмас!

— Нега беришмас экан? Беришади! Тугмачали такси машина чиққандан бери, ҳеч ким бунақа автомобилларни олмай қўйди, — деди Биновой, — қани, менга марҳамат қилиб айтинг-чи, мен таксида истаган жойимга сарсонгарчиликсиз бемалол боролар эканман, автомобилнинг менга нима кераги бор! Шахсий машинанинг ташвиши жуда кўп-ку, ахир! Уни ювиш, тозалаш, мойлаш, тузатиш, ёнилғи қуйиш керак. Унинг учун гараж лозим бўлади. Уз шахсий машинангизда юрсангиз уни бошқаршингиз, бир нимага уриб юбормаслик ва битта-яримта олдидан чиқиб қолмаслик учун доим кузатиб боришингиз, яъни ҳаммавақт безовта бўлишингиз керак. Тугмачали машинада ёки автобусда юрсангиз, унда ташвиш оз бўлади-да! Сиз бемалол газета ёки китоб ўқий оласиз, истаган нарсангиз ҳақида ўйлашингиз мумкин, хоҳласангиз ҳеч нимани ўйламасангиз ҳам бўлади, ҳатто ухлашингиз ёки шеър тўқишингиз мумкин. Илгари шахсий машинам бўлар эди, уни ташладим-у, ўзимни чинакам эркин митти боладай сеза бошладим.

— Лекин сизларда кўпгина миттивойларнинг шахсий машиналари бор экан-ку, ахир, — деди Билмасвой. — Мисол учун Тахтавойнинг ҳам шахсий автомобили бор.

— Менинг йўлим бошқа, — деди Тахтавой. — Мен эски автомобилчиман. Истаган жойга ўзи олиб борадиган, ҳеч қандай ҳодиса рўй бермайдиган бу янги хил автомобилларда юриш

менга ярашмайди. Мен машинага ўтириб, уни ўзим ҳайдасам, маза қиламан. Сафарда хавф-хагарга дуч келишни ёқтираман. Бу одатга аллақачон кўникиб қолганман, ундан қутулишим қийин. Бу эски одат, эскилик қолдиғи эканини тушунаман, аммо ҳозирча ҳеч нима қилолмайман.

Олаболани очлик эрталабдан бери қийнарди, охири чидай олмади:

— Оғайнилар, ейиш учун сизда бирор нарса, жилла бўлмаганда ширин газли сув топилмайдими? Эрталабдан бери ҳеч нима еганим йўқ ҳали,— деди.

— Вой, биз тентаклар! — деб қолди Тахтавой. — Бу ерда куруқ гап билан овора бўлиб ўтирибмиз-а! Юринглар, тезда ошхонга борайлик. Гап билан қорин тўймайди-ку.

Бу гап Олаболага жуда ёқиб тушди. Ушандан кейин доим овқатлангиси келса:

«Гап билан қорин тўймайди-ку», — дейдиган бўлди.

Йигирма иккинчи боб

МИЛИЦИОНЕР ҲУШТАКЖОННИНГ САРГУЗАШТЛАРИ

Эҳтимол, сиз милицияда бино қулагандан кейин милиционер Ҳуштакжоннинг олдин Билмасвой кетидан югургани, аммо боши жуда оғригач, қувлашни тўхтатиб, уйига қайтиб кетганини эсларсиз. Нима учун у милиционер Қоровулжон кутиб ўтирган милиция идорасига бормай, уйига кетиб қолганини ҳеч ким аниқ билмайди. Шунингдек, унинг нима учун касалхонага даволанишга бормагани ҳам номаълум. Балки, ғишт тушиб кетиб лат еган боши дурустроқ фикр қилолмагандир.

Қисқаси, милиционер Ҳуштакжон, айтганимиздай, уйига қараб йўл олди. У яқин орада — Макарон кўчасида турарди. Шунинг учун автомобиль ёки автобусга тушишнинг ҳожати йўқ эди. У Макарон кўчасига етиб олди-да, яна икки маҳалла юргач, уйига келди. Агарда бу ерда қутилмаган яна бир ҳодиса рўй бермаганда эди, ҳамма иш кўнгилдагидай бўларди.

Ҳуштакжон турадиган уй оддий уйлардан бўлмай, меъмор Чирпирак қурган минорали айланувчи уйлардан эди. Бу уйнинг тўрт томонида тўртта подъезди — яъни, кириш жойи бўлиб, бино айланмай бир ерда турганида бу подъездлар тўрт томонга, яъни шимол, жануб, шарқ ва ғарбга қарарди. Аммо уй тўхтовсиз айланиб турганидан, у ё бу подъезд фалон ёққа қараган деб аниқлашнинг иложи йўқ эди.

Милиционер Ҳуштакжон ишдан ҳар куни бир вақтда қайтиб келарди. Шунда унинг подъезди доимо Макарон кўчасига қараб турган бўларди. Аммо бу сафар Ҳуштакжон бир соат олдин,

яъни Макарон кўчасига бошқа подъезд тўғри келган пайтда етиб келди. Мияси гангиб Ҳуштакжон бошқа қаватга чиқиб, бировнинг уйига кириб қолди. Унинг эгаси хонада йўқ эди. Ҳуштакжон хонадаги мебеллар бошқача эканига ҳайрон қолди-ю, аммо боши оғриб турганидан бунга эътибор бермади, тезда ечиниби, ўрнига ётди-да, қотиб ухлаб қолди.

Ё бошига тушиб кетган ғишт зарбиданми, ё бошқа бирор сабаб биланми, ҳарҳолда Ҳуштакжонни қаттиқ уйқу босди. У бутун кун, бутун тун ва эртаси эрталабгача ухлади. Аниқ қилиб айтганда, у эрталаб соат ўндан уйқуга кетиб, эртаси куни соат ўн бирда уйғонди, Шундай қилиб йигирма беш соат сурункасига, яъни бир кеча-кундузу тагин бир соат ухлади.

Агар Ҳуштакжон ўз уйида ухлаганда борми, уни тез топиш мумкин бўлиб, унчалик ҳодиса рўй бермаган бўларди. Аммо у бировнинг уйида ухлаб қолганидан катта ғалва кўтарилди.

Милиция биносида қулаш юз берганда шовқинни эшитган милиционер Қоровулжон телевизор кўришни тўхтатиб, қўшни хонага югурди, ҳаммаёқ қулаб ётганини кўрган заҳоти кўчага чопиб чиқди-да, ўткинчиларни чақирди. Улар қулаган девор ва шипдан тушган кесак, ғишларни ташиб чиқишди. Ҳамма кучини аямай ишласа-да, қулаган иморат тагидан на қўлга тушган Билмасвой ва на Ҳуштакжон топилди. У ердан Ҳуштакжоннинг мис қалпоғигина топилди, холос.

Мис қалпоқ Қоровулжонни бир оз тинчлантирди. У ўзича Билмасвой қочган бўлса, Ҳуштакжон кетидан қувиб қолгандир деган фикрга келди. Аммо Ҳуштакжондан дарак йўқ эди. Қоровулжон, Ҳуштакжонни бирорта кўчада кўриб қоларман деган умидда барча телевизор экранларига синчиклаб қаради. Ҳуштакжон бўлса, бу вақтда бегона ўринда қимирламай ухлаб ётарди, ҳеч қандай экранда кўриниши мумкин эмасди-да.

Милиция бўлимига ўз хизмат бурчини адо этиш учун тезда икки янги милиционер — Қалпоқжон билан Таёқжон кириб келишди. Қоровулжон навбатчиликни уларга топширди ва бўлган ҳодисани айтиб бериб, Ҳуштакжонни қидиришга кетди. Ҳуштакжон уйга кетгандир, деб тахмин қилиб, аввал уйига сим қоқди, аммо ҳеч ким телефонга келмади. Кейин ўзи борди. У ердан ҳеч кимни тополмагач, ўз уйига келиб барча касалхоналарга телефон қила бошлади. Касалхоналардан унга: бизга милиционер Ҳуштакжон даволангани келгани йўқ, деб жавоб беришди. Кейин у шаҳардаги бошқа ҳамма милиция бўлимларига Ҳуштакжонни топиш учун ёрдам беришларини сўраб сим қоқиб чиқди. Ҳамма милиция бўлимлари бу чақириққа қизгин киришиб, Ҳуштакжонни топиш учун юзтача милиционер шаҳар бўйлаб жўнади. Қоровулжон ҳар ярим соатда унинг уйига бориб-келиб турди. Уша куни тун бўйи касалхоналарга телефон қилавериб, докторларнинг жонига тегди.

Шунча қидиришса ҳам милиционер Ҳуштакжон ҳеч қаердан топилмади. Эртаси куни эрталаб уйғонганда ўзи ҳақидаги бу

сирли ҳодисани газетадан ўқирди-да, ўзи ҳақидаги бу шов-шув гаплардан ҳайрон қолган бўларди. Аммо Ҳуштакжон шу куни ҳеч қанақа газета ўқимади. Эртаси кун уйғониб соатга кўзи тушиб, соат мили ўн бирни кўрсатганини кўриб қолди. У, ўринга ётаётганимда ўн эди деб ўйлади-да, ҳаммаси бўлиб йигирма беш соат эмас, атиги бир соат ухлабман, деган фикрга келди. Ана шундай қилиб, у эртаси кун бўлганини ҳам пайқамай қолди. Боши эса ҳамон оғрирди, бунинг устига росаям қорни оч эди. Бунинг ажабланидиган жойи йўқ, чунки у бир кеча-кундуз ухлаб, бу орада ҳеч нима емаган эди-да.

Худди ўз уйидагига ўхшатиб қурилган ошхонага кирган Ҳуштакжон, девордаги кичкина эшикча олдига келиб: «шўрва», «бўтқа», «шарбат», «мева суви», «нон», «пирог», «макарон», «чай», «кофе» деб ёзилган жойнинг ёнидаги тугмачаларни бошишга киришди. Кейин у ичида тўртбурчакли тешикчадан бўлак ҳеч нимаси йўқ эшикни очди-да, стулга ўтириб кута бошлади. Икки ё уч дақиқадан кейин пастга тушиб кетган ошхона лифти деб аталадиган кичикроқ кабина кўтарилди. Бу кабина оқ ялтироқ бўёққа бўялган бўлиб, холодильникка ўхшарди. Ҳуштакжон кабинанинг эшигини очиб, унинг ичидан ликопчадаги шўрва, бўтқа, шарбат, товадаги қуймоқ, кофелик чойнак, қанд идиш ва пирог, қарқилган нон, шунга ўхшаш овқатларни бирма-бир олди. Уларни дастурхонга териб қўйиб, бир четдан иштаҳа билан тушира бошлади.

Бунақанги ошхона лифтлари Қуёш шаҳридаги кўпгина уйларда бор эди. Бу ошхона лифтлари пастки қаватда бўлган ошхонадан нонушта, тушлик ва кечлик овқатларни тўппа-тўғри хоналарига олиб чиқарди. Аммо шуни ҳам айтиш керакки, Қуёш шаҳрининг аҳолиси ошхона лифтларидан кам фойдаланишарди. Чунки улар гавжум, кўнгилли туюлган ошхонада овқатланишни яхши кўришарди. У ерда овқатни оддий миттвойлар ва миттвойлар олиб келишар, улар билан гаплашиш, ҳазил-ҳузил қилиш ва қулиш мумкин бўларди. Бу ерда овқатларни лифт олиб келгани учун, маълумки, ҳеч ким билан гаплаша олмайсан ва ҳазил-ҳузил қилолмайсан. Ҳарҳолда, ошхонадагидай қулай, кўнгилли бўлмаса-да, зарурат бўлганда, истаган одам уйида овқатланиши мумкин эди.

Боплаб овқатланиб бўлган Ҳуштакжон тагин жиндак мизғиб олиш учун ўринга ётди. У тушлик овқатгача атиги бир соат ухлабман, деб ўйлади-да, тагин ухлагани ётди; агарда унинг эгалари келиб, уни ярим кечада уйғотмаганларида борми, балки у эртаси кун эрталабгача ухлаб қолган бўларди.

Кейинчалик аниқланишича, бу хонада Ҳазилвой билан Патирвой деган икки ошна туришаркан. Ҳазилвой ҳазилкашлиги билан машҳур эди. Унинг энг ёқтирган ҳазили — ҳар сўздан кейин «Чин сўзим, мен билан ҳазиллашма», дерди. Патирвойга келсак, унинг ҳеч нима билан номи чиқмаган эди. Буларнинг иккаласи қанд фабрикасида шофёр бўлиб ишлашарди. Улар дў-

конга қанд таширдилар ва бир-бирлари билан қалин оғайни эдилар. Уларнинг уйига милиционер Хуштакжон янглишиб кириб қолган кунни Ҳазилвой билан Патирвой кечаси уйга келмай, ишдан кейин ошналари Чавгонникига меҳмондорчиликка кетишганди. Эрталабгача ўйин-кулги бўлди. Улар эрта билан тўппа-тўғри қанд фабрикасига кетишди-да, тушдан кейин бошқа бир дўстлари Сузгирникига яна меҳмондорчиликка боришди. Бу ердаги зиёфат ҳам эрталабга қадар мўлжалланганди. Аммо дўстларимиз бир кечани уйқусиз ўтказишганидан, Сузгирнинг раҳми келиб, уларни эртароқ, яъни кечаси ўн бирда жўнатиб юборди.

Кечаси соат ўн бир — унча вақтли эмас, лекин бизнинг ошналар тўппа-тўғри уйларига қайтишмасдан, милиция бўлимига тушиб қолишди. Патирвойни кўча қоидасини бузгани учун, милиционер унга йигирма дақиқа насиҳат қилди. Шундай қилиб, улар уйга ярим кечада кириб бордилар. Аммо, ҳар иккови ҳам хурсанд эди.

— Мана, уйга ҳам етиб олдик, мен билан ҳазиллаша кўрма, чин сўзим. Энди дарров кечлик овқатни еб, тезроқ ухлаш керак,— деди Ҳазилвой.

— Тўғри гап,— деди оғзини каппа очиб эснаганча Патирвой.— Меҳмонда ҳар қанча есанг ҳам, уйда тагин овқатлансанг, ёмон бўлмайди.

Иккала ошна ошхонага киришиб, ошхона лифтининг эшикчаси ёнидаги тугмачаларни боса бошлашди. Бир неча дақиқа ўтгач, улар стол атрофига ўтиришволиб овқатланишди, жағлари имиллаб қимирлар, кўзлари ўзидан-ўзи юмилиб кетарди, тиллари айланмай қолаётгандай эди, аммо шундай бўлса ҳам, тинмай алланималар тўғрисида вайсашарди. Охири Ҳазилвой тўйди-да, индамай столдан туриб, ухлашга жўнади. Хонага кириб чироқни ўчирди ва ечиниб ўрнига ётди. Унинг кетидан Патирвой кириб келди. Ҳазилвойнинг чироқни ўчирганини кўргач, қоронғида ўз каравоти ёнига бориб, ечиниб ётмоқчи бўлди. Аммо қўлини узатиб, ўрнида кимнингдир ётганини сезиб қолди. Ҳазилвой янглишиб каравотимга ётиб олгандир, деб ўйлади.

— Ҳазилингни кўй! Нега ўрнимга ётиб олдинг? — деди кулиб у. Уз ўрнида ётган Ҳазилвойнинг:

— Нима деяпсан, мен билан ҳазиллаша кўрма! — деган овози келди.

— Бу қанақаси? — деб ҳайрон бўлди Патирвой, у томонга ўгирилиб.

— Сен қаёқдасан?

— Мен бу ердан, ҳазиллашма! Тагин қаёқда бўлишим керак?

Патирвой Ҳазилвойнинг овози бошқа томондан келганини эшитди. Қоронғида тагин қўлини узатиб кўрган эди, каравотда қимирламай қаттиқ ухлаб ётган Хуштакжонни ушлаб олди.

— Жойимда биров ухлаб ётибди,— деди Патирвой.

— Ким бўлдийкин? — деди ҳайрон бўлиб Ҳазилвой.

Патирвой қоронғида ухлаб ётган Ҳуштакжоннинг бўйнини, кейин юзини, бурни, пешонаси ва сочини ушлаб кўрди.

— Билмадим! Сочли бир бош ётибди... — деди у нима қилишини билмай

— Ана холос! — деб кулиб юборди Ҳазилвой.

Уйларида нотаниш митти болани топишган Ҳазилвой билан Патирвой унчалик кўрқишмади. Ҳатто сираям кўрқишмади дейиш мумкин. Чунки Қуёш шаҳрида кўпдан бери ўғрилиқ ёки безорилиқ каби ҳодисалар бўлмасди. Барча миттилар бир-бирлари билан тотув яшардилар ва ёмон ният билан бировнинг уйидан бирон нарсани олиш ҳеч кимнинг ҳаёлига ҳам келмасди.

— Чин сўзим, мен билан Ҳазиллаша кўрма, бу ерда қандайдир англашилмовчилик рўй берган, холос! — деди кулгидан ўзини тўхтатолмай Ҳазилвой.

— Биласанми, аҳтимол, биз йўғимизда танишлардан бирортаси кириб қолгандир-да, бизни кута-кута зерикиб ухлаб қолгандир, — деб тахмин қилди Патирвой.

— Тўппа-тўғри! — деб севиниб кетди Ҳазилвой. — Қани, чироқни ёқ-чи.

Патирвой чироқни ёқди. Иккала ошна каравот ёнига келиб, ҳеч нимадан хабари йўқ донг қотиб ётган Ҳуштакжонни кўришди.

— Бу ким ўзи? Танийсанми? — деб сўради Патирвой.

— Биринчи марта кўриб турибман, мен билан Ҳазиллаша кўрма! — деди Ҳазилвой.

— Тфу! — деди жаҳли чиқиб Патирвой. — Мен ҳам биринчи марта кўриб турибман. Ўзининг уйида ётгандай ухлашини қара!

— Ғалати иш қилиб қўйганга ўхшаймиз, Патирвой, чин сўзим! Мен билан Ҳазиллашма, тагин адашиб бировнинг уйига кириб қолган бўлсак-а. У уйғониб қолгунича қочиб қолиш керак.

Патирвой ура қочмоқчи бўлди, аммо қараб туриб:

— Йўқ, менимча, бу бизнинг уйимиз, — деди. — Уни уйғотиб, қандай қилиб бу ерга кириб қолганини сўраш керак.

Ҳазилвой бўлса Ҳуштакжоннинг елкасини қимирлата бошлади. Охири Ҳуштакжон уйғонди.

— Бу ерга қандай қилиб кириб қолдиларинг? — деб сўради Ҳуштакжон, ички кийимда унинг олдида индолмай қараб турган Ҳазилвой билан Патирвойдан.

— Бизларми? — деб иккиланиб сўради Ҳазилвой. — Эшит-япсанми, Патирвой, бу қанақаси... Яъни, мен билан Ҳазил-пазил ўйнаяпти, шекилли. У биздан қандай қилиб бу ерга кириб қолдиларинг, деб сўрайди-я! Йўқ, бу ерга қандай қилиб кириб қолдингиз деб сендан биз сўраяпмиз?

— Менми? Ҳар кунгидай эшиқдан кирдим, — деб елкасини қисди Ҳуштакжон.

— «Ҳар кунгидай»миш-а? — деб ҳайрон бўлди Ҳазилвой.

— Айтинг-чи, сиз қаердасиз?

— Қаерда бўлардим? Уз уйимдаман.

— Ана ҳангома, мен билан ҳазиллашма! Эшитяпсанми, Патирвой. У, мен ўз уйимдаман, деяпти. Бўлмаса, биз иккаламиз қаердамиз?

— Ҳа, тўғри, — деб гапга аралашди Патирвой. — Сизнингча, биз иккаламиз қаердамиз, қани айтинг-чи?

— Сизлар менинг уйимдасиз.

— Уни қара-ю! Сиз чиндан айтяпсизми?

Ҳуштакжон атрофга аланглади-да, ҳайрон қолганидан ўрнига ўтириб олди.

— Менга қаранглар, — деди охирида у, — бу ерга қандай қилиб келиб қолибман?

— Эҳ, сени қара-я, чин сўзим, мен билан ҳазиллашма! Ярим соатдан бери сизнинг бу ерга қандай қилиб келиб қолганингизни билолмай уриниб ётибман-ку, — деди Ҳазилвой.

Бу хунук иш ўзининг айби билан бўлганига иқрор бўлган Ҳуштакжон жуда хижолатга тушиб, тўнғиллади:

— Афв этасиз, дўстлар! Кечирим сўрайман! Янглишиб бировнинг уйига кириб қолганимни энди пайқаб турибман. Қараб турсам, бу ердаги мебеллар меникидагига ўхшамайди. Деворга ёпиштирилган қоғоз ҳам бошқача. Менинг деворимдаги қоғоз сариқ эди, бу ердаги қоғоз аллақандай кўкиш экан.

Шундай дедию Ҳуштакжон кўрпанинг ичидан чиқиб, эшикка қараб югурди.

— Тўхтаб туринг, — уни тўхтатди Патирвой, — ахир аввал кийиниб олинг-да.

— Ҳа, рост-а! Кечирасиз, — деб хижолат бўлиб тўнғиллади Ҳуштакжон ва қайтиб келиб кийина бошлади.

Жуда ҳам шошилганидан, ҳамма иши аксинча бўлаверди. У бўйинбоғни тескарисига тақиб олди, пайпоғини чалкаштириб қўйди, шимига ўнг оёғи сира сигмади, чап оёқлаб сакраб юриб, охирида гул тувагига тегиб кетди, тувак чилпарчин бўлиб синди. У фаромушлиқдан Патирвойнинг камзулини бир бало қилиб кийди-да, жўнаб қолди.

Шу куни кечаси Ҳазилвой билан Патирвой жуда кеч ётишди. Патирвой курткаси йўқолганини фақат эрталаб пайқади. Ўрнига Ҳуштакжоннинг курткаси қолган эди, аммо Патирвойнинг курткаси билан бирга унинг ён чўнтагида ётган автомобиль ҳайдаш гувоҳномаси ҳам бирга кетгани ёмон бўлди. Бахтга қарши, иккала оғайнидан бирови ҳам Ҳуштакжоннинг на номи, на турар жойини сўрашибди, энди уни қаердан топишни билишмасди.

Ҳазилвой паришонхотир миттивой (яъни Ҳуштакжон) чўнтагидан гувоҳномани топгач, бировнинг камзулини кийганини пайқайди-да, албатта, камзул билан гувоҳномани қайтариб олиб келади, деб Патирвойни бир оз тинчлантирди.

Аммо бундан кейинги ишнинг ҳаммаси Ҳазилвой тахмин қилганидай давом этмади, шунинг учун Ҳуштакжоннинг саргузашти бу билан тамом бўлмади. Эҳтимол, Пастак, Шаталоқ ва Човкар аралашмаганда балки бу иш шу билан тамом бўларди. Бу учала маҳлуқ митти болаларга айлангандан бери, бошқа-бошқа кўчаларда санқиб юришганди, охири топишиб қолишди. Кутилмаган бу учрашувдан жуда хурсанд бўлишди. Пастак, Шаталоқ билан Човкарга қараб ўзини кулгидан тўхтатолмас, Шаталоқ билан Човкар ҳам Пастакка қараб қаттиқ кишнардди. Учласи дарров бир-бировини таниб олишди. Улар миттиларга айланганлари билан бари бир ҳар бирида ҳам олдинги ҳолатларидан нимадир сақланиб қолганди, мана бу ҳолат уларнинг роса ҳам кулгисини қистатарди. Улгундай кулган Пастак:

— Дўстлар, биласизларми нима, учрашувимиз бир умр эсда қолсин учун, бирорта ҳайратда қолдирадиган қилиқ билан нишонлашимиз керак бўлади, — деди.

Учалови ҳам қаттиқ ўйлай бошлашди, нақ ярим кечагача ўйлашди. Олдинига ҳеч ким дурустроқ нарса тополмади, аммо кейин Човкар шундай деб қолди:

— Менимча, агарда биз йўлгага арқонни кўндаланг тортиб қўйсақ, ўткинчилар қоқилиб йиқилса жуда ғалати иш бўлади.

— Сен доносан! — Човкарни мақтади Пастак.

Ошналар аллақадердан арқон топишди-да, уни йўлканинг қоронғироқ жойига тортиб қўйишди, кейин бу қилиқлари учун битта-яримтадан калтак тушиб қолишидан қўрқиб, бекиниб олишди. Бу ҳодиса Макарон кўчасининг Ҳазилвой билан Патирвой яшайдиган уйига яқин жойда, уйларида ухлаб қолган милиционер Ҳуштакжонни топишган кечаси рўй берган эди.

Энди саргузаштнинг давоми нима бўлганини эшитинг.

Ҳазилвой билан Патирвойларникидан чиққан Ҳуштакжон атрофга аланглаб қаердалигини билолмай кўчадан бораётган эди. Кейин Макарон кўчасидан кетаётганини билиб қолди, аммо ўз уйи томонга эмас, қарама-қарши томонга кетаётганди. У орқасига қайтмоқчи бўлди-ю, кел, тоза ҳавода айланиб кела қолай, деди. Бунинг оқибати яхши бўлмади. У ўн қадамча юрар-юрмас, йўлгага кўндаланг тўсилган арқонга қоқилиб кетди-да, умбалоқ ошиб тушди. Йўлгага боши билан тушган экан, ҳушидан кетиб қолди.

Агарда шу пайт Макарон кўчасидан Кўкноригул деган митти қизалоқ ўз автомобилида ўтиб қолмаганда борми, беҳуш ётган Ҳуштакжон ким билади, яна қанча ётарди. Митти қизалоқ Ҳуштакжонга тезда медицина ёрдами зарурлигини билгач, анча қийин бўлса ҳам, уни амаллаб машинасига чиқарди ва касалхонага олиб кетди.

Касалхонада Ҳуштакжонни ўша заҳоти ечинтириб, ўринга ётқизишди. Доктор Иссиқвой шу ернинг ўзидаёқ унга суюқ дори ёзиб бериб, бошига муз босишни буюрди ва шундан кейин касални олиб келгани учун Кўкноригулнинг қўлини қисиб,

миннатдорчилик билдирди. У касаллар рўйхати ёзилган журналга Ҳуштакжоннинг отини ёзмоқчи бўлди, лекин Ҳуштакжон ҳали ҳам ҳушсиз ётганидан отини айтолмади. Унинг оти нималигини Кўкнориғул ҳам билмасди. Доктор Иссиқвой энгалардан бирини чақириб, касалнинг номини аниқлаш мумкин бўладиган бирорта гувоҳнома топиш учун унинг камзули чўнтагини қараб чиқишни буюрди.

Энага камзул чўнтагини титкилаб, Патирвой номига ёзилган хат билан шофёрлик гувоҳномасини топди.

— Унинг номи Патирвой экан. Ахир, ҳеч ким ўз чўнтагида бировнинг хати билан гувоҳномасини олиб юрмайди-ку, — деди-да, доктор Иссиқвой касаллар журнаliga Ҳуштакжоннинг исмини Патирвой деб ёзиб қўйди.

Эртаси куни милиционер Қоровулжон яна касалхонага телефон қилиб, даволаниш учун милиционер Ҳуштакжон келмадими деб сўради, унга ҳеч қанақа милиционер Ҳуштакжон келгани йўғ-у, фақат кўчада ҳушидан кетиб қолган шофёр Патирвойни олиб келишди, деб жавоб беришди. Шу билан Ҳуштакжоннинг касалхонада эканини ҳеч ким аниқлай олмади. Милиция у ётган жойдан бошқа ҳамма жойни қидиришда давом этди.

Милиционер Ҳуштакжонни ҳеч қаердан топиша олишмаётгани ҳақида газеталарда ҳар куни хабар босиларди. Баъзи бир газеталар милициянинг ўзи йўқолган милиционерини тополмапти, деб кулиб ёзишди. Ҳатто битта газетада кундуз куни чироқ кўтарган милиционернинг ўзини-ўзи қидираётгани карикатура қилиб босилган эди.

Бу нарсанинг охири шунга бориб тақалдики, йўқолган милиционер ҳақида турли ҳазил-ҳузиллар, кулгили ҳикоялар босиб чиқаришди, ҳатто милиционер Ҳуштакжон асло йўқолмаган, топиша олишмаётганларининг сабаби шуки, дунёда ҳеч қанақа Ҳуштакжон деган одам сира бўлмаган, деб ёзишгача боришди.

Аммо Қуёш шаҳрининг аҳолиси шундай жоғил бўларкан, бировнинг бошига тушган ташвишлардан кулар экан, деб ўйламанг яна. Йўқ, улар меҳрибон, шафқатли эдилар. Лекин Қуёш шаҳрининг аҳолиси орасида автомобилчилар кўп бўлиб, улар юриш қоидасини сал бузиб қолишса ҳам милиционерлар узундан-узоқ насиҳат қилишарди. Агарда оддий бир митти бола йўқолганда-чи, масхара қилиб кулиш ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмаган бўларди, аммо милиционернинг йўқолганини эшитган ҳар бир автомобилчининг беихтиёр кулгиси қистарди. Бунинг устига, кўпчилик ҳеч қанақанги милиционер Ҳуштакжон бўлмаганига ишонишди, буларнинг ҳаммаси газетачиларнинг одамларни кулдириш учун тўқиган уйдирмалари бўлса керак, деб ўйлашди.

Эртаси куни эрта билан Ҳуштакжон касалхонада кўзини очди-да, ҳайрон қолиб, яна қаердадир, бировнинг уйида ётган эканман, деб ўйлади. У ўрнидан туриб, бу ерга қандай қилиб

келиб қолдим деб сўрамоқчи бўлудди, аммо қурби етмай, яна бошини ёстикқа қўйди. Шу пайт хонага ҳамшира кириб келди.

— Салом, Патирвой! — деди хурмат билан у. — Ўзингизни қандай ҳис қиляпсиз?

— Мен қаердаман? — деб хавотир олиб сўради Ҳуштакжон, ҳатто ҳамширанинг уни Патирвой деб атаганига ҳам эътибор бермасдан.

Ҳамшира унга, тасодифан кўчада йиқилиб қолгани, боши билан ерга тушиб мияси лет еганини айтиб берди. Энага энди у касалхонадалигини, ҳеч нимадан ташвишланмаслиги, ўйла-маслиги кераклигини, шундай қилса, тезда тузалишини айтди.

Бу гаплардан Ҳуштакжон деярли ҳеч нима тушунмади, чунки йиқилгандан кейин эси анча кирди-чиқди бўлиб қолганди, лекин ҳамширанинг эркаловчи ёқимли овози сал тинчлантирган эди. Ҳуштакжон безовталанишни йиғиштириб қўйиб, зўр ишта-ҳа билан нонушта қилди ва нақ бир қошиқ суюқ аччиқ дорини башарасини бужмайтирмай ютиб юборди. Доктор Иссиқвой касалдан жуда мамнун бўлди, ҳамшира унга ҳар соатда суюқ дори ичириб, совуқ компресс қилиб туришни, агарда боши оғриб қолса, ўша заҳоти пешонасига муз қўйишни буюрди.

Доктор Иссиқвойнинг ўзи Ҳуштакжоннинг олдига ҳар куни бир неча бор кириб турарди, унга турли қизиқ воқеаларни айтиб берарди. У, касалнинг тузалишига хурсандчиликдай тез таъсир қила оладиган нарса йўқ, дерди. У яна: касаллардаги хурсандчилик жилмайганда ва кулгандагина пайдо бўлади, дерди. Доктор Иссиқвой шу мақсадда касалхонага кулгили ҳазил-хузил суратлар, карикатуралар ёпиштиришни буюрганди. Энага ва навбатчи врачларга бўш вақтларда касалларга ҳар хил кулгили ҳикоялар, эртакчалар ўқиб туришни, шунингдек, қизиқ ла-тифалар, масаллар айтиб беришни ҳам тайинлаганди.

Йигирма учинчи боб

БИЛМАСВОЙНИ ВИЖДОН ЯНА БЕЗОВТА ҚИЛГАНИ

Саёҳатчиларимиз танишган инженер Тахтавой оддий мит-тивойлардан эмасди. Унинг энг қизиқ хусусиятларидан бири шу эдики, У ҳамма ишни ҳаддан ташқари тез бажарарди. Унинг қўли, оёғи ва тили жуда тез ҳаракат қиларди. Одатда, у юрмасди, балки югурарди ва деярли ҳеч қачон бир ерда тинчгина турол-масди. Агарда бирор ёққа чопиш зарур бўлмаса ва гапиришади-ган ҳеч кимни учратмаса, унда бутун баданини ликиллатар ёки тоқатсизликдан турган жойида ирғишлайверарди. У автомо-билга тушса, уни энг юқсри тезликда ҳайдарди, машинани бир-дан юрғизиб юборар ва кутилмаганда таққа тўхтатиб қоларди.

Унинг калласидаги фикрлар нур тезлигида югурарди, нурнинг бир сонияда уч юз минг километр югуриши эса ҳаммага маълум. У бирор фикрни ўйлаб бўлмасданоқ, турли қарор чиқариб қўярди ва яшин тезлигида уларни бажарарди. Агарда қарори бирор сабабдан ўзига ёқмай қолгундай бўлса, уни охирига етказмасдан ўша заҳоти бекор қиларди.

Кимда-ким Тахтавой билан учрашиб қолса, дарров Тахтавойнинг иш усули таъсирига тушиб қоларди, ўз режа ва мўлжалларини унутиб қўйиб, Тахтавойнинг буюрганини бажараверарди.

Ёввошгина Биновой саёҳатчиларни Ижодиёт кўчасига олиб бориб, Гарвузийнинг уйини кўрсатмоқчи эди, инженер Тахтавой бўлса, бетакаллуф, у ерга кейин борармиз, деди-да, тушки овқатдан сўнг саёҳатчиларни ҳар хил мебеллар чиқарадиган фабрикани кўрсатгани машинасига солиб олиб кетди.

Мебель фабрикасига бориб қолишган саёҳатчилар у ерда стол, стул, шкаф, диван ва каравотларнинг тахтадан эмас, турли пластмассалардан тайёрланишини кўриб, роса ҳайрон қолишди. Бу ерда тайёрлаш услуби жуда содда эди.

Олдиндан тайёрлаб қўйилган пластмасса қолиплаш машинининг тешиқларига қуйиларди. У пресс ёрдамида босилиб, натижада машина ичидан тайёр стол, стул ёки каравотлар чиқарди. Буфет ёки диванларни тайёрлаш учун эса битта қолиплаш машинаси етмай, икки, уч ва ҳатто тўрттаси керак бўларди. Битта қолиплаш машинасидан шкафнинг ўзи, бошқасидан эса унинг токчалари, учинчисидан кути ва бошқа нарсалари чиқариларди.

Пластмасса эса ранг-баранг гуллардан тайёрланарди. Ёғоч пластмасса дегани ҳам бўларди. Бундан ясалган мебелни ёғоч мебеллардан ажратиб бўлмасди. Шунингдек, металл пластмасса ҳам бўларди. У металл ўрнини боса оларди. Мебеллардан ташқари, бу металл пластмассадан қандиллар, эшик бандлари, сурат ва ойна чорчўплари ишланарди. Яна, пардай юмшоқ пластмассадан тўшак, ёстиқлар ҳамда диван ва курсиларнинг ёстиқчалари ясаларди.

Фабрикада бундан ташқари қўшма мебеллар ҳам тайёрланарди. Мисол учун: диван-каравот, ундан диван ўрнида ҳам, каравот ўрнида ҳам фойдаланиш мумкин, стол-холодильник, стул-чангютар, каравот-китоб шкафи, курси-велосипед ва бошқалар. Аммо ҳаммасидан ҳам бизнинг саёҳатчиларга дам берилган пневматик мебель ёқиб тушди. Шкаф, стол, курси ва диванлар резинадан ясаиб, унинг ичига ҳаво тўлдириларди. Бу мебеллар у ёқ-буёққа олиб юришга жуда қулай бўлиб, унинг ичидан ҳавосини чиқариб юборилса, тўла бир хона мебель гарнитури кичкина чамадончага жойланади. Пневматик курси, диван ва каравотлар ўз ихчам ва чиройли тузилишлари билан ажралиб турарди. Уларга ҳаво берилиши билан шишиб, силлиқ шаклга кириб, суяниб ўтириш ва ётишга мосланарди.

Саёҳатчилар мебель фабрикасини кўриб бўлишгандан кейин кинога тушишди, сўнгра театрга боришди.

Эртасига Тахтавой билан Биновой саёҳатчиларни олиб кетгани эртароқ келишди-да, ҳаммалари биргаликда телевизор ва радиоприёмниклар фабрикасига жўнашди. Бу ерда деворга ўрнатилган кенг экранли телевизорни кўришди. Шунингдек ҳам айтаётган кенг экранли телевизорлар қўйилган бўлиб, картиналар ҳамма кинотеатрларга тўппа-тўғри телевизион студиядан бериларди. Бу усул жуда ҳам фойдали эди. Чунки ҳар куни кечкурун барча кинотеатрларга киноленталарни ташишнинг, юзларча киномеханикларни ишлашга мажбур қилишнинг ҳожати йўқ эди. Бунинг устига, бу ленталарни тайёрлаш ҳам керакмасди. Биттагина лента тайёрлаб, уни телевизион станциядан айланттирилса, томошани ҳамма кинотеатрларда кўриш мумкин эди.

Шунақа телевизорларнинг кичикроғи кўпгина уйларда бор эди, аммо Қуёш шаҳрининг аҳолиси кинокартиналарни уйларида кўришни ёқтиришмасди. Улар кўпчиликни яхши кўришарди, уларга кинони бир ерга йиғилиб томоша қилиш ёқарди. Бирга томоша қилишса, нима учундир, томоша янада дурустроқ, янада қизиқроқ туюларди.

Бу фабрикада девор телевизорларидан бўлак, столга қўядиган телевизорлар, шунингдек, ҳар хил системадаги хонага қўйиладиган радиолар, радиотумбочкалардан тортиб, то микроскопик, чўнтакка солиб юрадиган тугмачадек приёмниклар ҳам ишланарди.

Бундан кейин Тахтавой саёҳатчиларни хўжалик уй-рўзгор моллари фабрикасига олиб борди. У ерда ҳар хил чангютарлар, ювувчи, артувчи автоматлар, механик супургилар каби рўзгор буюмлари тайёрланарди. Ҳаммасидан ҳам саёҳатчиларга автоматик равишда ўзи ишлайдиган электр дазмол ёқиб тушди. Бу дазмолнинг энг яхши хусусияти шуки, у бировнинг ёрдамсиз кийимни ўзи автоматик равишда дазмоллай оларди. Дазмолнинг олдида иккита кўзга ўхшаган кичкина телевизор ўрнатилган бўлиб, бу телевизор-кўз ўша кийимнинг текисланиши керак бўлган жойини кўриб турарди. Кўзчанинг сал пастида электр темир бурун бор эди. Агар дазмолланаётган кийим куя бошласа, дазмол буруни орқали куяётганини сезарди-да, автоматик равишда ўчиб, қўнғироқ чалинарди.

Кейин саёҳатчилар китоб фабрикасида бўлишди. У ерда катта-кичик, қалин-юпқа сурат-китобча, ўйинчоқ-китобчалар бўлиб, уларнинг кўриниши гармонга, ғалтакка ва шунга ўхшаш нарсалар шаклига ўхшаган, ичида қизиқ ҳикоя, ребус, фокус, эртақлар, яна қимирловчи ва гапирувчи суратлар бор эди.

Бу ерда ўнтача босма машиналар ишларди. Ёзувчининг қўлёзмасини рассом ишлаб келган сурат билан қўшиб, бирор машинанинг тешигига ташлаб юборилса ўша заҳоти машинанинг

бошқа тешигидан суратли тайёр китобчалар тўкила бошларди. Бу машиналарда китоб босиш электр усулда олиб бориларди. Босма бўёқлар махсус пуркагич билан сочиб юбориларди ва қўлёзма қоғозининг ҳарф ёки суратлар бўлиши керак бўлган жойида электрлаштирилган қоғозда босилиб чиқарди.

Ундан кейин Билмасвой билан шериклари чолғу асбоблари фабрикасига ва қўғирчоқ театрлари учун қўғирчоқ ишлайдиган комбинатга, автомобиль заводига ва кўпгина бошқа жойларга ҳам боришди. Улар кундуз кунлари Тахтавой ва Биновой билан ҳар турли қизиқарли экскурсияларга боришса, кечқурунлари эса кино, театрга, концертларга бориб томоша қилишди ёки спорт ўйинлари ва мусобақаларни кўришди. Баъзан улар билан кийим-кечак фабрикасида танишиб қолишган Балиқжон ҳам бирга борарди. Балиқжоннинг артист эканини айтгандик. Шунинг учун у қайси театрда қандай қизиқ томоша борлигини билар, қайси театрга бориб, қандай спектаклни кўриш тўғрисида маслаҳат берарди.

Куёш шаҳрида саёҳатчиларнинг вақтлари хушчақчақлик билан ўтарди. Милиционер Хуштакжонни ўйлаб Билмасвойнинг таъби хира бўларди, холос. У милиционер Хуштакжоннинг йўқолгани ҳақида газетада биринчи хабар чиққан куни, Хуштакжон тезда топилиб қолади, деб роса кўрққан эди. Аммо эртасига газеталарда милиционер Хуштакжонни кўп қидиришса ҳам ҳеч қаердан топилмади, деган хабар босилди. Билмасвой бундан севиниб, бир оз тинчланди. Аммо кечқурун виждони одатдагидай уйғониб, унга таъна қила бошлади:

«Мен нима ҳам қила оламан? — деб ўзини оқлаган бўлди Билмасвой. — Милиционер йўқолганига мен айбдор эмасман-ку».

«Сен айбдор эмассан, бу тўғри, — деб гапига қўшилди виждон. — Аммо сен унинг йўқолганига севиндинг-ку, ахир. Бировнинг бошига тушган ташвишдан сен севинишинг керакми?!»

«Сенинг нима ишинг бор? — деди бўшашиброқ Билмасвой. — Сендан биров сўрабдими, нимага тумшуғингни тикасан?».

«Нима ишинг бор, деганинг нимаси? — деди виждон. — Мен яхши бўлишингни истайман. Агар ёмон йўлга кирсанг, доим таъна қиламан».

Билмасвой хижолат бўлди, бундан кейин сира шодланмасликка ўзига-ўзи сўз берди. Аммо эртаси куни эрталаб тагин безовта бўла бошлади. Қўлига газетани олувди, титроқ турди, чунки унда: охири милиционер топилди, у Билмасвой деган митти қўлидаги сеҳрли таёқчаси билан милиция деворини қулатганини ҳаммага айтиб берди, деган хабар бор деб, бошда уни ўқигани кўрқди. Газетани ўқиб чиққанди, Хуштакжоннинг топилмаганини билиб, енгил хўрсинди ва севинганидан сакраб юборди. Кечқурун бу қилиғи учун ўзини койиди, аммо эртасига эрталаб бари бир севинди. Секин-аста у ўз виждонининг таъналарига эътибор беришни йиғиштириб қўйди ва унинг борлигига

хафа бўлмаёқ қўйди. Бунинг устига, янги дўстлари саёҳатчиларимизни зериккани ҳам қўйишмасди. Буларни деб сал бўлмаса Тахтавой билан Биновой уришиб қолишаёзди. Биновой архитектура ҳақидаги ҳикоясини давом эттириб, уларга Тарвузийнинг уйини кўрсатишни истарди. Аммо Тахтавой уни бир оғиз сўз айтгани ҳам қўймади ва саёҳатчиларни ўз олдидан бир қадам силжитмади. Тахтавойни меҳмонлар билан таништиргани Биновойнинг ўзига алам қилди.

— Агар шунақа бўлишини билганимда сенга уларни таништирмаган бўлардим, — деди у Тахтавойга.

Бир куни у Тахтавой келмасдан илгари Билмасвой билан дўстларининг олдига кириб, уларни уйдан олиб чиқмоқчи бўлди. Ҳақиқатан ҳам эртаси куни у эрталаб ғира-ширада уйғонди-да, меҳмонхонага жўнади. Борса, саёҳатчилар йўқ, кетиб қолишибди, бундан роса ҳам ҳайратда қолди.

— Тахтавой тагин мендан олдин келибди-да! — деб тажанг бўлди. — Шошмай турсин у, қўлимга тушиб қолар. Энди нима қилсам экан-а...

Биновой пешонаси тиришиб, кўчага чиққан эди, сакрайдиган автомобилда Тахтавой келиб қолди.

— Қаёққа отланиб қолдинг? — деб сўради мулойимлик билан Биновой.

— Қаёққа деганинг нимаси? — деб ҳайрон бўлди Тахтавой. — Билмасвой билан Тугмачахонларнинг олдига-да!

— Уларни кимдир олиб кетибди-ку!

— Ким олиб кетибди? — деб ҳайрон бўлганидан бир сакраб тушди Тахтавой.

— Мен қаёқдан билай, — қўлини силтади Биновой.

— Нима! — деб бақириб юборди Тахтавой ва ўз пешонасига бир шапалоқ туширди. — Билдим! Бу Балиқжоннинг иши! Улай агар, ўша қаёққадир бошлаб кетган!

Ҳақиқатан ҳам шундай бўлганди. Балиқжон кўндан бери саёҳатчиларимизни Қуёш боғига боришга кўндириб юрарди ва бу турли фабрика ва заводларга бориб юришдан кўра анча қизиқарли эканини айтганди. Аммо Тахтавой бунга ҳар хил йўллар билан қаршилик қилиб келар, ҳатто уни эллитишни ҳам истамасди. Охири Балиқжон усталик қилиб, саёҳатчилар олдига одатдаги вақтдан эртароқ келиб, уларни Қуёш боғига олиб кетди.

Бу боғ Қуёш шаҳрининг шарқий бурчагида бўлиб, каттагина майдонни ишғол қилган эди. У бир қанча бўлақларга бўлинарди. Бошқача қилиб айтганда, бўлақчаларда шаҳарчалар бор эди. Спорт шаҳарчасида турли спорт ўйинлари ва мусобақалар ўтказиларди. Сув шаҳарчасида сузадиган ҳовуз, сакраи минораси ва бандаргоҳлари бор эди. Театр шаҳарчасида эса ҳар хил театр, кинолар ва цирк бўларди. Шахмат шаҳарчасида шахмат, шашка ўйнашарди. Энг охири Қувноқ шаҳарчада хурсанд қиладиган турли томошалар бўларди.

Ҳар бир шаҳарча ўзига хос қилиб қурилган эди. Ҳаммадан ҳам ғалатиси Шахмат шаҳарчаси эди. Бутун майдон баҳайбат шахмат тахтасига ўшаб тенг тўртбурчакли катакларга бўлинганди. Барча уй, дўкон ва сайргоҳлар бу ерда фарзин, рух, от, фил ва бошқа шахмат доналари шаклида қурилган эди. Атрофдаги барча ғовлар пиёдалар шаклида бўлиб, ҳар бир кирадиган жойда иккита оқ ёки қора от донаси турарди.

Шахмат тартибида ўстирилган гуллар орасида шахмат ё шашка ўйновчилар учун столчалар қўйилганди. Бу ерда кўпгина миттивой ва миттиной шахматчилар бор эди. Шахматчи миттивойлар одатда катакнусха костюм, шахматчи миттинойлар ранг-баранг шахмат доналари билан безалган кўйлак кийишарди. Улар шахмат ўйини ҳақида маъруза ўқишар, машҳур шахматчилар ҳаётидаги турли қизиқ ҳодисалардан гапириб беришар, шахмат мусобақаларида иштирок этишар, шахмат ҳаваскорлари бўлган оддий миттивойлар ва миттинойлар билан бир пайтда сеанслар олиб боришарди.

Сеанс ўйинининг маъноси шуки, бир шахматчи бирданига кўпгина тахталарда бир қанча ўйинчилар билан ўйнайди. Шундай уста шахматчилар ҳам бор эдики, улар бирданига ўн ё ўн беш тахтада ўйнай оларди. Энг яхши шахматчи, Қуёш шаҳрининг чемпиони Донажон тахтага қарамасдан бирданига йигирмане тахтада ўйнай оларди. Унга фақат қайси донани қаёққа юрганини айтишса бас эди, у китобчасига ёзиб оларди-да, жавоб учун қайси донани суришни айтиб қўя қоларди. Шунча бирданига ўйналадиган сеанс ўйинларини ҳам миттилар келиб роса томоша қилишарди.

Шахмат шаҳарчасидаги энг қизиқ нарса — Шахмат автомати эди. Автомат шахмат — бу машина бўлиб, қўли, оёғи ва ҳатто боши бор оддий миттивой кўринишида эди. Автоматнинг ичида ҳисоблайдиган электрон аппарат бўлиб, у электр сими орқали шахмат катакларига уланган эди. Оддий митти бола билан ўйнаган автомат электрон аппарат ёрдамида ютуққа олиб борадиган дурустроқ йўл топиб, тахтадаги шахмат доналарини сурарди. Бунинг ҳеч қандай ҳайратда қоладиган ери йўқ, чунки шахмат назариясига биноан ютиш учун қайси донани суриш кераклигини олдиндан мўлжаллаш мумкин.

Шахмат автоматларини энг яхши шахматчилар ясашганди, шунинг учун шахмат машинасида фақат бирорта шахмат чемпионигина ютиши мумкин эди, лекин ютиш доим мумкин бўлавермасди. Баъзида қурилмани ясаган ихтирочининг ўзи ҳам ютқазиб қўйган кунлар бўларди. Ихтирочи чарчаши, тоби қочиб қолиши, фаромушлиги туфайли бирорта ножўя, кераксиз юриш қилиб қўйиши мумкин эди. Автомат бузилиб қолмаган бўлса, тўхтамасдан тез юрарди.

Шахмат шаҳарчасидаги павильонлардан бирига бир пайтда ўттиз икки тахтада ўйнаши мумкин бўлган каттакон автомат шахмат ўрнатилган эди. Автомат энг ўртада турган гилдиракка

ўхшаган столга жойлашган бўлиб, атрофига ўттиз иккита тахта қўйилганди. Бу тахталар олдига автомат билан ўйнашни истоганлар ўтиришарди. Автомат бир тахтадаги митти билан ўйнагач, ўтирган жойида сал бурилиб, бошқаси билан ўйнарди-да, тагин бошқа томонга буриларди ва шундай усулда доим айланиб ўйнарди. У шунчалик тез айланиб ўйнардик, баъзи бир ўинчилар ундан кейин юришга улгуриша олмасди. Бундай ҳолларда автомат тўхтаб, унинг юришини кутиб турарди.

Шахмат шаҳарчасига кириб қолган саёҳатчилар бу каттакон автомат шахматнинг ўйинини анчагача кузатиб туришди. Тугмачахон зерикди. Билмасвой бўлса, эндигина қизиқиб бораётган эди. Билмасвой бир ўйинчининг ютқазиб қўйиб, столдан турганини кўрди-да, унинг ўрнига ўтириб ўйнамоқчи эканини айтди. Тугмачахон шахмат ўйинини кузатиб туришни ёмон кўраман, деди. Олабола ҳам кузатишга тоқати йўқлигини гапирди, Билмасвой ўжарлик қилиб, кетгиси келмади. Шунда Балиқжон маслаҳат бериб:

— Биз, Тугмачахон, Олабола учовимиз ўйнагани Қувноқ шаҳарчага борайлик. Билмасвой сен шахмат ўйнайвергин, кейин сен ҳам кетимиздан ўша ёққа борасан, — деди.

Ҳаммалари шунга келишиб олишди.

Йигирма тўртинчи боб

БИЛМАСВОЙНИНГ ШАХМАТ КАСАЛИГА МУБТАЛО БЎЛИБ ҚОЛГАНИ

Тугмачахон ва Олабола Балиқжон билан Қувноқ шаҳарчага кетишди. Билмасвой бўлса, автомат шахмат билан ўйнашга киришди. У ўн юриш қилмасданоқ мот бўлиб қолди. Тагин бир марта ўйнамоқчи бўлган эди, беш-олти юришдаёқ яна ютқазиб қўйди. Бундан кейинги ўйинда уч юришда мот бўлди. Автомат Билмасвойнинг ўйинда қандай хатога йўл қўйганини пайқади-да, дарров мот қилиш йўлини топди.

Билмасвойнинг столи ёнида ўтирган ўйинчилардан бири, бунақа мураккаб машина билан шахмат ўйнашга ҳали эрта эканини, яхшиси, аввал кичикроқ, осонроқ автомат билан ўйнаш кераклигини айтди. Билмасвой Шахмат шаҳарчасида тагин бошқа автоматлар борлигини билгач, столдан турди-да, кучи етадиган машиналарни қидириб кетди. У ўн қадам ҳам юрмаганда, бир миттиой билан учрашиб қолди. Унинг устида рангбаранг шахмат доналарининг суратлари ишланган чиройли оқ қўйлак бўлиб, бошида эса, шахмат шоҳининг тожигга ўхшаган қалпоқча бор эди. Қизалоқ эски танишлардай Билмасвойга жилмайиб:

— Салом! — деди.

— Салом,— деб жавоб берди Билмасвой.— Биз сиз билан қаердадир кўришганга ўхшаймиз.

— Уят эмасми, Билмасвой? Наҳотки унутган бўлсангиз? Ахир бизнинг кийим-кечак фабрикамизга борган эдинглар-ку.

— Ҳа, рост-а! — деди Билмасвой.— Мен энди эсладим. Сиз Ипакойсиз-ку.

— Ҳа,— деб тасдиқлади Ипакой.— Келинг, ўриндиқда бир оз ўтирайлик. Бу ер жуда ажойиб.

Улар ўриндиққа ўгиришди.

Ипакой:

— Сизларни унутганимиз йўқ, борганларингизни тез-тез эслаб турамиз. Ушанда жуда хурсанд бўлгандик. Игнаойнинг Тахтавойга: «Сиз отхонадаги от эмассиз, ҳуриллашни уйингизда қиласиз», дегани эсингиздами? Ҳа-ҳа-ҳа! Энди-чи, орамизда битта-яримта кулиб қолгундай бўлса, биз унга: «Сиз отхонадаги от эмассиз, уйингизга боринг-да, ҳуриллаб, кейин қайтиб келинг»,— деб ҳазиллашамиз.

Билмасвой билан Ипакой маза қилиб кулишди.

— Қалай, шаҳримиз сизга ёқдими?— деб сўради Ипакой.

— Жуда ёқди,— деди Билмасвой.— Сизларда ҳар хил машиналар, кинотеатрлар, дўкон ва ҳатто ошхоналар — ҳамма ҳамма нарса бор экан!

— Сизларнинг шаҳрингиз бизникига ўхшаган эмасми?

— Қаёқда дейсиз! — деб қўл силтади Билмасвой.— Агарда олма егинг келиб қолса, олдин сен олманинг устига чиқиб, кейин олиб ейсан. Қулупнай егинг келса-чи, олдин қулупнай ўстирасан, ёнғоқни кўнглинг тусаса — ўрмонга боришинг керак. Сизларда маза: ошхонага борсан-да, кўнглинг тусаганини ейсан, бизда олдин ишлайсан, кейин тишлайсан.

— Лекин, биз ҳам ишлаймиз, ахир,— деб қаршилиқ билдирди Ипакой.— Баъзилар далада экин экади, бошқа бирлари фабрикаларда буюмлар тайёрлайди. Кейин ҳар ким керагини магазинлардан олади.

— Ахир ишингизга машиналар ёрдам беради-да,— деди Билмасвой,— бизда бўлса машиналар йўқ. Дўконлар ҳам йўқ. Сизлар ҳаммангиз бирга жамоат бўлиб яшайсизлар, бизда эса ҳар бир хонадон ўз-ўзича яшайди. Шу сабабли роса чалканликлар бўлади. Мисол учун, бизнинг уйда иккита механик бор, аммо битта ҳам тикувчи йўқ. Бошқа бир уйда эса нуқул тикувчилар яшайди-ю, битта ҳам механик йўқ. Мисол учун, сизга шим керак бўлса, сиз тикувчига борасиз, аммо тикувчи сизга шимни бекорга бермайди. Агарда ҳамма текинга шим бераверса, нима бўлади?

— Унақада ўзи тезда шимсиз қолади-ку! — деб кулди Ипакой.

— Ундан ҳам баттар бўлади! — деб қўл силтади Билмасвой.— У фақат шимсизгина қолмай, овқатсиз ҳам қолади, чунки

бир пайтнинг ўзида ҳам кийим тикиб, ҳам ўзига овқат топиш мумкин эмас-да.

— Бу, албатта, тўғри,— деб унинг фикрига қўшилди Ипакой.

— Сиз шимнинг ўрнига нок беришингиз керак дейлик,— деб давом этди Билмасвой.— Мисол учун, агарда тикувчига нок керак бўлмай, стол керак бўлса-чи, унда сиз стол ясаб бериш учун нокни дурадгорга олиб боришингиз лозим, кейин столни тикувчига олиб келиб, шимга алмаштирасиз. Аммо дурадгор ҳам, менга нок керакмас, болта керак, дейиши мумкин. Кейин темирчига боришингизга тўғри келади. Сиз дурадгорга болтани топиб келганингизда, у сизга, энди менга болта керак эмас, мен уни бошқа жойдан топдим, дейиши ҳам мумкин. Мана шундай қилиб, сиз, шим ўрнига болта ушлаб қоласиз!

— Ҳа, ҳақиқатдан ҳам бу катта ташвиш экан.— деб кулди Ипакой.

— Аммо ташвиш бунда эмас, чунки ҳар бирига илож топса бўлади,— деб жавоб берди Билмасвой,— жуда бўлмаганда битта-яримта ошнангиз ўз шимини совға қилади ёки вақтинча бериб туради-да, сиз ташвишдан қутуласиз. Энг ёмони шундаки, бунинг асосида баъзи бир митти болаларда қизғанчиқлик ёки зиқналик каби даҳшатли касаллик авж олмоқда. Шундан кейин зиқна миттилар, керакми ё керакмасми, қўлига нима тушса, ҳаммасини уйига йиғаверадиган бўлишди. Бизда битта шунақа Бўғирсоқ деган миттивой бор. Унинг хонаси ҳар турли қақир-қуқур, эски-тускилар билан тўлиб кетган. У доим бу нарсалар керакли буюмларни алмаштиришга зарур бўлиб қолади деган хаёлга боради. Бундан ташқари, унда битта-яримтага керак бўлиб қоладиган бир дунё нарсалар чанг босиб, ишдан чиқиб ётибди. Ундаги костюм ва камзулларнинг сон-санови йўқ! Костюмнинг ўзидан йигирматача, шимлардан, эҳтимол, эллик жуфти бордир. Буларнинг барчаси хонасида уюлиб ётибди, унда нима бор, нима йўқлигини ўзи ҳам билмайди. Баъзи бир миттилар бундан фойдаланишади. Агарда битта-яримтага шошилиш равишда шим ёки костюм керак бўлиб қолса, келиб ёққанини олиб кетаверадилар. Бўғирсоқ ҳатто нарсаси йўқолганини пайқамайди ҳам. Аммо билиб қолса борми, у шунақанги шовқин кўтарадики, уйдан чиқиб кетсанг ҳам қутулмайсан.

Бу воқеани эшитиб Ипакой роса кулди, кейин:

— Бунақа касаллардан кулиш уят-ку — деди жиддий.— Яхшики, бизда ҳеч ким бундай хавфли касалга чалиниши мумкин эмас. Магазинларимизда туппа-тузук костюмларни олиш мумкин бўлгандан кейин, бизда костюмларни бир тўда қилиб, уйиб қўйишининг сира ҳожати йўқ-да. Бунинг устига модалар тўхтовсиз ўзгариб туради, бир костюм расмдан чиққандан кейин, бари бир уни киймай қўясан. Айтгандек,— деб ўйлаб қолди Ипакой,— бояги дўстларингиз — Тугмачахон, тагин ҳалиги-чи, кулранг бола қаерда?

— Кулранг бола эмас, Олабола, — деб тузатди Билмасвой. — Улар Балиқжон иккаласи Қувноқ шаҳарчага кетишди, автомат билан шахмат ўйнаш учун мен шу ерда қолувдим.

— Қалай, ўйнадингизми?

— Уч марта ўйнаб, ютқаздим, бирор марта ҳам ютолмадим.

Билмасвойнинг катта автомат билан ўйнаганини билган Ипакой, бу автоматни шахмат чемпиони Донажон қурганини, шунинг учун уни, ҳатто тажрибали шахматчилар ҳам ютолмаслигини айтиб берди. Яна бу автомат билан ўйнаб, дуранг қилишнинг ўзи катта ютуқ ҳисобланиши, агарда кимда-ким уни ютиб қолгудай бўлса, чемпион Донажон билан биринчилик учун ўйнаш ҳуқуқини олишини айтди.

Билмасвойга ўхшаган тажрибасиз шахматчилар учун мураккаб бўлмаган автомат шахматлар ҳам кўп эди. Бу машиналардаги электрон аппаратлар оддий бўлиб, уларни ютиш осонроқ эди. Булардан ташқари, кўпчилик автоматлар ўйинчиларнинг кўнглини очиш учун қизиқ қилиб ишланган эди. Мисол учун, бир автоматнинг башараси кулгили қилиб ясалган бўлиб, бурнини тортар ва энсасини қўли билан қашлаб қўярди. Бошқасининг башараси эластик пластмассадан ясалган бўлиб, у яхши юриш қилиб қолгундай бўлса, оғзи қулоғига очилиб кетарди, ютқазадиган бўлиб қолса-чи, башарасини кулгили қилиб бужмайтирарди. Бурнида чироқча ёниб турадиган автоматлар ҳам бор эди, чироқча ёнганда бурни қип-қизариб кетар ва бошидаги сочи типпа-тик бўларди.

Бундан ташқари, бу ерда ўйинчиларнинг турли қилиқларини кўрсатадиган автоматлар ҳам бор эди. Улардан биттаси юришдан олдин пешонасини тириштирар, нима учундир бурнини кавлар, иккилангандек тахтадан донани олиб, ўйлаганга ўхшар, кейин қайта қўйишни билмай узоқ вақт қўлида кўтариб турарди-да, охири бир жойга қўйиб шошиб-пишиб қайтиб оларди ва олдинги ўз жойига қўйиб яна ўйлаётганга ўхшаб ўтирарди. Автоматнинг бунақанги қилиқларига баъзи бир чидамсиз ўйинчиларнинг жаҳли чиқарди. Бошқа бир автомат юришдан олдин силқиллар, йўталар, бошини айлантирар, елкасини қисар, қўлини силтар эди. Учинчилари эса, юриш пайтида: «Эҳ, сиз шундоқ юрдингизми? Биз мана бундоқ юрдик!» ёки: «Ҳозир сизга шахмат ўйнашни бир кўрсатиб қўяй!» ёинки: «Сиз ҳозир тамом бўлдингиз!» дерди. Бу овоз ёзиб оладиган магнит лентали аппарат — магнитофон ёрдамида амалга ошириларди. Унга турли иборалар ёзиб олинарди. Ҳар бир юришдан кейин магнитофон автоматик равишда ишларди-да, гап эшитиларди.

Ҳар автоматнинг ўз номи бор эди. Мисол учун, ўттиз икки ўринли шахмат «Титан» дейиларди. «Сиз ҳозир тамом бўлдингиз!» деб гапирадигани «Тамом» деб аталарди. Бўйинини қашийдиган автоматга нима учундир «Барбосча» деб ном қўйишганди. Ипакой Билмасвойни барча автоматлар билан таништи-

риб чиқди, Билмасвой ҳаммаси билан бир мартадан ўйнади, аммо фақат Барбоснигина юта олди.

— Мана кўрдингизми, энди муваффақият қозона бошлаяпсиз! — деди Ипакой. — Бу ерга тез-тез келиб, машқ қилиб туришингиз керак.

Билмасвой шахмат ўйнагунча, Тугмачахон билан Олабола Қувноқ шаҳарчада роса маза қилишди. Бу ердаги хушчақчақлик боққа қадам қўйгандан бошланарди. Бу боққа кириш жойи на дарвозага ва на эшикка ўхшар, ер ости йўлига ўхшаган кенг темир қувурдан иборат эди. Қувур тўхтовсиз айланиб турар, унинг ичидан ўтмоқчи бўлган ҳар бир одамнинг оёғи четга кетиб қолиб, албатта йиқиларди. Мувозанатни тутиб туриш учун оёқларни чаққонлик билан бурчакка буриб, тўппа-тўғрига юриш керак эди. Баъзи бир миттилар ўрганиб қолишгани учун қувурнинг ичидан ҳатто тебранмасдан ўтиб кетишарди. Аммо бундайлар жуда оз эди. Киришни истаган кўпчилик қувурнинг ичида йиқилишдан чўчиб, шаҳарга киролмай қайтарди.

Одатда, бу айланма қувурнинг олдида бир тўда миттилар тўпланиб туриб, ичидан ўтмоқчи бўлган мардлардан кулишарди. Тугмачахон, Балиқжон ва Олабола тўдага қўшилиб, улар ҳам кула бошлашди. Айниқса, Олабола қаттиқ хохолаб кулди. Унга қувурдан ўтиш гўё оппа-осондек, барча кўполлиги учун йиқилаётгандай туюлди. Утишни росаям хохлаган Олабола чаққонлигини кўрсатмоқчи бўлиб, кўркмасдан қувурнинг ичига кириб кетди. У уч қадам юрмасданоқ, оёғи тойиб кетиб, ғўлага ўхшаб қувурнинг ичида айлана бошлади. Чўнтагидаги қандлар тўкилиб кетди. У қандларни териб олиб, қайта чўнтагига солиб қўйди-да, ўрнидан турмоқчи бўлувди ҳамки, яна айланиб кетди. Охири қувур нариги томонга чиқариб ташламагунча шу зайилда чархпалак бўлаверди. Буни кўрган томошабинлар тоза кулишди.

— Кўрдингизми, биз ҳали Қувноқ шаҳарчага кирмасимизданоқ кула бошладик, — деди Балиқжон Тугмачахонга. — Пайқадингизми, бу ерда осонгина кулаверасиз, томошабинлар ўзларидан-ўзлари кулишади. Олдин бошқалардан куласиз, кейин қувурга кирасиз-да, бошқалар сиздан кулишади.

Балиқжон шундай дедию, қувурга кириб кетди. Унинг қомаги халтадай бесўнақай бўлса ҳам, барча йўлни чаққонлик билан босиб ўтди-да, қувурдан чиқишга икки қадам қолгандагина йиқилиб тушди, томошабинлар кулиб юборишди. Ундан кейин навбат Тугмачахонга келди. Ҳамма ҳозир у ҳам йиқилади деб, кулишга тайёрланиб туришганди, аммо Тугмачахон шундай чаққонлик билан қадам босдики, ҳатто, бир марта ҳам қокилмади.

Қувноқ шаҳарчага киришган саёҳатчиларимиз хиёбон бўйлаб юриб, ўртасига катта ёғоч филдирак қўйилган супачага етишди. Бу филдирак шайтон филдирак деб аталарди. Истовчилар унинг устига ўтиришарди. Филдирак тез айлана бошлар,

шунда марказдан қочириш қуввати ўтирганларни четга улоқтириб юборарди.

Шайтон ғилдиракда айланиб ерга ўмбалоқ ошиб тушган саёҳатчилар сал юриб сеҳрли ойна олдида тўхташди. Бу ойна текис эмас, қийшиқ эди, доим айланиб турарди. Шунинг учун унга қараган митти болаларнинг боши нўхатнинг поясига ўхшаб кетарди-да, оёғи ғознинг оёғига ўхшаган кап-калта бўлиб кўринарди. Кейин тескариси бўлиб, оёғи макарондай чўзилиб кетар, калласи чўзмадай ясси бўлиб қоларди. Бирпас ўтгач, бурни чўзила бошлар ва юзи ёйилиб беўхшов бўлиб қоларди.

Буларни кўриб кулмасдан илож йўқ эди. Кулавериб иштаҳалари очилган саёҳатчилар ошхонага жўнашди. Овқатдан кейин ғилдиракли атом автостулчада ва зўлдирили ўзиюрар чанғида учишди.

Атом автостулча оддий стул ёки оёқ қўядиган жойи бўлган курсичани эслатарди. Фақат унинг оёғи ўрнида юмшоқ резина ғилдирак ўрнатилганди. Утирадиган жойнинг ичида стулчани ҳаракатга келтирадиган кичкина атом двигатели бор эди.

Автостулчада юриш учун уни қандай қилиб бошқаришни ўрганишнинг ҳожати йўқ. Унинг устига ўтириб: «Олға!» дейилса бас, стулча ўзидан ўзи олдинга юриб кетаверади. Агарда «Тезроқ!» ёки «Секинроқ!» десанг, стулча шу заҳоти юришни тезлатади ёки секинлатади. «Ўнгга» ё «чапга» десанг ҳам истаган томонга бурилади. Агар «Тўхта!» десанг, стулча ўша ондаёқ тўхтади.

Бу сўзларни унчалик қаттиқ айтмай, шивирлаб, ҳатто айтмай ичингда ўйласанг ҳам бўлади. Тугмачахон билан Олабола нега бунақа, деб қизиқиб қолишди. Балиқжон тушунтириб берди. Пастдаги тиргак электр сигналларини бошқарар экан, у курсида ўтирган миттининг оёғи остидан электр сигнални илиб олиб, махсус электрон аппаратга узатар экан, у двигателни юргизиб, тезликни бошқарар ҳамда ўнг ва чапдаги механизмларни ишлатар экан.

— Оёғимда қандай сигнал бўлиши мумкин? — деб ҳайрон қолиб сўради Олабола. — Оёғимдан ҳеч қандай сигнал ўтаётгани йўқ-ку.

— Сиз уни пайқамасиз холос-да, — деди Балиқжон. — Чунки бу сигналлар жуда ҳам секин берилади, ҳарқолда, сигналлар йўқ эмас, бор. Мана, масалан, сиз хаёлан «олға» дейсиз, ўша заҳоти миянгиздан асаблар томон олдинга ёки орқага, ўнг ёки чап томонга юришни буюриб, асаб электр сезги югуради. Мана шундай электр сезгиларни электрон аппарат илиб олади.

Олабола автомат стулчага ўтириб юра бошлади ва фикрларини стулчанинг қандай қилиб эшита олишини қизиқиш билан кузатди. Кейин у:

— Бунақа стулча Билмасвойнинг сеҳрли таёқчасидан анча дуруст экан, — деди. — Бунда фақат ўнгга ё чапга юраман деб ўйласа бўлди экан, ўша заҳоти истагинг амалга ошар экан. Бил-

масвойнинг сеҳрли таёқчасини қимирлатиш, хоҳлаган нарсани гапириб ўтириш керак. Очигини айтганда, у бўлмағур нарса.

Автостулчада роса тўйиб ўйнаган Олабола, Тугмачахон ва Балиқжон кейин гилдиракли ўзиюрар чанғида учишди. Буларда ҳам автостулчага ўхшаган электрон аппаратлар бўлиб, миниб юрган митти болаларни ўйлаган томонларига олиб боришарди.

Балиқжон: «Автостулча ва ўзиюрар чанғилар фақат шу боғда бор холос, аммо тез кунда шаҳар кўчаларида ҳам юради, кейин эҳтимол ҳеч ким автомобилларда юрмай, барча автостулчаларда юриб қолар», — деди.

Кун ўтгани ҳам сезилмай қолди. Тугмачахон, Балиқжон ва Олабола шахмат шаҳарчасига келиб, Билмасвой билан Ипакойни излаб топишди-да, кейин ҳаммалари томоша кўриш учун Театр шаҳарчасига йўл олишди.

Шундан бери Тугмачахон билан Олаболани ҳар куни Қувноқ шаҳарчада кўриш мумкин бўлиб қолди. Билмасвой эса, кунбўйи Шахмат шаҳарчасида йўқолиб кетарди. У бу ерда Ипакой билан учрашиб, турли мавзуларда суҳбатлашарди. Улар учун энг қизиғи шахмат ўйини эди. Ипакой ашаддий шахматчилардан бўлиб, Билмасвойнинг ҳам шахмат касалига мубтало бўлгани унга жуда маъқул эди.

Иигирма бешинчи боб

ҲУШТАКЖОННИНГ ТОПИЛГАНИ

Касалхонага тушиб қолган Ҳуштакжон, ҳамшира ёки врачлардан битта-яримтаси уни Патирвой деб атаса, олдинига ҳайрон бўлиб юрди. Аммо нима учун бунақа галати ном билан аташаётганини сўраш хаёлига келмади. Мияси лат ейиши натижасида унинг ақли бир оз ўтмаслашиб қолган ва боши олдингидай яхши ишламасди. Секин-аста унинг ақлий қобилияти тикланди-ю, аммо у бу орада ўзи сезмаган ҳолда янги номга кўникиб қолди, бир неча бор менинг номим Патирвой экан, деган хаёлга борди. Баъзан уни шу ном билан чақиритса, ҳайрон бўлиб қоларди-да, менинг номим шундаймикин ё бошқамикин деб ўйларди ва гапга дарров жавоб беролмасди.

Доктор Иссиқвой Ҳуштакжоннинг феълидаги бу фаройиб ҳолатни касалликка йўйди. Бу касаллик ҳолати қўзғатувчи ва тўхтатувчи асаб системасига таъсир этганини аниқлади. У ўзининг кулги билан даволаш усулини давом эттирди. Олдин унинг ҳазиллари беморга ҳеч қандай таъсир кўрсатмади. Аммо Ҳуштакжоннинг ақлий қобилияти аста-секин тиклана бориб, юзида маъноли жилмайиш пайдо бўла бошлади. Ҳарқолда, бу шуни кўрсатадики, митти боланинг кулгини тушуниш қобилияти унинг ақлий тараққиётига боғлиқ экан.

Хуштакжоннинг юзида аста-секин пайдо бўлаётган кулгини пайқаб юрган доктор Иссиқвой, даволашнинг иккинчи босқичига, яъни қизиқ воқеаларни гапириб бериш ўрнига қизиқ китобларни овоз чиқариб ўқиб бериш усулига ўтди. Шу мақсад билан унга машҳур ёзувчи Қалдирғочий «Ўттиз учта қувноқ қарғача» деб аталадиган китобини ўқиб берди. Бу китобни эшитган Хуштакжон қаттиқ кулиб юборди. Бу доктор Иссиқвойга далда берди. У энди унинг ўзи ўқийверса бўлар экан, деган қарорга келди. Кейин касалга бир кучоқ газета олиб келиб берди. Бу милиционер Хуштакжоннинг йўқолиб қолгани ҳақида талайгина кулгили воқеалар ёзилган газеталар эди.

Аммо бу кулгили воқеалар милиционер Хуштакжоннинг ўзига кулгили бўлиб туюлмади. Газетада ўз номини кўриб қолиб, йўқолган милиционер Хуштакжон ўзи эканини ва касалхонада аташганларидай Патирвой эмаслигини эслаб қолди. Хуштакжоннинг онги тамоман ёришгач, бўлган воқеаларнинг барчасини: яъни Билмасвой қўлидаги сеҳрли таёқчасини силкитганини ва ундан милиция идорасининг девори қандай қилиб қулаганини эслаб қолди. Шунда барча газеталарни бир четга йиғиштириб, ирғиб ўрnidан турмоқчи бўлганди, доктор Иссиқвой:

— Ётинг, ётинг, Патирвой. Тўсатдан қаёққа отланиб қолдингиз? — деди.

— Мен сираям Патирвой эмасман, милиционер Хуштакжонман, — деди Хуштакжон. — Тезда ўз вазифамга тушимим ва сеҳргарни ушлаб, қўлидаги сеҳрли таёқчани тортиб олишим керак, бўлмаса, у таёқча билан уйларни ағанатиб, талай зарар келтириши мумкин.

Доктор Иссиқвой мияси суюлган баъзи бир касаллар ўзларини гўё жодугарлар ёки қўрқинчли сеҳргарлар кузатиб тургандай ҳис қила бошлашларини билар эди. Шунинг учун у Хуштакжонни ҳеч қанақа сеҳргар бўлмагани ва бўлиши мумкин эмаслигига ишонтира бошлади. Аммо милиционер Хуштакжон сеҳргарнинг милиция идорасини қулатганини ўз кўзи билан кўрганини айтди.

— У сеҳргар қанақа эди? — деб кулимсираб сўради доктор Иссиқвой.

— Ҳаммага ўхшаган оддий митти эди, фақат шими сариқ, қўлида сеҳрли таёқчаси бор эди, — деб жавоб берди Хуштакжон.

— Сизга буларнинг барчаси шундай бўлиб кўрингани аниқ, — деди Иссиқвой. — Митти боланинг сариқ шим кийиб юргани ҳеч қаерда кўрилган эмас-ку! Бунақа мода ҳам йўқ, ахир!

— Шунақа мода бўлмаса, яна яхши, сариқ шимида уни таниб ушлаш ва қўлидаги сеҳрли таёқчани тортиб олиш осон бўлади.

Доктор Иссиқвой ачиниб бошини қимирлатди-да, иссиғи бор-йўқлигини билиш учун касалнинг пешонасини ушлади.

— Эҳтимол, бошингиз оғриётгандир-а? — деб сўради у.

— Ҳеч қанақасига бошим оғриётгани йўқ! — деди жаҳли чиққан Ҳуштакжон.

— Сизга фақат оғримаётгандай бўлиб туюлади, аслида оғрияпти, — деди Иссиқвой. — Ҳозир пешонангизга муз қўйсак, ўзингизни тезда енгил ҳис қиласиз.

Доктор Иссиқвой ҳамширани чақириб:

— Ҳамшира, Патирвойнинг бошига муз босинг, — деди.

— Ахир сизга айтдим-ку, мен Патирвой эмасман, милиционер Ҳуштакжонман, деб!

— Ҳа яхши, яхши, — деб уни тинчлантирган бўлди Иссиқвой. — Касал мияси лат егандан кейин ўзини машҳур одамларданман деб ҳисоблайди. Мана сиз газеталарда машҳур милиционер Ҳуштакжонни ўқидингиз-да, кейин ўзингизни Ҳуштакжон деб ҳисоблай бошладингиз.

— Йўқ, мен аслида Ҳуштакжонман.

— Мана, ҳозир гувоҳномангизни кўрсангиз, Ҳуштакжон эмас, Патирвой эканингизга ишонч ҳосил қиласиз. Ҳамшира, Патирвойнинг гувоҳномасини буёққа олиб келинг.

Ҳамшира Патирвойнинг камзулини олиб келди-да, чўнтагидан шофёрлик гувоҳномасини олди.

— Қани, кўрайлик-чи, бу ерга нима деб ёзилган экан, — деди Иссиқвой қўлига гувоҳномани ола туриб. — Сиз Макарон кўчасида яшайсиз-а?

— Тўппа-тўғри, — деб тасдиқлади Ҳуштакжон.

— Ўттиз еттинчи уйдами?

— Ўттиз еттинчи уйда.

— Демак, сиз Патирвойсиз-да?

— Бундай бўлиши мумкин эмас!

— Қанақасига мумкин эмас экан? Мана қаранг-а, оқ қоғозга қора билан Патирвой деб ёзиб қўйилган. Қаранг-а, «Патирвой».

Ҳуштакжон гувоҳномани қўлига олиб, нима ёзилганини ўқиб кўрди.

— Қаранглар, ростдан ҳам: «Патирвой Макарон кўчасида, 37-уйнинг 66-хонасида яшайди...» деб ёзилган. Шошманглар-чи, нима учун 66? Менинг хонам 99 эди-ку.

— Ёмон йиқилганингиздан миянгиз шикастланган бўлиши керак, — деди Иссиқвой. — 66 ни оёғини осмондан қилиб ўқинг, 99 бўлиб кўринади.

Ҳуштакжон гувоҳноманинг пастини баландга қилиб кўриб, кулиб юборди.

— Қаранглар, чиндан ҳам 99 экан. Мен агарда Патирвой бўлсам, мен Ҳуштакжон бўлмайман, э йўғ-э, тфу! Агар мен Ҳуштакжон бўлсам, Патирвой бўлмайман! Тўғри айтяпманми?

— Жуда ҳам тўғри, — деб тасдиқлади Иссиқвой. — Фақат безовталанманг. Яхшиси, ухлашга ҳаракат қилинг. Яхшилаб ухласангиз, Ҳуштакжонни унутиб юборасиз. Бунинг барчасига ўзим айбдорман, сизга ўқиш учун бу газеталарни бермаслик керак эди.

Хуштакжон аста-секин тинчланди-да, тез орада уйқуга кетди.

Аммо бу суҳбатдан кейин доктор Иссиқвой ўйлаб қолди. Патирвойни бу Патирвой эмас деб иккиланмади. Йўқ! Патирвойнинг Патирвой эканига ишонарди. Аммо кўнгли, ҳарқолда, безовта эди. У шофёрлик гувоҳномасини олиб, Макарон кўчасига йўл олди. 37-уйни топди ва тўртинчи қаватга чиқиб, 66-квартиранинг кўнғирогини босди. Унга эшикни Ҳазилвой очди.

— Айтингчи, Патирвой шу ерда турадимиз? — деб сўради доктор Иссиқвой.

— Ҳа, кира қолинг, — деди Ҳазилвой.

Доктор хонага кирди. Ҳазилвой диванда ўтирган Патирвойга қараб:

— Кўрдингми, Патирвой, сени йўқлаб келишибди, ҳазиллашаётганим йўқ, — деди.

Патирвой ўрнидан туриб Иссиқвой томон юрди.

— Сиз Патирвой бўласизми? — деди Иссиқвой қаршисида турган ҳақиқий Патирвойни кўриб.

— Ҳа, менман. Нимага мен Патирвой бўлмас эканман?

— Ҳа, ҳа, албатта, — деди Иссиқвой. — Нима учун сиз Патирвой бўлмас экансиз. Аммо масала шундаки, бошқа яна битта Патирвой бор-да, яъни... Тфу-эй! Мен нималар деяпман-а! Қани сиз менга айтингчи, сиз мабодо шофёрлик гувоҳномангизни йўқотмадингизми?

— Ҳа, ҳа, йўқотганман, — деб севиниб кетди Патирвой, — яъни йўқотганим йўқ, бизникида тунаб қолган бир тентак камзулим билан бирга олиб кетибди.

Доктор Иссиқвой чўнтагидан гувоҳномани олиб, Патирвойга кўрсатди.

— Меники, худди ўзи! — деб севиниб кетди гувоҳномани кўриб Патирвой. — У қандай қилиб сизнинг қўлингизга тушиб қолди?

Доктор Иссиқвой Ҳазилвой билан Патирвойга Кўкноригул деган қизалоқ касалхонага олиб келган митти болани гапириб берди. Ҳазилвой билан Патирвой бўлса, доктор Иссиқвойга, уларнинг уйига кириб ухлаб қолган ва янглишиб Патирвойнинг камзулини кийиб кетган митти бола тўғрисида айтиб беришди.

Ҳазилвой билан Патирвой Хуштакжоннинг камзулини олиб доктор билан бирга касалхонага жўнашди. Ухлаб ётган Хуштакжонни кўрган заҳоти танишди, уйларида учратган митти бола шунинг ўзи эканини айтишди. Улар Патирвойнинг камзулини олишди. Кейин доктордан эртага келиб, касални кўриш учун рухсат сўрашди. Эртага хонамизга қандай қилиб кириб қолганини билиб кетамиз, деб уйларига жўнашди.

Ҳазилвой билан Патирвой кетишган, доктор Иссиқвой қаттиқ ўйланиб қолди.

Патирвойимиз — Патирвой эмаслиги энди аниқ бўлди.

У Патирвой бўлмагандан кейин, шубҳасиз, йўқолган милиционер Ҳуштакжоннинг худди ўзи бўлади.

Доктор Иссиқвой шундай қарорга келди-да, газета редакциясига телефон қилиб, йўқолган милиционер асло йўқолмаганини, ҳозир касалхонада ётганини хабар қилди. Уша заҳотиёқ газета мухбири Қаламжон касалхонага етиб келди. У доктор Иссиқвой ва милиционер Ҳуштакжон билан гаплашди. Кейин Ҳазилвой ва Патирвойларникига бориб, бу масалада нимани билсалар, барини сўраб олди. Ундан кейин Кўкноригул деган қизалоқникида бўлди. Охири милиция бўлимига учради, қулаган жойни кўрди, милиционер Қоровулжон билан ҳам суҳбатлашди.

Эрталаб газеталарда милиционер Ҳуштакжоннинг саргузашти ҳақида тўлиқ ҳисобот-мақола босилиб чиқди. Кутилмаган янгиликдан бутун шаҳар ҳайратда қолди. Шаҳар аҳолиси шунча шов-шув кўтариб, охири топилган милиционер Ҳуштакжон ҳақида хабар босилган газеталарни қўлдан қўймай ўқирди. Ҳамма фақат Ҳуштакжон ҳақидагина гапирарди.

Тонг қоронғусидан Шахмат шаҳарчасига келиб олган Билмасвой «Барбосча» деган автомат билан шахмат ўйнади ва йўлда тўпланиб газета ўқиётган миттиларга ҳайрон бўлиб қараб-қараб қўярди. Уларнинг нима ҳақда суҳбатлашаётганига Билмасвой қизиқиб қолди. Аммо бошланган ўйинни бўлишни истамади.

Шу пайт Ипакой кўриниб қолди. У қўлидаги газетани силкитиб, физиллаб чопиб келарди.

— Билмасвой! — деб бақирди у узоқдан Билмасвойни кўриб. — Ҳуштакжон топилибди.

— Тагин қанақа Ҳуштакжон? — деб ҳайрон бўлиб сўради Билмасвой.

У Ҳуштакжон борлигини аллақачон унутиб юборган эди.

— Ҳув, йўқолиб қолган милиционер Ҳуштакжон-чи.

Билмасвой бирдан бўлган воқеани эслади. У Ипакойнинг олдига югуриб борди-да, қўлидан газетани олиб ўқий бошлади. Бу газетада Ҳазилвой билан Патирвойнинг ҳам, Кўкноригул билан Қоровулжоннинг ҳам, доктор Иссиқвой билан милиционер Ҳуштакжонларнинг ҳам гаплари ёзилган эди. Ҳуштакжон, милиция идораси деворини қулатган сеҳргарнинг оқ-сарик шим кийганини, шунинг учун уни топиш осон эканини, зарарли сеҳрли таёқчасини тортиб олиш зарурлигини айтган эди.

Билмасвой Ҳуштакжоннинг айтганларини ўқиши билан уни қўрқув босди. У оқариб кетиб, ўриндиққа ўтирди, оқ-сарик шимини газета билан тўсиб олди. Бунини кўриб қолган Ипакой кулиб юборди.

— Сенга нима бўлди, Билмасвой? — деб сўради у. — Ҳа, тушуняпман. Ахир сен ҳам сариқ шим кийгансан-да. Мени сеҳргар хисоблашади, деб қўрқяпсан-да?

— Ҳа, — деб бўйнига олди Билмасвой.

— Уят эмасми, Билмасвой?— деб қичқириб юборди Ипакой.— Ахир, дунёда сеҳргар йўқлигини билмайсанми?

— Нега бўлмаса Ҳуштакжон сеҳргарни кўрдим, деган?

— Бўлмағур гап,— деди Ипакой.— Ҳуштакжон касал, у алаҳлайди, хаёли бузилган. Буларнинг ҳаммаси унинг хаёлига келади. Мана, ўқигин, бу ҳақда доктор Иссиқвой нималар деб ёзган.

Билмасвой доктор Иссиқвойнинг газетада босилган мақола-сини ўқишга киришди. Доктор Иссиқвой: «Милиционер Ҳуштакжон ҳали тўлиқ соғайган эмас,— деб ёзибди.— Мияси латегандан кейин унинг ақлий қобилияти ҳали тўлиқ тикланганича йўқ. Хаёли ҳам сал бузилган. Шунинг учун касал сариқ шимликларни сеҳргар деб фараз қилади, гўё уларни кўрдим дейди, ўша пайтда у албатта, ҳеч нимани кўрмаган. Аммо касалдаги бу ҳолат аста-секин йўқолади, бунгача касалхонада бўлиши керак, чунки бунақанги зарарли касал атрофдагилар учун ҳам хатарли».

Ҳуштакжоннинг ҳали-бери касалхонадан чиқмаслигини газетадан ўқиган Билмасвой бир оз тинчланди. Аммо у ўриндиқдан туришга ҳам кўрқди. Ҳамма унинг сариқ шимига қараб турганга ўхшаб туюлди.

— Анови тентакни қаранглар,— деди Ипакой,— сариқ шимли битта сенмидинг. Атрофга қарагин!

Билмасвой теваракка аланглаб, ҳаммаёқда сариқ шим кийиб юрган миттиларни кўриб қолди.

— Эсингдами, фабрикамизга келганларингда рассом қиз Тугмаой сариқ шим лойиҳасини чизаётганди-ку!— деди Ипакой.— Ҳозир фабрика бу модани ўзлаштириб олди. Кечадан бошлаб бутун дўконларга сариқ шимлар келтирилди. Ҳозир сариқ шим расм бўлди

Йигирма олтинчи боб

МУҲИМ ВОҚЕАЛАР

Эгнидаги сариқ шимига ҳеч кимнинг эътибор бермаётганини кўрган Билмасвой тинчланди-да, милиционер Ҳуштакжон ҳақида ўйламай қўйди. Кунни анчагина кўнгилли ўтказди, фақат кечқурун ётаётиб ўзини ноқулай сизди. Гўё нимасинидир йўқотганга, кимгадир бир нарсани беришга ваъда қилиб, уни бермаганига ёки унга бошқалар бирор нима ваъда қилиб, кейин беришмаганга ўхшаб туюларди.

«Менга нима бўляпти ўзи?»— деб ҳайрон қолди Билмасвой.— Ҳамма иш жойида эди, бирданига бунақа бўлиб қолди».

У каравотда ётиб бир у ёнбошига, бир бу ёнбошига ағдарилди, бир амаллаб ухлаб қолишга уринди, лекин бирдан чивин

фингиллагандай ингичка чийиллашни эшитиб қолди. Қулоқ солиб, аста-секин чийиллашнинг фарқига бора бошлади.

«Сен милиционерни унутдингми? Унутдингми? — дерди чийиллаган овоз.

«Сени қара-я! — деб ҳайрон бўлди Билмасвой. — Бу ахир виждон-ку. Ҳа-ҳа. Айтгандай, кўпдан бери овозингизни эшит-гандик!»

Аммо виждон унинг масхара қилишига қарамай, сўзида давом этди: «Сен маза қилиб ўринда ухлайсан, милиционер бўлса, сени деб касалхонада ётибди. Яхшиси, Иссиқвойнинг олдига бориб, Ҳуштакжон ростдан ҳам менинг қўлимда сеҳрли таёқча кўрганди, деб айтгин. Ахир Иссиқвой Ҳуштакжоннинг ақл-ҳуши ўзида эмас, шунинг учун уни даволаш керак деб ҳисоб-лаяпти-ку!»

«Ана холос, — деб юборди Билмасвой. — Мен энди ётай деганимда уйғониб, фингиллай бошлайди. Бу нимаси энди?!»

Аммо виждон жим бўлмади, ўз гапини таъкидлайверди:

«Ахир, сенинг яхши одам бўлишингни истайман-ку. Сенинг ноҳўя иш қилаётганингни кўрсам, сира ухлай олмайман».

«Ҳа, бўпти, бўпти, — деди тутатиб Билмасвой. — Эртага бориб ҳаммасини айтаман. Милиционер мени жазолай қолсин. Сеҳрли таёқчамни ҳам олақолсин. Таёқчасиз ҳам ишим битар. Шу туфайли нукул кўнглим ғаш бўлади!»

Билмасвой бу гапларни айтиб улгурмасданоқ, виждон тинчланди-да, ўша заҳоти ухлаб қолди.

Эртаси куни Билмасвой ҳеч қаёққа бормади ва ҳеч кимга бирор нима демади. Кечқурун уни виждон тагин безовта қила бошлаган эди, у ваъдамни эртага бажараман, деди. Шундай қилиб, у виждон билан келишиш усулини топиб олди. У билан баҳслашишнинг ҳожати йўқ эди, у безовта қила бошлаган заҳоти, унга: «Хўп, майли, эртага бажараман», деб айтиш кифоя эди. Виждон ўша заҳоти жим бўларди-да, кейин бемалол ухлаш мумкин эди.

Саёҳатчиларимиз олдингидай кунбўйи боғда қолиб кетишарди. Бу орада Қуёш шаҳрида муҳим воқеалар бўлиб ўтди ва шаҳар аҳолиси турмушида сезиларли ўзгариш ясади. Бу воқеалар ривожига солиқ учта эшак, яъни барчага маълум бўлган Пастак, Шаталоқ ва Човкарларнинг хизмати катта бўлди. Бу учови Макарон кўчасида учрашганларида Човкар йўлгага кўндаланг арқон тортиб қўйиб, бундан милиционер Ҳуштакжон шикаст егандан бери бир-бирларидан сира ажрашмасди. Учаласи сира зерикшмасди. Шаталоқ билан Пастак бўлса, Човкар тагин бирорта қизиқ гап топар деб умид қилишарди. Човкар, мен биладиган энг қизиқ ишлардан бири-йўловчиларга ичакдан сув сепиш, деди. Аммо, эҳтимол, кейинроқ тагин қизалоқ бирор нима ўйлаб топарман, деб қўшиб ҳам қўйди.

Эрталаб кўчада сув сепувчилар пайдо бўлиши билан Пастак, Шаталоқ ва Човкар келиб, битта сув сепувчидан ичакни тортиб

олишди-да, ўткинчиларга сув сепга бошлашди. Йўловчилар нима гаплигига тушуниб етгунларича, кўплар бошидан-оёғигача шалаббо бўлди. Пастак, Шаталоқ ва Човкар бунақа ҳазилларни бошқа кўчадаги ўткинчиларга ҳам ишлатишди, кейин учинчи кўчага ўтишди. Уларнинг бу «жасорат»лари изсиз қолиб кетмади. Эртаси кунги газетада янги хабар босилиб чиқди. Хабарда бундай деб ёзилганди:

«Газетамизда иккита номаълум ўткинчининг гулга сув сепадиган ичакдан кўчадаги одамларга сув сепганини аллақачон хабар қилган эдик. Кеча тагин шунга ўхшаш хунук воқеа содир бўлди. Ивиганлардан бири шамоллаб касал бўлиб қолибди. Ҳозирги пайтда у касалхонада, эҳтимол, бир неча кун ётишига тўғри келар.

Шуни ҳам айтиш зарурки, ўткинчиларга совуқ сув сепиш маданиятсизлик, тентакликдир, бунақа ярамас қилиқ шахримизда кўпдан бери кўрилмаган эди. Бир неча ўн йиллар олдин бундай ҳодиса энг охирги марта рўй берган эди. Бошқа миттиларга озор бериб, ўзлари маза қиладиган миттилар узоқ замонлардагина яшаганди. Масалан, уларнинг баъзиларига, бировнинг орқасидан пушиб, биқинига мушт тушириш ёки бошига идишдан сув сепиш каби қилиқлар ёқарди. Уларнинг кўплари чалишмачоқ ўйнашни яхши кўрардилар. Кўчада елдай югуриб, ўткинчиларни чалиб йиқитиб кетишарди, шунинг учун улар енгилтаклар деб ном олишганди.

Тарбиявий иш олиб бориш натижасида шахримизда енгилтакларнинг йўқолишига кўп йил бўлди. Миттиларга сув сепган бу енгилтаклар ўтган замонлардан қолганларими ёки бир ёқдан келиб қолган янгиларими, бу ҳали маълум эмас. Яқин кунда бу нарса аниқланар деб умид қиламиз».

Шуни ҳам айтиш керакки, енгилтакларнинг эрмаги ичакдан сув сепишига эмасди. Қуёш шахри аҳолисининг кўпинча бекинмачоқ ўйнашганини кўриб, улар ҳам бекинмачоқ ўйнашга киришдилар. Лекин бу ўйинга баъзи ўзгартиш киритишди. Бунинг натижасида, ҳатто у оддий миттилар орасига ҳам ёйилди, кейин «енгилтаклар бекинмачоғи» деб ном олди. Ҳар бир ўйинга иштирок этувчи митти қўлига бир идишда сув ушлаб оларди. Бекинмачоқда кимда-ким қўлидаги сувни бирортасига сепса, у енгилтаклар-да, унинг ўрнига ҳўл бўлган турарди, у ҳам ўз навбатида бошқа бировга сув сепишга ҳаракат қиларди.

Пастак, Шаталоқ ва Човкар югуриб ўйнайдиган ўйинлардан ташқари, столда ўйнайдиган ўйинлардан лото, домино, бильярд ва ҳатто шахматни ҳам тез ўрганиб олишди. Аммо бу ерда ўйновчиларнинг оддий ўйнашлари уларга маъқул бўлмади. Янгилат ўйлаб топадиган Човкар чертки ўйинини чиқарди. Шахмат, шашка, домино ёки бильярдда ютқизган митти — иккита ёнқин олдиндан шартлашган ҳисобда пешонасидан чертки ерди.

Бундай ярамас қилиқлар қиладиган Пастак, Шаталоқ ва Човкарнинг оддий миттилардан эмаслигини яна бир эслатиб

ўтиш зарур. Уларнинг ҳар бирида олдинги безориликлардан бирор белги сақланиб қолган эди. Айниқса, Шаталоқ қўполлиги билан ажралиб турарди. У ҳеч қачон кўчада бировга йўл бермасди, аксинча, ҳаммани туртар, оёғини босар ва тўғри келган жойга туфлаб кетаверарди. Секингина кулишнинг ўрнига, қулоқни кар қилгудай қилиб хахоларди. Одамлар қулоқларини қўллари билан бекитиб олишарди. Агарда унга бирор нарса керак бўлиб қолса-чи, сўраб ўтирмасди, тортиб олаверарди. Мабодо беришмаса, тепарди, баъзида тишламоқчи ҳам бўларди. У ҳаммани шалпангқулоқ дер ва шунга ўхшаш ёмон гаплар билан атарди, кўпларни қулоғингни узиб оламан деб қўрқитарди, бировнинг уйига тушишни мўлжаллар, агарда эгалари ухлаб ётган бўлса, сўрамасдан буюмларини олмоқчи бўларди.

Човкар билан Пастак ҳам ундан қолишмасди. Тўрт оёқлаб юрмасдан икки оёқлаб юришлари учаласига ҳам Ғалати туюларди. Доим тўрт оёқлаб юргилари ва эшакка ўхшаб ҳанграгилари келарди. Аммо аллақандай ички куч бунга йўл қўймасди. Истаклари амалга ошмагандан кейин, уларни ғам босиб, ёруғ дунё қоронғи бўларди-да, бошқаларнинг ҳам жонини қийнаш учун бирорта ёмон қилиқ қилишни хоҳлашарди. Агарда Билмасвой буларнинг бунчалик қийналаётганини билганда, ўша заҳотиёқ қайта эшакка айлантирган бўларди-я. Аммо у бундан беҳабар эди-да.

Қуёш шаҳри аҳолиси кўпинча учала дўстнинг бирга юрганини кўрарди. Уларнинг бир-бирига ўхшашини ҳар ким ҳам дарҳол пайқарди. Ҳақиқатдан ҳам, учаласи бир хил наъмада, очиқ рангдаги калта камзул кийишганди, калта энгларидан кучли мушлари чиқиб турарди. Яшил-сариқ рангли кенг узун шим, бошларига эса қалпоқ ёки кепка ўрнига хол-хол гулли бесўнақай беретка кийишганди. Синчиклаб қараганда юзларидаги ўхшашликни ҳам пайқаш мумкин эди. Айниқса, уларнинг тугмадай пучуқ бурни ва башараларига аллақандай бесўнақайлик бериб турган узун, чўччайган юқори лаблари кўзга ташланиб турарди. Олдин айтилганидай, уларнинг бир-биридан фарқи шунда эди-ки, Човкарнинг сепкили бурнидагина бўлса, Шаталоқнинг сепкили бурни билан юзида, Пастакнинг бутун башарасини сепкил босиб кетган бўлиб, кўкнори уруғи сепганга ўхшарди.

Қуёш шаҳрида кийим-кечак ва айниқса модага жуда катта аҳамият беришганидан Пастак, Шаталоқ ва Човкарнинг кийими кўпчиликнинг эътиборини ўзига тортди. Баъзилар янги расм бўлибди, деб магазинга югуриб қолишди. Аммо магазинларда калта энгли рангдор камзул ҳам, олачипор береткалар ҳам топилмади. Фақат сариқ шимларгина бор эди. Кўпчилик сариқ шим кийиб ясанди, аммо кейинчалик кўришса, бу шимлар кўнгилдагидек эмас экан. Биринчидан, шимлар айтарли кенг эмас, иккинчидан, етарли узун ҳам эмасди, учинчидан, улар сариқ эди. Расм бўлган шимлар эса сариқ бўлмай, нуқул сариқ-яшил тусда эди.

Игнахон ишлайдиган кийим фабрикаси тикиб чиқарган жуда кўп сариқ шимлар магазинларда қолиб кетди. Уларни ҳеч кимнинг олгиси келмади. Игнахон алам қилганидан нақ сочини юлгудай бўлди. Бу орада магазинларга сариқ-яшил рангдаги кенг шим, энги тор камзул ва олачипор береткалар тикиб бериш тўғрисида талаблар кела бошлади.

— Бунақа талаблардан жинни бўлиб қолишинг ҳам мумкин, — деб қизишди Игнахон. — Шимнинг кенг бўлгани, камзулнинг энги тор бўлгани қаерда учраган ўзи! Йўқ, биз бунга йўл қўёлмаймиз! Бу жуда бесўнақай.

— Албатта! — деб маъқуллади бу гапни унинг лойиҳаси бўйича ишланган шимларнинг ўтмай қолганидан жаҳли чиққан Тугмаой. — Сариқ-яшил шим бўлмайди! Чиройли эмас.

— Йўқ, йўқ! — деб қувватлади Игнахон. — Бизнинг фабрикамиз бунақа шимларни тикиб чиқармайди. Улар бутунлай шимсиз қолса ҳам, бизнинг ишимиз йўқ!

Баъзи бир мода ишқибозлари фабриканинг уларга зарур бўлган фасонда кийим тикиб беришини кутиб ўтиришмай, ўзларига яшил-сариқ рангдаги матодан кенг ва узун шим тикиб олишди. Расм бўлган камзул ва беретканинг иши осонроқ бўлди. Магазинда ётган камзулни олиб, бўйини қисқартириб, энгини торайтириб олишганди, модадаги камзул бўлди-қўйди. Береткани тайёрлаш учун оддий шляпалардан фойдаланишди. Шляпаларнинг соябонини қирқишганди, ғалати қалпоқ бўлиб қолди. Бу қалпоқнинг четини ички томонига буклаб, бўёқ билан ҳар ер-ҳар ерига доғ туширишди-да, устига бир парча арқондан думча ясаб қўйишди. Баъзи бир модапарастлар бу ҳунарда катта муваффақиятларга эришдилар, ҳатто битта уйда бичиш-тикишни ўрганиш жамияти пайдо бўлди.

Шуни ҳам айтиш керакки, учта собиқ эшакка тақлид қилишда фақат кийим билангина чекланиб қолишмади. Баъзи бир миттилар модаларга шунчалик берилиб кетишдики, ҳар томонлама Пастак, Шаталоқ ва Човкарга ўхшашга ҳаракат қилардилар. Ойна олдида соатлаб ўралишиб юрадиган миттини тез-тез учратиш мумкин эди. У кичкина бўлсин деб бир қўли билан бурнини босар, иккинчи қўли билан узунроқ бўлсин деб юқори лабини чўзар эди. Буларнинг баъзилари расм бўлган камзул ва шимни кийиб, кўчада санғиб юришар, ҳеч кимга йўл бермай, ҳадеб атрофга туфлаб кетишарди.

Газеталарда аллақерда кимгадир ичакдан сув сепишгани, қайси бир жойда аллакимнинг арқонга чалиниб, йиқилиб пешонаси ёрилгани, қайси бир жойда бировнинг бошига деразадан қаттиқ нарса ташлашгани ва шунга ўхшаш хабарлар босилиб турарди.

Шаҳарда кўпчиликни ташкил қилган соф виждонли миттилар булардан ғазабландилар. Финггингвой деган бир газетхон ҳатто газетага каттагина мақола ёзди. Бу мақолада Финггингвой атрофда рўй бераётган бу бемаъни ишларга ҳамманинг бетараф

бўлиб қараб туришини қоралаб ёзганди. Барча бемаънигарчиликка қаердандир келиб қолган енгилтаклар айбдор, бу енгилтакларнинг қаердан келганидан қатъий назар, уларга қарши курашиш қарурулигини уқтирганди. У енгилтакларга қарши курашиш учун жамоат тартибини назорат қилувчи жамият тузишни таклиф қилди. Бу жамиятнинг аъзолари кўчаларда юриб, айбдор енгилтакларни ушлаш, гуноҳининг оғир-енгилигига қараб, бир кеча-кундуз ё кўпроқ қамоққа ҳукм қилиш керак, деди.

Финггингвойнинг мақоласига жавобан, бошқа бир газетада Чақчақвой деган газетхоннинг мақоласи босилди. У бу мақолада жамоат тартибини назорат қилувчи жамият тузишнинг ҳожати йўқ, у жамият аллақачонлар тузилган. Бу барчага маълум милиция, аммо у нима учун тузилганини, нима иш билан шуғулланишни унутиб қўйган, деб ёзганди. Чақчақвойнинг сўзига қараганда, олдинги пайтларда Қуёш шаҳрида ҳеч қандай автомобиллар бўлмаган, кўчаларда ёлғиз пиёдаларгина юришган, милиция фақат уларнинг безорилик, тўполон ва ўзаро уриш-жанжал қилмасликларини кузатган, холос, чунки у пайтдаги кўпчилик миттилар уришқоқ бўлишган экан. Йиллар ўтиши билан уларнинг хулқ-атвори яхшиланган, ҳамма одобли, тарбияли бўлган. Уша пайтда кўчаларда ҳар хил автомашиналар, мотоцикллар ва велосипедлар пайдо бўла бошлаган. Милиционерлар бўлса кўча ҳаракатини бошқариш билан овора бўлиб қолишган, шаҳар аҳолисининг хулқини назорат қилишни унутиб қўйганлар. Енгилтакларни тийиб қўймаганлар. Охирида Чақчақвой энди милиция яна ўзининг асосий иши бўлган енгилтакларга қарши курашишни, аллақандай жамият тузиб ўтиришни кутмасдан, бошлаб юборишини уқтирди.

Бундан кейин ҳам ҳар турли газеталарда миттиларнинг шу масала юзасидан кўплаб мақолалари пайдо бўла бошлаган. Баъзи бир миттилар Финггингвойнинг фикрини қувватлаб, ҳозир милициянинг кўча ҳаракатидан қўли бўшамаслигини, шунинг учун жамоат тартибини назорат қилишни жамиятсиз бажариб бўлмаслигини кўрсатишди. Бошқа бирлари, аксинча, тартибсизликни ҳеч қандай жамият тузата олмайди, чунки бу ишда ҳеч кимнинг тажрибаси йўқ, шу сабабдан енгилтаклар билан милиция шуғулланиши керак деб ёзишди. Бу масала юзасидан Бўлавой, Тўлавой, Толвой, Холвой, Шошибпишгин, Олавой, Чалавой каби миттилар ва, шунингдек, Тумшуквой деган профессор қизалоқлар ўз мақолалари билан чиқишди.

Айниқса, митти бола Шошибпишгиннинг қалтис мақоласи эътиборни ўзига тортди. У енгилтакларни алам қиладиган номлар билан, масалан, ҳавойилар, олифталар, ҳайвондан тарқалганлар, безорилар, тоқ туёқли ҳайвонлар деб атади. Милиционерларни ношудлар, анқовлар, бефаҳмлар, шалпангқулоқлар, бесўнақайлар, лапашанглар, мужмаллар, ўзини унутиб қўйган ҳуштаквозлар, деб койиди. Шошибпишгиннинг бунчалик қалтис

гаплар ёзишига сабаб, бундан олдин кўчада унинг устига сув сепишганди, яқинда турган милиционер бўлса, бунга эътибор бермай, бошқа томонга қараб турганди.

Йигирма еттинчи боб

ЕНГИЛТАКЛАР ТҮПОЛОНИ

Бу орада газеталарда енгилтаклар билан милиция курашиши керакми ё курашмаслиги керакми, деб баҳс қизиган пайтда милиционерларнинг ўзлари енгилтакларга қарши кураш очиб юборишди. Кўчада бирор ҳодиса рўй бериши билан ўша заҳоти атрофдан миттилар тўпланишадиган бўлишди. Қизиқувчилар одатда шунақанги кўп бўлардики, фақат йўлкаларнигина эмас, кўчани ҳам босиб кетишарди. Бундай ҳолатдан машиналар ҳаракати тўхтаб қолар, йўл тўсиқларини очиб юбориш учун бари бир навбатчи милиционернинг аралашувига тўғри келарди.

Бир кун шундай ҳодиса бўлиб ўтди. Кўчадан Шўрважон деган митти билан Бўлкавой деган митти бир-бирига қарама-қарши томондан келишарди. Иккаласи ҳам энг сўнгги модада, яъни, сариқ-яшил рангдаги кенг шим ва тор енгли камзул кийиб олишган эди. Улар бир-бирига йўл беришмади. Натижада бири иккинчисининг оёғини босиб олди (ким кимнинг оёғини босиб олгани ҳозир аниқ эмас). Бир-бирини ҳар хил сўзлар билан сўкиб кетишди. Ўша заҳотиёқ оломон йиғилди. Машиналар ҳаракати тўхтади. Милиционер Этикжон югуриб келиб, ҳаммага тарқалинг деб илтимос қилди, аммо ҳеч ким тарқалмади. Шўрважон бўлса, Бўлкавойнинг бўйнига солиб қолди ва кўзининг тагини кўқартирди. Милиционер Этикжон Шўрважоннинг елкасидан ушлаб олди-да, милиция бўлимига олиб борди. Йўлда Шўрважон кўлдан чиқиб қочмоқчи бўлиб, милиционернинг қўлини тишлаб олди. Этикжон милиция бўлимига етиб келганда жуда жаҳли чиққанди. Алмисоқдан бери шкафда сақланиб ётган эски қонунлар ёзилган қалин китобни олди-да, унда бўйнига бир марта урганлиги учун бир кеча-кундуз, кўз тагини кўқартирганига икки кеча-кундуз ва қўлини тишлаганига уч кеча-кундуз қамаш қонунни борлигини ўқиб берди. Бу қадимги қонунга биноан, Этикжон Шўрважоннинг барча гуноҳлари учун етти кеча-кундузга қамалажагини айтди. Кейин ҳар бир милиция бўлимида бўладиган, нима учундир «совуқхона» деб аталадиган алоҳида хонага олиб кирди. Бу хонанинг нима учун «совуқхона» деб аталиши ҳеч кимга маълум эмас. Бундай ном қандай сақланиб қолгани, у қаердан келиб чиққанини биров билмасди. Айтгандай, ўтмиш қоронғилигида қолиб кетган бўлса керак. Бу хона аслида совуқ эмас, эҳтимол қачонлардир совуқ бўлгандир. Бу хонанинг бошқа хоналардан фарқи шу эдики, унинг эшиги қулфланиб қўйиларди.

Милиционер Этикжон Шўрважонни «совуқхонага» қамади-да, ошхонадан унга кечқурунга овқат олиб келди. Кейин уйига бориб ётди, лекин ухлаёлмади. Билмасвойда бўлиб турадиган ҳол унда ҳам рўй берди. Қисқасини айтганда, милиционер Этикжонни виждони қийнай бошлади. Бир митти бола қамоқда, ҳеч қаёққа чиқолмай ўтирса-ю, у бемалол ухласа! У ярим кеча-гача ўйлаб, азобланиб ётди-да кейин милиция идорасига келиб, «совуқхонадан» Шўрважонни бўшатиб юборди. Аммо у уйига қайтиб келгач, виждони тагин унга таъна қила бошлади. «Етти кеча-кундуз қамоқда ётиши керак бўлган енгилтакни озодликка чиқариб юбориб, қонуний иш қилмадинг», деди.

Ушандан бери бундай воқеалар бошқа милиционерлар ишида ҳам бўлиб ўтди. Улар ҳам милиционер Этикжонга ўхшаб, ушланган енгилтакларни олдинига «совуқхона»га қамашарди, аммо кейинчалик виждонлари қийнай бошларди. Виждонларининг қийноғига чидолмасдан, улар ҳам тутқунларни озодликка чиқариб юборар, кейин қонунни бузиб тўғри иш қилдикмикин деб гумон қилишарди.

Кўпгина милиционерлар шундай қилиб уйқу ва иштаҳаларини йўқотдилар, безовта бўлганларидан ўзларини қўярга жой тополмай қолишди.

Битта милиционер бир айбдорни бўшатиб юбориб, шундай аҳволга тушдики, ўзи «совуқхона»да тўрт кеча-кундуз ўтириб чиққандан кейингина кўнгли тинчланди.

Милиционер Этикжон Шўрважон воқеасидан кейин ҳар бир ишни ўйлаб қиладиган бўлди. У енгилтакларни «совуқхона»га солиб қўйиш яхши эмаслигини исбот қилиб, телевизорда маъруза қилди. У қамаш ўрнига уларнинг қилиқларини карикатура қилиб ишлаш, газета ва журналларда қилган қилиқлари ҳақида шеър ва ҳикоялар ёзиш керак, улар тузалиб, ақли кириб қолади, дерди. Бу таклиф ҳаммага жуда маъқул тушди. Газеталарда ҳар хил ҳазил ва карикатуралар пайдо бўлди. Енгилтакларнинг суратини кенг яшил-сарик шим, енги жуда тор камзул кийган қилиб ишладилар. Бурунларини пучуқ, юқори лабларини шунчалик узун қилиб ишлашдики, қараб қўрқиб кетарди киши. Ҳар бир газетада енгилтаклар ҳаётидан олинган қизиқ ҳикояни учратиш мумкин эди. Бу ҳикояларни ўқишни халқ жуда ёқтирарди. Баъзи бир ўқувчиларга, айниқса, енгилтакларнинг қилиқлари расм билан кўрсатилган ҳикоялар маъқул бўларди. Чунки расмлар жуда кулгили қилиб чизилганди.

Енгилтакларни шунча қаттиқ масхара қилишса ҳам, уларнинг сони камаймади. Аммо гап уларнинг эғнидаги бемаъни кийимларида эмас, балки енгилтакларнинг хунук одат ва совуқ қилиқларида эди. Олдинлари ёмонлик қилиш ҳаёлига ҳам келмайдиган кўпгина миттилар ҳозир бешинчи қаватдан туриб битта-яримтанинг бошига туфлашарди-да, ўзларича гўё антиқа қилиқ топдик деб ўйлашарди. Баъзи бирлари кутубхонадан китоб олиб, варақларини йиртиб қоғоз каптар қилиб учиришади-

ган бўлишди. Варақларни йиртганидан кейин китобни ўқиб бўлмаслиги уларни сира ташвишга солмасди. Шунингдек, чертмак ўйинини севувчилар ҳам пайдо бўлди. Ҳатто фақат чертмак ўйнашмасдан, уриб мушт тушириш, бўйнига солишни ҳам ўйлаб чиқарган «донолар» топилди. Маълум тартиб ҳам ўрнатишди; масалан, уриб бирон жойни қонатиш бўйинга икки марта уриш ёки бешта мушт, ё бўлмаса ўнта чертки ўрнига ўтарди. Ҳар бир ютган митти ютқизганини ўн марта чертиш ўрнига бир марта этбетини уриб ёриши, икки ёки икки бор бўйнига тушириши ёки бешта мушт солиши мумкин эди.

Умуман, енгилтаклар, олдин айтилгандай бошқаларга ёмонлик қилишни ёқтирадиган болалар эди. Баъзи бир енгилтаклар кўчада юриб кўлчиликнинг жиғига тега олмасликларини тез пайқаб қолишди. Шунинг учун уларнинг бирдан-бир орзуси миттилар кўп тўпланган жойга кириб, тўполон чиқариш эди. Бу мақсадни концерт залига кириб олган бир неча енгилтакларгина амалга ошира олар эди. Улар одамлар гавжум жойга кириб бузилган чолғу асбобларидан концерт берардилар. Бу шунақани бемаза мусиқа бўлардики, эшитиб чидаб бўлмасди. Аммо енгилтаклар бу мусиқа ҳозир кенг тарқалган мусиқа, унинг номи-ни какофония дейишарди.

Бу какофониянинг маъноси қулоққа ёқмас дегани бўлиб, у шаҳар бўйлаб тарқала бошлади. Яна созланмаган, бузилган чолғу асбобларида чаладиган бир қанча оркестрлар пайдо бўлди. Айниқса, ўша пайтда «Енгилтакфония» деган какофония оркестри ҳаммаёқда расм бўлди. Оркестр унча катта бўлмай, ҳаммаси ўнта миттидан иборат эди. Бу миттилардан биттаси консерва банкасини чалар, бошқаси қўшиқ айтар, учинчиси чийиллар, тўртинчиси ғинғиллар, бешинчиси «хўр-хўр» қилар, олтинчиси миёвлар, еттинчиси вақиллар, қолганлари ҳар хил овоз чиқарар ва товони билан полни тақиллатарди.

Мусиқа ишқибозлари расм бўлган оркестр концертларига келиб, қийналиб зўрға эшитишарди-да, бошлари оғриб уйга қайтишарди. Какофония, енгилтакфония деган беъманигарчиликларга лаънатлар ўқишарди.

Театр ҳам бу таъсирдан қочиб қутулмади. Шуни таъкидлаш керакки, буларнинг барчасига мода сабаб бўлган. Бир таниқли театрнинг режиссёри янги мода бўлган кенг сариқ шимли костюм билан бошига попукли кулранг беретка кийиб олди-да: «Театр музей эмас, ҳаётдан орқада қолиш керакмас, модомики ҳаётда ҳамма нарса лозим бўлганидай қилинмаётган экан, театр ҳам ишнинг тескарисини қилиш керак, агар илгарилари томошабинлар залда ўтириб, артистлар сахнада ўйнаган бўлса, энди аксинча, артистлар томоша залида ўйнашлари, томошабинлар сахнада ўтиришлари керак», деди. Бу режиссёрнинг номи Биттажон эди. У ўз театрида худди айтганидек қилди, сахнага стуллар қўйдириб, уларга томошабинларни ўтқазди, аммо ҳамма томошабинлар сахнага сизмагач, қолган одамларни томоша за-

лига ҳам ўтқазди, артистларни эса одамлар ўртасида ўйнашга мажбур қилди.

— Бу янада ажойиб чиқди! — деб севинди режиссёр Биттажон. — Илгарилари томошабинлар алоҳида ўтириб, артистлар алоҳида жойда ўйнашарди, ҳозир артистлар тўппа-тўғри одамлар орасида ўйнайдилар.

Лекин одамлар орасида ўйнаган ҳар қандай артистнинг қиёфаси барчага баробар кўринмасди. Баъзиларга артистларнинг фақат юзи, бошқаларга эса фақат бўйни кўринарди. Саҳна безаклари ҳам хуржун бўлди. Баъзи бир томошабинлар артистни ҳам, жиҳозни ҳам кўришди, бошқалари эса жиҳозларнинг орқасида қолиб кетишгани учун ҳеч нима кўришолмади. Режиссёр Биттажон бунақа бемаъни, қизиқтирмайдиган томошадан ҳеч ким зерикиб қолмасин деб, бир қанча артистларга ўйин пайтида залда югуриб юриб томошабинларнинг бошига рангбаранг қипиқларни сочишни, қарсилдоқ ва ҳаво тўлдирилган пуфаклар билан уларнинг калласига уриб туришни буюрди.

Театрнинг бу иши одамларга сира ҳам ёқмади, аммо режиссёр Биттажон, бу жуда ҳам соз, чунки илгарилари томошабинларга маъқул тушган спектакль яхши ҳисобланган бўлса, энди ҳамма нарсанинг тескариси бўлганда ҳеч кимга ёқмаётган спектакль яхши ҳисобланиши керак, дерди. Бунақанги хулоса ҳеч кимга ёқмади, одамлар спектакль тамом бўлмасданоқ, кетиб қола бошлашди. Режиссёр Биттажон бунга унчалик хафа бўлмади. У тагин битта янгилик топсам, барча томошабин ёпиштириб қўйгандай жим ўтираверади, деди. Ҳақиқатдан ҳам у, томошабинлар кетиб қолмаслиги учун томоша бошланиш олдидан бутун ўриндиқларга елим суриб чиқишни ўйлаб топди. Аммо бу атиги бир неча кун давом этди, ўшандан кейин Биттажон ишлайдиган театрға ҳеч ким қадам босмай қўйди.

Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола Қуёш шаҳрида бўлган ўзгаришни олдинга пайқашмади, чунки кунбўйи боғда қолиб кетишарди, бир қанча вақт ҳамма нарса эскича давом этди. Аммо кейин енгилтаклар у ерда ҳам пайдо бўлишди. Улар боғнинг хиёбонларида санқиб юришар, одамларни туртар, тош отар, ёмон гаплар билан сўкар ва бемаъни ашулаларни бақириб айтишарди. Яна улар Сув шаҳарчасидаги ҳаво тўлдирилган резина қайиқларга тўғнағич тиқиб қочишар, Шахмат шаҳарчасидаги шахматларни бузишарди. Ҳар қанақа қўпол муомалани тез пайқайдиган Тугмачахон боғда шунақа одамларнинг борлигини олдинроқ сезмаганига ҳайрон бўлди.

— Яхшиси, бу ерга сира келмаймиз, — деди у Билмасвой билан Олаболага, — илгаригидек кўчаларда ўйнаб юрамиз.

Улар кўчаларда ўйнаб юришганда шаҳар ҳаётининг қанчалик ўзгарганини пайқаб қолишди. Кулиб, хушчақчақ бўлиб юрган миттилар энди жуда кам кўринарди. Барчанинг руҳи тушганлиги, хафалиги сезиларди, ҳамма гўё чўчигандай атрофга аланларди. Чунки ҳар бир лаҳзада бурчақдан аллақандай енгилтак

чиқиб қолиб, йўловчини йиқитиши, юзига идишда сув сепиб юбориши ёки орқасидан бекиниб келиб бехосдан қулоғининг тагида бақириси, ундан ҳам ёмони, гарданига солиб қолиши мумкин эди.

Энди шаҳарда олдинги ҳушчақчақ ўйин-кулги йўқ, пиёда юрувчилар ҳам камайиб қолганди. Ҳеч ким атрофни томоша қилиш учун ёки танишлари билан суҳбатлашиши учун тўхтаб турмасди. Ҳар ким кўчадан билдирмай чопиб ўтиб, уйига кириб олишга шошилardi. Кўплар зўрлик билан кириб олган енгил-такларнинг ҳақоратидан қўрқиб, ошхонада овқатланмай қўйдилар. Кўпчилик нонушта, тушлик ва кечлик овқатларни ошхона лифти орқали олиб, уйларида бемалол овқатланадиган бўлишди. Кўплар театрга, концертларга боришни йиғиштиришди, улар какофон куйига ёки томошабинларнинг калласига пуфак билан туширадиган, стулга елим суриб қўядиган томошага йўлиқиб қолишдан қўрқдилар.

Куёш шаҳрида яшаш олдингидай қизиқ, кўнгилли бўлмай қолди. Бир воқеадан кейин бизнинг саёхатчилар Гулзор шаҳрига қайтишга қарор қилишди. Бир куни улар дарё бўйида ўйнаб юришardi. Олабола, юринглар, ҳаво тўлдирилган резина қайиқда сузамиз деб қолди. Қайиқ берадиган жойга боришди-да, қайиққа ўтиришди. Кейин дарёнинг қоқ ўртасига бориб қолишди. Шу пайт қандайдир енгилтак сузиб келди-да, уларнинг қайиғига тўғнағич тикди. Пуфлаб шиширилган қайиқнинг ҳавоси чиқиб кетиб, саёхатчилар чўка бошлашди. Қўтқаришга-ку, кутқаришди, лекин ҳаммаёқлари бари бир шалаббо бўлди.

Уларнинг бошига тушган кулфат бу билан тамом бўлмади. Одатдагидай кечқурун театрга боришди. Бугун янги расм бўлган ва сунъий томоша деб аталадиган спектакль қўйилиши керак эди. Бу спектаклда концерт ҳамда театр санъатидаги янгиликларнинг барчаси қўшилган бўларди. Шунинг учун уни сунъий томоша дейишardi. Какофон оркестри қулоқни ёриб юборгундай чалар, алланима расмлар солинган жиҳозлар билан безатилган сахнада узундан-узоқ томоша кўрсатилар, артистлар ўзлари ҳам нимани ифода қилаётганларининг фарқига бормас, тагин одамларнинг бошига қипиқ сочишиб, пуфак ва қарсилдоқ билан уришardi.

Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола қипиқ сочиб, бошларига пуфак билан уришса ҳам чидаб туришди, чунки театрда бусиз мумкин эмасди-да. Кейинроқ танаффус вақтида одатдагидай залда чироқни ёқишмасдан, аксинча, ўчириб қўйишди. Томошабинлар танаффус вақтида тимқоронғида ўтиришди. Шундай қилиб, биринчи пардадан кейин залда чироқ ўчди, кимдир ердан бир қисм қипиқни олиб, Тугмачахоннинг бўйнига сочиб юборди. Бошқа биров Билмасвойга ҳам худди шундай қилди. Кимдир Олаболанинг бўйнига бир стакан совуқ сув куйиб юборди. Қоронғи бўлганидан буни ким қилганини кўришолмади. Тугмачахон, Билмасвой ва Олабола бу қўполликдан жуда хафа бўлиб,

театрдан кетмоқчи бўлишди. Аммо энди ўринларидан турмоқчи бўлишганди, стулга ёпишиб қолишганини пайқашди. Студдан амаллаб туриб, эшикка йўл олишди. Театрдан кўчага чиққанларида кимдир Тугмачахоннинг сочидан тортди ва устига-устак, мушт билан солиб қолди.

Йигирма саккизинчи боб

ПРОФЕССОР ҚҰНҒИЗИЙНИНГ КАШФИЁТИ

Буларнинг ҳаммаси Тугмачахоннинг сабр косасини тўлдириб юборди. Дўстларимиз меҳмонхонага қайтиб келишгач, Тугмачахон:

— Уйга кетадиган вақтимиз бўлди. Қуёш шаҳрида ортиқ қололмайман! — деди.

— Мен ҳам бунақанги расво шаҳарда яшашни истамайман, — деб маъқуллади Олабола. — Бўйнимга совуқ сув қуйишларига орзумандаманми?

— Жуда соз, дўстлар, — қўшилди Билмасвой ҳам. — Бугун кеч бўлиб қолди, эртага эрта билан келган йўлимизга қайтишимиз мумкин. Ҳозир-чи, Олабола, иккаламиз келган куни кўчанинг ўртасида қолдирган автомобилимизни қидириб топамиз.

Билмасвой билан Олабола автомобилни қидиргани кетишди. Тугмачахон бўлса, бурчакдаги столча ёнига ўтириб, электр чирогини ёқди-да, эрталаб ўқиб улгурмаган газеталарни ўқишга киришди.

Уша кунлари кўпгина газеталар милициянинг енгилтаклар билан дурустроқ курашмаётганини, жуда ҳам бўш муносабатда бўлаётганини, енгилтаклар бўлса, жазоланмаётганларини кўриб баттар бемазагарчилик қилаётганларини ёзди. Тугмачахон битта шунақа мақолани ўқидию, газетани ташламоқчи бўлган эди, аммо профессор Қўнғизийнинг «Енгилтак»лар кимлар, улар қаердан келиб чиққан ва улар билан қандай курашиш керак?» деган мақоласига кўзи тушиб қолди. Профессор мақоласида бундай деб ёзган эди:

«Бир куни ҳайвонот боғида сайр қилиб юриб, табиатнинг жуда ғалати ҳодисасини кўриб қолдим. Четан деворнинг ичида турган эшак кўз олдимда тўсатдан митти болага айланиб қолди. Бу ғалати ҳодиса мени шунчалик гангитиб қўйдикки, бир дақиқача тошдек қотиб қолдим. Кейин нима бўлганини яхшилаб кўриб турдим ва эслаб қолдим. Шу пайтда говнинг олдида иккита митти бола турганини кўрган эдим. Биттаси сариқ шим кийган бўлиб, бошқаси ола-була гулдор дўппи кийган эди. Сариқ шим кийгани қўлига кичкина таёқча ушлаб олган эди. У таёқчасини эшакнинг тумшуғи тагида қимирлатди, аҳтимол у ҳайвонни гиж-гижлаб масхара қилмоқчи бўлгандир. Бунга жавобан эшак мит-

ти болага айланди-да, масхара қилган болани бошлаб бир чертди, чертки еган бечора бола нариёққа отилиб тушди. Бундан кейин собиқ эшак ғовдан ошиб тушиб, ундан қочмоқчи бўлган миттиларни қувиб кетди. Мен эса, эшакнинг миттига айланиши хусусида илмий кузатиш олиб бориш учун уларнинг кетидан югурдим. Аммо йўлда кўзойнагимни йўқотиб қўйдим. Ойнаксиз дярли ҳеч нима кўра олмайман, То кўзойнагимни излаб топгунимча иккала митти ҳам, уларнинг кетидан қувган собиқ эшак ҳам кўринмай қолди. Мен уларни қайта кўра олмадим. Фақат собиқ эшакнинг сарғиш шим, торгина енгли камзул ва бошига попукли ола-була беретка кийганини яхши эслаб қолгандим.

Ҳайвонот бўлимига қайтиб келгач, ўтган ҳодисани ўйлай бошладим, буларнинг барчаси шунчаки кўзимга кўринган бўлса керак, деган хулоса чиқардим. Аммо бир неча кун ўтгач, худди олдин кўрган собиқ эшакка ўхшаш кийинган митти бола билан учрашадиган бўлиб қолдим. Бу миттилар тез орада энгилтаклар деган номни олишди. Улар кўчада безорилик қилишар, турли ёмон қилиқлар билан ўткинчиларни қўрқитишар, бошқа миттилардай одобли бўлиб юролмасдилар. Шунинг учун охири, бу миттилар асло митти болалар эмас, балки собиқ эшаклардир, яъни миттиларга айланган эшаклардир, деган хулосага келдим.

Бу илмий кашфиётим ҳақида газетага хабар қилишга шошилмадим, чунки нима сабабдан шаҳарда энгилтаклар кўпайиб қолганини аниқлай олмаган эдим. Агарда ҳар бир энгилтакни собиқ эшак деб ҳисобласак, у ҳолда шунча кўп эшаклар қаёқдан келиб қолгани тушунилмасди. Ҳарҳолда, ҳайвонот боғида қанча эшак борлиги менга маълум. Ҳайвонот боғи хизматчиларига мурожаат қилиб, у ерда ҳаммаси бўлиб учтагина эшак борлигини ва улар қаёққадир ғойиб бўлганини билдим. Учта эшакнинг сирли йўсинда йўқолиши эшаклар энгилтакларга айланган деган илмий даъвомни тасдиқлайди. Аммо ҳамма энгилтакларнинг қаёқдан пайдо бўлганини айта олмайман.

Бир неча кун сурункасига бошимни қотирдим-у, бу масалага аниқроқ жавоб тополмадим. Охири бу ишда менга бир воқеа ёрдам берди. Мен турадиган бинода Ҳурпавой деган митти қўшним ҳам яшайди. Ҳурпавойни яхши биламан, ҳатто танишлигим ҳам бор. У ҳеч қачон тўполон қилмайдиган, бировга қўпол сўз айтмайдиган, умуман, ёмонликни билмайдиган, доимо жимгина юрадиган қобил миттилардан эди. Ҳурпавойнинг энгилтакларга қўшилганини билганимдан кейин жуда ҳайрон бўлдим. У сариқ-яшил кенг шим, тор енгли камзул кийиб олиб, кўчада безорилик ва бемазагарчилик қилиб, ўткинчиларга йўл бермай қўйди. Агарда Ҳурпавойни танимаганимда борми, энгилтаклар фақат эшакка ўхшаган ҳайвондан тарқалади, деб ўйлаган бўлардим. Аммо энди оддий митти болалардан ҳам энгилтаклар пайдо бўлишини билдим.

Мен ўз илмий кузатишларимни давом эттириб, энгилтаклар икки турга бўлинади, деган қарорга келдим. Биринчи тур ен-

гилтаклар ёввойи енгилтаклар бўлиб — булар эшаклардан келиб чиққандир. Иккинчи тур ёки хонаки енгилтаклар эса оддий митти болалардан келиб чиққандирлар. Ёввойи енгилтаклар — булар табиатнинг аҳмоқ махлуқларидан бўлиб, уларга ҳеч қанақа тарбия чоралари таъсир этмайди. Шунинг учун уларни минг ўқитсанг ҳам, бари бир, енгилтаклигича қолиб кетаверади. Хонаки енгилтаклар дурустгина фикр қилувчи махлуқлар бўлиб, улар жуда нозик феълга эгадир. Улар ёмонликни ҳам, яхшиликни ҳам ўзига тез қабул қилувчи бўлишади. Шундай қилиб, ёввойи енгилтакларга тарбия чоралари таъсир этмас экан, уларни тағин эшакка айлантириш зарур. Шундагина хонаки енгилтакларнинг кўз олдида ёмонликни ўргатадиган ҳеч ким қолмайди-да, улар яна яхши миттилар бўлишади. Кейин шаҳарда осойишта ҳаёт тағин йўлга қўйилади. Шунда сизни ҳеч ким урмайди, туртмайди, тишламайди, сув сепмайди ва ҳоказолар. Театрлардаги тескари ишлар, ўриндиқларга елим суртишлар тўхтатилади. Концертларга борганингизда, ёқимли куй ўрнига чўчка чийиллашини, ит увиллашини ва қурбақа вақиллашини эшитмайсиз. Умуман, ҳамма иш ўз жойида бўлади. Ҳозир биз умидсизланмай, фанимиз тезда ёввойи енгилтакларни эшакка айлантириш усулини топади деб ишонамиз».

Профессор Қўнғизий ўқувчиларни тушкунликка тушмасликка ундагани билан бари бир Тугмачахон тушкунликка тушиб қолди. У мақолани ўқиб чиққач, эшакларнинг миттиларга айланишига Билмасвой сабабчи эканини билди. Билмасвойга яхши кўз-қулоқ бўлиб турмагани, шунча ташвиш орттиришга йўл қўйгани учун у ўзини ҳам айблади.

Мулойим, камтар, ҳатто пашшага ҳам озор бермайдиган Тугмачахоннинг ҳозир шунчалик жаҳли чиқдики, Билмасвойни дўппослашга ҳам тайёр эди.

— Ҳали қараб турсин! — деб муштумини тугиб қўйди у. — Қани, қайтиб келсин-чи! Эшакни қандай қилиб миттига айлантиришни мендан билиб олади! Буни қара-я, қанақанги сеҳргар чиқиб қолибди.

Аммо Билмасвой билан Олабола ҳадеганда қайтиб келишмади. Тугмачахон безовталаниб, ҳатто қидиргани бормоқчи бўлди. Лекин, шу пайтда газетадаги бошқа мақолага кўзи тушди. У жуда қизиқиб қолди. Тугмачахон Билмасвойни ҳам унутиб, газетани ўқишга киришди, унда бундай деб ёзилганди:

«Кўпгина газетхонлар Варақжон деган миттининг йўқолганини биладилар. Жуда кўп қидирилса ҳам у ҳеч қаердан топилмади.

Уни деярли қидирмай қўйишганда ҳам Ҳарфхон уни топишдан сира умид узмади. Газетага бу сирли воқеани аниқлашга ёрдам берадиган маълумотлар тушди. Варақжон йўқолган кунни Шарқий кўчадан Иштонвой деган миттининг ўтгани аниқланди. Бисквит кўчасидаги бурчакка яқин жойда — йўлакнинг ўртасида ётган китобни Иштонвой кўриб қолди. У китобни олиб, ўқиб

кўрса: «Яшка деган ажойиб ғознинг қизиқарли саргузаштлари» деган китобча экан. Китобда кутубхонанинг белгиси бор экан. Иштонвой биров китобни кутубхонадан уйига олиб кетаётганида йўлда тушириб қўйган, деб ўйлабди. У китобдан кутубхонанинг адресини ўқиб кўргач, китобни олиб бориб бермоқчи бўлибди. Аммо кеч кириб, кутубхона ёпилиб қолибди. Иштонвой китобни бошқа куни олиб бермоқчи бўлиб уйига олиб кетибди. Уйда эса бу китобни ўқигиси келиб қолибди. Китоб унга ёқиб қолганидан охиригача ўқиб, кейин кутубхонага олиб бермоқчи бўлибди.

Бу Иштонвой унчалик қизиқиб ўқийдиган китобхонлардан эмас экан. Кунига жиндай-жиндайдан, яъни бир боб-бир бобдан ўқибди. Уқиш жуда узоққа чўзилиб кетибди. У китоб ўзиники эмас, кутубхонаники эканини унутиб қўйибди. Лекин, ҳарҳолда, ўқиб бўлгач, китобни топшириш лозимлигини эслаб қолади.

Охири Иштонвой кутубхонага келиб, китобни кўчадан топи олганини кутубхоначи қизалоққа айтибди. Кутубхоначи қизалоқ, рўйхатни қараб, «Яшка деган ажойиб ғознинг қизиқарли саргузаштлари» китоби Варақжон деган миттига, худди у йўқолган куни берилганлигини аниқлабди.

Шундай қилиб, Варақжон китобни кутубхонадан олганидан кейин Шарқий кўчадан кетаётганда, ўз уйига яқин жойда китобни йўқотгани аниқланди. Ундан кейин нима бўлгани ҳанузгача номаълум бўлиб қолмоқда. Эҳтимол, Варақжоннинг бошига ҳам милиционер Ҳуштакжоннинг куни тушиб, у ҳам аллақерда бошқа ном билан юргандир.

Кимда-ким Варақжон турган жойни билса, тезлик билан газета редакциясига хабар қилишини илтимос қиламиз».

Тугмачахон мақолани охиригача ўқиб бўлди-да, чуқур ўйга толди.

«Нима бўляпти ўзи? Демак, Билмасвой Варақжонни қайта миттига айлантирдим, деб мени алдаган экан-да! — деди ўзига ўзи. — Қандай ёмон иш бўлибди!

Шунда Билмасвой билан Олабола келиб қолишди.

— Ҳаммаси жойида! — деб бақирди хурсанд бўлиб Билмасвой. — Автомобилимиз топилди, меҳмонхонанинг қаршисидаги кўчага келтириб қўйдик. Эртага кетамиз.

— Қаёққа отланиб қолдинг? — деди хўмрайиб Тугмачахон.

— Қаёққа деганинг нимаси? Уйга-да, Гулзор шахрига. Биз қарор қилувдик-ку...

— Қарор қилувдик-ку, — деб масхара қилди уни Тугмачахон. — Бу ерда талай ишлар қилиб қўйибсан-ку! Ишнинг расвойини чиқариб, ўзинг қочар экансан-да.

Билмасвой кўзини чақчайтириб унга қаради:

— Қанақа иш қилиб қўйибман? Нимани расво қилибман?

— Гўё билмайсан-а? Енгилтаклар-чи, уларнинг дастидан ҳеч кимга тинчлик йўқ. Қани айт-чи, бу кимнинг иши?

— Кимники? — деб эсанкираб қолди Билмасвой.

— Сеники!

— Меники?! — Ҳайрон бўлганидан Билмасвой анграйиб оғзини очиб қолди.

— Нега анграясан! — деди жаҳли чиқиб Тугмачахон. — Мана бу газетани ўқиб чиқ, аввал.

Билмасвой газетани олиб стол ёнига ўтирди-да, ўқишга киришди. Олабола орқадан келиб, Билмасвойнинг елкаси оша газетага кўз ташлади.

— Ана томоша, — деб кулди у. — Бу профессор Қўнғизий дегани бизни эшаклар говининг олдида кўргани аниқ. Фақат у Билмасвойнинг қўлида сеҳрли таёқча борлигини билмаган-да, эшак ўзидан-ўзи миттига айланган, деб ўйлаган.

— Бўлди, кўп вайсайверма! — деди жаҳл билан Билмасвой. — Сенсиз ҳам барчаси аниқ.

Билмасвой профессор Қўнғизийнинг мақоласини охиригача ўқиб чиқиб, алам қилганидан томоғини қирди, айбдорларча Тугмачахонга қараб, панжаси билан бўйнини қаший бошлади.

— Ёмон иш қилиб қўйибман-ку! — деб хижолат бўлиб пичиради у.

— Бу ҳали ҳаммаси эмас, — яна қовоғини солди Тугмачахон. — Варақжон ҳақидагисини ҳам ўқигин.

— Қандай Варақжон ҳақида?

— Ўқигин, ўқигин! Ўзингни билмасликка соласан-а!

Билмасвой газетадан Варақжон ҳақидаги мақолани ўқий бошлади. Олабола яна орқа томонга ўтиб, унинг елкаси орқали мўраллади.

— Бундан чиқди, Билмасвой Варақжоннинг ўрнига ростакан эшакни миттига айлантирибди, тагин учтасини денг, Варақжон бўлса, эшаклигича қолаверибди! — деди кулгидан ўзини тўхта-толмай Олабола.

— Шундоқ денг! — деди чўзиб мақолани ўқиб чиққан Билмасвой. — Буни қара-я, чатоқ бўлибди! Энди нима қилиш керак?

— Нима? — деб жаҳл билан сўради Тугмачахон. — Биринчидан, тезлик билан Варақжонни миттига айлантириш керак. Бечора Ҳарфхон ташвишда қолгандир. Иккинчидан бўлса, янгилишиб миттига айлантириб қўйган эшакни қайтадан эшакка айлантиришинг шарт.

— Тўппа-тўғри! — деб қувватлади Билмасвой. — Эртага эр-талаб ҳайвонот боғига борамиз-да, у ердан Варақжонни қидирамиз. У учта эшакнинг орасида бўлмаган экан, демак қаердадир тагин битта эшак бўлиши керак. Мен миттиларга айлантириб қўйган анов учта эшакни қандай қилиб топсам бўларкин? Бу, ҳарҳолда, қийинроқдиров...

— Ҳечқиси йўқ! — деб қатъий қилиб гапирди Тугмачахон, — учаласини топмагунимизча шаҳарда юраверамиз.

— Шаҳарда юраверамиз, деганинг нимаси? — деб ҳайрон бўлди Олабола. — Эртага жўнамоқчи эдик-ку, ахир.

— Жўнашни вақтинча кечиктиришга тўғри келади.

— Кечиктириш? Ол-а,— деб қичқирди Олабола.— Бўйнимга бошлаб совуқ сув қуйишди-ю, тагин бу ерда туришим керак эканми?

— Бундан чиқди, сенингча, енгилтаклар ҳаммани қийнаса, Варақжон бир умрга эшак бўлиб қолиб кетса, яхши экан-да? Ахир унга биздан бўлак ҳеч ким ёрдам беролмайди-ку. Бошқа ҳеч кимда сеҳрли таёқча йўқлигини биласанми?

— Ҳа, майли,— деб қўл силтади Олабола.— Нима қилсаларинг қилаверинглар, фақат мендан ажраламан деб ўйламанглар! Мени бу ерга олиб келдингизми, қайта олиб бориб қўйишларинг керак!

— Хавотир олма, олиб бориб қўямиз,— деди Билмасвой.

— Шундоқ! Мени қаердан машинага чиқариб олган бўлсаларинг, худди ўша ерга олиб бориб қўясизлар, бўлмаса қўймайман,— деди-да, Олабола ухлагани кириб кетди.

Иигирма тўққизинчи боб

ЭСКИ ДЎСТЛАР БИЛАН УЧРАШУВ

Шу кеча Билмасвой аллавақтгача ухлолмади. Уни тагин виждони безовта қила бошлади.

«Шунақа бўлиб чиқса мен айбдор эмасман-ку,— деб ўзини оқлади Билмасвой ўрнида у ёнидан-бу ёнига ағдарилиб.—

Оқибати шунақа бўлиб чиқишини ўйламаган эдим-да».

«Нима учун билмадинг? Билишинг керак эди. Нима учун мен ҳаммасини биламан?»— деб уқтирди виждон.

«Ҳа, сен — сенсан, мен — менман. Гўё менинг билмаслигимни билмаганга ўхшайсан-а!»

«Муғомбирлик қилма, муғомбирлик қилма! — деди виждон.— Ҳаммасини яхши биласан-у, фақат тентакман, Билмасвойман деб ўзингни айёрликка соляпсан».

«Сираям айёрлик қилаётганим йўқ! Нима учун айёрлик қилар эканман».

«Нега эканини ўзинг билиб турибсан. Тентакнинг жавобгарлиги кам-да ахир. Шунинг учун ўзингни аҳмоқликка солиб, сувдан қуруқ чиқмоқчисан. Аммо мени-чи, оғайни, лақиллата олмайсан! Сенинг унчалик аҳмоқ эмаслигингни мен яхши биламан!»

«Йўқ, мен аҳмоқман!»— деб қайсарлик қилди Билмасвой.

«Тўғримас! Сен ўзингни ўзинг аҳмоқ деб ҳисобламагин. Аслида эса, ўйлаганингдан кўра ақллироқсан. Сени аллақачон билиб олганман, шунинг учун мени алдашга урина кўрма, бари бир ишонмайман».

«Ҳа, майли! — деди бетоқат бўлиб Билмасвой.— Мен ухлай, тинч қўйгин. Эртадан ҳаммасини тузатаман».

«Марҳамат қилиб, тузатгин, дўстим! — деди мулойим овоз билан виждон. — Ҳаммаси расво бўлганини ўзинг кўриб турибсан. Сен туфайли аллаҳанча миттилар азоб чекишяпти... Шаҳар ёмон бўлиб кетди... Сеҳрли таёқчангни олиб келмасингдан аввал қандай яхши эди-я!»

«Ҳа, майли, майли! Тузатаман, дедимми, тузатаман. Тезда ҳаммаси яхши бўлади».

Виждон Билмасвойга гапини уқтирганига ишониб, жим бўлди.

Тугмачахон эртаси куни эрталаб ҳаммадан олдин уйғонди-да, Билмасвой билан Олаболани турғазди:

— Дарров туринглар, ҳайвонот боғига борадиган вақт бўлди!

Билмасвой тез кийиниб ювинишга кетди. Олабола эса ювинишдан қутулиш учун вақтни ўтказиб шошилмай кийина бошлади. Аммо Тугмачахон пайқаб қолиб, ювинишга мажбур қилди.

Охирида ҳаммалари шайланиб, энди уйдан чиқишмоқчи бўлиб туришганди, кимдир эшикни тақиллатиб, хонага Биновой кириб келди. У бошига ҳаворанг пластмассадан қилинган иккита узун шохли ғалати қалпоқча кийган, икки шохнинг орасига бурама сим тортилганди, қулоғида радио наушник, кўкрагида эса карнайли ялпоқ металл қутича осилиб турарди. Тағин шунга ўхшаш қутича орқасида ҳам бор эди.

Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола Биновойнинг келганидан жуда севинишди, нима учун анчадан бери келмаётганини сўрашди. Биновой, бир куни кўчада кетаётганда кимдир совуқ сув сепиб юборганини, ўшандан буён шамоллаб, тоби қочиб анча вақт ўринда ётишга тўғри келганини, энди бўлса бутунлай тузалганини гапирди.

— Бошингиздаги шохли қалпоқча билан мана бу қутича нима ўзи? — деб сўради Билмасвой.

— Бу янги ихтиро, янгитдан такомиллаштирилган пиёдалар радиолокатори, қисқа қилиб айтганда, ЯТПРЛ деб аталади. Ҳозир ҳар кимга енгилтак безорилардан сақланиш учун ЯТПРЛ бўлиши зарур.

— Бу қандай ишлайди? — деб сўради қизиқиб қолган Билмасвой.

— Жуда осон, — деди Биновой. — Сиз кўриб турган қутичанинг олдида радио карнайи бор. Юрганда шу карнайдан доимо радио тўлқинлари тарқалиб туради. Агарда олдингизда йўлкада бирорта қаршилиқ, масалан, кўндалангига арқон ёки сим тортиб қўйилган бўлса, тўлқин бунга акс эттириб, кейин орқасига қайтади. Қалпоқчадаги сиз кўриб турган шохлар орасига тортилган нарса бурама антеннадир. Бу антенна радио тўлқиндаги ўзгаришни илиб олади ва у электр тебранишини ҳосил қилади, электр тебраниш эса наушникка ўтади, ўз навбатида товуш сигнаliga айланади. Жуда қулай-да, кўряпсизми... Агар олдин-

гизда бирор қаршилик пайдо бўлиб қолса, сиз ўша заҳотиёқ сигнал эшитасиз. Айниқса, бу локатор кечаси юрганда қулай.

— Орқадаги карнай нима учун керак? — деб сўради Билмасвой.

— Буниси энг муҳими-ку! — деди Биновой. — Бу карнай радиосигнални орқага юборади. Бу энгилтаклар чертиш, бўйинга тушириш ёки сув сепиш учун орқа томондан келаётганида карнай ўша заҳоти сигнал беради. Мана, синаб кўрайлик.

Биновой устидаги қалпоғини, наушнигини ва иккала қутичасини ечиб, Билмасвойга кийдирди, ўзи нарироққа борди-да, олдиндаги карнайга қўлини узатди ва:

— Олдингизда тўсиқ пайдо бўлганини кўз олдингизга келтириб боқинг-чи. Сиз нима эшитяпсиз? — деди.

— Мен ниманингдир чийиллаётганини эшитяпман, — деб жавоб берди Билмасвой.

— Тўппа-тўғри. Сиз «би-би-би!» деган баланд сигнал овозини эшитяпсиз. Энди мен сизнинг орқа томонингиздан билдирмасдан келиб кўраман... Сиз нимани эшитяпсиз?

— Аҳа, — деб бақирди Билмасвой. — Тагин чийиллапти. Аммо хиёл йўғонроқ: «бу-бу!» деяпти.

— Тўппа-тўғри! Бу сафар сиз паст сигнал овозини эшитасиз. Бу билан сиз хавф орқадан ёки олдиндан бўлаётганини биласиз. Агарда «би-би-би» деган овозни эшитсангиз, диққат билан олдинга қарашингиз керак, мабодо «бу-бу-бу» деган овоз эшитилса, дарров орқага қарашингиз зарур.

Бу асбоблар билан Тугмачахон ҳам қизиқиб қолди. Аппарат Билмасвойдан унга, ундан Олаболага ўтди. У узоқ вақт диққат билан сигналларни эшитди-да, кейин:

— Нима қилипти, чийилласа чийиллапти-да, ҳеч қандай қизиқ жойи йўқ, — деди. — Чийиллашни мен ҳам биламан. Фақат қизиқ жойи шундаки, у қачон «би-би-би» ёки қачон «бу-бу-бу» дейишни қаёқдан билади?

— Ҳа, тушунарли, — деди Биновой ва барчасини бошидан бошлаб гапириб беришга киришди.

Шу пайтда эшик тақиллаб қолди. Эшик очилди-да, хонага иккита юмалоқ, беўхшов нарса суқилиб кириб кела бошлади. Иккаласида ҳам бочкасимон пальто бўлиб, қўпол энги атрофга тарвақайлаб туради, бошларига эса ғаввосларнинг қалпоғига ўхшаш думалоқ яшил қалпоқ кийишганди.

Билмасвой бу ғалати миттиларга синчиклаб қараб туриб. Ипакой билан Балиқжон эканини таниди.

— Булар ахир Ипакой билан Балиқжонлар-ку! — дея севиноб кичқириб юборди. — Нима кийиб олгансизлар ўзи?

— Бу, фабрикамиз ишлаб чиқараётган янги резиналаштирилган, агар шундай деб айтиш мумкин бўлса, ҳаво тўлдирилган пальто ва ҳаво тўлдирилган қалпоқ. Бошимга таёқчангиз билан уриб кўринг-а, кечирасиз бу гапим учун, — деди Балиқжон Билмасвой ушлаб турган таёқчага қўлини чўзиб.

— Нега урар эканман? — деб ҳайрон бўлди Билмасвой.

— Ураверинг, ураверинг, қўрқманг!

Билмасвой ҳеч нима англамай елкасини қисиб, Балиқжоннинг бошига таёқча билан секин уриб кўрди.

— Қаттиқроқ ураверинг! Бор кучингиз билан уринг! — деб қичқирди Балиқжон.

Билмасвой қулочлаб туриб қаттиқ урди. Таёқча яхши дам берилган автомобиль гилдирагига теккандай Балиқжоннинг бошидан юқорига сакраб кетди.

— Ана, кўрдингизми, бошим сираям оғриётгани йўқ, — деб хохолаб юборди Балиқжон. — Энди елкамга уринг.

Билмасвой таёқча билан унинг елкасига солди.

— Кўрдингизми, сираям оғримайди, — деб яна бақирди Балиқжон.

— Агар истасанглар, ҳатто ерга йиқилишим мумкин, лекин ҳеч нима бўлмайди.

Балиқжон ўзини полга ташлади ва ўша заҳоти коптоқдай ўрnidан туриб олди.

— Буларнинг нима ҳожати бор? — деб тушунолмамай сўради Билмасвой.

— Тополмаётганга ўхшайсизлар-а? Бу енгилтак безорилардан сақланиш учун, — деб жавоб берди Балиқжон. — Энди бирорта енгилтак бўйнимга уриб кўрсин ё сув сепиб кўрсин-чи, ҳеч қўрқмайман!

— Аммо бунақанги кийимда юриш жуда хунук-ку, — деди Тугмачахон

— Ҳали барчага расм бўлмаганидан чиройли кўринмаяпти, деди Балиқжон. — Барчага расм бўлгандан кейин, кечирасизу, унда ҳамма чиройли экан дейди. Ҳалитдан кўпгина магазинларимизда бунақа пальто ва қалпоқлар топилади.

— Булар магазинда эҳтимол, бордир, аммо кўчада бу ўхшовсиз кийимни кийган бирон кишини кўрганим йўқ ҳали, — деди Тугмачахон.

— Ҳечқиси йўқ, тезда кўриб қоласиз, — деб жавоб берди Ипакой. — Игнахон жўрттага шу пальто ва қалпоқни кийиб кўчада юринглар деб айтувди. Бугун биз кийиб юрсак, эртага шунақа кийимни олиш учун ҳамма магазинга югуради. Кийим-кечакнинг янги фасонини чиқарганда доим шундай қиламиз.

Ипакой билан Балиқжон кўча айлангани чиқиб кетишди.

— Кўрдингларми, енгилтак безорилар қандай аҳволга солиб қўйишди! Менимча, шунақа бочкадай пальтода юргандан кўра локатор билан юрган яхшироқ. Анча бежирим ҳам.

Тағин эшик тақиллаб, хонага инженер Тахтавой отилиб кирди. Уни кўрган ҳамма вой деб юборди. Боши дока билан боғланган, иккала тирсаги, тиззаларига ҳам дока ўралганди. Бўйни ва иягига елим қоғоз ёпиштирилган эди.

— Сизга нима бўлди? — деб чўчиб сўради Тугмачахон. — Нима, сиз автомобиль ҳалокатига учрадингизми?

— Ҳа... яъни йўқ... Ёки тўғриси яна айтганда, шундай, — деди да, Тахтавой, оғриқдан тоқатсизланиб турган жойида сакрай бошлади. — Биласизми, қандайдир энгилтак безори кечаси машинадаги пружина этикнинг биттасини олиб кетибди. Эрталаб буни пайқамай машинага ўтириб жўнадим. Автомобиль юқори тезликда кетаётганда сакрашга тўғри келиб қолди. Агарда тўрттала пружинали этик ўз жойида турганда, ҳеч қандай ҳодиса рўй бермаган бўларди. Бир ёқ томонидаги этик бўлмагани учун, бу томоннинг итариш кучи оз бўлганидан машина ҳавода чархпалак бўлиб кетди-да, қарс этиб катта кўчага тушдим. Жуда даҳшат бўлди! Мана, қаранглар, пешонам ёрилган, иягим, тирсак ва тиззаларимни кўринг...

— Бу энгилтак безориларнинг қилмаган ёмонлиги қолмади! — деди ачиниб Биновой. — Менга сув сепишди, унинг машинасидан этигини олишибди.

— Улардан қутулишнинг асло иложи йўқ, — деб қувватлади Тахтавой. — Илгарилари автомобилни кўчага бемалол қўйиб кетса бўларди, ҳозир қараб турсанг ҳам, бир жойини бузишади, ҳатто машинангни ҳайдаб кетишади.

— Қанақасига ҳайдаб кетишади? — деб тушунмай сўради Билмасвой.

— Машинани миниб кетишади, шу. Бу ўтакетган тентаклик-ку! Милиция нега кўрмас экан, тушуниб бўлмайди. Мен бўлганимда борми, жами энгилтак безориларни қамоққа олардим. Бирорта сариқ шимли кўриниб қолса «совуқхона»га ғизиллардим, тузалгунича ўтирсин, дердим!

— Бундай дейиш яхшимас, — деб норози бўлди Биновой, — мана, бизнинг Билмасвой ҳам сариқ шим кийиб юради. Нега уни қамаш керак экан?

— Билмасвойнинг шими жойида-ку, — деди Тахтавой, — Энгилтак безориларнинг шими кенг ва сариқ эмас, яшил.

— Бу ҳеч гапмас! — деб қўл силтади Биновой. — Ҳар бир митти бола сариқ ёки яшил шим кийиши мумкин. Бу билан ҳеч ким энгилтак безори бўлиб қолмайди. Агар билмоқчи бўлсангчи, ҳозир энгилтак безори билан яхши митти болани ажрата олмайсан. Энгилтак безорилар ҳам ҳаммага ўхшаб кийиниб олиб, безориликни аста-секин қилади, уни ҳеч ким пайқамайди, агар ёмонлик қилмаса, ёлгон гапиради ё алдайди. Бир қоп ваъда беради-ю, биттасини ҳам бажармайди. Мисол учун мен Билмасвой, Тугмачахон ва Олаболага меъмор Тарвузийнинг уйини кўрсатишга ваъда бердим, аммо ҳалигача кўрсата олмадим, бундан чиқди, сариқ шим киймасам ҳам мен энгилтакманми?

Биновой билан Тахтавой кимни энгилтак безори дейиш мумкин-у, кимни дейиш мумкин эмас, деб баҳслашишди.

— Баҳслашишнинг ҳожати йўқ, дўстлар, бари бир тезда ҳеч қанақа энгилтак безорилар қолмайди, — деди Билмасвой.

— Бу қолмайди деганинг нимаси? — деб ҳайрон қолди Тахтавой.

— Жуда осон. Тезда ҳамма нарса илгаригисидай бўлади, мана кўриб турарсизлар!

— Бе!— ишонмай кўл силтади Тахтавой.— Сиз, газетадан профессор Қўнғизийнинг мақоласини ўқиган кўринасиз. Бўлмагур гап! Эшакларнинг митти болаларга айланганига ҳеч қачон ишонмайман. Фан ҳали бу даражага етгани йўқ... Фанни эслатганларинг ҳарҳолда яхши бўлди. Биз ҳозир Фанлар шаҳарчасига борамиз. Мен сизни икки олима қизалоқлар — Ойгулхон ва Шўртангонлар билан таништираман. Ойгулхон — бизнинг машҳур космография бўйича профессоримиз бўлади. У қиш қуёшини ихтиро қилган. Биласизларми, биз тагин битта қуёш ясаймиз-да, қиш пайтида ҳаммаёқ ёздагидай илиқ бўлиши учун уни кўкка учирамиз.

— У қуёшнинг ўзи қанақа? — деб қизиқиб қолди Билмасвой.

— Борганимизда ҳаммасини ўзи гапириб беради. Шўртангон ракета ихтиро қилган, унда ойга учишни мўлжаллаяпти. Уни энди яшашпти, у ракетани ҳам борганингизда кўрасиз. Унга ёқиб қолсангиз, сизни ўзи билан ойга олиб учиши мумкин.

— Бир ками шу эди!— деб тутақиб гапирди Биновой.— Улар бугун сен билан ҳеч қаёққа боришмайди. Бугун мен билан Ижодиёт кўчасига боришади. Тарвузийнинг уйини кўрсатишга алақачон ваъда берганман.

— Уларга сенинг Тарвузийнинг зарурмиди. Улар Тарвузий билан эмас, фан билан қизиқишади.

— Бекорга баҳслашаётирсизлар,— деди Тугмачахон.— Биз ҳеч ким билан ҳеч қаёққа боролмаймиз. Чунки ҳайвонот боғига боришимиз керак.

— Мана бу жуда соз!— деди Биновой.— Олдин Тарвузийнинг уйини кўрасизлар-да, кейин ҳайвонот боғига ўтасизлар. Шундоққина ёнида ахир... Қани, марҳамат қилинлар!— деб таклиф қилди. у.— Ахир, менга ваъда берган эдинглар-ку!

— Нима ҳам дер эдик. Бу тўғри, ваъда берган эдик,— деди Тугмачахон.— Қани кетдик, агарда чиндан ҳам ёнгинасида бўлса.

— Ёнида, ёнида, иккиланмасаларинг ҳам бўлади,— деди стулдан лип этиб туриб Тахтавой.— Ҳаммамиз бирга борамиз, сизларни ўз машинада олиб бориб қўяман.

Икки-уч дақиқадан кейин ҳамма кўчага чиқди. Олабола Тахтавойнинг машинасини кўриб, юз-кўзи дока билан боғланган Тахтавойга кўз қирини югуртирди-да:

— Бу машинада боришнинг ҳожати йўқ,— деди.— У доим бургага ўхшаб сакрайверади, машина ағдарилиб кетгундай бўлса, ипак қуртига ўхшаб бошимдан-оёғимгача докага боғланишни истамайман.

— Хавотир олманг,— деб жавоб берди Тахтавой.— Машинам энди сакрай олмайди. Битта этигини олиб кетишгандан кейин бошқаларини ҳам олиб ташлашга тўғри келди.

Олабола тинчланди, ammo эҳтиётдан орқа томонга — Билмасвой ва Тугмачахоннинг ёнига ўтирди. Биновой эса, Тахтавойнинг қаторидан жой олди.

Тахтавой одатича машинани бирданига тўртинчи тезликка қўйиб юборди, машина шунақаям учиб кетдики, нақ ҳамманинг нафаси бўғзига тиқилаёзди. Биновойнинг кўзи жимирлашиб кетганидан, у қаёққа кетишаётганларини узоқ вақтгача билолмади.

Аmmo, у аста-секин ўзига келгандан кейин у ёқ-буёққа аланглаб:

— Менга қара, Тахтавой, қаёққа кетяпмиз ўзи? — деди.

— Қаёққа бўларди? Қаёққа бориш керак бўлса, шу ёққа-да!

— Сенингча, қаёққа боришимиз керак?

— Фанлар шаҳарчасига-да.

— Нима? — деб бақирди Биновой. — Бу қандай бемазагарчилик!

— Биз ахир Ижодиёт кўчасига боришга келишган эдик-ку. Ҳозир ўша ёққа бургин!

— Етай деб қолдик-ку, нима учун орқага қайтар эканмиз?

— Орқага бургин деяпман!

Биновой рулга ёпишиб, автомобилни қайтаришга киришди. Аmmo Тахтавой қайтаришга йўл бермади. Автомобиль кўчада эгри-бугри чизик чизиб юра бошлади-да, йўлгага чиқиб кетди. Агарда Тахтавой моторни ўчириб улгурмаганда борми, тўппатўғри газета дўконига бориб урилган бўларди.

Автомобиль таққа тўхтади, нақ ҳамманинг бурнини пачоқ қилаёзди. Биновой билан Тахтавой анча вақтгача бир-бирларига анграйиб қараб қолишди. Охири Биновой рулни қўйиб юборди ва:

— Кечир мени, Тахтавой! Рулни ушламаслигим керак эди. Биз дабдала бўлиб кетишимизга сал қолди, — деди.

— Йўқ, мен кечирим сўрашим керак, — деб жавоб берди Тахтавой. — Оғайнилар, сизлар ҳам кечиринглар мени. Мен сизларни алдаб бошқа жойга олиб бормоқчи эдим. Сизларга Фан шаҳарчасини жуда ҳам кўрсатгим келиб юрувди-да.

— Ҳа, майли, ҳечқиси йўқ, — деб жавоб берди Билмасвой. — Бир-биримиздан хафа бўлмайлик-да, секингина орқага қайта қолайлик.

Тахтавой моторни яна юргизиб, машинани қайтарди ва астагина келган йўлига ҳайдади. У уялганидан бошини энгаштириб олганди, шунчалик чуқур хўрсиндики, унга Билмасвойнинг раҳми келди ва Тахтавойни бемаъни фикрлардан чалғитиш учун:

— Қизиқ, машинанинг двигатели нима билан ишлайди, газ сувдами ёки атом энергиясидами? — деб сўради.

— Двигатель газ сувда ҳам эмас, атом энергиясида ҳам эмас, биопластмасса билан ишлайди, — деб жавоб берди Тахтавой.

— Бу биопластмасса дегани қанақаси бўлди? — деб сўради Билмасвой.

— Биопластмасса — бу тирик пластмасса дегани. Аслида эса, албатта, тирик эмас. Аммо ундан стержень ясалиб, электр токи юргизилса, стержень тортилиб қисқаради, яъни мускулга ўхшаб калта бўлиб қолади. Агар сизни қизиқтирса, кўрсатишим мумкин.

— Майли, майли,— деди Билмасвой,— жуда қизиқ бўларди-да!

Тахтавой машинани тўхтатди-да, гайка калитини олиб, бир қанча мурватларни буради, кейин Биновой билан иккаласи бири олдиндан, иккинчиси орқа томондан кузовни кўтаришди ва уни ғилдиракдан пастга олиб қўйишди. Пастда эса металлрама ва ғилдиракни айлантирадиган ричаг кўрина бошлади.

— Қаранглар-а,— деди Тахтавой.— Бу ерда ричагга биопластмассадан ясалган стержень уланган. Ток берилиши билан стержень қисқаради ва ричагни ўзига тортади, шунинг натижасида ғилдирак ярим доира бўлиб айланади. Аммо ток ўчиши билан стержень яна узаяди ва ричагни итаради-да, у ғилдиракни тўла айланишга мажбур қилади. Айланиш шу усулда давом этади. Фақат ток ҳар доим узилиб туриши керак. Аммо стержень қисқариб, ўзи токни бир ёқади, бир ўчиради.

Ичи очилган машина атрофини бир зумда митти болалар ўраб олишди. Механизмининг қандай қурилганини кўришга ҳар ким ҳам қизиқарди.

— Ток қаердан олинади? — деб сўради Билмасвой.

— Токни кичкина электрик батарея беради.

Тахтавой кузов ёнига келди-да, чўнтак фонусидан олинган кичкина батарейкани кўрсатди.

— Наҳотки, шунчалик кичкина батарейка бутун автомобилни юргиза олса? — деб ҳайрон бўлди Билмасвой.

— Сиз тушунмабсиз,— деб тушунтира бошлади келиб қолган миттилардан биттаси.— Батареянинг токи фақат биопластмассадаги токни қўзғатади, яъни унинг қисқаришига ёрдам беради. Шунинг учун машина батареянинг токи энергияси тўфайли ҳаракат қилмай, биопластмассадаги тўпланган энергия орқали ҳаракатланади. Шунақа биопластмассаи двигателлар фабрикаларимиздаги дастгоҳларни ва бошқа машиналарни ҳам айлантираверади. Биттагина батареянинг токи бутун бир фабрикани ишлатишга етади.

— Биопластмасса қаердан олинади? — деб сўради Тугма-чахон.

— Ботқоқликда ўсади. Унда умуман дарахтлар ва барча ўсимликлардаги каби қуёш энергияси тўпланиб қолади. Биопластмассадан ток ўтказилиши натижасида ундаги тўпланиб қолган нур энергияси механик энергияга айланади.

Машинанинг тузилишига диққат билан қараб турган Олабола сўради:

— Анчадан бери қарайман-у, лекин машинадаги двигателни кўролмаёпман. Двигатели бўлмаслиги ҳам мумкинми?

— Албатта, мумкин эмас,— деб жавоб берди Тахтавой.— Аммо мана бу биопластмассадан қилинган стержень машинанинг двигатели ҳисобланади.

— Ундай бўлса, ҳеч қанақа ҳайрон қоладиган жойи йўқ экан,— деди Олабола.— Автомобиль двигателсиз юрганда эди, ана унда қизиқ бўларди.

Ҳамма кулиб юборди. Тўдага яна одамлар қўшилди. Орқадан доимо янги ўткинчилар келарди. Йўловчилардан бири:

— Бу ерда нима ҳодиса бўлди?— деб сўради.

— Эҳтимол, ҳалокатдир,— деди бошқаси.

Учинчиси ҳалокат сўзини эшитиб:

— Оғайнилар, «ҳалокат» бўлибди!— деб бақириб юборди.

— Қаранглар-а, оғайнилар, машина мажақланиб кетибди-я!— деб бақирди тўртинчиси.— Кузовни нариги томонга итқитиб юборибди, филдиракнинг ўзгинаси қолибди!

— Қаранглар! Шофёрнинг дабдаласи чиқибди! Ҳаммаёғига дока ўраб олибди,— деди кимдир бармоғи билан Тахтавойни кўрсатиб.

Ҳалокат хабари тарқалиши билан тўда тезда икки баробар кўпайди. Тахтавой қараса, иш чаппасига кетадиган, шунинг учун тезроқ кетишга уринди. Биновойнинг ёрдами билан кузовни жойига ўрнатди. Ҳамма машинага чиқди, Тахтавой тепкини босганди, аммо машина нима учундир ўрнидан қўзғалмади.

— Бунга нима бўлди!— деб ўтирган жойида ричағни тортиб вайсади Тахтавой.— Нима учундир ток йўқ... Эҳ, эсим қурсин! Батарейка йўқолибди. Кимдир бураган бўлиши керак...

— Эҳтимол, у ерга тушгандир,— деди Биновой.

Ҳаммалари машинадан тушиб, атрофдан батареёкани қидира бошлашди.

— Ҳозиргина шу ерда эди-я!— деди тутақиб Тахтавой.— Эсингиздами, кўрсатувдим-ку.

Бу орада оломон кўчани тўсиб қўйди. Машиналар ҳаракати тўхтади. Тўпланганлар орасидан ўрмаловчи мотоцикл минган милиционер машина олдига келди.

— Нима бўлди?— деб жаҳл билан бақирди у.— Нима учун оломон тўпланди?

— Уларни ҳеч ким тўплагани йўқ!— деб жеркиб берди Тахтавой.

— Нега юргизмаяпсиз?

— Батарейка бўлмагандан кейин, қани рулга ўтириб юргизиб кўринг-чи!— деди кулимсираб Тахтавой ва тўпланганлардан:— Оғайнилар, эҳтимол, битта-яримта янглишиб батареёкани чўнтагига солиб қўйгандир-а?— деб сўради.

Оломон ичидан кулги кўтарилди.

Милиционер калласини қимирлатди-да, Тахтавойга:

— Оғайнижон, касалхонада ётишингиз керакка ўхшайди-ку, сиз бўлсангиз, ўйнаб юрибсиз, — деди.

— Энди шу қолувди! — деди Тахтавой.

— Майли, қани машинангизга ўтиринг, сизни милицияга олиб бораман, нималигини ўша ерда аниқлаймиз. Бу ерда одам йиғиш керак эмас.

Биновой Билмасвойнинг олдига келди:

— Автобус ёки таксига тушиб ҳайвонот боғига кетаверинглар, — деди. — Мен Тахтавой билан милицияга бориб ҳаммасини тушунтираман. Тахтавой тагин менсиз ортиқча ул-бул деб қўймасин, деб қўрқаман. У милиционерларни ёқтирмайди.

Тахтавой билан Биновой қайта машинага чиқишди. Милиционер ўрмаловчи мотоциклни машинанинг олдига қўйди-да, машинани илмоқ билан мотоциклга улаб — шатакка олиб милицияга жўнади.

Ўттизинчи боб

БИЛМАСВОЙНИНГ СЕҲРЛИ ТАЁҚЧАНИ ЙУҚОТГАНИ

Билмасвой ва унинг шериклари ҳайвонот боғига етиб келишганда, кун алламаҳал бўлиб қолганди. Уларнинг эрталабки вақтлари бефойда гаплашиш ва Тахтавойнинг машинасида юриш билан ўтиб кетди. Кейин қоринлари очиб, ошхонага овқатланишга кетишди. Дўстлар ҳайвонот боғидаги томошани учта эшакни топган жойларидан бошламоқчи бўлишди. Аммо улар бу сафар ғовнинг ичида ҳеч қандай ҳайвонни кўришмади. Молхонанинг эшиги ланг очиқ эди. Ҳар эҳтимолга қарши, Билмасвой ғовдан ошди-да, саройнинг ичига қаради. Сарой бўм-бўш эди.

Саёҳатчилар сабр-тоқат билан ҳар бир бурчакка аланглаб, ҳайвонот боғини кеза бошладилар. Улар ҳар хил турдаги ҳайвонларни кўришди-ю, аммо эшакни учрата олмадилар. Дўстларимиз атрофни айланиб чиқиб, яна аввалги жойларига қайтиб келишди ва ғовнинг ичини супуриб юрган оқ этакли митти қизалоқни кўришди.

— Бемалол бўлса, айтинг-чи, эшак қаерда эканлигини билмайсизми? — деб мурожаат қилди Билмасвой ҳалиги қизалоққа.

Қизалоқ супуришни тўхтатиб, супургисига суянди-да:

— Қандай эшак? — деб сўради.

— Оддий эшак-да, туёқли.

— Эй, шундайми! Нега сизга эшак керак бўлиб қолди? Эшак — эшак-да! Унинг нима қизиғи бор?

— Ҳа, бир кўргимиз келиб қолувди-да, Бутун ҳайвонот боғини айланиб, ҳеч қаерда эшакни кўра олмадик.

— Ҳм! — деди фаррош миттиой. — Бу ерда бизнинг учта эшагимиз бор эди, нима бўлди-ю, қаёққадир ғойиб бўлишди. Умунан, бу ерда бўлмағур шов-шувлар юрибди, сизлар унга ишонманглар. Сеҳргарликми-ей... алланималар... Бекор гап! Ҳеч қанақа сеҳргарлик йўқ! Уларни шунчаки анови енгилтак безорилар олиб кетишган. У безорилардан ҳеч қутулиб бўлмаепти! Ҳозир шаҳарда саёқлар шундай кўпайдики... Қафасдан филни олиб чиқиб кетишса ҳам билмай қоласан!

— Филни-ку, олиб кетишолмас, — деди Билмасвой.

— Нега олиб кетолмас экан? Олиб кетади! — деб қўл силтади фаррош миттиой. — Бизга филга ҳам эҳтиёт бўлиб туришни тайинлашди. Ҳар нима бўлиши мумкин... Бу ерда йиртқич ҳайвонлару заҳарли илонлар бор. Улар кишини дабдала қилиши, заҳарлаб қўйиши мумкин. Мабодо, битта-яримта енгилтак безори илонни чиқариб юборса борми, а? Ахир, атрофда одамлар яшайди — шаҳар!

— Кўчадан топилган эшак қаерда ўзи? — деб сўради Билмасвой. — Қачонлардир газетага, кўчадан қаровсиз юрган эшакни топдик, уни ҳайвонот боғига олиб бориб бердик, деб ёзишганди.

— Ҳа, уми? — деб кулимсиради фаррош қизалоқ. — У эшак бу ерга келгани йўқ. Уни ҳайвонот боғига эмас, циркка топширишган. Газетада ҳайвонот боғига топширдик, деб хато босишган, биз уни сира ҳам кўрмадик.

— Демак, ўша эшак циркда экан-да? — деб умидвор бўлиб сўради Тугмачахон.

— Албатта, албатта! Бундан уч кун олдин циркка борганимда ўз кўзим билан кўрдим. Эпчилгина эшак экан, очиғи, фақат ўргатилган эмас. Уни аравачага қўшишар ва масхарабозлар минишар экан. Ҳа майли, ҳечқиси йўқ, ул-булга ўрганиб ҳам қолар.

Саёҳатчилар фаррош билан хайрлашиб, четга чиқишди.

— Ана, иш ўнгидан келди! — деб шивирлади сеvingанидан Билмасвой. — Демак, Варақжон циркда экан. Биз бўлсак, бу ерда қидириб юрибмиз! Майли, ҳечқиси йўқ. Ҳозир циркка борамиз-да, эртадан енгилтак эшакларни қидиришга тушамиз. Уларни учратган заҳоти танийман. Уларнинг бурнида майда-майда сепкили бор.

Билмасвой ва унинг шериклари эшик томонга йўл олишди. Маймунлар катаги ёнидан ўтаётганда, маймунларни томоша қилиш учун тўхташди. Битта маймун жуда қизиқ экан, Билмасвой уни гижгижламоқчи бўлди. У сеҳрли таёқчасини олди-да, қафаснинг тешигидан тиқиб, маймуннинг тумшугига тегизмоқчи бўлди. Маймун жаҳл билан қовоғини солиб, Билмасвойнинг қўлидаги таёқчани сапчиб тортиб олди! Билмасвой шошиб қолди.

— Қаранглар, нима қилиб қўйди... — деди у йиғлагундек бўлиб.

— Нима? Таёқчани маймунга бердингми? — деб қичқирди Тугмачахон.

— Берганим йўқ, ўзи тортиб олди.

— Агар тумшугига таёқчани тегизмаганингда, у олмаган бўлар эди.

— Ҳечқиси йўқ, ҳозир тортиб оламан.

Билмасвой маймундан сеҳрли таёқчани тортиб оламан деб, тешиқдан қўлини тикди, аммо маймун тўсиқдан нарига қочди, Билмасвой унга қўлини сира еткизолмади.

— Эй, шум! — деб бақирди Билмасвой. — Буёққа бер, таёқчани, сенга айтяпман!

Аммо маймун Билмасвойнинг гапига қулоқ солмади, қафас ичида у ёқдан-буёққа сакраб юрди, таёқчани бир лаҳза ҳам қўлидан қўймади. У кейин қафас ўртасида осилиб турган энг баланд арғимчоққа чиқиб олди-да, унда уча бошлади, Билмасвойни масхара қилгандай, унга кўз қирини ташлаб қўярди.

— Ярамас махлуқ! Таёқчани бер! — деб сўқди Билмасвой. — Ҳа, майли, таёқчани олиб юриб зерикади-да, кейин ташлаб юборади.

Шу билан кун кеч бўлди. Ҳайвонот боғининг ёпилишидан хабар бериб, қоровул хуштагини чалди. Одамлар чиқиб кета бошладилар.

Тезда атроф бўшаб қолди. Фақат Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола маймун қафаси ёнида ўралашиб юришарди.

Маймун охири таёқчани олиб юриб зерикди-да, ташлаб юборди. Таёқча катакнинг узоқ бурчагида ётарди.

— Амал-тақал қилиб катакнинг ичига кириш керак, — деди Билмасвой.

Лекин қафаснинг ичига киришнинг ҳам ҳеч иложи йўқ эди. Билмасвой синчиклаб қараб туриб, катакчанинг эшиги тамбалаб қўйилганини кўрди.

У атрофга аланглаб, ҳеч ким йўқлигини билиб, қафас ўраб қўйилган ғовдан ошди-да, тамбани ола бошлади. Лекин, тамба сира сурилмади. Уни бор кучи билан торта бошлаганди, қафас қимирлаб кетди. Охири тамба энди очилай деб қолганда, бурчакда сунурги кўтарган қоровул кўринди.

— Нима қиляпсан, эй шайтон? — деб бақириб қолди у, — Маймунни чиқариб юбормоқчимисан? Сен зумрашани шошмай тур!

Билмасвой ғовдан ошгунча қоровул келиб унинг бўйнидан ушлаб олди.

— У ерда таёқчам бор! — деб зорлана бошлади Билмасвой қўлдан чиқишга уриниб. Аммо қоровул уни қаттиқ ушлаб олган эди.

— Сенга таёқчани кўрсатиб қўяман. Милицияга олиб борай, у ерда сенга яхшироқ таёқча топиб беришди! — деб дўқ урди-да, Билмасвойни эшик томон етаклаб кетди.

Тугмачахон билан Олабола ундан олдинда йўлда чопқиллаб кетишарди ва қоровулга қўрқиб қараб қўйишарди.

— Чин сўзим, у ерда таёқчам қолди! Таёқчамни маймун тортиб олди, — деб таъкидлади Билмасвой.

— Таёқчанг билан унинг жигига текканга ўхшайсан-а? Таёқчани тумшуғига ўқталувмидинг?

Қоровул Билмасвой билан кўчага чиқди-да, милиционерни қидирган бўлиб, у ёқ-буёққа аланглади.

— Иккинчи қилмайман! Чин сўзим, бошқа бундай қилмайман, — деб ялинди Билмасвой.

— Бор кет, иккинчи безорилик қилма бу ерда! — деди қоровул Билмасвойни қўйиб юборар экан. — Яна қўлга тушсанг, омон қутулмайсан.

Кейин қоровул дарвозани қулфлаб, ичкари кириб кетди.

— Нега сен қоровулга бу оддий таёқча эмас, сеҳрли таёқча деб айтмадинг? Эҳтимол, у, бу аллақандай оддий таёқча деб ўйлагандир-да, — деди Олабола.

— Нима деётганингни тушуяпсанми ўзинг? — деди жаҳли чиққан Билмасвой. — Агар сеҳрли таёқча эканини билиб қолса, олиб қўяди. Кейин бизга берармиди? Ололмайсан! Ундан кўра қани айтинглар-чи, нега иккаловинг ҳайвонот боғидан чиқиб олдиларинг? У ерда қолиб, сеҳрли таёқчани катакдан олишга уринсаларинг бўларди. Ана энди дарвоза ёпилиб қолди... У ёққа қандай кириб оласан?

— Бир ками таёқча деб қафасга киришимиз қоптими? — деди Тугмачахон хафа бўлгансимон лабини чўччайтириб.

— Сен кирмасанг, Олабола кирса бўларди.

— Йўқ, мен ҳам қафасга киришни хоҳламайман, — деди Олабола. — Кел, бизга таёқчанинг нима кераги бор? Бу ерда сеҳрли таёқчасиз ҳам хоҳлаганинг тайёр-ку. Овқатланмоқчи бўлсанг, марҳамат, овқатланавер. Кино ёки театрга кираман десаңг, марҳамат, кириб кўравер. Автомобилда юрмоқчи бўлсанг, хоҳласанг, кунбўйи айлан. Ҳатто автомобилда ҳеч қандай сеҳрсиз сакрашинг ва учининг ҳам мумкин.

— Эҳ, сен тентак! — деди тутоқиб Билмасвой. — Автомобилда юриш учун бизга сеҳрли таёқча керак бўлармиди ўзи? Бизга, Варақжонни ташвиш-ғамдан қутқариш учун, шаҳарни енгилтак безорилардан озод қилиш учун керак-ку! Шу енгилтак безорилар деб, ҳамма азоблансинми?

— Ҳа, ундоқ бўлса, албатта керак, — деб рози бўлди Олабола.

— Энди режамиз мана бундоқ бўлади, — деди Билмасвой. — Қоронғи тушгунча пойлаб турамиз-да, кейин девордан ошиб тушамиз. Қоронғида қафасга кириб олиш мумкин, ҳеч ким пайқамайди.

— Бас! — деди Тугмачахон. — Мен меҳмонхонага кетаман.

— Демак, қийинчилик олдида орқага чекинасанми? — деб сўради Билмасвой.

— Ҳа, чекинаман. Мен девордан ошолмайман, — деб қатъий жавоб берди Тугмачахон.

— Демак, сенингча, Варақжон эшаклигича қолавериши, мен бўлсам ҳеч қандай иш қилмаслигим керак экан-да?

— Тагин бирор чатоқ ишни орттириб қўясан-да, эплломай бошинг балога қолади. Яхсиси, ҳеч қанақа иш қилмаганинг маъкул.

Тугмачахон шундай деб, автобус бекати томон кетди.

— Майли, у кетса кетақолсин, сен қолгин, Олабола, — деди Билмасвой. — Менга зарур бўлиб қолишинг мумкин. Девори жуда баланд экан, чиқишга ёрдам берасан. Нарироқ борайликчи, эҳтимол, у ердан ошиш осонроқдир.

Улар девор ёқалаб бурчаккача боришди-да, тор кўчага бурилишди. Ҳақиқатан ҳам бу ернинг девори паст экан.

— Қоронғи тушгунча қараб турамиз, — деди Билмасвой. Улар девор тагида пойлаб ўтиришди. Осмон аста-секин қоронғилашиб, юлдузлар кўрина бошлади. Уларнинг устида катта апельсинга ўхшаган тўқ сариқ ой кўтарилди.

— Энди вақт бўлди, — деди атроф-теваракка кўз ташлаган Билмасвой. — Мени кўтариб юбор!

Олабола уни пастдан кўтара бошлади. Билмасвой ирғиди-да, деворга миниб олди.

— Энди сен чик, — деб шивирлади у Олаболага қўлини узатиб.

— Мен шу ерда пойлаб турақолайин — деди Олабола.

— Йўқ, у ерда менга керак бўласан. Қафас олдида қоровулни пойлаб турасан.

Олабола Билмасвой ёрдамида деворга тирмашиб чиқиб олди, кейин иккаласи нариги томонга сакраб, чуқурга йиқилиб тушишди.

— Менга қара, чуқурга тушиб кетганга ўхшайман, — деди зорланиб Олабола.

— Жим! — деди шивирлаб Билмасвой. — Жим ўтир!

Бир қанча вақт иккаласи нафасларини чиқармай диққат билан қулоқ солишди. Атроф тинч эди.

— Жимжит, — деди Билмасвой. — Ҳеч ким эшитмаганга ўхшайди. Секин бораверамиз.

Улар чуқурдан чиқиб, ўт ва гуллар оралаб олдинга юра бошлашди. Билмасвой мушукка ўхшаб товуш чиқармай қадам босарди, Олаболанинг оёғи остида нимадир шитирлади.

— Жим юрсанг-чи, — деб шивирлади Билмасвой.

Кутилмаганда қаттиқ бўкирган овоз эшитилди. Олабола тўхтади ва қўрққанидан ўтириб олди.

— Бу нима? — деб гўлдиради у.

Бўкирган овоз тагин қаттиқроқ эшитилди. Қўрққанидан Олаболанинг сочи тикка бўлиб, бадани жимирлашиб кетди.

— Бу эҳтимол, шердир, — деди Билмасвой.

Бўкирган овоз яна қайтарилди, энди у юракка қўрқув сола-

диган, қонсираган йиртқичнинг аллақандай ўкиришига ўхшарди. Уша заҳоти яна нимадир вовиллади, гингшиди, бўрининг чўзиб увиллагани, сиртлоннинг чийиллагани эшитилди. Аллақадан ўрдакнинг уйқуда ғағиллагани қулоққа чалинди, қаердадир қарға қағиллади. Бутун ҳайвонот боғи ғала-ғовур бўлиб кетди-да, узоқ вақтгача тинчланмади. Олабола бир оз ўзига келиб олди.

— Нима учун шер бўкиряпти? — деб сўради у.

— Билмайман, эҳтимол, овқат егиси келгандир, — деди Билмасвой.

— У бизни еёлмайдими?

— Қўрқма! У ахир қафас ичида ётибди-ку.

— Қўрқаётганим йўқ, — деди Олабола. — Шунчаки сўрадим-да.

Секин-аста атроф тинчиди, аммо ой булут орасига йўқолгач, атроф бутунлай қоронғилашди. Олдинда фақат йўлкагина оқариб кўринарди.

— Биз қаёққа кетяпмиз? — деб хавотир олиб сўради у.

— Эшак турадиган говни топиш керак, маймуннинг катаги ўшанинг шундоқ ёнида эди, — деди Билмасвой.

Тезда йўлнинг иккала томонида қафаслар учрай бошлади. Қоронғида қафас ичидаги ҳайвонлар кўринмас, аммо Олаболага бирорта йиртқичнинг ўткир тирноқли панжаси қафас орасидан чиқиб, орқасидан чангаллаб олаётгандай туюларди. Шунинг учун чўчиб атрофга аланглар ва қафасдан нарироқ юришга уринарди. Кейин йўл панжарага келиб тақалди. Панжара орқасида ҳовуз бор эди.

— Бошқа жойдан чиқиб қолдик, шекилли... — деди Билмасвой.

Қафаснинг ичидан аллақандай пишиллаш, чап-чап чайнаш, шалоп-шулуп этган товуш эшитиларди. Эҳтимол, сувнинг шувиллаганидир, ёки бу бегемотга ўхшаш сув ҳайвонининг шапиллашидир.

Дўстлар озгина орқага юришди-да, ён томондаги йўлкага бурилишди.

— Бу қанақаси? — деб шивирлади Билмасвой қоронғиликка тикилиб. — Қаердалигимизни сира билолмаяпман. Қоронғида ҳамма нарса бошқача бўлиб кўринаяпти.

Улар боғда анча вақтгача адашиб юришди, охири каттакон бир қафас ёнига келишди, бу жой Билмасвойга танишдай туюлди.

— Менимча, филнинг олдига келиб қолибмиз, — деди Билмасвой. — Демак, энди буёғи яқин.

Улар сал юриб, ичидан сарой кўриниб турган баланд гов олдида тўхташди.

— Мана, кўрдингми, бу эшак турадиган сарой! — деб севинди Билмасвой. — Тўппа-тўғри келяпмиз!

Улар ёнга бурилиб, ёғоч ғов тўсилган қафасларга яқинлашдилар. Бурчакдаги охириги қафас олдига келган Билмасвой: — Мана!.. Сен-чи, Олабола, шу ерда атрофга қараб тур. Агар битта-яримтани кўриб қолсанг, хуштак чалгин,— деди.

— Дуруст,— деб калласини қимирлатди Олабола.

Билмасвой ғовга тирмашиб чиқди-да, панжарага юзини тираб қафаснинг ичига қаради ва диққат билан қулоқ солди.

— Нимани кўряпсан? — деб сўради Олабола.

— Жим тур! — жеркиб берди Билмасвой. — Ҳеч нима кўринмаяпти. Нимадир ухлаб ётганга ўхшайди. Эҳтимол, маймундир... Ҳа, майли.

Қоронғида эшикни пайпаслади-да, болтани олиб тамбани оча бошлади. Бу сафар тамба осон очила қолди. Билмасвой уни суриб кўйиб, эшикни тортди. Эшик гичирлаб очилди.

— Эй! — деди гижиниб Билмасвой ва эшикка муштани ўқталди. — Тагин гичирлайди-я!

Бирмунча вақт жимгина қулоқ солиб турди. Атрофда ҳеч қандай товуш эшитилмагач, эҳтиётлик билан қафас ичига кирди. Эмаклаб юриб, кўли билан ерни тимирскилай бошлади. Астасекин қафаснинг ичкарироғига юриб, деворигача борди-да, бошқа томонга қайрилди. Шунда тўсатдан бўғиқ овоз эшитилди. Билмасвой эмаклаганча бир оз қоронғилик ичига синчиклаб қараб турди. Кўз олдига каттакон қора бир нарса ётарди. Ана шу пайтда ой булут орасидан чиқди-да, қафас ўртасида чўзилиб ётган шерни ёритди. Шер паҳмоқ бошини кўтарди ва эриниб кўзини қисиб, Билмасвойга тикилди.

Билмасвой ҳатто чўчишга улгурмасданоқ, гизза орқасига эмаклаб кетди. Шердан кўзини узмай тикка туриб, ирғишга шайланди. Шер буни кўриб қолиб ўрнидан турди, пишқирди ва Билмасвой томон қадам ташлади. Билмасвой ўзини очиқ турган эшикка урди-ю, ўқдай отилиб чиқиб кетди. У Олаболага фақат «шер» деёлди холос, кейин орқасига қарамай қочиб қолди.

Олаболанинг нақ жон-пони чиқаёзди. Қўрққанидан эси чиқиб, у ҳам Билмасвойнинг кетидан югурди. Улар деворга етгунларича йўлнинг фарқига бормаи чопишди. Билмасвой бир зумда ирғиб деворга ёпишди. Олабола унинг шимидан ушлаб қолди. Бу Билмасвойга шер оёғидан ушлаётгандай туюлди-ю, бор кучи билан ундан қутулишга уринди. У ушлаган тахта тўсатдан девордан ажралиб кетди. Билмасвой тахтани ушлаганича Олаболанинг устига йиқилди, иккалови ҳам юзтубан ерга қулади. Шунда аллақандай қичқириқ ва қоровулнинг хуштаги эшитилди. Билмасвой тахтани суриб ташлаб, деворнинг очилиб қолган жойидан ўтиб олди. Олабола ҳам ўша заҳоти унинг кетидан суқилиб ўтди-да, иккови кўча бўйлаб қочишди. Олдинда Билмасвой, унинг кетидан сояга ўхшаб Олабола чопиб борарди. У ҳарсиллар, пишилларди, Билмасвой эса буни эшитиб, орқамдан шер пишқириб келяпти деб баттар югурарди.

Уттиз биринчи боб

СЕҲРГАР БИЛАН УЧРАШУВ

Тугмачахон меҳмонхонага қайтиб келгач, Билмасвой ва Олабола билан бирга қолмаганига ачина бошлади.

— Улар менсиз бирон ғалва орттириб қўйишмаса кошкийди... Ишқилиб, ҳеч нима бўлмасин-да, — деди у.

Тугмачахон уларсиз зерикди. Кўнглини ёзиш учун телевизор қўйди. Шу пайт телевизорга аллақандай кўзойнакли бир митти олим чиқиб, энгилтак безорилар ҳақида узундан-узоқ зерикарли маъруза қилди.

— Эшиттиришга бошқа нарса қуриб қолибдими! — деди Тугмачахон.

У телевизорни ўчирди-да хонанинг у бурчагидан-бу бурчагига юра бошлади, дам-бадам соатга қараб-қараб қўярди.

— Ҳайвонот боғига қайтиб борақоламан! — деди тоқати тоқ бўлиб, аммо бу фикридан ҳам қайтди. — Ҳайвонот боғига қандай қилиб кира олардим? Девордан ошолмайман-ку, ахир! Ҳа майли, қани улар келишсин-чи! Мени безовта қилишгани учун бир таъзирини берай.

Вақт ўтарди, аммо Билмасвой билан Олаболадан дарак йўқ эди. Тугмачахон нима ўйлашини ҳам билмай қолди, уни ҳар хил ваҳима боса бошлади. Билмасвой билан Олаболани гўё қоровул ушлаб олиб, милицияга жўнатгандай бўлиб туюлаверди. Безовта бўлганидан ўзини қаёққа қўярини билмади. Ярим кеча бўлди. Соат ўн иккита занг берди.

— Уларга бир бало бўлгани аниқ, — деди Тугмачахон.

У энди ҳайвонот боғига кетмоқчи бўлиб турганди, эшик очилди-да, остонада Билмасвой билан Олабола кўринди. Иккаласининг ҳам сочлари тўзғиб кетган, кўзлари бежо эди. Олаболанинг бурни қирилган, башараси одатдагидан ҳам кир-чир бўлиб кетганди.

— Билмасвой, тагин бирорта иш қилиб қўйдингми? — деди Тугмачахон жаҳли чиқиб ва унга томон юрди. — Шунча вақт қаёққа йўқолиб кетдиларинг?

— Ҳечқиси йўқ, Тугмачахон, хавотир бўлма, — деди Билмасвой. — Ҳаммаси яхши бўлади, кўриб турарсан, фақат жаҳлинг чиқмаса бўлди. Мен-чи, Тугмачахон, шерни бўшатиб юбордим.

— Қандай шерни? — деб чўчиб тушди Тугмачахон.

— Ҳа, анови қафасдаги шерни-да. Мен янглишиб шернинг қафасига кириб қолибман.

Қўрққанидан Тугмачахоннинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди.

— Қандай балосан!— деб бақириб юборди у.— Эшаклар билан майнавозчилик қилувдинг, энди шер бормиди! Охири ёмон бўлади, биласанми?

— Сен безовта бўлма, Тугмачахон. Охири яхши бўлади. Эртага эрта билан бораман-да, ҳаммасини тўғрилайман. Эрталаб ёруғ бўлади, адаштирмайман. Ҳаммаси жойида бўлади, кўриб турарсан!

— Тўғрилаб бўпсан! Яхшиси, ҳаммасини йиғиштир. Ростини айтсам-чи, сеҳрли таёқчани йўқотганингдан ҳозир жуда хурсандман. Сенга таёқча берса, дунёни остин-устун қилиб юборишинг мумкин. Бўлди, эртага уйга қайтамиз. Бир лаҳза ҳам тургим келмаяпти бу ерда.

— Нима билан кетасан? Мен ҳали ҳамма гапни айтиб берганим йўқ.

— Тағин нима бўлди? — деб чўчиб тушди Тугмачахон.

— Автомобилимизни олиб кетишибди.

— Шуниси қолувди, — деб хуноб бўлди Тугмачахон. — Уйга нимани миниб кетамиз?

— Шуни айтяпман-да, ахир, таёқчани топсак, автомобилмиз бўлади, тополмасак, бўлмайди.

Тугмачахон эрталаб одатдагидан вақтли уйғонди-да, Билмасвойни уйғотгани у ётган хонага борди, қараса, ўрнида йўқ, Олабола бўлса ҳали ҳам ухлаб ётибди. Тугмачахон уни уйғотди.

— Бу тағин қанақаси, Олабола? Билмасвой қани? — деди Тугмачахон.

— Урнида йўқми? — деб ҳайрон бўлди Олабола.

— Йўқ бўлгани учун сўраяпман-да.

— Эҳтимол, ҳайвонот боғига кетиб қолгандир.

— Қани, дарров отлангин-чи, биз ҳам борамиз.

— Қаёққа борамиз?

— Қаёққа бўларди, ҳайвонот боғига-да.

— Ахир, у ерда шер бор-ку!..

— Эҳтимол, шерни аллақачон тутишгандир.

Ярим соатдан кейин Тугмачахон билан Олабола ҳайвонот боғига етиб боришди. Дарвозадан кириб йўлка бўйлаб тез юриб кетишди. Олабола Тугмачахоннинг кетидан чўчиб атрофга аланглаб борарди. Аллақадан ҳозир шер сакраб чиқиб, унга ташланаётгандай туюларди.

Тугмачахон билан Олабола маймун қафасини ва унинг олдида бурчакда бекиниб турган Билмасвойни узоқдан кўриб қолишди. Қафас ичида ер супураётган фаррош қизалоқ бор эди. Тугмачахон Билмасвойнинг олдида сездирмасдан, секин бекиниб борди.

— Бу ерда нима қилиб турибсан? — деб сўради у.

— Жим! — деб қўлини силкиди Билмасвой. — Сеҳрли таёқча шу ерда. Ҳув, ана, қарагин, кеча маймун ташлаганча ерда ётибди. Ҳозир фаррош сунурганида, эҳтимол, таёқчани қафасдан буёқ-

қа ташлаб юборар, кейин уни оламизу, ҳамма иш жойида бўлади.

Бу орада фаррош полни супуриб бўлди-да, чиқиндиларни челака ташлади, таёқчани ҳам олиб челака солди.

— Ҳечқиси йўқ, — деб Тугмачахонни тинчлантирган бўлди Билмасвой. — Ҳозир унинг кетидан борамиз-да, чиқиндини қаёққа ташлаганини кўриб оламиз.

Аммо фаррош чиқиндини ҳеч қаёққа олиб бормади, у қўшни қафасни супуришга киришди. Шундай қилиб, у қафасдан-қафасга ўтаверди, челака бўлса чиқиндига тўлиб кетди. Охири ишни тамомлаб, челакадаги чиқиндиларнинг ҳаммасини қафасларнинг орқасидаги чиқинди қутига тўқди. Билмасвой фаррош миттиой ғойиб бўлгунча қараб турди, кейин Олабола билан Тугмачахонга:

— Шу ерда қараб турунглр, биров келиб қолмасин яна, — деди-да, югуриб қути олдига борди, қутининг қопқоғини очиб, ичига тушди. Қути ичидан анча вақтгача бўғиқ хириллаган ва пишилаган товуш эшитилиб турди. Охири қопқоқ тагидан Билмасвойнинг боши кўринди.

— Мана, сеҳрли таёқча! — деди у тантана қилгандай жилмайиб.

Тугмачахон ҳатто севинганидан сакраб секингина чапак чалиб кўйди.

Билмасвой қутидан чиққач, таёқчани қўлида эҳтиётлаб ушлаб йўлкадан кела бошлади.

— Энди уни эҳтиёт қиламан! — деди у. — Энди ҳеч ким мандан ололмайди!

Билмасвойнинг кетидан Тугмачахон билан Олабола ҳам эргашди. Дўстлар бир-бирларининг қўлини ушлаб олишди, улар жуда ҳурсанд эдилар.

— Энди циркка бориб, Варақжонни қутқаришимиз мумкин, — деди Тугмачахон.

— Ҳа, тўғри! Мен бўлсам Варақжонни унутиб қўйибман, — деди Билмасвой. — Қани, тез циркка борайлик!

У эшикка қараб югурди. Тугмачахон билан Олабола унга зўрға етиб олишди. Улар салдан кейин тугмачали таксига ўтиришди. Билмасвой машинадаги «цирк» деган тугмачани босди. Бир зумда циркка етиб олишди. Улар цирк ичида ўмбалоқ ошаётган ва сакраётган бир қанча акробатларни кўришди, кечқурунги томошага тайёргарлик кўраётган бўлишса керак. Билмасвой билан Олаболанинг буларга қараб тургилари келди, аммо Тугмачахон унамади.

— Бу ерга шунинг учун келганмидик? Кейин томоша қилаверамиз, — деди у.

— Ҳа, майли, кейин, — деб рози бўлди Билмасвой.

Саёҳатчиларимиз қатор курсилар орасидан юриб артистлар кирадиган эшикдан хизматчилар хонасига ўтиб олишди. Бу жой

таги цемент узунгина сарой эди. Девор четида ҳар хил ҳайвонларнинг қафаси турарди. Қафасларнинг бирида шер бор эди.

— Тагин шер! — деди чўчиб кетган Олабола. — Эҳтимол, яна бирорта чатоқ иш чиқиб қолар...

Бинонинг охирида отхона бор эди. Саёҳатчилар яқинроқ боришгач, отлар орасида турган эшакни ҳам кўришди. У ўша ердаги деворга қоқилган халқага бойлаб қўйилган эди. Эшак қайрилиб Билмасвойга ғамгин қараб қўйди.

— Бу ўша! — деб пичирлади Билмасвой. — Уни танийман.

Билмасвой эшакка айлантириб қўйганим учун Варақжон солиб қолмасин тагин деб қўрқиб, сал четроқда турди-да, ул-бул рўй бериб қолгундай бўлса, таёқчани силкитиб ура қочишга шайланди.

— Эшакнинг Варақжонга айланишини истайман! — деди секингина.

Аммо ҳеч қанақа ўзгариш рўй бермади. Билмасвой тагин таёқчасини силкитди-да:

— Бу эшакнинг қайтадан митти Варақжонга айланишини истайман! — деб қаттиқ гапирди.

Бу сафар ҳам ҳеч қандай ўзгариш бўлмади.

— Бу қанақаси ўзи? — деди хавотирланиб Билмасвой.

У бор кучи билан таёқчани ҳавода айлантириб, ўз гапини минг қичқириб айтса-да, эшак эшаклигича қолаверди ва Варақжонга айланишни истамасди. Бу орада цирк қоровули келиб қолди.

— Бу ерда нима қиялпсизлар?

Билмасвой довдираб нима дейишини билмай қолди, аммо Олабола чаққонлик қилиб:

— Биз томоша кўргани келувдик, — деди.

— Томошага кечқурун келиш керак-да.

Қоровул уларни кўчага чиқариб, эшикни ёпиб олди.

— Бу қандоқ бўлди? — деди Билмасвой нима қиларини билмай. — Нима учун таёқча таъсир қилмай қолди. Қани, тагин текшириб кўрай-чи,

У таёқчани тагин силкитиб:

— Икки дона музқаймоқ пайдо бўлишини истайман! — деди.

— Уч дона! — деб тўғрилади Олабола.

— Уч дона музқаймоқ пайдо бўлишини истайман, — деб такрорлади Билмасвой.

Аммо, у бу сўзларни ҳар қанча қайтаргани билан ҳатто бир дона ҳам музқаймоқ пайдо бўлмади.

— Менга қара, Билмасвой, сен, эҳтимол бошқа таёқчани олгандирсан, — деди Олабола.

— Нега энди? — деб ҳайрон бўлди Билмасвой.

— Олдин сеҳрли эди, бу сеҳрли эмас-ку.

— Сенингча, сеҳрлиси қаерда?

— Сеҳрлиси чиқинди қутисида қолиб кетгандир-да.

— Эй, мен анқовни! — деб бошини ушлаб қичқирди Билмасвой. — Қани, тезда ҳайвонот боғига қайтиш керак.

Бир неча дақиқа ўтгач, саёҳатчилар яна ҳайвонот боғидаги йўлқадан чошиб кетишди. Билмасвой қутининг олдига югуриб борди-да, унга йўлбарсдай ташланди, яшиқнинг оёғини осмондан қилиб ағдариб борди ва бутун чиқиндиларни ерга сочиб ташлади. Учалоги чиқиндини титқилай келишди аммо ҳеч ким бошқа таёқчани тополмади.

— Ана, кўрдингми? — деди Билмасвой Олаболага. — Ҳеч қанақа таёқча йўқ. Демак, сеҳрли таёқча шу.

Билмасвой чиқинди уюмидан нарироққа бориб, ўриндиққа ўтирди. У қўлидаги таёқчани айлантирар ва ўзича нималарнидир пичирларди.

— Қани, буёққа бер-чи, мен синаб кўрай, — деди Билмасвойнинг ёнига келиб ўтирган Олабола.

У таёқчани олди-да, силкитиб:

— Қиёмли бутерброд хоҳлайман!.. Музқаймоқ хоҳлайман! Ёғлиқ қайла хоҳлайман... Очилдастурхон! Тфу-эй! — деди.

Шундай қилиб, бирорта ҳам истаги бажарилмагач, таёқчани Билмасвойнинг қўлига тутқазди.

— Эҳтимол, сени сеҳрлар алдагандир. Сенга ҳеч нимага ярамайдиган аллақандай таёқчани берибди, ундаги сеҳрнинг бари йўқолибди.

— Рост, — деди Билмасвой, — ўша сеҳрларни бир учратсам эди, унга ярамас сеҳрли таёқча бериб, миттиларни қандай алдашни кўрсатиб қўйган бўлардим.

Билмасвойнинг кўнгли жуда ғаш эди. Олабола бўлса, одатда узоқ қайғурмасди. Эҳтимол, унинг ҳозирги ҳолати бу хусусиятидан бўлмай, шу чоқ саёҳатчилар ўтирган ўриндиққа қуёшнинг нур сочишидан бўлса керак. Офтоб тафтида исиган Олабола, ўзини жуда мамнун сезар, юзида беихтиёр табассум пайдо бўларди. У Билмасвойга:

— Куяверма, Билмасвой! Ҳали ҳаммасини қўлдан бой берганимиз йўқ. Жуда бўлмаганда ошхонага бориб овқатланишимиз мумкин.

— Йўқ, Олабола, бу ҳарҳолда тўғри эмас! Қани айт-чи, нега яхши ишлар қилдим-а? Ахир уч марта яхши иш қилдим. Энг муҳими, ҳеч нарса тама қилмай, кетма-кет-а!

Билмасвой билан Олабола гаплашиб ўтирганларида узоқда, йўлқадан келаётган йўловчи кўринди. Унинг устида товланаётган юлдузчалар ва кумушранг ярим ой билан безатилган тўқ кўкиш чопони, оёғида тумшуғи кўтарилган қизил чориғи бор эди. Бу чориқни кийиб олган йўловчи ҳам товуш чиқармай, жуда чаққон қадам босарди. Унинг ўриндиқ олдига келиб, Билмасвойнинг ёнига ўтирганини ҳеч ким пайқамай қолди. У анча вақт қўлидаги ҳассага таяниб жимгина Олабола билан гаплашиб ўтирган Билмасвойга қараб-қараб қўйди.

Билмасвой ёнида биров ўтирганини тўсатдан сезиб қолди. У

секин мўралади-да, ўриндиқда ўтирган қорбобога ўхшаган узун мўйловли, оппоқ соқолли кичкинагина чолни кўрди. Унинг башараси Билмасвойга танишдай туюлди. Билмасвой кўзини пастга югуртириб чолнинг оёғидаги боғич боғланган тумшуги ярим ойсимон қайрилган қизил чориқни кўрди.

«Эҳ, бу ахир сеҳргар-ку!» — деб бирдан эслаб қолди Билмасвой ва жуда севиниб кетиб:

— Ассаломалайкум! — деди.

— Ваалайкум ассалом! Ваалайкум ассалом! Ошнажон! — деб жилмайди сеҳргар, — мана биз тагин учрашдик. Қани, айт-чи, мени нима учун кўрмоқчи бўлувдинг?

— Мен кўрмоқчи бўлибманми?

— Кўрмоқчимасмидинг ҳали? «Уша сеҳргарни учратиб қолсам борми, унга кўрсатиб қўярдим», деб айтувдинг-ку, ўзинг. Менга нимани кўрсатмоқчи эдинг?

Билмасвой роса хижолат бўлди. Бошини қуйи солди, ҳатто сеҳргарга қарашга ҳам қўрқди.

— Сизга сеҳрли таёқчани кўрсатмоқчи эдим, — деб ёлдиради охири у. — Таёқча нима учундир бузилиб қолди, ҳеч қандай истакни бажаргиси келмаяпти.

— Эй, ҳали бунақами? — деди-да, сеҳргар Билмасвойдаги таёқчани олди. — Ҳа, ҳа, рост, бузилиб қолибди. Кўряпман, ошнажон, батамом бузилибди. Ана холос! Ахир мен сенга айтувдим-ку, агарда учта ёмон иш қилгудай бўлсанг, унда сеҳрли таёқча ўз кучини йўқотади деб.

— Қачон айтувдингиз? — деб ҳайрон қолди Билмасвой. — Ҳа, рост, айтувдингиз. Бутунлай эсдан чиқарибман. Мен учта ёмон иш қилибманми?

— Учтамас, ўттиз учтасини қилгансан! — деди жаҳли чиққан Тугмачахон.

— Нима учундир, биттасини ҳам эслолмаяпман, — деди Билмасвой.

— Сенга эслатиб қўйишга тўғри келади, — деди сеҳргар. — Варақжонни эшакка айлантирган сен эмасмисан? Ёки бу, сенингча, яхши ишми?

— Лекин у пайтда жуда жаҳлим чиққан эди-да, — деди Билмасвой.

— Жаҳлинг чиққанмиди ё чиқмаганмиди — бунинг аҳамияти йўқ. Доим яхши иш қилиш керак. Ундан кейин сен учта эшакни митти болаларга айлантриб қўйдинг.

— Аммо мен, бунинг оқибатини билмаган эдим, ахир.

— Лозим бўлмаган ишни қилиш керак эмаслигини билмас экансан-да. Доим ўйлаб иш қилиш керак. Натижасини ўйламай қилган ишингдан талай кўнгилсизликлар келиб чиқди. Мана, сен энг охирида қафасдаги маймунга тегажоғлик қилдинг. Бу ҳам ёмон иш ҳисобланади.

— Ҳаммаси тўғри! — деб алам билан қўл силтади Билмасвой. — Доимо мана шундай бўлади: олдинига иш яхши кетади-да, охирига келиб юришмай қолади!

Билмасвой алам қилганидан йиғлаб юборай-йиғлаб юборай дерди.

— Сен йиғлама, Билмасвой. Ахир, сеҳрли таёқчасиз ҳам жуда яхши яшаш мумкин-ку. Сеҳрли таёқчадан кўра, офтоб чиқиб тургани яхши, — деди Олабола.

— Эй, қўзичоғим, бу гапни шундоқ яхши айтдингки! — деб кулди Олаболанинг бошини силаган сеҳргар. — Ахир офтобимиз, ростдан ҳам сахий ва жуда яхши. У барчага баробар, яъни кимда сеҳрли таёқча бору, кимда йўқлигига қарамай нур соча беради. Офтоб бизга нур беради, иситади ва кўнглимизни яйратади. Қуёш бўлмагандачи, на гуллар, на дарахтлар, на ям-яшил ўтлар ва на сиз билан биз бўлар эдик. Қуёш бизни овқатлантиради, сув беради, иситади, ҳар битта гиёҳ ҳам қуёшга интилади. Ер юзидаги ҳаётнинг бари қуёш туфайли. Шундай экан, нега биз офтоб чиққанидан хафа бўлишимиз керак экан? Шундай эмасми-а?

— Албатта, шундай, — унинг фикрига қўшилишди Тугмачахон билан Олабола.

— Шундай! — деб қўшиб қўйди Билмасвой ҳам.

Ўттиз иккинчи боб

ҚЎЛҚОПЧАЛАР КУНИ

Улар анча вақтгача офтобда маза қилиб, хурсанд бўлиб ўтиришди, ҳеч ким ҳам сеҳрли таёқча учун ачинмади.

— Истакларни сеҳрли таёқчасиз амалга оширишнинг иложи йўқми сира? — деб сўради Билмасвой.

— Нега мумкин эмас экан? — деб жавоб берди сеҳргар, — яхши ва олижаноб истак бўлса, уни амалга ошириш мумкин.

— Менинг шундай каттакон истагим бор: Қуёш шаҳри биз келганда қандай яхши бўлган бўлса, ҳозир ҳам шундай яхши бўлса, Варақжон тагин митти бола бўлиб, эшаклар — эшаклигича қолса, яна бири, милиционер Ҳуштакжон касалхонадан чиқса.

— Бу истаклар жуда яхши, улар амалга ошади, албатта, — деб жавоб берди сеҳргар. — Тугмачахон, сенда ҳам бирорта истак борми? — деб сўради Тугмачахондан.

— Менинг истакларим ҳам Билмасвойникига ўхшаган, — деди Тугмачахон. — Агарда яна бирорта орзу айтиш мумкин бўлса, биз тезда Гулзор шаҳрига қайтсак, деб орзу қилардим. Нима учундир, уйга қайтгим келиб қолди...

— Бу ҳам амалга ошади,— деди сеҳргар.— Олабола, қани сенда қандай истак бор?

— Менинг истакларим жуда кўп,— деди Олабола.— Нақ учта истагим бор.

— Вой-бўй!— деди ҳайрон қолган сеҳргар,— қани, айт-чи.

— Энг биринчиси: Билмасвой озод қилиб юборган шер қа-
ерда ва у бизни сйдими ё емайдими, шуни билишни истайман!

— Истагингни бажариш қийин эмас,— деб жавоб берди сеҳргар.— Шер ўзининг қафасида ётибди. Кечаси сизлар қочиб кетгандан кейин қоровул келиб қафасни ёпиб қўйган. Шер чи-
қиб кетишга улгуролмаган. Шер ҳеч кимни еб қўймайди, хаво-
тир олмасанг ҳам бўлади.

— Бу яхши,— деди Олабола.— Иккинчи истагим: Тахтавой билан Биновойни милиционер нима қилганига жуда қизиқиб қолдим. Иккаласини милиционер бошлаб кетганини кўрган эдик-да.

— Бунга жавоб бериш оппа-осон,— деди сеҳргар,— мили-
ционер Тахтавойнинг машинасини тузатишга ёрдам берди, улар ҳеч қандай ёмон иш қилишмагани учун милиционер Биновой билан Тахтавойни қўйиб юборди.

— Учинчи истагим мана бунақа,— деди Олабола,— ҳеч ювинмасанг-у, аммо доим топ-тоза бўлиб юрсанг.

— Ҳм!— деди эсанкираб сеҳргар.— Буни-чи, чирогим, амалга ошириш қийинроқ. Ҳарҳолда, бу қўлимдан келмаса ке-
рак. Лекин истасанг, шундай қилишим мумкин: ювиниб бўлган заҳотинг ўзингни жуда енгил сеза бошлайсан. Агарда вақтида ювинишни эсингдан чиқариб қўйсанг, башарангдаги кирлар юзингни чимчилаётгандай, нина санчаётгандай бўлади, унда сен секин-аста ўз вақтида ювинишга кўникиб қоласан. Бу ҳатто сенга ёқа бошлайди, ювинсанг, маза қиласан. Бу маъқулми, қа-
ни, нима дейсан?

— Жуда маъқул,— деди Олабола.

— Ҳа, ундоқ бўлса, яхши.

Бу орада йўлдан келаётган учта эшак кўринди, аниқроқ айт-
ганда, иккита эшак кўринди, чунки учинчиси эшак бўлмай, ха-
чир эди. Улар думларини тез-тез ликиллашиб, туёқларини аста-
секин шиқиллатиб, қулоқларини қимирлатиб олдинма-кейин
йўрғалашарди. Уларнинг кетидан оқ рўмолча ўраб олган фар-
рош келарди.

— Эҳ, қочоқлар! Саёқлар! Бевошлар!— деб жаврарди фар-
рош қўлидаги хивчинни ўқталиб.— Шунча вақт қаёққа йўқолиб
кетувдиларинг? Қаёқда санқиб юридиларинг! Барига шу Човкар
сабабчи-да! Ҳей, сени биламан, қароқчи! Узингни ҳеч нима
билмасликка солма! Сен бош бўлгансан-да! Биринчи сен қоч-
гансан, сенинг кетингдан Пастак ва Шаталоқ эргашган. Сенсиз
улар бунчаликка боришмасди.

Шаталоқ билан Пастакнинг кетидан келаётган Човкар гап ўзи ҳақида бораётганига тушунгандай кўринарди. У бошини қуйи солиб, кўзини пирпиратарди.

— Сен уятсиз, кўзингни пирпиратма! — деб койиди фаррош. — Нуқул ўзини ҳеч нима тушунмаганга солади-я. Барини тушунасан, мен биламан! Узоққа кетиб қоламиз деб ўйловдиларингми? Йўқ, ҳеч қаёққа қочиб кетолмайсизлар!

Говнинг олдига келган фаррош эшикчани очди-да, учала қочқни говнинг ичига ҳайдади.

— Кўряпсанми, Билмасвой, истакларинг амалга ошмоқда. Учаласи ўз жойига қайтиб келишди, — деди сеҳргар. — Қани энди, юрайлик-чи, аҳтимол, тагин бирорта ҳодисани кўриб қолармиз.

Сеҳргар ўриндиқдан туриб, ҳайвонот боғи томон йўл олди. Билмасвой, Олабола ва Тугмачахон ҳам ирғиб ўринларидан туриб, унинг кетидан кетишди. Ҳайвонот боғидан чиққач, кўчада ўткинчилар кўпайиб қолганини кўришди. Гўё бугун ҳеч ким уйида қолишни истамай, кўчага чиққанга ўхшарди. Ҳамма жойда мусиқа, қўшиқ янграр ва қувноқ овозлар, ўйин-кулги эшитиларди.

Саёҳатчиларимиз чорраҳага келишгач, бурчақдаги уйнинг олдида бир тўда миттиларни кўриб қолишди. Уйнинг томида катта-катта сават кўтарган бир қанча миттвойлар ва миттвойлар туришарди. Улар саватчадан нималарнидир олишар ва чангаллаб тўданинг ўртасига ташлашарди. Билмасвой ва унинг ҳамроҳлари яқин келиб, тепадан қўлқопчалар тушаётганини кўришди. Бу қўлқопчалар қизил, кўк, оқ, яшил, пушти — ҳар хил рангда эди. Пастда турганлар қўлқоплар тушаётганда илиб олишарди-да, қўлларига кийишарди. Шу ернинг ўзидаёқ, бир хил рангда бўлсин деб, қўлқопларни ўзаро алмаштиришарди.

— Бу қанақаси? Қўлқопчаларни нега ташлашяпти? — деб сўради Тугмачахон.

— Бугун қўлқопчалар куни, бошқача қилиб айтганда, қуёш биродарлиги байрами дейилади, — деди сеҳргар, — шу куни ҳаммаёқда қўлқопчалар сочишади. Ҳамма қўлқопчаларни олади-да, ўзаро алмаштиради. Уни алмаштирганлар қуёш биродарлари бўладилар.

— Нима учун биродарлар дейишади? — деб ҳайрон бўлди Билмасвой.

— Ҳа, шундай одат-да. Қуёш шаҳрида ҳар йили қўлқопчалар куни ўтказилади, шунинг учун ҳар йили бу ерда қуёш биродарлари кўпайгани-кўпайган. Тезда Қуёш шаҳрида ҳамма қуёш биродарлари бўлиб қолади.

Сеҳргар кейинги қайрилишда тўсатдан тўхтаб секингина:

— Қаранглар-а! — деди.

Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола тўхташди. Уларнинг шундоқ олдиларида йўлда бир қизалоқ билан бир митти бола

турарди. Улар қўл ушлашиб, атрофдаги ҳеч кимни пайқамай, бир-биридан кўзини узмай тикилиб туришарди.

— Бу ким? — деб сўради Тугмачахон.

— Наҳотки танимасаларинг? Булар Варақжон билан Ҳарфхон-ку, — деди сеҳргар.

— Эй, бу Варақжон-ку! — деб қичқириб юборди Билмасвой. — Демак, у миттига айланибди-да! Уни танияпман.

— Жоним Варақжон! — деди шу пайт Ҳарфхон. — Топилганиндан шундоқ хурсандманки! Сени шундай соғиндим, шундай йиғладимки!..

— Қўявер, Ҳарфхон, энди биз доим бирга бўламиз, сира ажралмаймиз, — деб юпатди уни Варақжон.

— Шунча вақт қаёқда қолиб кетдинг! Қани, айтиб бер-чи.

— Мен-чи, қадрдоним, циркда эдим. Агар сен билганинда борми, у ер шундоқ қизиқ ва қувончли эдики, асло қўявер! Кундузлари машқ, кечқурунлари эса томоша. Ҳар куни ва ҳатто якшанба кунлари ҳам шунақа эди.

— Шундай хафа эдимки, ҳатто циркка боришни ҳам истамасдим, — деди Ҳарфхон. — Агарда циркда эканингни билганимда ўша заҳоти югурган бўлардим. Нега хабар бермадинг?

— Ҳафа бўлма, Ҳарфхон! Мен шунчаки эшак бўлиб қолган эдим, — деди Варақжон.

Шу пайтда тенадан нимадир сочилди, бир тўда миттилар томдан тушган қўлқопчаларни олишга югуришди. Билмасвой, Тугмачахон ва Олаболанинг сал бўлмаса оёғи синаёзди. Тўдадан зўрға чиқишди, лекин улар ҳам бир жуфтдан қўлқоп олишга улгуришди. Четроққа чиқиб, ўз ўлжаларини текшира бошлашди. Билмасвойга — жигарранг ва новотранги тегиб қолди. Тугмачахонга — сариқ ва пуштиси, Олаболага эса — кўк ва оқи учрабди.

— Чатоқ бўлди-ку! — деди Тугмачахон. — Барча қўлқоплар ҳар хил экан, ҳатто биз бир-биримиз билан ҳам алмаштира олмаймиз.

Бу ерга бир қанча миттилар югуриб келиб, қўлқопчаларини алмаштира бошлашди. Битта митти Билмасвойнинг қўлидаги новотранг қўлқопни олиб, ўрнига яшилини тутқазди, бошқаси келиб, унинг қўлидаги жигаррангини тортиб олиб, ўрнига ҳаворангини берди, ўша заҳоти битта миттиёй кела солиб, ҳаворангни қизилга алмаштириб кетди.

— Мана! — деб севинди Билмасвой. — Энди менинг бирданга иккита қуёш биродарим бор, биттаси сингилча!

Тугмачахон билан ҳам иккита митти бола қўлқоп алмаштиришди, унга сариқ ва пушти қўлқопча ўрнига кўк ва яшил қўлқопча тутқизди. Олабола хафа бўлиб қолди, чунки ҳеч ким у билан алмаштиришни истамади.

Билмасвой шу пайт уларга томон келаётган милиционерни кўриб қолди. У янги ялатироқ мис қалпоқ кийиб олган эди. Унга тикилиб турган Билмасвой, унинг Ҳуштакжон эканини билиб

қолди. Ҳайратда қолганидан Билмасвойнинг оғзи очилиб қолди. Ҳуштакжон бўлса, Билмасвойнинг бошидан-оёғигача тикилиб тўппа-тўғри унга томон келарди. Ҳуштакжон Билмасвойга, айниқса, унинг сариқ шимига тикилаётгандай туюлди. Қўрққанидан Билмасвойнинг ҳаммаёғи музлаб кетди. У орқасига қарамай қочишга шайланди, аммо милиционер шу орада қўлидаги оқ ва қизил қўлқопчага қаради-да, дарров Олаболанинг олдига келди, унинг қўлидаги оқ қўлқопчани ечиб олди, ўрнига ўзининг қизил қўлқопчасини кийдириб қўйди. Энди Ҳуштакжоннинг қўлидаги қўлқопининг иккаласи ҳам оппоқ бўлди. У шошмасдан қўлқопини тузатиб кийиб олди, кейин қўлини чаккасига келтириб честь берди, мамнун бўлиб жилмайди ва ўз йўлига жўнади.

— Мана энди, барча истакларингиз амалга ошганига ишонч ҳосил қилдингиз,— деди сеҳргар узун соқолини қўли билан силкиб.— Эшаклар ҳайвонот боғига қайтишди, Варақжон Ҳарфхоннинг ёнига борди, милиционер Ҳуштакжон бўлса, касалхонадан чиқди. Фақат энди сизни уйингизга жўнатиш қолди.

— Енгилтак безорилар нима бўлади?— деб сўради Билмасвой.— Миттиларни хафа қилмасликлари учун, эҳтимол, бирор илож қилиб бўлар?

— Хавотир бўлма,— деди сеҳргар.— Мен сеҳрли китоб ёзганман, унда сизнинг бошингиздан кечган воқеаларнинг барчаси тасвирланган. Бу жуда ўрناق бўладиган воқеа. Буни ўқиган ҳар бир енгилтак ўз қилиқларини эшакдан ўрганганини билиб, уялади. Сўнгра ҳеч кимга енгилтакларча тақлид қилмай қўяди.

— Борди-ю, китоб бирортасига таъсир қилмаса, нима бўлади?— деб сўради Олабола.

— Бундай бўлиши мумкин эмас,— деди сеҳргар.— Миттиларга китоб доим таъсир қилади. У фақат асли эшак бўлган енгилтакларга таъсир қилмайди, холос.

Саёҳатчилар суҳбатлашиб автомобиллар турган майдонга бориб қолишди. Майдонда шаҳардан ташқарига қатнайдиган ўттизтача автомобиль турганди.

— Қуёш шаҳрида бугундан бошлаб шаҳардан ташқарига қатнайдиган автомат такси станцияси ишга туширилди. Олдин автомат таксилар, фақат шаҳар ичида юрарди, маршрутли таксида хоҳлаган томонга бориш мумкин,— деди сеҳргар.

Сеҳргар охирги машинага бориб орқа томонидаги радиатори бор жойдаги тирқишига қўл солди-да, ундан картонга ёзилган жадвал олди. Картонда миттилар мамлакатининг харитаси босилган эди. У ердан Гулзор шаҳрини излаб топди. Қуёш шаҳридан Гулзор шаҳрига борадиган йўлнинг устидан чизиб, картонни тагин жойига солиб қўйди ва:

— Энди ўтиринглар,— деди.— Асбоблар турадиган жойдаги тугмачани босиб юборсаларингиз бўлди, машина керак жойга ўзи олиб бориб қўяди. Агар йўлда тўхташни истасаларинг, ўша

тугмачани босинглар. Яна юрмоқчи бўлсаларинг, тагин ўша тугмачани босасизлар. Машинани мана шундай ҳайдаш керак.

— Бу нима, сеҳрли машинами? — деб сўради Олабола.

— Йўқ, бу оддий маршрутли такси. Кўрдингизми, сиз юрадиган йўл маршрутани картонга чизиб қўйдим. Автомобилда электрон ускуна бўлиб, бу машинани чизилган йўл бўйлаб автоматик усулда бошқараверади. Сизни олиб бориб қўйгач, автомобиль шу йўл билан ўзи қайтиб келаверади..

Билмасвой, Тугмачахон ва Олабола автомобиль ичига кириб, юмшоқ курсига қатор ўтириб олишди. Сеҳргар машинанинг эшикчасини ёпиб қўйди ва қўлини силкиб хайрлашди. Билмасвой машинадаги тугмачани босди. Машина қўзғалди. Саёҳатчилар орқаларига қараб сеҳргар билан қўл силкиб хайрлашдилар. Сеҳргар ҳам қўлини силкитди. Унинг узун соқоли бўлса шамолда ҳилпирарди. Олаболага сеҳргар соқолини силкитиб хайрлашаётгандай бўлди.

— Қаранглар, соқолини силкитиб хайрлашяпти, — деди Олабола хохолаб кулиб.

— Сеҳргардан кулиш уят! — деди жиддий қилиб Тугмачахон. — Ҳеч ким соқолини силкита олмайди.

Машина майдонни айлангач, муюлишдан бурилди, сеҳргар бўлса, кўринмай қолди.

Уттиз учинчи боб

БИЛМАСВОЙ, ТУГМАЧАХОН ВА ОЛАБОЛАЛАР ҚУЁШ БИРОДАРЛАРИ БЎЛИШГАНИ.

Ярим соатдан кейин машина шаҳардан чиқиб, дала бўйлаб кета бошлади. Билмасвой ва унинг ҳамроҳлари Қуёш шаҳридан кетишаётганига ачинишди. Улар сўнгги маротаба орқага қараб, ботаётган қуёшни кўришди. У каттакон ва қизил бўлиб, ярми ернинг четига бекинган эди. Қуёш шаҳри ҳануз олисдан кўзга ташланиб турарди. Уйларнинг қорамтир шакллари товланаётган қуёш гардишида акс этди. Қуёш шаҳрини сўнгги бор шу ҳолатда кўришди. Қуёш уфқдан пастга тушиб кетди-да, шаҳар олисдаги туман орасидан эрингандай ғойиб бўлди.

Саёҳатчилар яхши жойлашиб, маза қилиб ўтириб олишди, кейин бир кун ичида бўлиб ўтган воқеаларни эслай бошлашди.

— Шу бугуннинг ўзида ҳаммани: яъни эшакларни, Варақжонни ва милиционер Ҳуштакжонни учратганимиз роса ҳайрон қоладиган қизиқ иш бўлди-да! Энди ҳаммасидан кўнглим тинчиди, — деди Билмасвой.

— Ҳайрон қоладиган нарса топибсан жуда! — деди Олабола. — Ҳеч кимни учрата олмаганимизда, ана унда ҳайрон қолсанг бўларди. Буларнинг бари сеҳргарлик эди-да, ахир.

— Биновой билан учраша олмаганимиз чатоқ бўлди, у билан Тарвузийнинг уйига боролмадик-да, — деди Тугмачахон.

— Яхши бўлмади, — деб маъқуллади Билмасвой. — Мен ҳаммадан инженер Тахтавой, Ойгулхон ва Шўртангхонлар билан Фан шаҳарчасига бормаганимга кўпроқ ачинаман. Эҳтимол, у ерда кўпгина қизиқ нарсаларни кўрган бўлардик.

— Кўрмоқчи бўлган жойларимизга боролмаганимиз, албатта, ёмон, — деди Тугмачахон. — Лекин агар Қуёш шаҳридан афсус ва ўкинчсиз кетсак янада ёмонроқ бўларди. Чунки яхши нарсаларни доим ўкинч билан эслайди киши. Бироқ биз, Қуёш шаҳрида биродарларимиз борлигидан хурсанд бўлишимиз керак.

— Ҳа, мен жуда хурсандман, — деди Олабола. — Менинг биродарим милиционер, Билмасвой билан сен ҳатто Қуёш шаҳридаги биродарларингиз кимлигини ҳам билмайсизлар

— Ҳа, нима қилибди, — деди Тугмачахон. — Бари бир мен уларнинг борлигига суюнаман, доимо уларни яхши кўраман. Кимни танисанг, фақат ўшанга яхши муносабатда бўлиш зарур деб ўйлайсан-да! Қуёш шаҳридаги биродарларим — яхши митилар, мана шунинг ўзи етарли.

Тугмачахон Қуёш шаҳридаги биродарларини эслаши билан ҳамма ўз қўлқопчасига қаради. Билмасвойнинг бир қўлидаги қўлқопчаси яшил, иккинчи қўлидагиси қизил, Тугмачахоннинг битта қўлқопчаси яшил, иккинчиси кўкиш бўлиб, Олаболаники кўкиш ва қизил қўлқопчалар эди.

— Қаранглар! — деди бирдан Тугмачахон. — Энди биз ҳам ўз қўлқопчаларимизни алмаштирсак бўлади. Олабола қизил қўлқопчасини Билмасвойга берса-чи, Билмасвойда иккита қизил қўлқопча бўлади. Билмасвой ўзининг яшил қўлқопчасини менга берса, менда иккита яшил қўлқопча бўлади, кейин мен кўкиш қўлқопчамни Олаболага бераман-да, унда ҳам иккита кўкиш қўлқопча бўлади.

Улар дарров қўлқопчаларини алмаштиришди-да, бир-бирларига мос тушганини кўриб, роса кулишди. Шунда бирам кўнгиллари очилиб севиниб кетишдики, ҳеч қачон бунақа бўлмаганди. Улар бир-бирларининг пинжига кириб, анчагина индамай ўтиришди. Охирида Тугмачахон:

— Келинлар, дўстлар, уйимизга борганимизда биз ҳам қўлқопча тикиб тарқатамиз, — деди. — Бизнинг шаҳримизда ҳам қуёш биродарлари бўлсин. Қуёш биродарлари бўлиш қандай яхши!

Бу орада кеч тушди. Ловиллаган шафақдан қизарган булутлар аста-секин қора тусга кирди. Осмонда бирин-кетин юлдузлар кўрина бошлади. Олаболанинг уйқуси келиб қолди. Калласи ёнига қийшайиб, гавдаси аста-секин бир ёққа оға бошлади. У гавдасини ушлаб туролмай, бурни билан ёнида ўтирган Билмасвойни чўқигандай унга тиралди. Кейин уйғониб калласини кўтарди.

— Бу нимаси? Нега мудраяпсан? — деб сўради Билмасвой.

— Йўқ, мен шунчаки ҳазиллашяпман, — деди Олабола.

Ниҳоят, Олабола ёнбошга ағдарилиб, қаттиқ ухлаб қолди. Билмасвой билан Тугмачахон уни юмшоқ курсига қулай қилиб суяб қўйишди ва:

— Майли, ухлай қолсин, — дейишди.

Улар ўзларининг ҳам ухлаб қолишганини пайқашмади. Бир маҳал уйғониб қарашса, машина кўча ўртасида тўхтаб қолибди. Ўрмон устидан кўтарилмаётган қуёш юзларини ёритиб турарди.

— Қойил! Бир ерга келиб қолибмиз... — деди Билмасвой машина эшикчасини очиб чиқар экан.

Тугмачахон ҳам машинадан тушиб, атрофга аланглади.

— Қаергалиги аниқ, — деди у. — Гулзор шаҳрига келибмиз-ку, ахир!

— Ҳа, рост! — қичқириб юборди Билмасвой. — Қаердан жўнаган бўлсак, худди ўша жойга келибмиз. Эй, Олабола! Тур ўрнингдан, етиб келдик.

Олабола уйғониб, машинадан тушди.

— Дарров етиб келганимиз жуда қизиқ бўлибди-да, — деди у ва оғзини карнайдай очиб эснади, қўли билан кўзини ишқалади.

— Дарров етиб келганмишмиз! Узинг тунбўйи ухладинг-ку, ахир. Мана энди эрталаб бўлди, — деди Билмасвой.

— Ундай бўлса, қизиқ жойи йўқ экан! — деди Олабола. — Мен уйга кетдим бўлмаса.

У кўкиш қўлқопли қўлини орқасига қилиб, уйига жўнаб қолди.

Билмасвой машина эшигини ёпди. Машина ўзидан-ўзи айланди-да, келган томонга қайтиб кетди. Билмасвой билан Тугмачахон машинанинг изидан қараб туришди, кейин кўча бўйлаб юриб кетишди. Улар жонажон Гулзор шаҳрига қайтиб келишганларидан жуда хурсанд бўлишди, шаҳарни айлангилари келди. Юриб Бодринг дарёси бўйига чиқишди. Улар келгунча бодринглар шунақанги ўсиб кетибдики, палаги орасида ўрмондагидай адашиб қолиш мумкин эди.

Билмасвой билан Тугмачахон ўрмон ҳам, дарё ҳам, дарё устига қурилган кўприк ҳам ва ҳатто бутун Гулзор шаҳри ҳам яққол кўриниб турадиган қирғоққа келиб тўхташди. Эрталабки қуёш заррин нурларини томлар устига сочган, томлар ўз-ўзидан қизғиш-сариқ рангда ярақлаётганга ўхшарди.

— Гулзор шаҳримиз ҳам жуда соз-да! — деди бу манзарага маҳлиё бўлган Билмасвой. — Қуёш шаҳридагига ўхшаган бизда ҳам катта ва чиройли бинолар қурилса борми, бундан ҳам яхши бўларди.

— Ҳо, яна нималарни истайсан? — деб кулди Тугмачахон.

— Бизда ҳам боғлар, театрлар ва қувноқ шаҳарчалар бўлса

эди! Кўчаларда автомобиллар, автобуслар ва атом автостулчалар юрса эди, — деб орзу қила бошлади Билмасвой.

— Лекин буларни қуриш учун Қуёш шаҳрининг аҳолиси меҳнат қилишган-да, ахир, — деди Тугмачахон. — Ҳеч бир нарса ўзидан-ўзи бўлавермайди.

— Бизлар ҳам меҳнат қила оламиз-ку, — деди Билмасвой. — Агарда ҳамма бир ёқадан бош чиқариб ишласа, анча иш қилса бўлади. Мана, қарагин-а, барчамиз бир ҳаракат қилиб, дарёга кўприк қурдик, битта митти бола буни қура олармиди? Аттанг, сеҳрли таёқчамиз йўқ-да! Сеҳрли таёқча бўлганда, қўлингни шундоқ силкирдиг-у, бутун шаҳар Қуёш шаҳри бўлиб қоларди.

— Билмасвой, сенга-чи, зиғирча ҳам ақл кирмабди. Доим сеҳрли таёқчани орзу қиласан, амаллаб меҳнатсиз яшаш учун ҳамма нарса сеҳрнинг амри билан қилинишини истайсан. Мен бўлсам, сеҳрли таёқча учун хиёл ҳам ачинмайман. Сеҳрли таёқча қудратли куч, лекин бу сеҳрли куч сенга ўхшаган унчалик ақлли бўлмаган митти боланинг қўлига тушиб қолгундай бўлса, фойда ўрнига нукул зарар етади. Сенинг ўрнингда бўлсам-чи, сеҳрли таёқча эмас, озгина ақл истаган бўлардим.

— Тугмачахон, ахир сеҳрли таёқчага ачинаётганим йўқ-ку! Уйлаб кўрсам, ўзинг ачинаётганга ўхшайсан. Нега бўлмаса, менга таъна қиласан?

— Чунки сенинг яхши бола бўлишингни хоҳлайман-да.

— Қанақасига? — деб қолди Билмасвой. — Яхши бола бўлишимни сен ҳам хоҳлайсанми?

— Ҳа, тагин ким хоҳларди бўлмаса?

— Битта дўстим бор-да, бу ерда, — деб қўл силтади Билмасвой.

— Дўстим? — деб ҳайрон қолди Тугмачахон. — Тагин қанақа дўстинг бор экан?

— Сенга ўхшаган у ҳам менга таъна қилади. Яхши бўлишингни хоҳлайман, дейди.

— У билан кўпдан бери дўстмисан?

— Кўпдан бери.

Тугмачахон аразлагандек лабини чўччайтирди-да, Билмасвойга тескари қараб олди.

— Қанақанги ёмон боласан-а, Билмасвой. Сир яширасан. Сен билан шунча вақт дўст бўлиб юрдик-ку, меңдан бўлак дўстинг борлигини ҳеч қачон гапирмадинг-а! Дўстлашавер, марҳамат. Мен қарши бўлармидим? Ҳеч қарши бўлмайман. Аммо нега менга айтмадинг?

— Нимасини ҳам айтгардим? Унчалик дўстлашганим йўқ. Унинг ўзи менга ёпишиб олди-да.

— Вой, алдама, алдама, Билмасвой! — деб бармоғи билан пўписа қилди Тугмачахон. — Яхшиси, айта қолгин, унинг исми нима?

— Кимнинг?

— Ҳа, сенинг дўстингни-да.

— Ҳаҳ, унинг исмими?.. Унинг исми — виждон.

— Қанақа виждон? — деб ҳайрон бўлди Тугмачахон. — Ҳаҳ виждон, дегин!

Тугмачахон хохолаб кулди, кейин Билмасвойнинг елкасига қўлини ташлаб турди-да, унинг кўзига тикка қараб:

— Сен шунақанги ғалатисанки, Билмасвой! — деди. — Ғалати бўлсанг ҳам, ҳарҳолда яхшисан. Эҳтимол, ўзингнинг яхши эканингни ҳам билмасанг керак ҳатто!

— Йў-эй, қанақасига яхши бўлардим! Эҳтимол, фақат сенга шундай гуулса керак-да, — деди уялиб кетган Билмасвой.

— Нима учун фақат менга шунақа туюлар экан? — деди Тугмачахон.

— Ҳа, шу... — деди довдираб Билмасвой. — Эҳтимол, мени севиб юлгандирсан-да, шу...

— Нима? Менми? Севиб қолибманми? — деди жаҳли чиқиб Тугмачахон.

— Да, шу гапнинг нимаси бор экан? — деб елкасини қисди Билмасвой.

— Қанақасига ҳеч нимаси бўлмас экан? Вой, сени, вой, сени... — Аччиғи чиққандан Тугмачахон гапини давом эттиролмади, идамасдан қалтираб, муштини маҳкам қисди. — Энди оралидаги ҳамма нарса тамом бўлди! Ҳамма-ҳаммаси! Шуни билибқўйгин!

У гирилиб, жўнаб қолди. Кейин тўхтади-да, Билмасвойга кеккаиб қараб:

— Тиржайган башарангни кўргани кўзим йўқ! Ҳа, шунақа! — деди.

Кейин узоқлаб батамом кўринмай кетди. Билмасвой бўлса, елкасини қисганча қолаверди.

Буни қара-я, буёғи ғалати бўлди-ю! Нимаям дебман ўзи? — деди довдираб ва кейин у ҳам уйига қараб кетди.

Билмасвойнинг Қуёш шаҳрига қилган саёҳати ана шундай тамом бўлди.